

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİMDALI
HADİS BİLİM DALI

BEĞAVÎ'NİN MEÂLİMÜ'T-TENZÎL İSİMLİ
TEFSİRİNDEKİ HADİSLERİN TAHRİÇ VE
DEĞERLENDİRİLMESİ (NAHL VE İSRÂ SÛRELERİ)

Ramazan ERİŞGEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Musa ERKAYA

Konya-2021

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ramazan ERİŞGEN	Numarası	194267011009
	Anabilim Dalı / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Hadis		
	Programı	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Musa ERKAYA		
Tezin Adı		Beğavî'nin Meâlimu't-Tenzîl İsimli Tefsirindeki Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirilmesi (Nahl ve İsrâ Sûreleri)		

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖNSÖZ

İslam dininin iki temel kaynağından birisi olan sünnetin, Kur'an'ı tebliğ ve tebyin etme, gerekli konular hakkında teşri/hüküm koyma ve insanları tezkiye etme gibi temel görevleri vardır.

Kur'an'ın ilk muhatapları, günümüzden on dört asrı aşkın bir süre önce peyderpey inen ve gelişen olaylara binaen nâzil olan ayetleri anlamaya ve hükümlerini yaşamaya azami derecede gayret göstermişlerdir. Anlayamadıkları meselelerde de Kur'an'ın ilk elden açıklayıcısı olan Hz. Peygamber'e (s.a.s) müracaat etmişlerdir.

Hz. Peygamber'in (s.a.s) ahirete irtihal etmesinden sonra bu anlamda yegâne otorite de kalmamıştır. Sahâbîlerin de vefatıyla bundan sonraki süreçlerde insanlar Kur'an'ı anlamaya yönelik olarak kendilerinden önceki nesillerin nakillerine yönelmişlerdir. Zira Hz. Peygamber'e (s.a.s) dayandırılan her söz onlar için altın değerinde olmuştur. Çünkü vahyin muhatabı olan insan onu anlamak ve yaşamak ile mükellefti. O'nun ayetler hakkında açıklaması ve yaşantısı insanlar için bir kılavuz olmuştur.

Hz. Muhammed (s.a.s) ve sahâbe devrinden sonra Kur'an'ı anlamaya yönelik bu istek ve uğraşlar sonucu Kur'an'ı tefsir etme ihtiyacı doğmuştur. Her dönemde bu yönde birçok çaba sarf edilmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.s) rivâyetleri, Kur'an'ı tefsir etmede kullanan âlimler rivâyet tefsiri geleneğini oluşturmuşlardır.

Bilindiği üzere rivâyet tefsiri, başta Kur'an olmak üzere, Hz. Muhammed (s.a.s) ve sahâbîlerden nakledilen çoğunlukla *sahîh* rivâyetlere dayanan tefsirdir. Bu tefsirler diğer tefsir çeşitleri arasında ilk başta gelirler. Beğavî'nin (öl. 516/1122) *Meâlimu't-Tenzîl* isimli tefsir kitabı da rivâyet tefsirleri arasında yer alır. O da eserinde başta Hz. Peygamber (s.a.s) olmak üzere sahâbe ve tabiinden nakiller yapmıştır.

Bu çalışmada *Meâlimu't-Tenzîl* isimli tefsirin Nahl ve İsrâ sûrelerinde yer alan - özellikle *merfû* olanlarını merkeze alarak - rivâyetlerin tahrîç ve değerlendirmesi

yapılacaktır. Bu iki sûreyi almamızın sebebi ise daha önce çalışılmış/çalışılıyor olmasıdır.

Çalışmamız üç bölümden müteşekkildir. İlk bölümde Beğavî'nin hayatı, hocaları, öğrencileri ve eserleri hakkında kısa bir malumat verilecektir. Bu bölümde ayrıca tahrîcin tanımı, yöntemleri ve tahrîfte takip edilecek metoda dair bilgiler verilecektir. İkinci bölümde ise Nahl, üçüncü bölümde ise İsrâ sûresleri hakkında kısa bilgi verdikten sonra bu sûrelerin tefsiri sadedinde nakledilen rivâyetlerin tahrîç ve değerlendirmesini yapılacaktır. Sonuç kısmında ise elde edilen veriler tablo halinde gösterilerek değerlendirilmesi yapılacaktır.

Araştırma süreci boyunca kıymetli bilgi, birikim ve tecrübeleri ile bana yol gösterici ve destek olan değerli danışman hocam Doç. Dr. Musa Erkaya'ya ve maddi-manevi desteğini her daim yanımda hissettiğim eşim Melek Erişgen'e teşekkür borç bilirim.

Ramzan ERİŞGEN

Konya-2021

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

BEĞAVÎ'NİN MEÂLİMU'T-TENZÎL İSİMLİ TEFSİRİNDEKİ HADİSLERİN TAHRİÇ VE DEĞERLENDİRİLMESİ (NAHL VE İSRÂ SÛRELERİ)

Beğavî, Meâlimu't-Tenzîl'inde başta Hz. Peygamber (s.a.s) olmak üzere sahâbe ve tâbiin neslinden pek çok rivâyet nakletmiştir. Müellif kimi rivâyetleri merfû'-muttasıl, kimisini senedini hazfederek kimisini de taktî' yaparak aktarmıştır. Bunlar arasında sıhhat bakımından sahîh, hasen ve zayıf olanların yanı sıra az da olsa mevzû' rivâyetler mevcuttur.

Çalışmamızda öncelikle Beğavî'nin hayatı, hocaları, talebeleri, eserleri, tefsirinde hadis nakletme sebep ve yöntemlerinin yanı sıra tahrîç ile ilgili kısa bilgiler verdik. Daha sonra Meâlimu't-Tenzîl'de Nahl ve İsrâ sûrelerinin tefsirinde aktardığı 98 rivâyetin tahrîç ve değerlendirmesini yaptık. Rivâyetlerin değerlendirilmesi aşamasında Tirmizî, Hâkim en-Nisâbûrî, Zehebî, Heysemî, Şuayb Arnavut, Abdurrezzâk el-Mehdî, Abdulmuhsin et-Türkî, Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, Muhammed Fuad Abdulbâkî, Muhammed Avvâme gibi münekkit muhaddis ve muhakkiklerin sıhhat değerlendirmelerinden yararlanarak kanaatlerimizi ortaya koyduk.

Ulaştığımız sonuca göre rivâyetlerin sıhhati ile ilgili olarak şunları söyleyebiliriz: İçerisinde yer aldığı kaynak bakımından 98 rivâyetin 68'i (% 69.38) Kütüb-i Tis'a'da, 10'u (% 10.20) diğer hadis kitaplarında, 17'si (% 17.34) hadis kitapları dışında (Tefsir-Tarih vb.) yer alırken 3'ü (% 3.06) başvurulmuş kaynaklarda tespit edilememiştir. Yine bu 98 rivâyetin sıhhat bakımından 72'si (% 73.46) makbûl, 21'i (% 21.42) merdûd olup 5'i (% 5.10) hakkında ise herhangi bir değerlendirmede bulunulmamıştır. Makbûl rivâyetlerin 51'i (% 52.04) sahîh, 21'i (% 21.42) hasendir. Merdûd rivâyetlerin ise 15'i (% 15.30) zayıf, 6'sı (% 6.12) da mevzû'dur.

Anahtar Kelimeler: Beğavî, Meâlimu't-Tenzîl, Nahl Sûresi, İsrâ Sûresi, Hadîs, Tahrîç.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü
ABSTRACT

**THE EXTRACTION AND EVALUATION OF HADITHS IN THE
COMMENTARY OF AL-BAGHAWI TITLED MA'ALIM AT-TANZIL
(SURAH AL-NAHL AND AL-ISRA)**

Baghawi, in his Ma'alim at-Tanzil, narrated many narrations from firstly the Prophet Mohamad, and his companions and followers. Author narrated some interpretations by merfu muttasıl, some by sectioning, and some by eliminating the imputation. Among those interpretations, in terms of correctness, there are precise ones, there are also favourable and weak ones, and leastwise fabrication ones.

In our study, first of all, we gave brief information about the life of Baghawi, his teachers, his students, his works, the reasons and methods of narrating hadith in his interpretation as well as extraction. Following, we made the analysis and evaluation of 98 narrations in the interpretation of the Surah Nahl and Isrâ in Ma'alim at-Tanzil. At the stage of evaluating the narrations, we have stated our opinions by using of evaluations of our commentator hadith narrators and investigators such as Tirmidhi, Hâkim en-Nîsâbûrî, Zehebî, Heysemi, Shuayb Arnavut, Abdurrezzâk al-Mahdi, Abdulmuhsin et-Türkî, Hüseyin Selim Esed al-Dârânî, Muhammed Fuad Abdulbâkî, Muhammed Avvâme.

According to the result we have reached, we can say the following regarding the correctness of the narrations: In terms of the source, it is in, 68 (69.38%) of the 98 narrations are in Kutub-i Tis'a, 10 of them (10.20%) are in the other hadith books, while 17 (17.34%) of them are except from the other hadith books (Tafsir-History, etc.), 3 of them (3.06%) could not be identified in the referenced sources. Again, 72 (73.46%) of these 98 narrations are agreeable, 21 (21.42%) of them are disowned, and 5 (5.10%) of them hasn't been evaluated. 51 (52.04%) of the agreeable narrations are correct, 21 (21.42%) of them are favourable. 15 (15.30%) of the disowned narrations are weak and 6 (6.12%) of them are fabrication.

Keywords: Baghawi, Ma'alim at-Tanzil, Surah al-Nahl, Surah al-Isra, Hadith, Extraction.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	i
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu.....	1
II. Araştırmanın Önemi ve Amacı.....	1
III. Araştırmanın Yöntemi	3
IV. Araştırmanın Kaynakları	6
BİRİNCİ BÖLÜM	8
1. BEĞAVÎ’NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	8
1.1. Hayatı	8
1.2. Hocaları	9
1.3. Talebeleri.....	13
1.4. Hadisçiliği.....	13
1.5. Eserleri.....	14
1.5.1. Hadis Alanına Dair Eserleri	15
1.5.2. Tefsir Alanına Dair Yazdığı Eserler	17
1.5.2.1. Beğavî’nin <i>Meâlimu’t-Tenzîl</i> ’deki Tefsir Metodu	20
1.5.2.2. Rivâyetleri Aktarma Metodu	23
1.5.2.3. Rivâyetleri Nakletme Sebepleri.....	25
1.6. Türkiye’de Beğavî ve Eserleri Hakkında Yapılmış Bazı Çalışmalar	27
3. TAHRÎÇ HAKKINDA KISA BİLGİ	30
3.1. Tahrîcin Tanımı	30
3.2. Hadis Tahrîç Yöntemleri	32
3.3. Araştırmada Takip Edilecek Tahrîç Metodu	33
İKİNCİ BÖLÜM.....	34

1. NAHL SÛRESİNDEKİ HADİSLERİN TAHRÎÇ VE

DEĞERLENDİRİLMESİ34

1.1.	Nahl Sûresi Hakkında Kısa Bilgi	34
1.2.	Hadislerin Tahrîci	35
1.3.	(Nahl, 16/1) ile İlgili Hadisler	35
1.3.1.	Hadis	35
1.4.	(Nahl, 16/7, 8) İle İlgili Hadisler	39
1.4.1.	Hadis	39
1.4.2.	Hadis	41
1.4.3.	Hadis	43
1.5.	(Nahl, 16/14) İle İlgili Hadisler	46
1.5.1.	Hadis	46
1.6.	(Nahl, 16/22, 23) İle İlgili Hadisler	48
1.6.1.	Hadis	49
1.7.	(Nahl, 16/24, 25) İle İlgili Hadisler	50
1.7.1.	Hadis	51
1.8.	(Nahl, 16/37, 38, 39, 40) İle İlgili Hadisler	52
1.8.1.	Hadis	53
1.9.	(Nahl, 16/49, 50) İle İlgili Hadisler	54
1.9.1.	Hadis	55
1.10.	(Nahl, 16/62) İle İlgili Hadisler	56
1.10.1.	Hadis	57
1.11.	(Nahl, 16/68, 69) İle İlgili Hadisler	57
1.11.1.	Hadis	57
1.12.	(Nahl, 16/70) İle İlgili Hadisler	59
1.12.1.	Hadis	59
1.13.	(Nahl, 16/90) İle İlgili Hadisler	61
1.13.1.	Hadis	61
1.13.2.	Hadis	61
1.14.	(Nahl, 16/95, 96, 97) İle İlgili Hadisler	64
1.14.1.	Hadis	65
1.15.	(Nahl, 16/98, 99, 100) İle İlgili Hadisler	67
1.15.1.	Hadis	67
1.16.	(Nahl, 16/102, 103) İle İlgili Hadisler	69

1.16.1.	Hadis	70
1.16.2.	Hadis	71
1.16.3.	Hadis	72
1.16.4.	Hadis	73
1.16.5.	Hadis	75
1.17.	(Nahl, 16/104, 105) İle İlgili Hadisler	75
1.17.1.	Hadis	75
1.18.	(Nahl, 16/106) İle İlgili Hadisler	78
1.18.1.	Hadis	78
1.19.	(Nahl, 16/110) İle İlgili Hadisler	81
1.19.1.	Hadis	81
1.20.	(Nahl, 16/124) İle İlgili Hadisler	82
1.20.1.	Hadis	82
1.21.	(Nahl, 16/125, 126, 127, 128) İle İlgili Hadisler	83
1.21.1.	Hadis	84
Değerlendirme		88
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		89
1. İSRÂ SÛRESİ		89
1.1.	İsrâ Sûresi Hakkında Kısa Bilgi	89
1.2.	Hadislerin Tahrîci	91
1.3.	(İsrâ, 17/1) İle İlgili Hadisler	91
1.3.1.	Hadis	91
1.3.2.	Hadis	91
1.3.3.	Hadis	92
1.3.4.	Hadis	100
1.3.5.	Hadis	101
1.3.6.	Hadis	101
1.3.7.	Hadis	102
1.3.8.	Hadis	102
1.3.9.	Hadis	104
1.3.10.	Hadis	104
1.3.11.	Hadis	107
1.3.12.	Hadis	108
1.3.13.	Hadis	112
1.4.	(İsrâ, 17/2-3-4) İle İlgili Hadisler	114
1.4.1.	Hadis	114

1.5.	(İsrâ, 17/16) İle İlgili Hadisler.....	141
1.5.1.	Hadis	141
1.5.2.	Hadis	142
1.6.	(İsrâ, 17/17, 18, 19, 20) İle İlgili Hadisler.....	144
1.6.1.	Hadis	144
1.7.	(İsrâ, 17/23, 24, 25) İle İlgili Hadisler.....	145
1.7.1.	Hadis	146
1.7.2.	Hadis	147
1.7.3.	Hadis	148
1.7.4.	Hadis	151
1.8.	(İsrâ, 17/25)	153
1.8.1.	Hadis	153
1.9.	(İsrâ, 17/29, 30) İle İlgili Hadisler.....	155
1.9.1.	Hadis	156
1.10.	(İsrâ, 17/32, 33) İle İlgili Hadisler.....	157
1.10.1.	Hadis	157
1.11.	(İsrâ, 17/36) İle İlgili Hadisler.....	159
1.11.1.	Hadis	159
1.12.	(İsrâ, 17/37) İle İlgili Hadisler.....	160
1.12.1.	Hadis	161
1.12.2.	Hadis	163
1.13.	(İsrâ, 17/44) İle İlgili Hadisler.....	164
1.13.1.	Hadis	164
1.14.	(İsrâ, 17/45, 46, 47) İle İlgili Hadisler.....	165
1.14.1.	Hadis	166
1.15.	(İsrâ, 17/56, 57,58) İle İlgili Hadisler.....	167
1.15.1.	Hadis	168
1.16.	(İsrâ, 17/59) İle İlgili Hadisler.....	170
1.16.1.	Hadis	170
1.17.	(İsrâ, 17/61, 62, 63, 64, 65) İle İlgili Hadisler.....	172
1.17.1.	Hadis	172
1.18.	(İsrâ, 17/70) İle İlgili Hadisler.....	173
1.18.1.	Hadis	173
1.19.	(İsrâ, 17/73, 74, 75) İle İlgili Hadisler.....	174
1.19.1.	Hadis	174
1.19.2.	Hadis	175

1.19.3.	Hadis	176
1.20.	(İsrâ, 17/76, 77) İle İlgili Hadisler	177
1.20.1.	Hadis	177
1.21.	(İsrâ, 17/78, 79) İle İlgili Hadisler	178
1.21.1.	Hadis	178
1.21.2.	Hadis	179
1.21.3.	Hadis	180
1.21.4.	Hadis	182
1.21.5.	Hadis	183
1.21.6.	Hadis	184
1.21.7.	Hadis	186
1.21.8.	Hadis	187
1.21.9.	Hadis	189
1.21.10.	Hadis	190
1.21.11.	Hadis	192
1.21.12.	Hadis	195
1.21.13.	Hadis	197
1.21.14.	Hadis	199
1.21.15.	Hadis	200
1.21.16.	Hadis	201
1.22.	(İsrâ, 17/81) İle İlgili Hadisler	203
1.22.1.	Hadis	203
1.23.	(İsrâ, 17/85) İle İlgili Hadisler	204
1.23.1.	Hadis	204
1.23.2.	Hadis	205
1.24.	(İsrâ, 17/89, 90, 91, 92, 93) İle İlgili Hadisler	207
1.24.1.	Hadis	207
1.25.	(İsrâ, 17/97, 98) İle İlgili Hadisler	211
1.25.1.	Hadis	211
1.25.2.	Hadis	212
1.26.	(İsrâ, 17/101, 102) İle İlgili Hadisler	213
1.26.1.	Hadis	213
1.27.	(İsrâ, 17/107, 108, 109) İle İlgili Hadisler	215
1.27.1.	Hadis	215
1.27.2.	Hadis	217
1.28.	(İsrâ, 17/110) İle İlgili Hadisler	219
1.28.1.	Hadis	219
1.28.2.	Hadis	220

1.28.3.	Hadis	221
1.28.4.	Hadis	222
1.28.5.	Hadis	223
1.28.6.	Hadis	224
1.29.	(İsrâ, 17/111) İle İlgili Hadisler	225
1.29.1.	Hadis	225
1.29.2.	Hadis	227
1.29.3.	Hadis	228
1.29.4.	Hadis	229
Değerlendirme.....		231
1.30.	Rivâyetlerin Kaynak ve Sıhhat Açısından Sınıflandırılması ve Tablolar Halinde Gösterilmesi.....	231
1.30.1.	Nahl ve İsrâ Sûrelerinde Yer Alan Rivâyetlerin Kütüb-i Tis'a'daki Dağılımı (Tekrarlarıyla Birlikte)	232
1.30.2.	Rivâyetlerin Beğavî'nin Hadis Kitaplarındaki Dağılımı.....	232
1.30.3.	Rivâyetlerin Nahl ve İsrâ Sûrelerindeki Genel Dağılımı	233
SONUÇ		234
KAYNAKÇA.....		236
ÖZGEÇMİŞ		Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhi's-Selâm
a.mlf.	Aynı Müellif
b.	Bin, ibn (Oğlu)
b.y.	Basım Yeri Yok
bk.	Bakınız
bnt.	Binti
C.	Cilt
c.c.	Celle Celâlûhu
D.İ.B.	Diyanet İşleri Başkanlığı
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
H.	Hicrî
h. no:	Hadis no
Hz.	Hazreti
No.	No
öl.	Ölüm Tarihi
r. a.	Radıyallahu anh
r. anhâ	Radıyallahu anhâ
s.	Sayfa
s.a.s.	Sallallâhu Aleyhi Vesellem
TDV. yay.	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
thk.	Tahkik Eden
ts.	Tarihsiz
vd.	Ve diğerleri
vb.	Ve benzerleri
y.y.	Yayıncı Yok
yay.	Yayınları

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu

Yapmış olduğumuz çalışmanın temel konusunu muhaddis, müfessir ve fakih olan Beğavî'nin, *Meâlimu't-Tenzil* isimli eserinde Nahl ve İsrâ sûrelerini tefsir ederken naklettiği rivâyetlerin tahrîç ve değerlendirmesi oluşturmaktadır.

II. Araştırmanın Önemi ve Amacı

İslam şariatında Kur'ân'dan sonra ikinci kaynak sünnet/hadistir. Müslümanların hayat nizamını, dünya ve ahiret saadetini gözetmeyi amaçlayan Allah Teâlâ, Kur'ân vahyi dışında da Hz. Peygamber (s.a.s) ile dini-dünyevi birçok hususta iletişime geçmiştir. Bu da sünnet olgusunu meydana getirmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.s) bir beşer olarak yaptığı uygulamalar yanında bir Nebî/Rasûl olarak yapmış olduğu fiiller de vardır.

Hz. Peygamber'in (s.a.s) tebliğ vazifesi yanında tebyin ve teşri gibi görevleri de vardır. Allah'tan aldığı vahyi olduğu gibi insanlara aktarmakla kalmayıp bu vahiylerin insanlar tarafından doğru anlaşılması için açıklamalar yapmıştır. Gerekteği yerde hakkında vahiy bulunmayan meselelerde bazı hükümler de ortaya koymuştur.

Sahâbe, gerek Kur'ân'ın ilk elden açıklayıcısı olan Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında yaşaması gerekse Kur'ân'ın kendi dillerinde apaçık olarak nazil olması sebebiyle onu anlama hususunda ciddi bir sorun ile karşılaşmamıştı. Ancak ilahi mesajın son bulması, Hz. Peygamber (s.a.s) ve sahâbenin büyük bir kısmının ahirete irtihal etmesi, İslam topraklarının genişleyip Arap olmayan Müslümanların çoğalması gibi nedenler kutsal metnin anlaşılması için nakillere başvurulmasını zorunlu kılmıştı.

Hadis uleması Hz. Peygamber'e (s.a.s) nispet edilen rivâyetleri gelecek nesillere en doğru şekilde ulaştırılması için çok ciddi çalışmalar yapmışlar ve birçok eser telif etmişlerdir.

Günümüzde Kur'ân'ı rivâyetlerden soyutlayarak anlamaya çalışmak oldukça güçtür. Bu zorluğu aşmamız için telif edilen ana kaynaklara inmek zaruri bir ihtiyaç olmuştur.

Müslüman bilginler Kur'ân'ın anlaşılması için birçok tefsir kaleme almıştır. Bu tefsirler *dirâyet* ve *rivâyet* olarak iki kısma ayrılmaktadır. Rivâyet tefsirlerinde

Kur'an'dan, sünnetten ve selefi salihinden nakledilen rivâyetlerden istifade edilmiştir. Beğavî'nin *Meâlimu't-Tenzîl* isimli eseri de rivâyet tefsirleri arasında önemli bir konuma sahiptir. Müellif bu tefsirinde birçok rivâyetten istifade etmiştir. Eserinde naklettiği bu rivâyetlerin çoğunu *merfû*¹ hadisler oluşturmaktadır. Bunun yanında *mevkûf*² ve *maktû*³ rivâyetler de mevcuttur. Rivâyet bakımından son derece zengin olan bu eserin ihtiva ettiği rivâyetlerin sıhhatinin tespiti bizce elzem olmuştur.

Müteselsil olarak yürütülen ve amacı *Meâlimu't-Tenzîl*'de yer alan rivâyetlerin tahrîcini yapıp burada nakledilen rivâyetlerin kaynak ve sıhhat değerini ortaya çıkarmak olan bu çalışmanın Nahl ve İsrâ sûrelerinde kullanılan rivâyetlerin tahrîc ve değerlendirmesi yapılacaktır.

Araştırmamızın amacı; Beğavî'nin tefsirde naklettiği rivâyetleri asli kaynaklarda tespit etmektir. Nakledilmiş olan bu rivâyetlerin Hz. Peygamber'e (s.a.s) ait olup olmadığını belirlemek, rivâyetlerin senedinde *cerh*⁴ edilmiş râvîlerin hallerini ele almak, müellifin senedsiz olarak kitabına aldığı rivâyetlerin senedlerini evvela kendi iki hadis kitabı *Şerhu's-Sünne* ve *Mesâbîhu's-Sünne* ile Kütüb-i Tis'a'da tespit edip belirtmektir. Buralarda tespit edilememesi halinde daha sonra da diğer muteber hadis kitaplarında, buralarda da tespit edilmediği takdirde son olarak da hadis kaynakları dışında kalan diğer kaynak eserlerde belirtmektir.

¹ Merfû'; Senedi nasıl olursa olsun, Hz. Peygamber'e (s.a.s) açıkça veya hükmen nisbet edilen hadis. Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü* (İstanbul: MÜİFAV. Yayınları, 2011), 175. Ayrıca bk. Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDV. Yayınları, 2018), 217-218; Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları* (Ankara: AÜİF Yayınları, 1980), 217-219; Abdullah Aydın, "Merfû", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/180-181.

² Mevkûf; Sahâbenin söz ve fiilleri, bunlarla ilgili haber. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 181. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 225; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 224-225; Aydın, "Mevkûf", 29/437-438.

³ Maktû'; İslam tarihinde ikinci nesil olan tabiundan veya sonraki nesillerden birine ait olduğu söylenen söz ve iş, bu söz ve işle ilgili haber/hadis. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 170. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 209; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 210; Efendioğlu, "Maktû", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/457-458.

⁴ Cerh; Râvîyi, adâlet ve zabt sıfatlarının birini veya her ikisini tam olarak taşımadığını söyleyerek tenkit etmek. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 48. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 44-46; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 71-80; Emin Aşıkutlu, "Cerh ve Ta'dîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7/394-401.

Müfessirin tefsirinde naklettiği rivâyetleri isnadın müntehası açısından değerlendirmek, tefsirde yer alan rivâyetlerin kaçının *kudsî*,⁵*merfû*, *mevkûf* ve *maktû* hadis olduğunu belirlemektir.

Son olarak Nahl ve İsrâ sûrelerinin tefsiri sadedinde nakledilen rivâyetlerin münekkit muhaddisler ve muhakkiklerin değerlendirmeleri çerçevesinde sıhhat dereceleriyle ilgili kanaatimizi ortaya koymak ve sınıflandırmasını yapmaktır.

III. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamızda ilk olarak müfessir ve muhaddis Beğavî'nin hayatına, kendilerinden rivâyetle bulunduğu bazı hocalarına ve telif ettiği bazı eserlere kısaca yer verilmiş daha sonra da Nahl ve İsrâ sûreleri ile alakalı genel bilgiler aktararak rivâyetlerin tahrîcine geçilmiştir. Rivâyetlerin tahrîcinde *Meâlimu't-Tenzil* isimli tefsirin Abdurrezzâk el-Mehdî nüshası esas alınmış, tespit edilen rivâyetlerin tahrîci için taramalarımız el-Mektebetu's-Şâmile isimli programdan faydalanılarak yapılmıştır.

Rivâyetler başta Kütüb-i Tis'a'da, Beğavî'nin *Şerhu's-Sünne* ile *Mesâbîhu's-Sünne* adlı eserlerinde tespit edilmeye çalışılmıştır. Eğer söz konusu rivâyetler zikrettiğimiz eserlerde yoksa diğer mu'teber hadis kitaplarına ve ilk dönem tefsir-tarih kitaplarına bakılmıştır.

Tahrîç işleminden sonra râvîlerin adâlet ve zabt durumları *Cevâmiu'l-Kelim* programından istifade ile tespit edilmeye çalışılmıştır.

Asli kaynaklarda tespit edilemeyen rivâyetlerin *mevzû*⁶ olma ihtimaline karşı *mevzûât*⁷ türü eserler içerisinde taranmış ve buralarda da tespit edilemediği takdirde bu durum belirtilmiştir.

⁵ Kudsî Hadis; 1. Yüce Allah'a Kur'ân 'ı Kerim dışında nispet edilen söz ve iş. 2. Manası Yüce Allah'a, lafzı Hz. Peygamber'e (s.a.s) ait olduğunu söylenen söz. Kudsî hadis senet ve metin durumuna göre *sahîh*, *hasen*, *zayıf* veya *mevzû* olabilir. Bu hadise *el-hadisü'l-ilâhî* ve *el-hadisü'r-rabbânî* de denir. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 152. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 188-189; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 123-125; Hayati Yılmaz, "Kudsî Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/318-320.

⁶ *Mevzû*; 1. Söylemediği veya yapmadığı halde iftirayla Rasûlullah'a (s.a.s) ait olduğu söylenen hadis. 2. Gerçekte Rasûlullah'a (s.a.s) ait olsa da kizble *cerh* edilmiş olan bir râvînin rivâyet etmiş olduğu hadis. 3. Kizble itham edilmiş olan râvînin tek başına rivâyet ettiği, dinin zaruri esaslarına aykırı hadisi. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 183. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 226-235; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 225-234; M. Yaşar Kandemir, "Mevzû", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/493-496.

Rivâyetler sıhhati bakımından “*makbûl*”,⁸ “*merdûd*”⁹ ve “hakkında hüküm verilemeyenler” olarak üç gruba ayrılmış, *makbûl* rivâyetler *sahîh* ve *hasen*¹⁰ olarak, *merdûd* rivâyetler ise *zayıf*¹¹ ve *mevzû*’ olmak üzere iki şekilde kategorize edilmiştir. *Zayıf* rivâyetleri her ne kadar *merdûd* rivâyetler kategorisine almış olsak da bu, amel edilmesi bakımından *merdûd* manasına gelmemektedir. Yapılan bu gruplandırma rivâyetin değil senedin sıhhati bâz alınarak oluşturulmuştur.

Araştırmada geçen hadis istilahlarının tanımları dipnotlarda Abdullah Aydınli’nın *Hadis Istılahları Sözlüğü*’nden istifade edilerek verilmiştir. Ayrıca Mücteba Uğur’un *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Talat Koçyiğit’in *Hadis Istılahları* adlı kitapları ile *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*’nden ilgili maddelerin yerlerine işaret edilmiştir.

Dipnotlar İsnad Atıf Sistemi 2’ye göre verilmiştir.

Tahrîci yapılan rivâyetler sıhhati bakımından ele alınırken şu esaslar göz önünde bulundurulmuştur;

a. Rivâyet, *Sahîhayn*’da mevcut ise başka hiçbir değerlendirmeye tabi tutulmadan *sahîh*¹² kabul edilmiştir.

⁷ Mevzûât; Değişik düzenler içinde *mevzû*’ hadisleri bir araya getiren kitaplar. Örnekler için *mevzû*’ maddesine bakınız. Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 185.

⁸ Makbûl; 1. Sened ve metni bakımından Hz. Peygamber’e (s.a.s) ait olma ihtimali daha kuvvetli, dolayısıyla kabul edilmeye layık olan ve kendisiyle amel edilmesi gereken hadis. Buna göre makbûl hadis, *sahîh* ve *hasen* kısımlarına ayrılır. 2. Adalet ve zabt sıfatlarını tam olarak taşıyan râvî. Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 168. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 206; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 208; Ahmet Yücel, “Makbûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/429.

⁹ Merdûd; Sened ve metni bakımından Hz. Peygamber’e (s.a.s) ait olma ihtimali hiç olmayan veya ait olmama ihtimali daha kuvvetli bulunan hadis. Buna göre *merdûd* hadis *mevzû*’ ve *zayıf* kısımlarına ayrılır. Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 175. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 217; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 215-217; Efendioğlu, “Merdûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/179-180.

¹⁰ Hasen; Adalet sahibi olup da zabt sıfatı tam olmayan, bununla beraber tek başına rivâyet ettiği hadisi münker de sayılmayan kimsenin rivâyet ettiği, şazz ve mualllel olmayan hadis. Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 110-111. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 118-121; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 125-129; Mücteba Uğur, “Hasen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/374-375.

¹¹ Zayıf; *Sahîh* ve *hasen* hadisin şartlarından birini veya birkaçını taşıyamamakla beraber *mevzû*’ olduğu da söylenmeyen hadis. Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 336-337. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 427-429; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 467-470; Mehmet Emin Özafşar, Mahmut Demir, “Zayıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/157-160.

¹² Sahîh; Senedinin başından sonuna kadar sika râvîlerin birbirinden rivâyet ettiği, şazz ve mualllel olmayan hadis. Bu nitelikleri taşıyan hadisin Hz. Peygamber’e (s.a.s) veya nispet edildiği kimseye

b. Kütüb-i Tis'a'da yer alıp râvîleri de münekkit muhaddisler tarafından *cerh* edilmemişse *sahîh* olarak değerlendirilmiştir.

c. Belirlemiş olduğumuz asli kaynaklarda mevcut olmasına rağmen hakkında olumlu ya da olumsuz herhangi bir değerlendirmede bulunulmayan rivâyet üzerinde *tevakkuf*¹³ edilmiş ve “hakkında hüküm verilemeyenler” grubunda yer verilmiştir.

d. Rivâyet, *mevzûât* türü eserler ve belirlemiş olduğumuz külliyat içerisinde tespit edilememişse “kaynağı bulunamayanlar” grubuna dâhil edilmiştir.

e. Rivâyetin sıhhati hakkında Tirmizî, Hâkim en-Nîsâbûrî, İbn Hacer, Şuayb Arnavut, Abdulmuhsin et-Türkî, Hüseyin Selim Esed, Muhammed Avvâme, Muhammed Karabelli ve daha birçok münekkit muhaddis ve muhakkikin değerlendirmeleri varsa ilk olarak bunlara yer verilmiştir.

f. Rivâyet hakkındaki sıhhat değerlendirmemiz, gerekçeleriyle birlikte çoğunlukla değerlendirmenin sonunda belirtilmiştir.

g. Beğavî'nin naklettiği rivâyetin senedi *zayıf* ise belirtilmiş ve *mutâbaat*¹⁴ ve *şevâhid*¹⁵ gibi yollarla rivâyetin sıhhat derecesinde bir değişme söz konusu olmuşsa buna da değinilmiştir.

ait olması kesin veya kesine yakındır. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 266. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 341-342; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 383-389; Mehmet Efendioğlu, “Sahîh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/523-525.

¹³ Tevakkuf; Aralarındaki zıtlık için bir çözüm bulunamayan hadislerin hepsiyle, bir çözüm bulununcaya kadar amel edilmemesi durumu. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 319. Ayrıca bk. Osman Demir, “Tevakkuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/579.

¹⁴ Mutâbaat; Bir hadisin lafızlarına veya manasına uygun başka bir hadisin, önceki râvîsinden ayrı biri tarafından, tamamen veya kısmen aynı senedle rivâyet edilmesi; böylece bu iki hadis ve râvînin birbirini desteklemesi. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 228-229. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 289-290; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 334-336; Salahattin Polat, “Mutâbaat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/180-181.

¹⁵ Şevâhid; Şâhid'in çoğulu. Şâhid; 1. Herhangi bir hadise, aynı sahâbîden gelen benzer muhtevadaki ikinci hadis. 2. Herhangi bir hadise başka bir sahâbîden gelen tamamen aynı veya benzer muhtevadaki ikinci hadis. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 291. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 370-371; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 404-405; Polat, “Şâhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/273.

IV. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmayı yaparken *Meâlimu't-Tenzîl* isimli tefsirin Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cum'a Damîriyye ve Süleyman Müslim el-Haraş tarafından tahkik edilen “Daru't-Tayyibe, Riyad, 1409/1989” baskısı esas alınmıştır. Ayetlerin Türkçe'ye çevirisinde TDV Yayınları (İstanbul, 2011) mealinden faydalanılmıştır.

Yapmış olduğumuz bu çalışmada ilk olarak Beğavî'nin hayatına dair bilgi verilirken kaynak olarak, İbn Hallikân'ın (öl. 681/1282) *Vefeyâtu'l-A'yân*'ı, Zehebî'nin (öl. 748/1348) *Tezkirâtu'l-Huffâz*'ı, Subkî'nin (öl. 771/1370) *Tabakâtu's-Şâfiyye*'si ve Ali el-Kârî'nin (öl. 1014/1605) *Mirkâtu'l-Mefâtih Şerhu Mişkâtî'l-Mesâbih*'inden faydalanılmıştır. Yine Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin “Beğavî” maddesinden, Saffet Sancaklı'nın *Beğavî ve Şerhu's-Sünne'deki Şerh Metodu*, Ali Eroğlu'nun *Müfessir Beğavî, Hayatı ve Tefsirindeki Metodu* ve Saffet Bakırcı, *Meâlimu't-Tenzîl'in Rivâyet Tefsîrleri İçindeki Yeri* adlı doktora çalışmaları ve bazı yüksek lisans tezlerinden yararlanılmıştır.

Tahrîci yapılan hadisler için başvurulacak kaynaklar arasında Kütüb-i Tis'a başta olmak üzere Humeydî'nin (öl. 143/760) *Müsned*'i, Ma'mer b. Râşid'in (öl. 153/770) *Câmi*'i, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (öl. 204/819) *Müsned*'i, Abdurrezzâk b. Hemmâm (öl. 211/826) ve İbn Ebî Şeybe'nin (öl. 235/849) *Musannef*'leri, Bezzâr'ın (öl. 292/905) *Müsned*'i, Nesâî'nin (öl. 303/915) *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sı, İbn Huzeyme (öl. 311/923) ve İbn Hibbân'ın (öl. 354/965) *Sahih*'leri, Taberânî'nin (öl. 360/971) *Mu'cemleri*, Dârekutnî'nin (öl. 385/995) *Sünen*'i, Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (öl. 405/1014) *el-Müstedrek*'i yer almaktadır.

Rivâyetlerde geçen *garîb*¹⁶ kelimeleri açıklamak amacıyla kaleme alınan Kâsım b. Sellâm (öl. 224/838), Hattâbî (öl. 388/998), Zemahşerî (öl. 538/1144), İbnu'l-Cevzî (öl. 597/1201) ve İbnu'l-Esîr'in (öl. 606/1210) *Garîbu'l-Hadis* isimli eserlerinden de istifade edilmiştir.

¹⁶ Garîb; 1. Hadisi sika râvîlerden; *zayıf* râvîlerle birlikte sadece bir *sika* râvînin rivâyet etmesi, herkes aynı şekilde rivâyet ederken bir râvînin biraz farklı rivâyet etmesi gibi, bir yönden özellik, farklılık arz eden hadis. Hadisçiler “*garîb*” dediklerinde bu manayı kastederler. 2. İçinde dilde çok az kullanılan kelimeler bulunan veya pek bilinmeyen hadis. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 85. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 102; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 114-115; Polat, “Garîb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/375.

Müracaat edilen tefsirler arasında ise, Taberî'nin (öl. 310/923) *Câmiu'l-Beyân*'ı, Mâturîdî'nin (öl. 333/944) *Te'vîlât*'ı, Semerkandî'nin (öl. 373/983) *Bahru'l-Ulûm*'u, Sa'lebî'nin (öl. 427/1035) *el-Keşf ve'l-Beyân*'ı, Vâhidî'nin (öl. 468/1075) *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kurâni'l-Kerim ve Esbâbu'n-Nüzûl*'ü, İbn Kesîr'in (öl. 774/1373) *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*'i gibi kaynaklar mevcuttur.

Bazı hadislerin lügatlerde kelimeleri açıklamak maksadıyla kullanıldığı da göz önüne alarak lügat kitapları olan İbn Manzûr'un (öl. 711/1311) *Lisânu'l-Arab*'ı, Cevherî'nin (öl. 400/1009) *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa*'sı ve Firûzâbâdî'nin (öl. 817/1415) *Kâmûsu'l-Muhît*'i gibi kaynaklardan istifade edilmiştir.

Cerh edilen râvîlerin durumu için ise İbn Ebî Hâtim'in (öl. 327/938) *Kitabu'l-Cerh ve't-Ta'dil*'i, Mizzî'nin (öl. 742/1341) *Tehzîbu'l-Kemâl*'i, Ukaylî'nin (öl. 322/934) *ed-Duafâu'l-Kebîr*'i, Zehebî'nin (öl. 748/1347) *Mîzânu'l-İ'tidâl*'i ve İbn Hacer'in (öl. 852/1449) *Takrîbu't-Tehzîb*'inden yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BEĞAVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Bu bölümde önce Beğavî'nin hayatı, hocaları, talebeleri, eserleri, hadisçiliği, *Meâlimu't-Tenzil*'deki tefsir metodu ve hakkında yapılmış bazı çalışmalarla ilgili bilgi verilecektir. Daha sonra ise tahrîcin tanımı, hadis tahrîç yöntemleri ve araştırmada takip edilecek tahrîç metoduna değinilecektir.

1.1. Hayatı

Muhyi's-Sünne,¹⁷ *Ruknu'd-Dîn*¹⁸ ve *Zahîru'd-Dîn*¹⁹ gibi lakaplarla anılan Beğavî'nin tam adı kaynaklarda Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed olarak geçmektedir. Horasan'da bulunan Meverruz ile Herat arasında yer alan Bağşur'da dünyaya gelmiştir.²⁰ Babası kürkçülük yaptığından dolayı *el-Ferra* olarak da bilinmektedir.²¹ Başka kaynaklar ise kendisi bu işle meşgul olduğu için bu isimle anıldığını kaydetmektedir.²² Bu sebeple kendisi *İbnu'l-Ferra* veya *el-Ferra* olarak da anılır.

Beğavî'nin lakapları arasında en meşhuru *Muhyi's-Sünne*'dir. O, bu lakabı *Şerhu's-Sünne* adlı eserini telif ettikten sonra gördüğü rüya sebebiyle alır. Nakledildiğine göre rüyasında Hz. Peygamber (s.a.s) ona gelerek: “*Sen benim sünnetimi ihyâ ettin, Allah da seni ihyâ etsin*” demiştir. Beğavî bu vakiadan sonra bu lakap ile de anılmaya başlamıştır.²³

Şâfi mezhebine bağlı olan Beğavî, bu sebeple isim ve lakaplarından sonra *eş-Şâfi* nisbesiyle de anılmaktadır.²⁴

Beğavî, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde yaşamıştır. Hakkında yapılan çalışmalarda onun çocukluk yıllarına ve eğitim

¹⁷ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî ve Abdulfettah Muhammed el-Hulv (y.y.: Dâru İhyâi Kütübî'l-Arabiyye, 1413/1993), 7/75.

¹⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 4/1258.

¹⁹ Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtu'l-A'yân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sader, 1317/1900), 2/136.

²⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 2/136.

²¹ Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, 4/1258.

²² İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 2/136.

²³ Ebu'l-Hasan Nüreddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Mirkâtu'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422/2002), 1/12.

²⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 2/136; Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, 4/1258.

durumuna dair bilginin pek olmadığı belirtilir.²⁵ Kur'an, sünnet ve fıkıh ilimlerini bir araya toplamıştır.²⁶ İlmi hayatı boyunca selef-i salihin'in yolunu takip ederek âbid, zâhid ve kanaatkâr biri olmaya gayret etmiştir.²⁷ Hayatı boyunca zühd ve takva ehli olarak yaşamaya özen gösteren Beğavî, rivâyet odur ki sadece ekmek yiyerek yaşamını idame ettirirken gelen tepkiler üzerine ekmeğin yanına katık olarak (zeytin) yağ(ı) koyup yemeye başlamıştır.²⁸

Vefat ettiği tarih ile alakalı olarak iki farklı bilgi mevcuttur. İlki h. 510, ikincisi ise h. 516 yılında olduğuna dairdir. Genel kabul ise h. 516 yılında vefat ettiği yönündedir. Kabri, hocası Kâdî Hüseyin'in yanında Tâlekân mezarlığındadır.²⁹

1.2. Hocaları

Beğavî, doksan seneye yakın hayatında hadis, tefsir, kıraat ve fıkıh ilimlerini birçok âlimden almıştır. Biz burada Beğavî'nin hocalarından bazılarını zikrettikten sonra kendilerinden nakil yaptığı beş hocasını kısaca tanıtmakla yetineceğiz.

1. Ebû Ömer Abdolvâhid b. Ahmed el-Melîhî (öl. 462/1070).
2. Ebu'l-Hasen Abdurrahman b. Muhammed el-Bûşencî (öl. 463/1071).
3. Ali b. Yusuf el-Cüveynî (öl. 463/1071).
4. İsmail b. Abdulkâhir (öl. 471/1078).
5. Ya'kûb b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî (öl. 466/1073).
6. Ebû Hasan Muhammed b. Muhammed eş-Şîrâzî (öl. 476/1083)
7. Hassan b. Muhammed el-Menîî' (öl. 463/1070).
8. Ebû Ali Kâdî Hüseyin b. Muhammed el-Mervezî (öl. 462/1070).
9. Ebû Abdullah Muhammed b. el-Fadl el-Harakî (öl. 471/1078).
10. Ahmed b. Ebû Nasr el-Kûfânî.³⁰

²⁵ Ali Eroğlu, *Müfessir Beğavî, Hayatı ve Tefsîrindeki Metodu* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 1987), 21-28.

²⁶ Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, 7/76.

²⁷ Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, 4/1258; Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, 7/75.

²⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 2/137; Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, 4/1258; Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, 7/75.

²⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 2/136-137; Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, 4/1258.

³⁰ Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, 4/1258; Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, 7/75-76. Konya'da bulunan bir kitabede "Bu makam ulemeden İmam-ı Beğavî olup hicri 516'da vefat etmiştir" yazmaktadır. Bunun sadece bir makam mı yoksa gerçek bir mezarı mı olduğu ile alakalı geniş bilgi için bk. Bekir Şahin, *İmam Beğavî*. <https://konyaarastirmalari.blogspot.com/2012/05/imami-begavi.html>

Hüseyin el-Kâdî: Tam adı Ebû Ali el-Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî eş-Şâfiî'dir. el-Merverûzî de denilmektedir. Horasan fakihlerindendir. Lakabı "Hibru'l-Ümmet"tir. Ümmetin bilgini manasına gelmektedir. Çok yönlü bir âlimdir. Ebû Bekir el-Kaffâl ve İmamı'l-Hameyn el-Cüveynî'den fıkıh dersleri almıştır. *et-Ta'liku'l-Kebîr* ve *el-Fetâvâ* isimli eserlerin müellifidir. 462/1070 yılında Merverûz'da vefat etmiştir. Ebû Nuaym Abdülmelik el-İsferâyînî'ye talebelik yapmıştır. Öğrencileri arasında Muhiy's-Sünne el-Begavî ve Abdurrezzâk el-Menî' gibi âlimler vardır.³¹

Beğavî, Nahl ve İsrâ Sûrelerinde Hüseyin el-Kâdî'den toplam dört rivâyet nakletmiştir.

Abdolvâhid b. Ahmed el-Melîhî: *Şeyh*,³² *sadûk*,³³ Herât müsnidi, Ebû Ömer Abdolvâhid b. Ahmed b. Ebû Kâsım b. Muhammed b. Dâvûd b. Ebû Hâtım el-Melîhî el-Herevî. Herât şehrine bağlı Melîh kasabasında dünyaya gelmiştir. Hicri 463/1071 yılında 96 yaşında iken vefat etmiştir. Mu'temen es-Sâcî onun salih ve sika³⁴ biri olduğunu söylemiştir. Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'inden Nuaymî tarikiyle nakiller yapmıştır.³⁵ Abdulvahap Özsoy Nuaymî tarikiyle günümüze kadar ulaşan rivâyetler hakkında şunları söylemiştir:

"İbn Hacer Fethu'l-Bârî'de nüsha ihtilaflarına genişçe yer verdiği halde en-Nuaymî rivâyetinden sadece bir yerde bahsetmektedir. Ancak Ebû Muhammed el-Begavî,

³¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnavut ve Muhammed Naîm (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1405/1984), 260-262; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîri ve'l-A'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003), 10/163.

³² Şeyh; Kendisinden hadis alınan kimse, hoca. Üstâd-ı kâmil, mükemmel hoca mertebesine ulaşan zât. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 294. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 377; Ahmet Yücel, "Şeyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/50.

³³ Sadûk; Ta'dîlin Zehebî ve Irâkî'ye üçüncü, Sehâvî'ye göre beşinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sığa. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis yazılır ve araştırılır. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 261. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 333; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 375; Yücel, "Sadûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/431.

³⁴ Sika; 1. Adalet ve zabt niteliklerini tam olarak taşıyan, hadis rivâyetinde güvenilir râvî. 2. Zabıt niteliği tam olmasa da âdil, dolayısıyla *makbûl* olan râvî. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 277-278. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 359-360; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 398; Yücel, "Sika", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/175-176.

³⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 18/255-256.

eserlerinde Buhârî'nin *Sahîh*'inin en-Nuaymî rivâyetini kullanmıştır. *Meâlimu't-Tenzîl* isimli tefsirinde 378, *el-Envâr*'ında 278, *Şerhu's-Sünne* isimli eserinde ise 1690 sayfada en-Nuaymî → el-Ferebrî → Buhârî tarikiyle nakilde bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla en-Nuaymî nüshasının hemen hemen tamamının el-Beğavî sayesinde günümüze ulaşmış olduğu ifade edilebilir.”³⁶

Müellif, tahrîcini yaptığımız 98 rivâyetin 17'sini Nuaymî → el-Ferebrî → Buhârî tariki ile aktarmıştır. Bunların 2'si Nahl sûresinde 15'i de İsrâ sûresinde yer almaktadır.

Kendisinin rivâyette bulunduğu bazı hocaları şunlardır: Ebû Muhammed el-Mahledî, Ebû Hüseyin el-Haffâf, Abdurrahman b. Ebû Şurayh, Muhammed b. Muhammed b. Sem'ân, Ebû Hâmid Ahmed b. Abdullah en-Nuaymî.

Kendisinden rivâyette bulunan talebelerinden bazıları şunlardır: Beğavî, Halef b. Atâ el-Mâverdî, İsmail b. Mansûr el-Mukrî, Muhammed b. İsmail el-Fudaylî.³⁷

Beğavî, Nahl ve İsrâ Sûrelerinde el-Melîhî'den toplam yirmi dört rivâyet nakletmiştir.

Hassân b. Saîd el-Menî': Tam ismi Ebû Ali Hassân b. Saîd b. Hassân b. Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. Muhammed b. Menî' b. Hâlid b. Abdurrahman b. Seyfullah Hâlid b. el-Velîd el-Mahzûmî el-Hâlidî el-Menî' el-Merverrûzî'dir. Abdülğâfir³⁸ onun hakkında şunları der: “Güzel huylarıyla övülmüş şeyhu'l-islamdır. Gençliğinde tüccarlık yapardı. Büyüdükten sonra sultanların meclisinde yer aldı. Sultanlar onun görüşünden istifade ederdi. Hayır ve takva ehli bir kimseydi. Mescidler, ribatlar ve Merverrûz Camii'ni inşa etti. Kışın yaklaşık bin kişiyi giydirdi. Memleketinden alınan öşürlerin kaldırılması için çabaladı. Köylerden görevlendirmeleri kaldırdı.” Hicri 463 yılında vefat etmiştir. Ebû Tâhir b. Mahmeş, Ebu'l-Kâsım b. Habib ve Ebu'l-Hasen b. es-Sekâ gibi âlimlerden ders almıştır.

³⁶ Abdulvahap Özsoy, *Buhârî Nüshaları ve Nüsha Farklılıklarının Mahiyeti Üzerine*, (Kayseri: Fenomen Yay., 2016), 133-134.

³⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 18/255-256.

³⁸ Ebu'l-Hasen Abdülğâfir b. İsmail b. Abdülğâfir el-Fârisî (öl. 529/1134-35). Muhaddis, Şâfiî fakihî ve tarihçi. Kandemir, “Abdülğâfir el-Fârisî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1/203-204.

Abdulmun'im b. el-Kuşeyrî, Abdulvehhab b. Şâh gibi âlimlere de hocalık yapmıştır.³⁹

Beğavî, Nahl ve İsrâ Sûrelerinde el-Menî' den toplam 2 rivâyet nakletmiştir.

İsmail b. Abdulkahir: Cürcânlı olan İsmail b. Abdulkâhir'in tam adı İsmail b. Abdulkahir b. Ebî Sa'd b. Ebî Bekr Abdulkahir el-İsmâilî el-Cürcânî'dir. İmamette köklü bir nesebe mensuptur. Kendi çağında Horasan, Cürcân ve Irak'ta asil ve seçkin bir şecereye sahiptir. Müçtehid, *sika*, *sadûk* ve *me'mûn*⁴⁰ bir kimsedir. İbnu's-Sem'ânî'nin onun "ilmi çok ve zühd ehli" biri olduğunu ve 471/1078 yılında vefat ettiğini söylemiştir. Hocaları arasında Ebu'l-Hâris Muhammed b. Abdurrahim el-Esvânî ve Abdulğafir b. Muhammed el-Fârisî; öğrencileri arasında ise el-Humeydî gibi âlimler vardır.⁴¹

Beğavî, Nahl ve İsrâ Sûrelerinde İsmail b. Abdulkâhir'den toplam üç rivâyet nakletmiştir.

Ebû Abdullah Muhammed b. el-Fadl el-Harakî: Tam adı Muhammed b. Fadl b. Cafer, Ebû Abdillâh el-Mervezî el-Harakî ez-Zâhid'dir. Harak beldesi ehkindendir. Sem'ânî'nin onun fakih olduğunu belirttikten sonra son derece zühd ve takva ehli biri olduğunu söylemiştir. Hicri 400 senesinden evvel dünyaya gelmiştir. 78 yaşında iken 471/1078 yılında vefat ettiği söylenmiştir.⁴²

Beğavî, Nahl ve İsrâ Sûrelerinde el-Harakî'den toplam iki rivâyet nakletmiştir.

Ayrıca Ahmed b. Abdullah es-Sâlihî'den altı, Muhammed b. Abdullah b. Ebî Tevbe, Ebû Said eş-Şurayhî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdussamed el-Cûzecânî ve Ebu'l-Hasen Muhammed b. Muhammed es-Serahsî'den iki, Ebu'l-Ferec Muzaffer b. İsmail et-Temîmî, Ebû Said Bekir b. Muhammed b. Muhammed b. Mahmeş el-Bistâmî, Ebû Muhammed el-Cürcânî, Ebu'l-Feth Nasr b. Ali b. Ahmed el-Hâkim,

³⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 18/265-267.

⁴⁰ Me'mûn; Ta'dîl'in Irâkî'ye göre 3., Sehâvî'ye göre 5. mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis yazılır ve araştırılır. Yani itibar için alınır. Aydınî, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 175. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 216; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 215.

⁴¹ Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, 4/293; Muhammed b. Abdulğani Ebû Bekr el-Bağdâdî, *Tekmilâtü'l-İkmâl*, thk. Abdulkayyum Abdurabbî (Mekke: Câmîatu Ummi'l-Kurâ, 1410/1989), 2/460; Takuyiddin Ebû İshak İbrahim b. Muhammed b. Sayrafînî, *el-Muntehab min Kitâbi's-Siyâki li Târîhi Nisâbûr*, thk. Halid Haydar (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1993), 159; Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî, *el-Akdu'l-Mezheb fî Tabakâti Himleti'l-Mezheb*, thk. Eymen Nasr Ezherî ve Seyyid Muhenî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997), 441-442.

⁴² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 10/464.

Ebu'l-Fazl b. Ziyâd b. Muhammed el-Haneî, Ebu'l-Hasen Tâhir b. el-Hüseyin er-Ravakî et-Tûsî ve Ebû Osman Saîd b. İsmail ed-Dabî'den birer rivâyet nakletmiştir.

1.3. Talebeleri

Beğavî, birçok öğrenci yetiştirmiştir. Öğrencilerinden bir kısmı şunlardır:

1. Ebû Mansûr Muhammed b. Es'ad b. Muhammed b. Hüseyin el-Attârî (öl. 571/1175).
2. Ebû Mukârim Fadlullah b. Muhammed en-Nevkânî (öl. 600/1205).
3. Ebû Futûh Muhammed b. Muhammed et-Tâî (öl. 555/1160).⁴³
4. Ebu'l-Feth Mes'ûd b. Ahmed (öl. 540/1145).
5. Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed (öl. 555/1160).
6. Abdurrahman b. Abdullah b. Abdurrahman b. el-Hüseyin en-Nihî (öl. 548/1153).
7. Ebû Ali Hasan b. Mes'ûd el-Ferrâ, el-Beğavî (öl. 529/1035).
8. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Muhammed b. Muhammed eş-Şâîfî (öl. 556/1161).⁴⁴

1.4. Hadisçiliği

Kıraat, tefsir ve fıkıh ilimlerinde yetkin olan Beğavî hadis sahasında da kendini ispatlamış bir âlimdir. Mezhep mutaassıplığı yapmadan Kur'an ve Sünnet geleğinin yaygınlaşması için yoğun bir çaba sarf etmiştir. Yaşadığı asırdaki Müslümanları da bu asli kaynaklara çağırıştır. Bu sayede içinde bulunduğu çağda kendisine *Muhyi's-Sünne* ve *Rüknü'd-Din* gibi lakaplar verilmiş ve ilmi çevrede bu şekilde şöhret bulmuştur. Hadis ilmine oldukça vakıf olan Beğavî, hadislerin râvîlerini ve isnadlarını iyi bilmekle beraber naklettiği rivâyetlerin isnad ve râvî tenkidlerini yaparak bu hususta kendini kanıtlamıştır. Bu da onun hadis ilmindeki konumunu ortaya koymuştur. Bunu yakinen bilmek için *Şerhu's-Sünne* ve *Mesâbîhu's-Sünne* isimli eserlerine müracaat etmek gerekir.

Muhaddis ve müfessir Beğavî, hadislerdeki *mübhem*, *müşkil/muhtelif*, *garîb*, *mecâz*, *nâsih* ve *mensûhu* iyi derecede bilen bir âlimdir. Ayrıca bu problemleri

⁴³ Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, 7/75-76.

⁴⁴ Eroğlu, *Müfessir Beğavî, Hayatı ve Tefsîrindeki Metodu*, 53.

açıklığa kavuşturacak derecede yetkin bir şârihtir. *Şerhu's-Sünne*'de rivâyetleri naklettikten sonra bazı usullere göre şerh de etmiştir. Şerh edebiyatının yeni oluştuğu dönem itibarıyla şerh açısından da oldukça önemlidir.

Müellif, çalışmalarının tamamında sünnetin daha fazla yayılması için çabalamıştır. Bu sebeple de müteahhirûn dönemi olarak da addedilen senedsiz rivâyet dönemini başlatmıştır. Bu itibarla *Mesâbîhu's-Sünne*'de naklettiği rivâyetlerin senedlerini hazf etmiştir. *Müttefekun aleyh*⁴⁵ olan hadisleri *şihâh*, geriye kalan rivâyetleri ise *hısân* diye adlandırdığı iki başlık altında toplamıştır. Bu nedenle de bazı eleştirilere maruz kalmıştır.⁴⁶

1.5. Eserleri

Beğavî, İslâmi ilimlerin farklı dallarında birçok eser telif etmiştir. Bu eserleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Meâlimu't-Tenzîl.
2. Mesâbîhu's-Sünne.
3. Şerhu's-Sünne.
4. el-Envâr fî Şemâli'n-Nebiyyi'l-Muhtâr.
5. el-Cem'u Beyne's-Sahîhayn.
6. Şerhu Câmi'i't-Tirmizî.
7. el-Erbeûn.
8. Fedâilü's-Sahâbe.
9. Fetâvâ-i Beğavî.
10. el-Fetâvâ.

⁴⁵ Müttefekun aleyh; Buhârî ve Müslim'in her ikisinin de *el-Câmiu's-Sahîh* isimli kitaplarına aldıkları hadis. Cumhur bununla senedi ve metni aynı olan hadisi kastederler. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 238. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 296-297; Yücel, "Müttefekun Aleyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/224-225.

⁴⁶ Muhyi's-Sünne, Ruknu'd-Dîn, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd el-Ferrâ el-Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, (Mukaddime), thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cum'a ed-Damîriyye, Süleyman Müslim el-Haraş (Riyad: Dâru't-Taybe, 1411/1991), (Muhakkikin Mukaddimesi), 1/21; Mevlüt Güngör, "Beğavî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5/340-341; Saffet Sancaklı, *Beğavî ve Şerhu's-Sünne'deki Şerh Metodu* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996), 32; a.mlf., "Beğavî ve Hadis Sahasındaki Çalışmaları", *Diyanet İlmî Dergi* 34/3 (Temmuz, Ağustos, Eylül 1998), 79-90.

11. Tehzîbu'l-Ahkâm.
12. Mu'cemu's-Şuyûh.
13. Tercemetu'l-Ahkâm.
14. el-Kifâye fi'l-Furû'.
15. el-Kifâye fi'l-Kırâe.⁴⁷

1.5.1. Hadis Alanına Dair Eserleri

Burada, tahrîç yaparken istifade ettiğimiz iki hadis eseri *Şerhu's-Sünne* ve *Mesâbîhu's-Sünne*'yi kısaca tanıtmakla yetineceğiz.

a. *Şerhu's-Sünne*: Bu eserde Müslüman bir şahsın günlük hayatında ihtiyaç duyabileceği tüm konular mevcuttur. Tefsir bölümü hariç câmi türü eserlerde bulunan diğer kitap bölümleri bâb başlığı olarak yer almaktadır. *Şerhu's-Sünne*'nin bâb sistemi Buhârî'nin *Sahîh*'nin bâb sistemine yakındır. Yani bazı fikhî meseleleri içermekte ve bâb başlıklarında kendi görüşleri yer almaktadır. Konunun iyi kavranması için bâb başlıklarından sonra ayetlere de yer vermiştir. Bu ayetlerin birçoğunu sahâbe ve tabiin kavilleri ile açıklamaya çalışmıştır. Bazı başlıklardan sonra o bâb ile alakalı bilgiler de serdetmiştir. Müellifin bâb başlıklarından sonra ayet, hadis ve tabiin sözlerine yer vermesinin sebebi bâbın altında zikredilecek olan hadislerin daha iyi anlaşılması için bir ön bilgi vermektir.

Beğavî hadisleri senedleriyle beraber nakletmiş, eserde yer alan rivâyetlerin büyük bölümünü Mâlik b. Enes'in *el-Muvatta'*ı, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'leri Abdullah b. Mübârek'in *Kitâbü'z-Zühd*'ü, Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın *el-Muşannef*'i, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri ile eserler üzerine kaleme alınmış müstahrec türü kitaplardan, ayrıca Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve Dârimî'nin *Sünen* isimli kitaplarından derleyerek bir araya getirmiştir. Muhaddislerin ittifakla reddettiği rivâyetleri almamıştır. Tasnif yöntemi ile Buhârî'nin *Sahîh*'ine, şerh metoduyla da Hattâbî'nin *Meâlimu's-Sünen*'ine benzeyen bu eserinde Beğavî kendi tefsiri olan *Meâlimu't-Tenzîl*'i, Hattâbî'nin *Meâlimu's-Sünen*'i, Şâfiî'nin *el-Ümm* ve *İtilâfu'l-Hadîs*'ini, bunun yanı sıra Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân* isimli tefsirini kaynak olarak kullanmıştır. Dille alakalı kaynaklarının en önemlileri Ebû Ubeyd

⁴⁷ Eroğlu, *Müfessir Beğavî, Hayatı ve Tefsirindeki Metodu*, 57-70; Sancaklı, *Beğavî ve Şerhu's-Sünne'deki Şerh Metodu*, 46-58.

Kâsım b. Sellâm, İbn Kuteybe ve Hattâbî'nin *Garîbu'l-Hadis*'leriyle Muhammed b. Ahmed el-Ezherî'nin *Tehzîbu'l-Lugâ*'sıdır.

İlk dönem hadis şerhleri arasında sayılan *Şerhu's-Sünne*'nin bir diğer özelliği de hadis metinlerinde yer alan anlaşılması zor yerleri açıklığa kavuşturması, *garîb* sözcükleri izah etmesi, hadislerden elde edilebilecek hükümlere değinmesi, açıklamaların çoğu zaman kısa ve özlü olmasıdır. Fıkıh konularına göre tasnif edilmiş olan bu eser 42 kitab, 1461 bab ve 4321 hadis ihtiva etmektedir.⁴⁸

b. Mesâbîhu's-Sünne: Müellifin Muhyi's-Sünne lakabı ile meşhur olmasını sağlayan bu kitapta yer alan rivâyetlerin senedleri hafz edilerek aktarılmıştır. Bu yöntemi ilk olarak Beğavî'nin başlatmış olduğu söylenebilir. Eserde rivâyetler ilk olarak konularına ve bablara göre ayrılmıştır. Her babdaki rivâyetler kendi içerisinde *sahîh* ve *hasen* olarak ikiye ayrılmış, *zayıf* rivâyetlerin durumu belirtilmiş, *münker*⁴⁹ ve *mevzû*' olan rivâyetleri kitabına almadığını söylemiştir. Müellif başka kaynaklarda yer almamakla birlikte Şeyhayn'ın naklettiği rivâyetler için “sıhâh”, diğer hadis kaynaklarından seçtiği rivâyetler için de “hısân” terimini kullanmıştır. Buhârî ve Müslim'in kitaplarında naklettikleri hadisler dışındaki bütün rivâyetleri *hısân* olarak vasıflandırması sebebiyle Beğavî'ye ciddi eleştiriler yöneltmiştir. İbnu's-Salâh ve Nevevî, *Sünen* müelliflerinin kitaplarında yalnızca *hasen* rivâyetlerin bulunmayıp *sahîh* ve *zayıf* rivâyetlerin de bulunabileceğini söylemiştir.⁵⁰ Ancak İbn Hacer bu görüşe katılmayarak bu ıstılahların Beğavî'ye has olduğunu belirtmiş ve hısânlar

⁴⁸ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, (Muhakkikin Mukaddimesi), 1/20-21; İbrahim Hatiboğlu, “Şerhu's-Sünne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38/569-570; Sancaklı, *Beğavî ve Şerhu's-Sünne'deki Şerh Metodu*, 68-77.

⁴⁹ Münker; 1. *Zayıf* râvînin kendisinden daha iyi durumda olan râvîye aykırı bir şekilde rivâyet ettiği hadis (Daha iyi durumda olan râvînin hadisi ise ma'rûf ismini alır). 2. Çok hata yapan, çok dalgın veya büyük günah işleyen râvînin rivâyet ettiği hadis. Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 210; Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 271-272-273; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 287-288-289-290; Efendioğlu, “Münker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/13-14.

⁵⁰ Ebû Amr Takıyyuddîn Osman b. Salâhuddîn Abdurrahmân b. Musa eş-Şehrezûrî, *Ma'rifetu Envâi'Ulûmi'l-Hadîs*, thk. Nurettin İtr (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1406/1986), 37; Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfiî, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed (Riyâd: Mektebetu'l-Kevser, 1415/1995), 1/179-180.

arasında yer alan bazı rivâyetlere müellifin kendisinin *sahîh* ve *zayıf* hükmünü verdiğini söylemiştir.⁵¹

Mesâbîhu's-Sünne üzerine yapılmış en meşhur çalışma Hatîb et-Tebrîzî'ye ait olan *Mişkâtü'l-Mesâbih*'tir. Hatîb et-Tebrîzî yazdığı bu eserde Beğavî'nin *sıhâh* ve *hısân* diye iki gruba ayırdığı rivâyetleri düzenleyip eklemeler yapmıştır. Beğavî'nin rivâyetleri seçme şartlarını göz önüne alarak *Mişkât*'a üçüncü bir bölüm ilave etmiştir. Müellifin mübhem bıraktığı yerleri izaha kavuşturmuş ve rivâyetlerin râvilerini zikretmiştir.

Mesâbîhu's-Sünne 1294/1877 ve 1318/1900 yıllarında Kâhire'de yayımlanmıştır. Daha sonra da Abdurrahman el-Mar'aşlî, Cemal Hamdî ez-Zehebî ve Muhammed Selim İbrahim tarafından tahkiki yapılarak dört cilt halinde 1407/1987 yılında Beyrut'ta basılmıştır.⁵²

1.5.2. Tefsir Alanına Dair Yazdığı Eserler

Beğavî'nin hayatı ve hadis kitapları hakkında verdiğimiz bu kısa bilgiden sonra *Meâlimu't-Tenzîl* adlı tefsiri ve tefsir metodu hakkında da bazı bilgiler vermek istiyoruz.

Meâlimu't-Tenzîl: *Meâlimu't-Tenzîl*'de bir sûrenin tefsirine geçmeden önce adı, Mekkî veya Medenî olduğu, kaç ayetten müteşekkil olduğu, sûrenin diğer isimleri gibi bilgilere yer vermiştir. O, ayetler üzerinde evvela dil tahlilleri yapmış daha sonra nakillerde bulunarak tefsir etmeye çalışmıştır. Kıraat vecihleri üzerinde durmuş, şâzz kıraatleri belirtmiştir. Beğavî'nin hadis alanındaki yetkinliği ayetleri tefsir ederken bariz bir şekilde görülmektedir. Tefsir yapılırken hadislere sık sık başvurulmaktadır. İsnatlı olarak verdiği rivâyetlerin senetlerinin neredeyse tamamının bizzat Beğavî'ye dayanması tefsirin başta gelen özelliğidir. *Meâlimu't-Tenzîl*'de israiliyat türü haberler de yer almakla beraber müellif bunları bazen tenkit etmiş ve bazılarını reddetmiştir. O, ayetin ayeti, ayetin sünneti ve sünnetin ayeti nesh edebileceğini savunmuştur. Neshin sadece emir ve yasaklarda olabileceği ve yalnızca

⁵¹ Ebu'l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Rabî' b. Hâdî Umeyr (Riyâd: Dâru'r-Râye, 1415/1994), 1/446.

⁵² Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, (Muhakkikin Mukaddimesi), 1/21; Hatiboğlu, “*Mesâbîhu's-Sünne*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/258-260; Sancaklı, *Beğavî ve Şerhu's-Sünne'deki Şerh Metodu*, 33.

rivâyetle bilinebileceği görüşündedir. Beğavî, müteşabih ayetlerin tefsirinde iman ve teslimiyetle hareket etmiştir. Kelâmî hükümler ihtiva eden ayetlerin tefsirinde müellif selef yolunu takip etmiştir. Fıkî meselelere genişçe yer vermiş, az da olsa işârî tefsirlere değinmiştir. Mu'tezile'yi açıkça reddetmiş, dil bilimcilerin nassla çatışan fikirlerine karşı çıkmış, Râfiziler'in tefsirlerinden kaçınmıştır. Müellifin en çok tenkit edilen yönü hadisteki titizliğini akide ve ahkâm dışındaki kıssalar, haberler ve israiliyata dair konularda göstermemesidir. Ancak bunlar İslam'a aykırı olmayan ve senedi zikredilerek, bazen da eleştirilerek aktarılan bilgilerle alakalıdır. Rivâyet zenginliği yanında akaid, fıkıh, içtihadî görüşler, nahiv ve dil gibi konular da içeren eserin rivâyet tefsiri özelliği yanında dirayet tefsiri özelliği taşıdığı da görülür.⁵³

Beğavî, tefsirinin telif sebebini kendisi şöyle açıklamıştır: “Yakın arkadaşlarımdan bir topluluk yanıma gelerek ilim öğrenmek istediklerini ve “meâlimu't-tenzîl” yani vahyin işaret ettiği manalar ve bunların tefsirini yazmamı söylediler. Ben de Allah'ın fazlını ve kolaylaştırmasını isteyerek ve Rasûlullah (s.a.s)'ın vasiyetine uyarak onların bu isteklerine icabet ettim.

Bizden sonraki nesillere ilim bırakmak maksadıyla bizden önceki geçmiş selef de yoluna tâbi olarak bu kitabı yazdım. Allah'ın yardımı ve güzel muvaffakiyeti ile benden isteklerine binaen orta halli, uzun olup bıktırmayan, kısa olup da anlaşılması güç olmayan bir kitap yazdım. Onu tahsil eden öğrencilere yararlı olmasını ümit ediyorum.”

Daha sonra tefsirde naklettiği hadislerin râvîlerini kendisi söyler: “Bu kitabın tefsirinde bu ümmetin âlimi Abdullah İbn Abbâs (öl. 68/687-688), ondan sonra tâbiin âlimlerinden Mücahid (öl. 103/721), İkrime (öl. 105/723), Hasan el-Basrî (öl. 110/728), Atâ b. Ebî Rebâh (öl. 114/732), Ebu'l-Âliye (öl. 90/709), Katâde (öl. 117/735), Muhammed b. Ka'b el-Kurazî (öl. 108/726), Dahhâk (öl. 105/723), Zeyd b. Eslem (öl. 136/754), Mukâtil b. Hayyân öl. 469/1076), Kelbî (öl. 146/763), Mukâtil b. Süleyman (öl. 150/767), Süddî (öl. 127/763) ve diğer selef âlimlerinden nakillerde bulundum. Bu nakillerin çoğu Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim

⁵³ Saffet Bakırcı, “Meâlimu't-Tenzîl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/203-204; Eroğlu, *Müfessir Beğavî, Hayatı ve Tefsirindeki Metodu*, 68.

Sa'lebî'den Şeyh Ebû Saîd Ahmed b. İbrahim eş-Şurayhî el-Havarizmî'ye okuduklarımdır.”

Beğavî tefsirinde rivâyetleri zikretme sebebini ise şöyle açıklamaktadır: “Tefsir yaparken bir ayete uyumlu olması hasebiyle veya bir hükmü beyan etmek maksadıyla Hz. Peygamber'in (s.a.s) hadislerini zikrettim. Çünkü kitabın beyan edilmesi sünnetten istenilen bir şeydir. Zira şariat ve din işleri bu ikisine dayanır. Bu hadisler de hadis hafızları ve hadis imamlarından işitilmiş kitaplardan aktarılmıştır. Tefsirde *münker* ve tefsirin durumuna uymayan hadisleri nakletmedim.”⁵⁴

Kur'an, Kur'an'ı öğretmenin, Kur'an'ı okumanın fazileti hakkında bilgi vermiş ve herhangi bir bilgisi olmaksızın Kur'an hakkında kendi görüşlerini söyleyen kişi için korkutma, gözdağı olduğunu beyan etmiştir. Tefsir, te'vîl, zâhir ve bâtın yorum hakkında nakiller yaparak bilgilendirmede bulunmuştur.⁵⁵

İbn Teymiyye (öl. 728/1328) Beğavî'nin Sa'lebî (öl. 427/1035) ve Mâverdi (öl. 450/1058) gibi âlimlerden yararlandığını ve *Meâlimu't-Tenzîl*'in Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-Beyân* adlı tefsirinin bir muhtasarı olduğunu söylemiştir. *Meâlim*'in, *Keşf*'te zikredilen birçok *mevzû'* rivâyetten de salim olduğunu belirtmiştir.⁵⁶ *Meâlimu't-Tenzîl*, *Tefsîru'l-Ferrâ* ismiyle de tanınmakla beraber *Tefsîru'l-Beğavî* diye şöhret bulmuştur.⁵⁷ Ali b. Muhammed el-Hâzin (öl. 741/1341) *Meâlimu't-Tenzîl*'i esas alarak *Lübâbu't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl* adlı eseri kaleme almıştır. Eser, *Tefsîru Hâzin* diye bilinmektedir.⁵⁸

Ayrıca *Meâlimu't-Tenzîl* üzerine yapılmış *Muhtasaru'l-Celîl*, *el-Cevheretu'l-Asîl*, *Nefâisu'l-Murğân fî Cem'i Kasasi'l-Kur'ân* gibi muhtasar çalışmalar da mevcuttur.

⁵⁴ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, (Mukaddime), 1/34, 38.

⁵⁵ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, (Mukaddime), 1/35-47.

⁵⁶ Ebu'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdulhalîm b. Mecdiddîn Abdusselâm el-Harrânî, *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim (Kahire: Müessesetu Kurtubâ, 1046/1987), 7/12.

⁵⁷ Eroğlu, *Müfessir Beğavî, Hayatı ve Tefsîrindeki Metodu*, 68.

⁵⁸ Saffet Bakırcı, *Meâlimu't-Tenzîl'in Rivâyet Tefsîrleri İçindeki Yeri*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990), 178-179.

1.5.2.1. Beğavî'nin *Meâlimu't-Tenzîl*'deki Tefsir Metodu

Müellif tefsirini kaleme alırken rivâyet ağırlıklı bir yol izlemiştir. Bunun yanı sıra ayetlerin izahında birçok yöntem de kullanmıştır. Bu yöntemleri dört başlık altında toplayabiliriz.

a. Kur'ân'ın Kur'an ile Tefsiri

Ayetlerin tefsir edilmesinde en sağlam kaynak elbette Kur'ân'ın kendisidir. Beğavî de birçok âlim gibi yeri geldikçe aralarında mana ilişkisi bulunan ayetleri “كَقَوْلِهِ” (Allah Teâlânın şu sözü gibi),⁵⁹ “كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى” (Allah Teâlânın buyurduğu gibi),⁶⁰ “نَظِيرُهُ” (Bu ayet de Allah'ın şu sözünün manasındadır),⁶¹ “ذلك معنى قوله” (Bu ayetin benzeri),⁶² “دليله” (Delili şu ayettir),⁶³ “فسره” (Şöyle tefsir etti),⁶⁴ “تفسيره” (Tefsiri şöyledir),⁶⁵ tarzında izah etmiştir. “**Sabret! Çünkü Allah iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez**”⁶⁶ ayetini “**Ailene namazı emret ve sen de namaza sabırla devam et**”⁶⁷ ayeti ile açıklamaya çalışmıştır.⁶⁸

b. Kur'ân'ın Sünnet ile Tefsiri

Rasûlullah'ın (s.a.s) görevlerinden biri de inen ayetleri muhataplara çeşitli şekillerde açıklamaktır. Beğavî de Hz. Peygamber'in (s.a.s) bu tür açıklamalarını tefsirde bolca kullanmıştır. Bunu yaparken *merfû'*, *mevkûf* ve *maktû'* rivâyetleri de çokça nakletmiştir. Aktardığı bazı rivâyetler hakkında sıhhat değerlendirmesi yapmış ve bazı râvîler hakkında da bilgi vermiştir.⁶⁹

Müşkilin Tavzihi: “...Beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilinceye dek yiyin, için...”⁷⁰ ayetinde yer alan beyaz ipliğin siyah iplikten ayırt edilmesi hususunu

⁵⁹ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, 5/108, 7/46.

⁶⁰ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, 1/68, 2/95, 3/37.

⁶¹ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, 1/66, 3/199, 298.

⁶² Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, 4/205, 6/169.

⁶³ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, 2/10.

⁶⁴ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, 3/179, 5/17.

⁶⁵ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, 3/45.

⁶⁶ Hûd 11/115.

⁶⁷ Tâhâ 20/132.

⁶⁸ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, 4/205.

⁶⁹ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, 1/55, 56, 57, 2/220, 5/134.

⁷⁰ Bakara 2/187.

açıklığa kavuşturmak için şu rivâyeti zikretmiştir: Adiy b. Hâtîm'den şöyle rivâyet edilmiştir: “...**Beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilinceye dek yiyin, için...**” ayeti inince bir siyah bir de beyaz iki ipi yastığımın altına koydum. Gece olunca bunlara bakmaya başladım fakat ipleri birbirinden ayırt edemiyordum. Sabah erkenden Allah Rasûlü'nün (s.a.s) yanına gittim ve durumu O'na anlattım. Bana: ‘(Ayetteki siyah ve beyaz iplikten maksat) gecenin karanlığıyla gündüzün aydınlığıdır’ dedi.”⁷¹ (1/208).⁷²

Mücmelin Beyanı: “**Namazlara ve özellikle de orta namaza devam edin**”⁷³ ayetinde yer alan orta namazdan kastın ne olduğunu belirtmek maksadıyla bazı âlimlerin görüşlerini aktarmıştır. Daha sonra Hz. Ali'den şu rivâyeti nakletmiştir: “Ben Hendek Savaşı'nda Allah Rasûlü'nden (s.a.s) şu sözü duyuncaya kadar salâtu'l-vustânın sabah namazı olduğunu zannediyorduk: ‘(Kâfirler) bizi salatu'l-vustâdan, ikinci namazından alıkoydular. Allah onların karınlarını ve kabirlerini ateşle doldursun”⁷⁴ (1/288).

Umumun Tahsisi: “**(Miras paylaşımında) çocuklarınız hususunda Allah, size şöyle emrediyor...**”⁷⁵ ayetinin umumu her halde de çocukların mirastan belli bir payının olduğunu göstermektedir. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s) “*Katil mirasçı olamaz*”⁷⁶ buyurarak bu genel anlamı tahsis etmiş ve katili mirastan men etmiştir. (2/173-174).

Mutlakın Takyidi: “**Hırsız erkek ve kadının kazanmış oldukları günaha karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin...**”⁷⁷ ayetinde hırsızlık yapan kimsenin çaldığı miktara bakılmaksızın mutlak olarak elinin

⁷¹ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), “30 Savm”, 16.

⁷² “(1/208)” ifadesi, ilgili rivâyetin *Meâlimu't-Tenzil*'de yer aldığı cilt ve sayfa numarasını göstermektedir. Tüm rivâyetlerin sonunda bu yöntem izlenmiştir.

⁷³ Bakara 2/238.

⁷⁴ Buhârî, “56 Cihad ve Siyer”, 98.

⁷⁵ Nisa 4/11.

⁷⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, nşr. Şuayb Arnavut vd. (b.y.: Dâru Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), “23 Diyât”, 14.

⁷⁷ Maide 5/38.

kesilmesi emredilmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s) bunu “(El) kesme, çeyrek dinar ve bunun üzerindeki miktarlarda olur”⁷⁸ buyurarak kayıtlamıştır. (3/52).

Ayetlerdeki Hükümleri Pekiştirmek: “...Gitmeye gücü yeten kimsenin Kâbe’yi haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır...”⁷⁹ ayetinde yer alan haccın farz olması ve diğer birçok ayette belirtilen namaz, oruç gibi farz ibadetlerin Müslümanların yapması gereken görevler olduğunu destekleyen şu sözü söylemiştir: “İslam beş şey üzerine inşa edilmiştir. Bunlar; Allah’tan başka hiçbir ilah olmadığına ve Muhammedin Allah’ın peygamberi olduğuna inanmak, namazı kılmak, zekatı vermek, haccetmek ve Ramazan orucunu tutmaktır.”⁸⁰ (2/72).

Ayette Yer Alan Bir Sözcüğü Açıklamak: “İçlerinde birtakım ümmî kimseler vardır ki, kitabı bilmezler; onların bildikleri tek şey kulaktan dolma şeylerdir...”⁸¹ ayetinde yer alan “ümmî” sözcüğünü açıklamak için şu rivâyeti zikretmiştir: “Biz ümmî bir topluluğuz, yazmayı da hesap yapmayı da bilmeyiz.”⁸² (1/114).

c. Kur’ân’ın Sahâbe Sözü ile Tefsiri

Hiz. Peygamber’den (s.a.s) sonra Kur’ân’ın en güvenilir tefsircileri hiç şüphesiz sahâbîler olmuştur. Beğavî de bu manada sahâbe kavlinden çokça yararlanmıştır. İbn Abbas “الذين هم يراءون”⁸³ ayetini şöyle tefsir etmiştir: “Onlar münafıklardır. İnsanların yanlarından ayrılıp gittikleri zaman namazı terk ederler, insanlarla bir arada bulundukları zaman ise namazı açıktan kılarlar.” İbn Mes’ûd ise “إنا عرضنا الأمانة على... السماوات والأرض والجبال...” ayetindeki “الأمانة” sözcüğünün: “Beş vakit namazı kılmak, zekatı vermek, Ramazan orucunu tutmak, Kabe’yi haccetmek, doğru sözlü olmak, dini vecibeleri yerine getirmek, ölçü ve tartıda adil olmak ve bütün bu emanetlere sıkı sıkıya bağlı olmak” manasına geldiğini söylemiştir. (6/380, 8/552).

⁷⁸ Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *es-Sahîh*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1412/1991), “29 Hudûd”, 2.

⁷⁹ Âl-i İmran 3/97.

⁸⁰ Buhârî, “2 İmân”, 1.

⁸¹ Bakara 2/78.

⁸² Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, nşr. Şuayb Arnavut vd. (Lübnan: Müessesetu’r-Risâle, 1418/1997), 10/229.

⁸³ Mâ’ûn 107/6.

d. Kur'ân'ın Tabiin Sözü ile Tefsiri

Meâlimu't-Tenzîl'de bir rivâyet tefsiri olması sebebiyle çokça nakilde bulunulmuştur. Bu nakillerin çoğunluğunu da tabiinin açıklamaları oluşturmaktadır. Buna örnek olarak “هلوعا”⁸⁴ kelimesine verilen anlamlar gösterilebilir. Müellif, İkrime'nin “çok somurtgan”, Said b. Cübeyr'in “eli sıkı/pinti”, Dahhâk ve Hasan Basrî'nin “cimri”, Mukâtil'in ise “kalbi dar kimse” Katâde'nin “çok sabırsız/çok endişeli”, olarak açıkladığını belirtmiştir. (8/223).

e. Kur'ân'ın Kıraatlere Göre Tefsiri

Müellifin ayetleri tefsir metotlarından biri de kıraat vecihlerini aktararak açıklamaktır. Bu kıraatlerden manaya etki eden ve etki etmeyen vecihler de vardır.⁸⁵ Beğavî'nin manaya etki eden ve kendisinin de bu anlamlar arasında bir tercihte bulunduğu kıraate örnek olarak İsrâ Sûresi on altıncı ayette geçen “أَمْرُنَا” (emernâ) kelimesini vermek mümkündür. Bu sözcüğün “أَمْرُنَا” (emmernâ) ve “آمْرُنَا” (êmernâ) şeklinde de okunduğunu ve bu okuyuşlara göre anlamın değiştiğini söylemiştir. Buna göre “أَمْرُنَا” (emmernâ) şeklinde okunduğunda “**O beldenin şerli kimselerini oranın başına geçiririz**”, “آمْرُنَا” (êmernâ) şeklinde okunduğunda ise “**O beldenin şerli kimselerini çoğaltırız**” manasına geldiğini söylemiştir. Beğavî “çoğaltırız” anlamını tercih etmiştir. (5/83).

1.5.2.2. Rivâyetleri Aktarma Metodu

Beğavî, ayetleri tefsir sadedinde rivâyetleri belli metotlarla aktarmıştır. Bu metotları altı başlık altında toplayabiliriz.

a. Rivâyeti ve Metni Tam Olarak Zikretmiştir

Ebû Hâmid Ahmed b. Abdullah es-Sâlihî ← Ebû Bekir Ahmed b. el-Hasan el-Hîrî ← Hâcib b. Ahmed et-Tûsî ← Abdurrahim b. Munîb ← Ya'lâ ← el-A'meş ← Ebû Sâlih.

⁸⁴ Meâric 70/19.

⁸⁵ Aykut Kaya, *Meğazi'nin Kur'ân Tefsiri'ne Kaynaklığı (Beğavî'nin Meâlimu't-Tenzîl Örneği)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 29-30.

Ebû Hureyre Rasûlullah'ın (s.a.s) şöyle buyurduğunu söyledi: “*Her peygamberin kabul olunmuş bir duası vardır. Ben de duamı ümmetim için şefaât olarak sakladım. Allah'ın izniyle şefaâtım Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadan ölen kimseye ulaşacaktır.*”⁸⁶ (5/118).

b. Bir Metnin Birkaç Senedini Tahvîl Yaparak Vermiştir

Ebû Ömer Abdulvâhid b. Ahmed el-Melîhî ← Ebû Hâmid Ahmed b. Abdullah en-Nuaymî ← Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf (el-Ferebrî) ← Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî ← Hudbe b. Halid ← Hemmâm b. Yahyâ ← Katâde (ç) (tahvîl) el-Buhârî ← Halîfe el-Ufurî ← Yezid İbn Zürey' ← Saîd ve Hişâm ← Katâde ← Mâlik b. Sa'saa', Nebî (s.a.s) onlara isrâ olayını anlattı. (ç) el-Buhârî ← Yahyâ b. Bükeyr ← el-Leys ← Yunus ← İbn Şihâb ← Enes şöyle dedi: “Ebû Zer Rasûlullah'ın (s.a.s) şöyle dediğini aktardı.” (ç). (5/59).

c. Birkaç Metni Bir Sened Altında Nakletmiştir

Abdulvâhid el-Melîhî ← Ahmed b. Abdullah en-Nuaymî ← Muhammed b. Yusuf (el-Ferebrî) ← Muhammed b. İsmail ← Haccâc b. Minhâl ← Hemmâm b. Yahyâ ← Katâde.” Enes Hz. Peygamber'in (s.a.s) şöyle dediğini söylemiştir: “*Müminler kıyâmet günü bir yerde tutulurlar. İçinde bulundukları hale üzülürler...*” Yine bu isnadla; “Muhammed b. İsmail ← Süleyman b. Harb ← Hammâd b. Zeyd.” Ma'bed b. Hilal el-Gazzî şöyle aktarır: “Biz, Enes b. Mâlik'in yanına gittik. Şefaât hadisini bize zikredip Allah Rasûlü'nden (s.a.s) şöyle aktardı: ‘*Rabbimin huzuruna girmek için izin isterim...*’”⁸⁷ (5/119).

d. Sahâbî Râvîsi Hariç Senedi Hazfederek Aktarmıştır

Senedde sahâbî râvîsi dışındaki tüm râvîleri hazfederek rivâyeti aktarmıştır. İbn Abbas şöyle dedi: “Ebû Cehil Rasûlullah'ı (s.a.s) namazdan engelleyince Allah Rasûlü (s.a.s) de onu payladı. Bunun üzerine Ebû Cehil: ‘Demek ki beni tekdir

⁸⁶ Muhammed b. İsa b. Sevra b. Mûsa b. ed-Dahhâk et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1382/1962), “49 Daavât”, 131; Müslim, “1 İmân”, 338.

⁸⁷ Buhârî, “97 Tevhîd”, 36; Müslim, “1 İmân”, 84, 326.

ediyorsun ha! Allah’a ant olsun ki şayet dilersem bu vadide senin üzerine çıplak atlar ve bıyığı henüz yeni terlemiş gençler doldururum’ dedi...”⁸⁸ (8/480-481).

e. Senedin Tamamını Hazfederek Rivâyeti Zikretmiştir

Hadiste şöyle rivâyet edilmiştir: “*Cinler üç gruba ayrılırlar: Onlardan bir sınıfın kendisiyle havada uçtukları kanatları vardır. Bir sınıf yılanlar ve köpeklerdir. Bir sınıf da bir yerde geçici ikamet eder ve ayrılıp gider.*”⁸⁹ (7/269).

f. Hadisi Taktî’ Yapararak Nakletmiştir

Cibril hadisi olarak şöhet bulmuş olan rivâyetten bir bölümü ilgili ayeti tefsir etmek amacıyla *taktî*⁹⁰ yaparak nakletmiştir. “Bu da Hz. Peygamber’in (s.a.s) şu sözünün manasındandır: ‘İhsan, sanki O’nu görüyormuşçasına Allah’a kulluk etmendir.’”⁹¹ (5/38).

1.5.2.3. Rivâyetleri Nakletme Sebepleri

Beğavî’nin ayetlerin tefsirinde hadis nakletmesi şu üç sebebe dayanmaktadır:⁹²

a. Bir Rivâyetin Sıhhatini Açıklamak İçin Başka Bir Rivâyet Aktarmıştır

Allah Rasûlü (s.a.s) şöyle buyurdu: “*Akrabalık bağını koruyan/gözeten, kendine iyilik yapan akrabaya karşı iyilik yapan kişi değildir. Esas akrabalık bağına riayet eden kimse, kendisi ile akrabalık ilişkilerini kesen akrabaya iyilik yapan kimsedir.*”⁹³ Beğavî bu rivâyetten sonra rivâyetin sıhhatini pekiştirmek amacıyla

⁸⁸ Tirmizî, “48 Tefsîr”, 65. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/164.

⁸⁹ Ebu’l-Kasım Müsnidu’d-Dünya Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, thk. Hamdi Abdulmecid es-Selefî (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1415/1994), 22/214-215; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü’rî, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn ve bi zeylihi et-Telhîsu li’l-Hafiz ez-Zehebî*, thk. Yusuf Abdurrahman el-Mar’aşlı (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, t.s.), 2/456.

⁹⁰ Taktî; Birkaç konu ihtiva eden bir hadisi, konularına göre parçalara ayırıp her birini kitabın ilgili yerine koyma veya ilgili yerde kullanma. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 304. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 388-389; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 420-421; Efendioğlu, “Taktî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/483-484.

⁹¹ Buhârî, “2 İmân”, 37; Müslim, “1 İmân”, 1, 5, 7.

⁹² Abdulhamid Abdurrezzâk Şeyhûn Muhammed, *Rivâyâtü’l-Beğavî fî Tefsîrihi Meâlimu’t-Tenzîl an Şeyhihi Abdulvahid el-Melîhî “Tahrîc ve Dirâse”*, (Mısır: Arap Dili ve Edebiyatı, Edebiyat Fakültesi, İslâmî Araştırmalar Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 1435/2014), 19-21.

⁹³ Ebû Dâvûd, “3 Zekât”, 45.

Buhârî'den şu rivâyeti nakletmiştir: “Onunla akrabalık bağı kesildiği zaman yine de akrabalık bağını gözetir.”⁹⁴

b. Bir Rivâyetin Kastettiği Manayı Açıklamak İçin Zikretmiştir

Sa'd b. Ebî Vakkâs şöyle dedi: “Uhud günü Allah Rasûlü'nü (s.a.s) gördüm. Onunla beraber iki kişi onu korumak için savaşıyorlardı. İkisi üzerinde beyaz elbiseler vardı. Çok çetin savaşıyorlardı. Bu ikisini ne daha önce ne de daha sonra gördüm.”⁹⁵ Müellif bu rivâyetten sonra Müslim'den bir rivâyet aktararak bu iki kişinin Cebrail ve Mikail olduğunu açıklamıştır. Yine Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan şöyle aktarılmıştır: “Uhud günü Allah Rasûlü'nün (s.a.s) sağında ve solunda daha önce ve sonra hiç görmediğim beyaz elbiseli iki adam gördüm.” Yani Cibril ve Mîkâîl.⁹⁶

c. Lafız Fazlalığını Göstermek İçin Bir Rivâyetten Sonra Başka Bir Rivâyeti Nakletmiştir

Ebû Saîd el-Hudrî Allah Rasûlü'nün (s.a.s) şöyle buyurduğunu nakletti: “Ölüm güzel bir koç suretinde getirilir ve akabinde bir kişi şöyle seslenir: ‘Ey cennetlikler! Gözetleyin ve bakın. Bunu tanıdınız mı?’ Onlar da onu görmüş oldukları halde ‘Evet, bu ölümdür’ diye cevap verirler. Sonra yine seslenir: ‘Ey cehennemlikler! Gözetleyin ve bakın. Bunu tanıdınız mı?’ Onlar da onu görmüş oldukları halde ‘Evet, bu ölümdür’ diye karşılık verirler. Bunun üzerine o koç boğazlanır ve o kişi şöyle der: ‘Ey cennetlikler! Sonsuzsunuz, artık hiçbir ölüm yoktur. Ey cehennemlikler! Sonsuzsunuz, artık hiçbir ölüm yok.’ Sonra şu ayeti okur: “**Sen onları işin bitirileceği hasret günü ile uyar. Hâlbuki onlar gaflettedirler ve onlar hâlâ iman etmiyorlar.**”⁹⁷ Beğavî daha sonra şöyle demiştir: “Ebû İsa, Ahmed b. Menî”’den, o en-Nadr b. İsmail’den, o da el-A’mes’ten bu isnadla aktarmış ve şunu eklemiştir: ‘Allah Teâlâ şayet cennetliklere hayat ve ebedilik hükmünü vermemiş olsa idi onlar

⁹⁴ Buhârî, “78 Edeb”, 15.

⁹⁵ Buhârî, “64 Meğâzî”, 18.

⁹⁶ Müslim, “43 Fezâil”, 46.

⁹⁷ Buhârî, “65 Tefsîr”, 19.

sevinçlerinden ölürlendi. Aynı şekilde cehennemliklere de hayat ve ebedilik takdir etmeseydi onlar da kederleri sebebiyle ölürlendi.”⁹⁸

1.6. Türkiye’de Beğavî ve Eserleri Hakkında Yapılmış Bazı Çalışmalar

Fakih, müfessir ve muhaddis olan Beğavî İslam ilimleri alanında yukarıda da belirttiğimiz gibi birçok muteber telifi mevcuttur. Burada Beğavî ve eserleri hakkında Türkiye’de yapılmış çalışmalardan bazılarını göstermeye çalışacağız.

a. Tezler

1. Ali Eroğlu, *Müfessir Beğavî, Hayatı ve Tefsirindeki Metodu*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1987.
2. Saffet Bakırcı, *Meâlimü’t-Tenzîl’in Rivâyet Tefsirleri İçindeki Yeri*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990.
3. Saffet Sancaklı, *Beğavî ve Şerhu’s-Sünne’deki Şerh Metodu* Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996.
4. Recep Çakır, *el-Hüseyin b. Mes’ûd el-Begavî ve Hadis İlmindeki Yeri*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
5. Adem Çalar, *Beğavî Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
6. Aykut Kaya, *Meğazi’nin Kur’an Tefsiri’ne Kaynaklığı (Beğavî’nin Meâlimü’t-Tenzîl Örneği)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
7. Nesrişah Saylan, *Kıraat Açısından Begavî Tefsiri*, Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
8. Hüseyin Bağatarhan, *Begavî’nin Meâlimü’t-Tenzîl İsimli Tefsirindeki Hadislerin Tahric ve Değerlendirilmesi (Fatiha Ve Bakara Sûreleri)*, Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

⁹⁸ Tirmizî, “48 Tefsîr”, 20.

9. Habib Kılıç, *Begavî'nin Meâlimü't-Tenzîl İsimli Tefsirindeki Hadislerin Tahrîç Ve Değerlendirilmesi (Nisâ ve Mâide Sûreleri)*, Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

10. Nebahat Güneş, *Beğavî'nin Meâlimu't-Tenzîl İsimli Tefsirindeki Hadislerin Tahrîç Ve Değerlendirilmesi (Âl-i İmrân sûresi 1-120. ayetler)*, Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

11. Yakup Kılıç, *Beğavî'nin Meâlimu't-Tenzîl İsimli Tefsirindeki Hadislerin Tahrîç Ve Değerlendirilmesi (Âl-i İmrân sûresi 121-200. ayetler)*, Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

12. Gülzemin Bulut, *Beğavî'nin Meâlimu't-Tenzîl İsimli Tefsirindeki Hadislerin Tahrîç Ve Değerlendirilmesi (Tevbe Sûresi)*, Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

b. Makale ve Çeviriler

1. Ali Eroğlu, “Meâlimu't-Tenzîl ve Tefsiru'l-Kuran-i'l-Azim Tefsirleri Üzerine Bir Mukayese”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1990), 280-303.

2. Saffet Sancaklı, “Beğavî ve Hadis Sahasındaki Çalışmaları”, *Diyanet İlmi Dergi* 34/3 (Temmuz, Ağustos, Eylül 1998), 79-90.

3. “Mesâbîhu's-Sünne'nin Bazı Hadisleri Çerçevesinde Ömer el-Kazvîni'ni Risalesine İbn Hacer el-Askalânî'nin Cevapları”, çev. Musa Erkaya, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2006), 95-108.

4. Muhittin Düzenli, “Beğavî'nin Kitabı'l-Mesâbih Adlı Eserinin Kadim Bir Nüshası ve Diğer Nüshalarla Mukayesesi” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 14/3 (2014), 257-284.

5. Nesrişah Saylan, “Arap Dili İlişkisi Bağlamında Begavî Tefsirinde Kıraat Vecihleri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20/2 (2015), 159-178.

6. Nesrişah Saylan, “Arap Dili İlişkisi Bağlamında Begavî Tefsirinde Kıraat Vecihleri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2, (2015), 159-178.

7. Osman Bilgen, “Selçuklu Muhaddislerinden Begavî'nin (Ö. 516/1122) Hayatı ve Hadis Tenkitçiliği = Seljuk Traditionist Baghavi's Life (Dien in

516/1122) and Hadisth Criticism”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* = *The Journal of International Social Research* 9/43, (2016), 2368-2375.

8. Yakup Bıyıkoglu, “Rivâyet Türü Tefsir Mukaddimelerinin Tefsir Usûlü Bilgisi Bağlamında Değeri (Hüseyin el-Begavî, Muhammed İbnü'l-Cevzî ve İbn Kesîr Örneği)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28/1, (2019), 49-57.

9. Üsâme Abdülvehhâb el-Hayyânî, “el-İ'câzü'l-İlmî fî Ehâdîsi't-Tıb min Mesâbîhi's-Sünne li'l-İmâm el-Begavî (T. 510 H.)”, *YDÜ I. Uluslararası Hadis İhtisas Sempozyumu* (Lefkoşa: 26-29 Nisan 2012), 448-473.

10. Hüseyin Yaşar, “Hüseyin İbnu Mesud El-Begavî'nin (Ö.516/1122) Tefsirinin Selçuklu Kültür Hayatına Katkısı”, *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyum: Selçuklu Tarihi Kültür ve Medeniyet Bildiriler* (Kayseri: 27-30 Eylül 2010), 2/65-75.

11. Adem Çalar, “Beğâvî'nin Esbâb-ı Nüzûl'e Yaklaşımı (Meâlimü't-Tenzil Örneği)”, *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 11 (Aralık 2020) 451-487.

c. Ansiklopedi Maddeleri

1. Mevlüt Güngör, “Beğavî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5/340-341.

2. Saffet Bakırcı, “Meâlimü't-Tenzîl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/203-204.

3. İbrahim Hatiboğlu, “Mesâbîhu's-Sünne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/258-260.

4. İbrahim Hatiboğlu, “Şerhu's-Sünne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38/569-570.

3. TAHRÎÇ HAKKINDA KISA BİLGİ

3.1. Tahrîcin Tanımı

Sözlükte “خ-ر-ج” “çıkarmak” manasına gelen ve hurûc sözcüğünün kökünden türeyen tahrîç kelimesi, tef’îl “تفعيل” vezninde bir mastardır. Bu vezindeki manası “çıkarmak”tır. İbn Fâris (öl. 395/1004) “خرج” fiilinin iki asıl anlamı olduğunu, bir anlamının bir şeyi delip geçmek, diğer anlamının ise renk farklılığı olduğunu söylemiştir.⁹⁹ İbn Manzûr (öl. 711/1311), “Hurûc, girişin tersidir” demiştir.¹⁰⁰

Tahrîç kelimesinin birden fazla ıstılah manası mevcuttur. Bu anlamlardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. İlk dönemlerde tahrîç, bir hadis âliminin hadisi kendi isnadıyla nakletmesi anlamında kullanılmaktadır.
2. Bir hadis âliminin kendinden evvel tasnif edilmiş kaynaklardaki hadislerden bir kısmını seçip kendi isnadıyla rivâyet etmesine de tahrîç denilmiştir.
3. Hadisin kaynaklardaki yerlerine işaret ederek atıfta bulunmak, hadisi kaynağına nispet etmek.¹⁰¹
4. Bir hadisi isnadıyla birlikte bir kitaba alıp nakletmektir. Bu anlam, daha çok ilk dönem müelliflerinin derledikleri hadislerden kitap oluşturma faaliyetlerini ifade eder.
5. Belirli kitaplardan seçilen hadislerle yeni bir kitap meydana getirmektir.
6. Bir eserde Rasûlullah’a (s.a.s) yahut sonraki iki nesle isnad edilen rivâyetlerin temel kaynaklardaki yerlerini tespit etmek, bu hadislerin sened ve sıhhat durumunu belirlemek. Tahrîcin ilerleyen zamanlarda benimsenen bu son anlamı özellikle dördüncü asırdan sonra isnadların bir hayli uzaması, birçok ilim dalına ait eserlerde nakledilen hadislerin kaynağına işaret edilmemesi gibi sebeplerle yaygınlaşmaya başlamıştır. Tahrîç yapan kişiye “muharriç”, hadisin râvîsine veya

⁹⁹ Ebu’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, *Mu’cemu Mekâyisi’l-Luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun, (b.y.: Dâru’l-Fikr, 1399/1979), 2/175.

¹⁰⁰ Ebu’l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Ruveyfî, *Lisânu’l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâder, ts.), 2/249.

¹⁰¹ Cemal Abdullah Aydın, *Hadislerin Kaynaklarını Bulma Yolları*, (İstanbul: Kitâbî Yayınevi, 2010), 16-17.

kaynağına “mahreç” denir. Tahrîç işlemi sonunda meydana gelen eserler de “tahrîç” olarak adlandırılır.¹⁰²

7. Bir kitaba açıklayıcı dipnotlar, haşiyeler yazma.¹⁰³

Tahrîcin yararı hem metin hem de isnad alanlarında görülür. Metin alanındaki yararlarından biri hadiste var olan ve anlaşılması güç *garîb* bir kelimenin başka bir metinde açıklanmış olması ihtimalidir. Hadisin vârid olmasındaki sebep, *nâsih-mensûh*¹⁰⁴ ilişkisi, manevi rivâyet olarak nakledilmesi gibi farklı durumları anlamada ve bilmede yardımcı olur. Hadislerdeki metin farklılıklarını görmede, hadisi yazıya geçiren kimsenin hatalarını tespit etmede kolaylık sağlar. İsnad alanındaki yararına gelince, hadisin farklı *senedlerini/tariklerini*¹⁰⁵ bir araya getirip karşılaştırma, hadislerin râvîlerini değerlendirmeye tabi tutarak hadisin sıhhat derecesi, amel edilip edilmeyeceği gibi hükümlere varmada yardımcı olur. Râvîlerin *cerh-ta’dil*¹⁰⁶ durumlarını incelemeye yol gösterici olma gibi faydalarını saymak mümkündür.

Rivâyetlerin incelenmesi ile hadisin türü hakkında (*mütevâtir*,¹⁰⁷ *haber-i vâhid/âhâd*¹⁰⁸) bilgi sahibi olmayı sağlar. Herhangi bir çelişki söz konusu olduğu

¹⁰² Mehmet Görmez, “Tahrîç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/419.

¹⁰³ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 301.

¹⁰⁴ Nâsih; 1. Önceki şer’i bir hükmün kaldırılmış olduğunu gösteren hadis; 2. Bir yazıyı bir defterden diğerine aktaran kimse, müntensih. Mensûh; Hükmü, zaman bakımından sonraki bir şer’i delille kaldırılmış olan hadis. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 175, 245. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 310, 312-316; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 359-367; Efendioğlu, “Nesih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/581-582.

¹⁰⁵ Sened; Hadisi birbirine rivâyet ederek sonrakilere ulaştıran kimselerin tarihi sırayla zikredildikleri kısım, râvî isimleri zinciri. Tarîk; Bir sözü, bir haberi birbirinden alarak sonraki insanlara ulaştıran kimselerin isimlerinin tarihi sırayla zikredildiği kısım, okuyucuyu veya dinleyiciyi söze, habere ulaştıran yol. Buna sened de denir. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 275, 308. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 357, 392-393; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 397; Raşit Küçük, “İsnad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/154-159.

¹⁰⁶ Ta’dil; Bir râvînin adâlet ve zabt niteliklerini taşıdığını, sika/güvenilir biri olduğunu belirtme, buna hükmetme. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 299. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 383-384; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 412-414; Aşıkutlu, “Cerh ve Ta’dil”, 7/394-401.

¹⁰⁷ Mütevâtir; Baştan sona kadar her nesilde, yalan üzerinde birleşmeleri aklen ve adeten mümkün olmayacak kadar çok kimsenin rivâyet etmiş olduğu hadis. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 232-234. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 306-307; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 344-349; H. Yunus Apaydın, “Mütevâtir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/208-211.

¹⁰⁸ Haberü’l-Âhâd; 1. Her tabakada/nesilde birden fazla kişi tarafından rivâyet edilmiş olsa da *mütevâtir* derecesine ulaşmayan haber/hadis. 2. Senedinin herhangi bir yerinde râvîsayısı bire düşmüş olan haber/hadis. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 91. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 7-8; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 22-24; Mustafa Ertürk, “Haber-i Vâhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/349-352.

zaman bu durumun giderilmesi ve tercih edilebilecek hadisin belirlenmesinde, hadisin *merfû'*, *mevkûf*, *munkatî*¹⁰⁹ olup olmadığını ve hoca-talebe ilişkisini tespitte tahrîcin önemli bir yeri vardır.¹¹⁰

3.2. Hadis Tahrîc Yöntemleri

Herhangi bir kitapta yer alan rivâyetlerin asli kaynaklarda yerini tespit edebilmek için birçok yöntem vardır. Bu yöntemleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1.Hadisin râvîsini bilme yoluyla tahrîc etmek. Böyle bir durumda râvî isimlerine göre tasnif edilmiş olan müsned, mu'cem, etraf kitapları ve hadis cüzleri gibi eserlerden tarama yapılır.

2.Hadis metninin ilk lafzını bilme yoluyla tahrîc etmek. Alfabetik olarak yazılmış hadis kaynaklarında ya da kitapların fihristlerinden faydalanılarak yapılır.

3.Hadis metninde yer alan ve az kullanılması sebebiyle ya da garîb bir kelime olduğunun bilinmesiyle tahrîc etmek. Müsteşrikler tarafından kaleme alınmış *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadisi'n-Nebevî* diğer adıyla *Concordance* gibi eserlere müracaat edilerek yapılır.

4.Hadisin konusunu bilme yoluyla tahrîc etmek. Araştırma yapan kişi belli konulara göre tasnif edilmiş olan cami', sünen, mustahreç, musannef, müstedrek, muvatta' ve belli konulara has olarak kaleme alınmış hadis cüzlerinden ilgili kitap başlıkları ve altındaki bâblardan istifade ederek yapar.

5.Hadisin sened ve metin durumunu bilme yoluyla tahrîc etmek. Bu yöntem rivâyetin durumunu bilmeye muktedir işin uzmanı tarafından kullanılabilir. Zira herkes rivâyetlerin sened ve metin yönünden halini bilemez. Bu tür rivâyetlerin tahrîci metin ve senedindeki alakaya göre kudsî hadis kitapları, müselsel hadis eserleri, mütevatir ve meşhur hadis kitapları, mevzû' hadis ve mürsel/merasil hadis kaynaklarından yararlanılarak yapılır.

¹⁰⁹ Munkatî'; Senedinde peş peşe olmayarak iki veya sahâbeden sonra bir râvîsi atlanmış/eksik olan yahut mübhem olarak zikredilmiş bulunan hadis. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 209. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 270-271; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 286-287; Efendioğlu, "Munkatî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/12-13.

¹¹⁰ Geniş bilgi için bk. Görmez, "Tahrîc", 39/419; Aydın, *Hadislerin Kaynaklarını Bulma Yolları*, 25-27.

6. Bilgisayar programları yoluyla rivâyeti tahrîç etmek. Mektebetu'l-Hadisi'-Şerif, el-Muhaddis, el-Mektebetu'l-Elfiyye li's-Sünneti'n-Nebeviyye, Mevsûatu'l-Hadisi'-Şerif, el-Mevsûatu'z-Zehebiyye ve el-Mektebetu's-Şâmile gibi son dönemlerde ortaya çıkan programlardan istifade edilerek yapılır. Araştırmada en çok istifade ettiğimiz yöntemdir.¹¹¹

3.3. Araştırmada Takip Edilecek Tahrîç Metodu

Araştırmamızda konu edindiğimiz rivâyetlerin tahrîç ve değerlendirmesine geçmeden önce o rivâyetin hangi ayetin/ayetlerin tefsiri sadedinde zikredildiğini göstermek için ayet meallerini verdik. Daha sonra rivâyetleri ve senedleri yazarak tefsirde yer aldığı cilt ve sayfa numaralarını sonuna yazdık.

Rivâyetlerin taramasını el-Mektebetu's-Şâmile isimli programdan yaparak asli kaynaklardaki yerlerini tespit etmeye gayret ettik.

Meâlimu't-Tenzîl'de bulunan hadislerin tahrîci ve değerlendirmesi için öncelikle Beğavî'nin hadis ilmine dair eserleri olan *Şerhu's-Sünne* ve *Mesâbîhu's-Sünne*'sine baktık. Daha sonra Kütüb-i Tis'a ve diğer muteber hadis kitaplarında bu rivâyetleri araştırarak bulmaya çalıştık.

Beğavî'nin *Mesâbîh*'inde tespit ettiğimiz rivâyetlerin *sıhâh* ve *hısân* başlıklarından hangisinin altında yer aldığını belirttik.

Belirtmiş olduğumuz kaynaklarda tespit edemediğimiz hadisleri tefsir, tarih ve lügat kitaplarında arayarak tespit etmeye gayret ettik. Gerek bu kaynakların müellifleri gerekse muhaddis muhakkiklerin sıhhat değerlendirmelerinden hareketle biz de incelediğimiz rivâyetler için sıhhat değerlendirmesinde bulunduk.

Muhaddis ve muhakkiklerin tahrîç ettiğimiz rivâyetler hakkında yaptıkları değerlendirmelerin yerlerine işaret ederken ilgili eseri “müellif, eser adı, cilt/sayfa” şeklinde kaynak gösterdik.¹¹²

¹¹¹ Mahmud et-Tahhân, *Usûlu't-Tahrîc ve Dirâsetu'l-Esânîd* (Pakistan: Mektebetu'l-Büşrâ, 1433/2012), 32; Muhammed Mucir el-Hatîb, *Muhtasar Hadis Tahrîc Usûlü*, çev. Halil İbrahim Kutlay (İstanbul: Ravza Yay., 2018), 25.

¹¹² Örneğin Şuayb Arnavut'un Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde yer alan rivâyete yaptığı değerlendirme için “Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, 3/5.” şeklinde kaynak gösterilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

1. NAHL SÛRESİNDEKİ HADİSLERİN TAHRİÇ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölüm altında önce Nahl sûresi hakkında kısa bir bilgi verilecektir. Daha sonra ise ayet ve hadisin meali verilerek ayetin tefsiri sadedinde nakledilen rivayetin tahrîç ve değerlendirilmesine geçilecektir.

1.1. Nahl Sûresi Hakkında Kısa Bilgi

Nahl sûresi Mekkî bir sûredir. 128 ayetten müteşekkil bu sûrenin nüzûl sırası yetmiştir. İsmi altmış sekizinci ayette geçen ve bal arısı anlamına gelen “nahl” kelimesinden almaktadır.¹¹³ Allah’ın insanlara bahsettiği ve ileride lütfedeceği nimetler hususunda uzunca bahsettiği için “niam” sûresi olarak da anılmaktadır.¹¹⁴

İçerik olarak sûrede; Allah’ın birliği, kıyamet, şirk, vahiy, diriliş, adâlet, ihsan gibi temel kavramlar üzerinde durulmaktadır. Mahşerde hesap vermenin üzerinde durulmakta, Allah’ın nimetleri hatırlatılmakta, gökten inen su ile canlılığın devamına işaret edilmekte, müşriklerin Allah’a kızları yakıştırmaları sert bir şekilde eleştirilmekte, müşriklerin kız çocuğu ile müjdelendiği zaman yüzlerinin kapkara kesildiği anlatılmaktadır. Akrobaya yardım emredilmekte, kötülük ve fuhşiyat/çirkin işler men edilmektedir. İnsanların dara düşünce Allah’a yönelmeleri ve darlıktan kurtulunca O’ndan yüz çevirmeleri anlatılmakta, çeşitli meyveler, hayvanlardan elde edilen ürünler, onlardan binek ve süs olarak yararlanma dile getirilmektedir. Allah adına “şu helal, şu haram” gibi söylemlerde bulunulmaması istenmektedir. Müminlere sabır ve metanet tavsiye edilmekte, müşrikler de uyarılmaktadır.¹¹⁵

Sûrenin nüzûl sebebi İbn Abbas’tan rivâyet edildiğine göre şöyledir:

“Hz. Peygamber (s.a.s) insanları gerek dünya gerekse ahiret azabı ile korkutup uyarmaktaydı. İnanmayanlar korkutuldukları şeyleri hemen görmedikleri için O’nu alaya alıyorlardı. “Hadi o azabı getirsene görelim” diyorlardı. Bunun üzerine “**Saat**

¹¹³ *Kur’ân ’ı Kerim Meali*, çev. Hayrettin Karaman vd. (İstanbul: D.İ.B. Yayınları, 2017), 280.

¹¹⁴ Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*, (Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2007), 3/375.

¹¹⁵ Geniş bilgi için bk.; Komisyon, *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*, 3/375; Muhsin Demirci, *Kur’ân Tefsîrinde Farklı Yorumlar* (İstanbul: M.Ü.İ.F.A.V. Yayınları, 2017), 142; M. Kamil Yaşaroğlu, “Nahl Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/308-309.

(kıyamet) yaklaştı ve ay yarıldı¹¹⁶ ayeti indi. Kâfirler bu ayetin nüzûlünden sonra sarsıldılar ve büyük korku onları sardı. Kendi aralarında şunları söylediler: “Bu adam kıyametin yaklaştığını söylüyor. Bir müddet yaptıklarınızın bir kısmından vazgeçin de görelim ne olacak.”

Kıyametin vuku bulması gecikince kâfirler yine: “Bizi korkutup durduğın şey yine olmadı Ey Muhammed!” diye söylenmeye başladılar. Bunun üzerine **“İnsanlar için hesap verme vakti (kıyamet) yaklaştı**¹¹⁷ ayeti indi. Kâfirler bir müddet daha çekinip korktular, beklediler, aradan günler geçti ve tekrar: “Hani ya biz yine korkutulduğumuz şeylerden bir şey görmüyoruz Ey Muhammed!” dediler. İşte o vakit bu ayet indi: **“Allah’ın emri yerine gelecektir; artık onun emrinin bir an önce gelmesi için acele etmeyin**¹¹⁸ Rasûlullah (s.a.s) bu ayet nâzil olunca yerinden sıçradı. Yanında olanlar ne oluyor diye şaşırıp başlarını kaldırıp birbirlerine baktılar.”¹¹⁹

1.2. Hadislerin Tahrîci

Nahl sûresi hakkında verilen bu kısa bilgidен sonra hadislerin tahrîci yapılacaktır.

1.3. (Nahl, 16/1) ile İlgili Hadisler

أَتَى أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٦﴾

“Allah’ın emri yerine gelecektir; artık onun vuku bulması için acele etmeyin. Allah, onların şirk koştukları şeylerden münezze ve pek yücedir.”

1.3.1. Hadis

وَلَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ - وَأَشَارَ بِأَصْبَعَيْهِ - وَإِنْ كَادَتْ

لَتَسْفِيَنِي

¹¹⁶ Kamer 54/1.

¹¹⁷ Enbiya 21/1.

¹¹⁸ Nahl 16/1.

¹¹⁹ Geniş bilgi için bk. Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, 5/8; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Azim Dağıtım, 2011), 5/251-252; Ahmed b. Muhammed es-Sâvî el-Mâlikî el-Halvetî, *Hâşiyetu's-Sâvî alâ Tefsîri'l-Celâleyn*, thk. İzzet Zeynehum ve Süleyman el-Kâtûnî (Kâhire: Dâru'l-Gaddî'l-Cedîd, 1438/2017), 2/395; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefsîr* (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1436/2015), 2/608-609.

Bu ayet indiği zaman, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: “*Ben ve kıyamet bu ikisi gibi (yakın) gönderildik.*” Parmaklarını işaret etti “*Ve kıyamet neredeyse beni geçecek/benden önce olacak.*” (5/8).

Meâlimu't-Tenzîl'in Nahl sûresinin tefsirinde yer alan bu ilk rivâyet, sûrenin ilk ayetini açıklama sadedinde nakledilmiştir. Ancak bu rivâyet sahâbî râvîsi olmaksızın senedsiz bir şekilde Hz. Peygamber'den (s.a.s) *muallak*¹²⁰ ve *merfû*' olarak nakledilmiştir.

Beğavî bu rivâyete her iki hadis kitabında da yer vermiştir. Ancak bu iki eserde yer verdiği rivâyeti *Meâlimu't-Tenzîl*'e *taktî*' yaparak almıştır. *Şerhu's-Sünne*'de yer alan hadis şu şekilde geçmektedir:

أخبرنا محمد بن عبد الله بن أبي توبة ، أنا محمد بن أحمد ابن الحارث ، أنا محمد بن يعقوب الكسائي ، أنا عبد الله بن محمود ، أنا إبراهيم بن عبد الله الخلال ، أنا عبد الله بن المبارك ، عن سفيان ، عن جعفر بن محمد ، عن أبيه عن جابر بن عبد الله قال : قال رسول الله (صلى الله عليه وسلم) “بعثت أنا والساعة كهاتين ” وكان إذا ذكر الساعة ، احمرت وجنتاه ، وعلا صوته ، واشتد غضبه ، كأنه نذير جيش: صبحكم مساكم.

Muhammed b. Abdullah b. Ebî Tevbe ← Muhammed b. Ahmed İbnu'l-Hâris
← Muhammed b. Yakub el- Kisâî ← Abdullah b. Mahmûd ← İbrahim b. Abdullah
el-Hallâl ← Abdullah İbn Mübârek ← Süfyân ← Cafer b. Muhammed ← (Cafer b.
Muhammed'in) babası.

Câbir b. Abdullah şöyle dedi: “Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurdu: ‘*Ben ve kıyamet bu ikisi gibi (yakın) gönderildik*’ O, kıyametten bahsettiği zaman yanakları kızarır, sesi yükselir, öfkesi şiddetlenirdi. Sanki o bir ordu habercisi gibi ‘*(düşmanınız) sabaha veya akşama (baskın yapacak)*’ derdi.”¹²¹

¹²⁰ Muallak; Senedinin baş tarafı yani içinde bulunduğu kitabın yazarı tarafından eksik olarak rivâyet edilmiş olan hadis. Kitabın yazarının sadece hocasını zikretmemiş olması halinde bu zikretmeyişi gizli değil açık olması gerekir. Aksi halde müdellese karışır. Muallak hadis bu haliyle, seneddeki râvîeksikliğinden dolayı *zayıf* hadisler arasında yer alır. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 188. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 238-239; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 236-238; Aydın, “Muallak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/309-310.

¹²¹ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, thk. Şuayb Arnavut, Muhammed Zühayr eş-Şâvîş (Dimeşk/Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1403/1983), 15/ 99.

Bu rivâyet, Nesâî’de (öl. 303/915) de aynı lafızlarla yer almaktadır.¹²²

Mesâbihu’s-Sünne’de ise yalnızca sahâbî râvîsi ile *merfû*’, *munkatı*’ olarak *sihâh*lar arasında zikredilmiş olup, metin şöyledir:

وقال جابر: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا خُطِبَ احْمَرَّتْ عَيْنَاهُ وَعَلَا صَوْتُهُ وَاشْتَدَّ غَضَبُهُ حَتَّى كَأَنَّهُ مُنْذِرُ

جَيْشٍ يَقُولُ: صَبَّحَكُمْ وَمَسَّكُمْ، وَيَقُولُ: بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ، وَيَقْرَأُ بَيْنَ أَصْبَعَيْهِ السَّبَّابَةَ وَالْوُسْطَى

Câbir şöyle dedi: “Rasûlullah (s.a.s) hitap ederken gözleri kızarır, sesi yükselir, öfkesi şiddetlenirdi. Sanki o, “(*düşmanınız*) *sabaha veya akşama (baskın yapacak)*” diye uyarın bir ordu habercisi gibiydi. O, işaret ve orta parmağını birleştirerek: “*Ben ve kıyamet bu ikisi gibi (yakın) gönderildik*” buyurdu.¹²³

Mesâbihu’s-Sünne’de yer alan senedsiz rivâyet, Müslim’in (öl. 261/875) *Sahîh*’inde¹²⁴ ve İbn Mâce’nin (öl. 273/887) *Sünen*’inde aynı sahâbî râvîsi ve aynı lafızlarla geçmektedir.¹²⁵

Buhârî (öl. 256/870) *Sahîh*’inde hadisin “بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ” kısmını bâb başlığında ve *muallak* olarak zikretmiştir. Daha sonra hadisleri farklı metinlerde Sehl, Ebû Hureyre ve Enes b. Mâlik’ten aktararak senedleri ile birlikte kitabına almıştır.¹²⁶

Tirmizî’de (öl. 279/892) geçen bu rivâyetin ikinci kısmında metin farklılığı bulunmaktadır.¹²⁷

Dârimî’nin (öl. 255/869) *Sünen*’inde de bazı lafız farklılıklarıyla yer almaktadır.¹²⁸

Ahmed b. Hanbel’in (öl. 241/855) *Müsned*’inde yer alan rivâyetin ikinci kısmı yine değişiklik arz etmektedir.¹²⁹

¹²² Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünen*, nşr. Abdu’l-Fettâh Ebû Ğudde (Haleb: Mektebu’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, 1406/1986), “19 Salâtu’l-İ’deyn”, 22, (No. 1578).

¹²³ Beğavî, *Mesâbihu’s-Sünne*, thk. Yusuf Abdurrahman el-Mar’aşli vd. (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1407/1987), 1/476.

¹²⁴ Ebu’l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü’rî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, nşr. Muhammed Fuad Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1412/1991), “7 Cum’a”, 43.

¹²⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, nşr. Muhammed Fuad Abdulbâkî (b.y.:Dâru’l-Fikr, ts.), Mukaddime, 5, (No. 45).

¹²⁶ Buhârî, “81 Rikâk”, 39, (No. 6504, 6505).

¹²⁷ Tirmizî, “34 Fiten”, 39, (No. 2214).

¹²⁸ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen*, nşr. Hüseyin Selim Esed (Riyad: Dâru’l-Muğnî, 1421/2000), “20 Rikâk”, 46, (No. 2801).

¹²⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/271, 330, 342.

Beğavî'nin tefsirine aldığı rivâyetin “وَأَشَارَ بِأَصْبَعَيْهِ - وَإِنْ كَادَتْ لَتَسْقُطِي” şeklinde gelen kısmını *Mesâbîhu's-Sünne*, *Şerhu's-Sünne* ve Kütüb-i Tis'a'nın yanı sıra tefsir ve tarih kitaplarında tespit edemedik.

Beğavî *Şerhu's-Sünne*'sine aldığı hadisi *sahîh* olarak nitelendirmiştir.¹³⁰

Buhârî ve Müslim bu rivâyeti *Sahîh*'lerine aldıkları için onların şartlarına göre de *sahîhtir*.

Tirmizî bu hadisi *hasen-sahîh*¹³¹ olarak nitelendirmiştir. Yine *Sünen*'de geçen bu hadisin farklı bir tarikini, değişik lafızlarla aktaran Tirmizî, isnadında bulunan İbn Şeddâd'ın dışında başka bir vecih ile gelmemesi sebebiyle *garîb* olarak nitelendirmiştir.¹³²

İbn Mâce'nin *Sünen*'ini ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ini tahkik eden Şuayb Arnavut, bu eserlerde geçen tariklerin Şeyhayn'ın (Buhârî ve Müslim) şartlarına göre *sahîh* olduğunu söylemiştir.¹³³

Dârimî'nin *Sünen*'inin muhakkiki Hüseyin Selim Esed de rivâyetin isnadı için *sahîh* demiştir.¹³⁴

Çalışmamızdaki bu ilk rivâyetin “*Ve kıyamet neredeyse beni geçecek*” kısmına hiçbir eserde rastlayamadık. Ancak hadisin *Şerhu's-Sünne*, *Mesâbîhu's-Sünne* ve Kütüb-i Tis'a'da geçtiği lafızların hemen hemen hepsinin aynı manaya delalet ettiğini gördük.

Yukarıda vermiş olduğumuz bazı sıhhat değerlendirmelerine binaen -her ne kadar farklı lafızlar ile aktarılmış olsa da- rivâyetin *sahîh* olduğu kanaati bizde hâsıl olmuştur.

¹³⁰ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 15/99.

¹³¹ Hasen-Sahîh; Tirmizî'nin çokça kullandığı bu ıstılahtan ne kastettiği kesin olarak bilinmemektedir. Şu manalardan birini veya birkaçını kastettiği tahmin edilmektedir: 1. *Hasen* iken başka rivâyetlerin desteğiyle birlikte *sahîh* derecesine çıkan hadis. 2. Birden çok senedi olup da bunlardan bazıları *hasen*, bazıları *sahîh* olan hadis. 3. Bazı âlimler tarafından *hasen*, diğer bazıları tarafından da *sahîh* kabul edilen hadis. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 112. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 124-128; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 134-137; Mücteba Uğur, “Hasen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 16/374-375.

¹³² Tirmizî, “34 Fiten”, 39, (No. 2213, 2214).

¹³³ İbn Mâce, “Mukaddime”, 5, (No. 45); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/271.

¹³⁴ Dârimî, *es-Sünen*, 1816.

1.4. (Nahl, 16/7-8) İle İlgili Hadisler

وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا بِالْعِيبَةِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرُؤُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿٧﴾ وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا

وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨﴾

“O hayvanlar, sizin ağır eşyalarınızı, ancak zorluklara katlanarak ulaşabileceğiniz memlekete taşırlar. Muhakkak ki Rabbiniz çok şefkatli, çok merhametlidir (7). Atları, katırları, merkepleri binmeniz ve (gözlerinize) zinet olsun diye yarattı. Ve daha sizin bilmediğiniz nice şeyler yaratır (8).”

Beğavî bu ayetlerin tefsirinde at etinin haram olduğunu söyleyenlerin bu ayeti delil getirdiklerini söyler. İbn Abbas’tan rivâyetle ayette zikredilen hayvanların binmek için olduğunu ve dolayısıyla yemenin haramlığını aktarır. Mubah olarak görenler, ayetten maksadın haramlık helallik olmadığını ve Allah’ın nimetlerini insanlara göstermesi, kudretine ve bunların hikmetine dikkat çekmek istemesi olduğunu söylemişlerdir.

Yedi ve sekizinci ayetlerin tefsiri sadedinde aşağıda zikredeceğimiz şu üç *mevku’f* rivâyet nakledilmiştir:

1.4.1. Hadis

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ [بْنُ أَحْمَدَ] الْمَلِجِيُّ أَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ النَّعِيمِيُّ أَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُسُفَ ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ ثَنَا

سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ ثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ عَمْرِو هُوَ ابْنُ دِينَارٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ جَابِرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: «نَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ خَيْبَرَ عَنْ لُحُومِ الْخُمُرِ وَرَخَّصَ فِي لُحُومِ الْخَيْلِ» .

Abdulvâhid (İbn Ahmed) el-Melîhî ← Ahmed b. Abdullah en-Na’îmî (en-Nuaymî)¹³⁵ ← Muhammed b. Yusuf (el-Ferebrî) ← Muhammed b. İsmail ← Süleyman b. Harb ← Hammâd b. Zeyd ← Amr b. Dînâr ← Muhammed b. Ali.

Câbir şöyle dedi: “Nebî (s.a.s) Hayber günü eşek etini (yemeyi) yasakladı, at eti (yemek) için ise ruhsat verdi.”¹³⁶ (5/10).

İncelediğimiz bu rivâyet ekseriyetle Câbir’den nakledilmiştir.

¹³⁵ Bu rivâyetin senedinde olduğu gibi bazı isnadlarda râvînin adı Na’îmî şeklinde yazılmıştır. Ancak doğrusunun Nuaymî olması sebebiyle biz Nuaymî şeklinde çevirdik.

¹³⁶ Konuyla alakalı bir çalışma için bk. Nejla Hacıoğlu, “Etlerinin Yenilmesi Yasaklanan Hayvanlar İle İlgili Hadis Rivâyetlerinin Değerlendirilmesi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (Aralık 2018), 1191-1220.

Rivâyeti, Beğavî *Şerhu's-Sünne*'sinde aynı sened ve metinle zikretmiştir. Yine aynı eserinde, yakın bir metinle başka bir hadise de yer vermiştir. Bu farklı rivâyetin Müslim'de geçtiğini söylemiş ve onun rivâyet ettiği senedi de zikretmiştir.¹³⁷

Müellif, bir diğer hadis kitabı olan *Mesâbîhu's-Sünne*'sinde, *Şerhu's-Sünne*'sinde yer verdiği Müslim rivâyeti olan rivâyeti *sihâhl*arı arasına almıştır.¹³⁸

Buhârî'de yer alan bu rivaytin metni aynı olmakla beraber, senedinde, Süleyman b. Harb'dan sonraki râvîler yer almamıştır. *Sahîh*'te yer alan başka tariklerde de metin aynı ancak senedde Süleyman b. Harb yerine Müsedded yer almaktadır. Câbir'den nakledilen aynı lafızlardaki hadis metinleri,¹³⁹ Ali b. Ebî Talib ve İbn Ömer'den de nakledilmiştir. Ancak bu iki sahâbîden rivâyet edilen hadislerde sarımsak yemenin men edilmesi, mut'a nikâhı yapmanın yasaklanması da yer almıştır. At etinin yasak olmadığını bildiren lafızlar bu rivâyetlerde yer almamıştır.¹⁴⁰

Beğavî, Müslim'de geçen rivâyeti her iki hadis kitabında da zikretmiştir. *Meâlimu't-Tenzil*'de yer alan hadis, Müslim'in *Sahîh*'inde “وَرَحَّصَ” lafzı yerine “وَأَذِنَ” lafzı ile yer almıştır.¹⁴¹

Ebû Dâvûd da bu rivâyeti Buhârî'de geçen Süleyman b. Harb'den başlayan sened ile nakletmiştir. Bu metinde “نَهَى” yerine “نَهَا” kelimesi ve “أَذِنَ” lafzından sonra “” lafzı yer almıştır.¹⁴²

Nesâî *Sünen*'inde bu hadisi birkaç sened ve metin farklılığıyla birlikte nakletmiştir.¹⁴³

Dârimî'nin de *Sünen*'inde yer alan hadiste “رَحَّصَ” kelimesi yerine “أَذِنَ” kelimesi kullanılmıştır.¹⁴⁴

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde naklettiği hadisler değişiklik arz etmekle birlikte Müslim'in *Sahîh*'indeki lafızlar ile aynı olan rivâyete de yer vermiştir.¹⁴⁵

¹³⁷ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 11/ 254.

¹³⁸ Beğavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, 3/132.

¹³⁹ Buhârî, “72 Zebâih ve Sayd”, 27, 28, (No. 5520, 5524), “64 Meğâzi”, 38, (No. 4219).

¹⁴⁰ Buhârî, “64 Meğâzi”, 38, (No. 4215, 4216, 4217, 4218).

¹⁴¹ Müslim, “34 Sayd ve Zebâih”, 36.

¹⁴² Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, nşr. Şuayb Arnavut, Muhammed Kâmil Karabelli (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemyye, 1430/2009), “26 Et'ime”, 25, (No. 3788).

¹⁴³ Nesâî, “42 Sayd ve Zebâih”, 29, 31, (No. 4327, 4338), “43 Dahâyâ”, 43, (No. 4447).

¹⁴⁴ Dârimî, “6 Edâih”, 22, (No. 2036).

Beğavî, *Şerhu's-Sünne*'sinde yer verdiği rivâyetin sıhhati üzerinde ittifak edildiğini söylemiştir.¹⁴⁶

Sahîhayn'da yer alması hasebiyle Buhârî ve Müslim'e göre de *sahîhtir*.

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'ini tahkik eden Şuayb Arnavut ve Kamil Karabelli *Sünen*'deki hadislerden birine *sahîh*, bir diğerine *hasen* hükmünü vermişlerdir.¹⁴⁷

Dârimî'nin muhakkiki Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî hadisın isnadının *sahîh* olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁸

Şuayb Arnavut ve diğerleri *Müsned*'de yer alan rivâyetin isnadının *sahîh* olduğunu ve *Şeyhayn*'in şartlarına uyduğunu belirtmişlerdir.¹⁴⁹

Yukarıda belirttiğimiz bazı değerlendirmeler sonucunda bu rivâyetin *sahîh* olduğu kanısını taşıyoruz.

1.4.2. Hadis

أَخْبَرَنَا أَبُو الْفَرَجِ الْمُظَفَّرُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ التَّمِيمِيُّ أَنَا أَبُو الْقَاسِمِ حَمَزَةُ بْنُ يَوْسُفَ السَّهْمِيِّ أَنَا أَبُو أَحْمَدَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَدِيٍّ الْحَافِظُ ثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الْفَرَجِ ثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ ثَنَا عُثَيْدُ اللَّهِ عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ عَنْ جَابِرٍ: أَنَّهُمْ كَانُوا يَأْكُلُونَ لُحُومَ الْخَيْلِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَنَهَى عَنْ لُحُومِ الْبِغَالِ وَالْحَمِيرِ.

Ebu'l-Ferec Muzaffer b. İsmail et-Temîmî ← Ebu'l-Kâsım Hamza b. Yusuf es-Sehmî ← Ebu Ahmed Abdullah b. Adiy el-Hâfiz ← el-Hasan b. Ferec ← Amr b. Hâlid ← Ubeydullah ← Abdulkarim ← Atâ b. Ebî Rebâh.

Câbir b. Abdullah şöyle rivâyette bulunmuştur: “Onlar Rasûlullah (s.a.s) döneminde at eti yiyorlardı, Rasûlullah (s.a.s) katır ve eşek etini yasakladı.” (5/10-11).

Beğavî'nin tefsirinde zikrettiği rivâyetin birebir metni *Şerhu's-Sünne*'de de yer almaktadır.¹⁵⁰ Ancak Kütüb-i Tis'a ve muteber hadis kitaplarında bulamadık.

¹⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 8/344, 10/385, 13/168, 30/587,

¹⁴⁶ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 11/254.

¹⁴⁷ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, 5/607, 628.

¹⁴⁸ Dârimî, *es-Sünen*, 1/1267

¹⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 23/168.

¹⁵⁰ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 11/256.

Rivâyet, Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Hanbel’de “Hayber günü at, katır ve eşek kestik. Nebî (s.a.s) katır ve eşek etini bize yasakladı, at etini yasaklamadı” şeklinde geçmektedir.¹⁵¹

Ebû Ya’lâ el-Mevsılî (öl. 307/919) de *Müsned*’inde Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd’un nakillerine yakın lafızlarla bu rivâyete yer vermiştir.¹⁵²

Bu hadis Ebû Nuaym el-İsfahânî’nin (öl. 430/1038) *Tıbbu’n-Nebevî* adlı eserinde de mevcuttur. Ancak orada hadisin ikinci kısmında yer alan “katır ve eşek etini yasakladı” ibaresi bulunmamakta, bunun yerine “ve sütünü içiyorlardı” ibaresi yer almaktadır.¹⁵³

Tefsir kitaplarında bu hadisi nakleden âlimler de olmuştur.

Endülüs ve Kuzey Afrika’da ilk Kur’an tefsiri yapan kişi olarak nitelendirilen Yahyâ b. Sellâm (öl. 200/815) da Beğavî gibi bu rivâyeti Nahl sûresi sekizinci ayetinin tefsiri mahiyetinde nakletmiştir. Ancak hadisin “katır ve eşek etini yasakladı” şeklindeki kısmına yer vermemiştir.¹⁵⁴

İmam Mâturîdî de *Te’vilât*’ında, Nahl sûresi sekizinci ayeti açıklamak için incelediğimiz riayete yer vermiştir. Burada da aynı lafızlarla yer almamış olup, bir takım metin farklılığı söz konusu olmuştur.¹⁵⁵

Müctehid Haneî âlimi Kudûrî (öl. 428/1037), İlm-i hilâfa dair eseri olan *Tecrid*’inde birkaç değişiklik ile bu hadise yer vermiştir.¹⁵⁶

Ekseriyetle Câbir’den nakledilen hadisin isnadını, Ebû Dâvûd’un *Sünen*’ini ve Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’ini tahkik eden Şuayb Arnavut, Muhammed Züheyr Şâviş ve diğerleri *sahîh* olarak değerlendirmişlerdir.¹⁵⁷

Ahmed b. Hanbel’de geçen iki rivâyet için de Müslim’in şartlarına uyduğunu söylemişlerdir.¹⁵⁸

¹⁵¹ Ebû Dâvûd, “26 Et’ime”, 25 (No. 3789), Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 23/136, 177.

¹⁵² Ebû Ya’lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsılî, *el-Müsned*, nşr. Hüseyin Selim Esed (Dimeşk: Dâru’s-Sekâfeti’l-Arabiyye, 1412/1996), 3/322.

¹⁵³ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshâk el-İsfahânî, *et-Tıbbu’n-Nebevî*, nşr. Mustafa Hıdır Dönmez et-Türkî (b.y.: Dâru İbn Hazm, 1425/2006), 2/685, (No. 756).

¹⁵⁴ Ebû Zekeriyâ Yahya b. Sellâm b. Ebî Sa’lebe et-Teymî, *et-Tefsîr*, nşr. Hind Şelebî (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1425/2004, 1/52, 2/819).

¹⁵⁵ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturîdî es-Semerkandî, *et-Te’vilâtü Ehlu’s-Sünne*, thk. Mecdî Bâselûm (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1426/2005, 6/479).

¹⁵⁶ Ebu’l-Hüseyin Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *et-Tecrid*, thk. Merkezu’d-Dirâseti’l-Fıkhiyye ve’l-İktisâdiyye (Kahire: Dâru’s-Selâm, 1427/2006, 12/6377, (No. 31498).

¹⁵⁷ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, 5/609.

Hüseyin Selim Esed, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin *Müsned*'inde geçen hadis için "Ricalleri *Sahîh*'in ricalleridir" demiştir.¹⁵⁹

Bu metne gerek mana gerekse lafzen yakın olduğunu gördüğümüz Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin eserlerinde yer alan hadisler hakkında muhakkikleri, isnadlarının *sahîh* olduklarını söylemişlerdir. Değerlendirmesini yapmakta olduğumuz hadisi *mevzû* ' hadis kitaplarında göremedik.

Hadisin metnini ve senedini birebir tespit edemedik. Ancak ulaştığımız rivâyetlerin o metne yakın olması ve sıhhat değerlendirmeleri noktasında muhakkiklerin *sahîh* olarak değerlendirmeleri nedeniyle hadis için *sahîh* diyebiliriz.

1.4.3. Hadis

رُويَ عَنِ الْمُقْدَامِ بْنِ مَعْدِي كَرَبَ عَنْ خَالِدِ بْنِ الْوَلِيدِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ أَكْلِ لُحُومِ الْخَيْلِ وَالْبِغَالِ وَالْخَمِيرِ.

el-Mikdâm b. Ma'dikerib'in Halid b. Velid'den rivâyet ettiğine göre: "Rasûlullah (s.a.s) at, katır ve eşek eti yemeyi yasakladı." (5/11).

Rivâyet, *Şerhu's-Sünne*'de yukarıdaki isnadla, *Mesâbihu's-Sünne*'de ise isnadsız *hısân*lar arasında nakledilmiştir.¹⁶⁰

Meâlimu't-Tenzîl'de isnadsız olarak gelen rivâyet, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde isnadlı olarak ve aynı lafızlarla geçmektedir. Fakat rivâyetin sonunda ek olarak "وَدَّ" kısmı yer almaktadır. Ayrıca Rasûlullah'ın (s.a.s) at eti yemeye izin verdiğini bildiren rivâyetler de mevcuttur.¹⁶¹

İbn Mâce, hadisi aynı sahâbî râvîsi (Hâlid b. Velid) ile nakleder. Ancak, hadis Beğavî'den farklı olarak "نَهَى رَسُولُ اللَّهِ" yerine "نَهَى رَسُولُ اللَّهِ" diye başlar.¹⁶²

Ahmed b. Hanbel de *Müsned*'inde bu hadisi İbn Mâce'de geçtiği şekli ile nakleder.¹⁶³

¹⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 23/136, 177.

¹⁵⁹ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *el-Müsned*, 3/322.

¹⁶⁰ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 11/255; a.mlf, *Mesâbihu's-Sünne*, 3/139.

¹⁶¹ Ebû Dâvûd, "26 Et'ime", 25, (No. 3790, 3788, 3789).

¹⁶² İbn Mâce, "28 Zebâih", 14, (No. 3198).

¹⁶³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/18.

Nesâî’de geçen iki rivâyette ise, birinin sonunda: “وَكُلَّ ذِي نَابٍ مِنَ السَّبَاعِ” lafzı yer alırken, bir diğerrinin başında ”...لَا يَحِلُّ أَكْلُ...” lafzı yer almaktadır.¹⁶⁴

Müellif, hem *Meâlimu't-Tenzîl*’de hem de *Şerhu's-Sünne*’de yer verdiği hadis için “isnadı zayıftır” der.¹⁶⁵

Ebû Dâvûd bu rivâyet için *mensûh* der.¹⁶⁶

Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel’in eserlerini tahkik eden Şuayb Arnavut ve diğerr muhakkikler bu hadisin râvîlerinden olan Sâlih b. Yahyâ b. el-Mikdâm’ın babasının tanınmamasından dolayı hadisin isnadına *zayıf* demişlerdir.¹⁶⁷

es-Sindî’nin (öl. 1257/1841) şöyle dediğı nakledilir: “Denildi ki, ulema bu hadisin *zayıf* olduğı konusunda ittifak etti.” Burada ayrıca Nevevî’nin (öl. 676/1277) de “onlardan bazıları bu hadisin *mensûh* olduğunu zikretti. Bazıları da ‘Bu hadis sabit olsaydı Cerîr’in hadisi ile teâruz etmezdi’ dediler” şeklindeki sözü yer almaktadır.¹⁶⁸

Rivâyetin isnadında yer alan Sâlih b. Yahyâ b. el-Mikdâm b. Ma’dikerib için Ukaylî, Buhârî’nin *fîhi nazar*¹⁶⁹ dediğini aktarır.¹⁷⁰ İbn Hacer ise bu râvîyi *leyyin*¹⁷¹ olarak, babası Yahyâ b. el-Mikdâm el-Kerib’i de *mestûr*¹⁷² olarak nitelendirir.¹⁷³

¹⁶⁴ Nesâî, “42 Sayd ve Zebâih”, 30, (No. 4331).

¹⁶⁵ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, 5/11, *Şerhu's-Sünne*, 11/255.

¹⁶⁶ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, 5/609-610.

¹⁶⁷ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, 5/609-610; İbn Mâce, *es-Sünen*, 4/359; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 28/18.

¹⁶⁸ İbn Mâce, *es-Sünen*, 2/1066.

¹⁶⁹ Fîhi Nazar; Cerhin, Zehebî’ye göre üçüncü, Irâkî’ye göre ikinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiğı hadis hiçbir surette alınmaz. Bu sîgayı Buhârî genellikle bu manada kullanmıştır. Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 81. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 99; Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, (İstanbul: MÜİFAV. Yayınları, 2015), 104-108.

¹⁷⁰ Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Musa el-Ukaylî, *ed-Duâfâu'l-Kebîr*, thk. Abdulmu’ti Emin Kal’acî (Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404/1984), 2/206.

¹⁷¹ Leyyinü'l-Hadis; Cerhin, Irâkî’ye göre beşinci, İbn Hacer’e göre altıncı, Sehâvî’ye göre (Dârekutnî’nin kullanışı dışında) yine altıncı mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiğı hadis, başka bir senedin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani itibar için alınır. Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 164-165. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 202; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 205; Aşıkkutlu, “Leyyin”, 27/168-169.

¹⁷² Mestûr; Görünüşte âdil olan fakat ayrıntılarıyla bilinmeyen, dolayısıyla kendisinden gaflet veya kizb vehmedilebilen ama bunlarla da itham edilmeyen râvî. Bu manada *mestûru'l-adâle* de denir. Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 177. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 219, 212-213; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 219, 213-214; Aşıkkutlu, “Mestûr”, 29/337-338.

Beğavî'nin naklettiği bu rivâyetin sıhhat değerlendirmelerine binaen ve isnadda bulunan *cerh* edilmiş râvîler sebebiyle bu rivâyetin *zayıf* olduğunu söylemek mümkündür.

¹⁷³ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Haleb: Dâru'r-Raşîd, 1411/1991), 274, 597.

1.5. (Nahl, 16/14) İle İlgili Hadisler

وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاجِرَ فِيهِ وَلِيَبْتَلِيَكُمْ فِيهِ مِنْ فَضْلِهِ

وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٤﴾

“O, taze et (balık) yemeniz ve içinden takınacağınız süs (eşyası) çıkarmanız/elde etmeniz için denizi emrinize verendir. Denizde gemilerin (suyu) yararlanarak gittiğini görürsün. (İşte bütün bunlar) O’nun lütfundan istemeniz içindir. Umulur ki şükredersiniz (14).”

Beğavî, Nahl sûresi on dördüncü ayette geçen “مَوَاجِرَ” kelimesini açıklamak maksadıyla aşağıdaki rivâyeti nakletmiştir.

1.5.1. Hadis

إِذَا أَرَادَ أَحَدُكُمْ الْبَوْلَ فَلْيَسْتَمْخِرِ الرِّيحَ

“Sizden biri idrarını yapmak istediği zaman rüzgârın yönüne dikkat etsin.”¹⁷⁴ (5/13).

Beğavî bu rivâyeti her iki hadis kitabına da almamıştır. Kütüb-i Tis’a ve ilk dönem hadis mecmualarında da bu rivâyeti bulamadık.

Mâturîdîye mezhebinin imamı, müfessir ve fakih olan Mâturîdî de Beğavî gibi bu rivâyeti aynı sûrenin on dördüncü ayetinde aynı lafızlarla *Te’vilât*’ında zikretmiştir.¹⁷⁵

Kâsım b. Sellâm (öl. 224/838)¹⁷⁶ Hattâbî (öl. 388/998),¹⁷⁷ Zemahşerî (öl. 538/1144),¹⁷⁸ İbn Cevzî (öl. 597/1201)¹⁷⁹ ve İbnu’l-Esîr (öl. 606/1210)¹⁸⁰ garîbu’l-

¹⁷⁴ Müellifin bu rivâyeti aktarmasındaki maksadı yukarıda belirttiğimiz gibi “مَوَاجِرَ” lafzını izah etmektir. Gerek kendi hadis kitapları, gerekse Kütüb-i Tis’a içerisindeki bazı eserlerde buna benzer bir rivâyet yer almaktadır. Bu rivâyetteki kasıt Kâbe’ye olan ta’zimidir. Tahricini yaptığımız rivâyetin mefhumu ise idrardan sakındırmaktır. Bu rivâyetin metni şu şekildedir: “*Biriniz (büyük ya da küçük) tuvalet ihtiyacını gidermek istediği zaman önünü ve arkasını kibleye dönmeyin.*” Beğavî, *Şerhus’s-Sünne*, 1/356; a.mlf., *Mesâbihu’s-Sünne*, 1/195; Müslim, “2 Taharet”, 60; Ebû Dâvûd, “1 Taharet”, 4, (No. 8); Nesâî, “1 Taharet”, 19, 36, (No. 20, 40); İbn Mâce, “1 Taharet”, 18, (No. 323); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 38/496-497, 518, 551; Ebû Abdullah Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *Muvatta’*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsi’l-Arabî, 1406/1985), “14 Kible”, 1.

¹⁷⁵ Mâturîdî, *et-Te’vilât*, 6/487.

¹⁷⁶ Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *Garîbu’l-Hadis*, thk. Muhammed Abdulmu’id Hân (Beyrut: Dâru’l-Kütubi’l-Arabî, 1396/1976), 2/193-194.

hadis ilmine dair olan eserlerinde “فَلْيَسْتَمَخِرْ” kelimesinin “لا يستقبل” manasında olduğunu açıklamışlardır. Yani bevl etme esnasında rüzgâra sırt çevrilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bu eserlerde ayrıca “استمخروا الريح” şeklinde de yer almaktadır.

Müfessirlerden Taberî¹⁸¹ (öl. 310/923), İbn Atıyye¹⁸² (öl. 541/1147) ve Kurtubî¹⁸³ (öl. 671/1273);

Arap dili bilginlerinden Cevherî¹⁸⁴ (öl. 400/1009), İbn Manzûr¹⁸⁵ ve Fîrûzâbâdî¹⁸⁶ (öl. 817/1415) gibi âlimler bu rivâyeti “مخِر” kelimesini açıklamak için kitaplarına almışlardır. Bu kelime “yarmak” manasındadır. Rivâyet de ayette yer alan gemilerin denizi yararak gitmesini açıklamak amacıyla zikredilmiştir.

Zikrettiğimiz eserlerde yer alan bu hadiste “فَلْيَسْتَمَخِرْ” yerine “فَلْيَسْتَمَخِرْ” lafzı geçmektedir.

Ayrıca bu rivâyette yer alan “فَلْيَسْتَمَخِرْ” lafzı yerine bazı eserlerde “لا يستقبل” şeklinde geçmektedir.

¹⁷⁷ Ebû Süleyman Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrahim b. Hattâb el- Hattâbî el-Büstî, *Garîbu'l-Hadis*, thk. Abdulkerim İbrahim el-Azbâvî (Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, 1422/2001), 2/559.

¹⁷⁸ Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadis*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim ve Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 3/350.

¹⁷⁹ Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *Garîbu'l-Hadis*, thk. Abdulmu'tî Emin Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1985),

¹⁸⁰ Ebu's-Seâdât Mecduddîn el-Mübârek b. Esîrûddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1399/1979), 4/305.

¹⁸¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1407/2000), 17/182.

¹⁸² Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib b. Abdurrahman b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdusselâm Abduşşâfî Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001), 3/384.

¹⁸³ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkami'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim Atfîş (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964), 10/89.

¹⁸⁴ Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlmi Melâyîn, 1399/1979), 2/812.

¹⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/160.

¹⁸⁶ Ebu't-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Yakub Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, thk. Mektebu Tahkîki't-Turâs fî Müesseseti'r-Risâle (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1426/2005), 473.

Dârekutnî *Sünen*'de zikrettiği rivâyet için “Bu rivâyeti Mübeşşir b. Ubeyd'den başkası rivâyet etmemiştir. O *metrûku 'l-hadist*”¹⁸⁷ demiştir.¹⁸⁸

İbn Ebî Hâtim (öl. 327/938) “Ben Ebû Zür'â'ya (senedde yer alan) Mahfûz'un hali nedir?” diye sordum. O da bana: “Onda bir beis yok. Ancak (isnadda yer alan) Yusuf'un durumu hakkında Yahyâ b. Main ‘yalancıdır’ diyor” demiştir.¹⁸⁹

İbn Mülakkın da İbn Ebî Hâtim'in bu sözünü aktardıktan sonra Şâfiî'nin ondan rivâyette bulunup *zayıf* dediğini, Amr b. Ali'nin onun yalancı olduğunu belirttiğini, Nesâî'nin *kezzâb*, *metrûku 'l-hadis* olarak, İbn Hibbân'ın da bu kişinin hadis uyduran bir kimse olarak nitelendirdiğini söylemiştir.¹⁹⁰

İbn Hibbân (öl. 354/965) da *el-Mecrûhîn* isimli eserinde bu lafızla nakletmiştir.¹⁹¹

İbn Hacer, Kâsım b. Sellâm'ın naklettiği rivâyet için “Bunu İbn Kânî rivâyet etmiştir. İsnadı gerçekten çok zayıftır” demiştir.¹⁹²

Meâlimu't-Tenzîl'in Nahl sûresi tefsirinde nakledilen bu rivâyet ve râvîleri hakkında yapılan değerlendirmelere istinaden ve ayrıca muteber hadis kitaplarında yer almaması sebebiyle aslının olmadığı kanaatine vardık.

1.6. (Nahl, 16/22-23) İle İlgili Hadisler

إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكَرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ ﴿٢٢﴾ لَا جَرَمَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا

يُغْلِبُونَ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ ﴿٢٣﴾

“Sizin ilahınız tek bir ilahdır. Ancak ahirete iman etmeyen kimseler var ya onların kalpleri inkârcıdır. Kendileri de kibirlenen kimselerdir (22). Hiç

¹⁸⁷ Metrûku'l-Hadis; Metrûk râvî anlamında kullanılır. Metrûk; İttiâm bi'l-Kizb, Fısk, Kesratu'l-Galat, Fartu'l-Gaflet gibi ağır kusurlarla tenkit edilen râvînin tek başına rivâyet ettiği hadis. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 181. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 222-223; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 221; Efendioğlu, “Metrûk”, 29/415-416.

¹⁸⁸ Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnavut vd. (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1424/2004), 1/89.

¹⁸⁹ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Kitâbu'l-İlel*, thk. Saîd b. Abdullah el-Humeyyid ve Halid b. Abdurrahman el-Cüreysî (Riyâd: Mektebetu'l-Melik Fahd, 1427/2006), 1/587-588.

¹⁹⁰ İbnu'l-Mulakkın, *el-Bedru'l-Münir fî Tahrîci Ehâdisi's-Şerhi'l-Kebîr*, thk. Mustafa Ebu'l-Ğayt vd. (Riyad: Dâru'l-Hicre, 1425/2004), 2/328-329.

¹⁹¹ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *el-Mecrûhîn*, thk. Mahmud İbrahim Zâyid (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1412/1992), 3/108.

¹⁹² İbn Hacer, *et-Telhisu'l-Habîr fî Tahrîci Ehâdisi'r-Râfiyyi'l-Kebîr*, thk. Ebû Âsım Hasan b. Abbâs b. Kutub (b.y.: Müessesu Kurtuba, 1416/1995), 1/189.

şüphesiz Allah, onların sakladıklarını da açığa çıkardıklarını da bilir. Muhakkak ki O, büyüklük taslayanları sevmez (23).”

1.6.1. Hadis

أَخْبَرَنَا أَبُو سَعِيدٍ بَكْرٌ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ مُحَمَّدٍ الْبَسْطَامِيُّ أَنَا أَبُو الْحَسَنِ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَحْتَوَيْهِ أَنَا أَبُو الْفَضْلِ سُفْيَانُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْجَوْهَرِيُّ ثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي عَيْسَى الْهَلَالِيُّ ثَنَا يَحْيَى بْنُ حَمَادٍ ثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبَانَ بْنِ تَغْلِبٍ عَنْ فَضِيلِ الْفَقِيِّ عَنِ إِبْرَاهِيمَ النَّخَعِيِّ عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ قَيْسٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبَرٍ وَلَا يَدْخُلُ النَّارَ مَنْ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ إِيْمَانٍ» ، فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ الرَّجُلَ يُحِبُّ أَنْ يَكُونَ ثَوْبُهُ حَسَنًا وَنَعْلُهُ حَسَنًا؟ قَالَ: «إِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ، الْكِبَرُ بَطَرٌ الْحَقُّ وَغَمَطُ النَّاسِ» .

Ebû Saîd Bekir b. Muhammed b. Muhammed b. Mahmeş el-Bistâmî ← Ebu'l-Hasen Abdurrahman b. İbrahim b. Suhteveyh ← Ebu'l-Fazl Süfyân b. Muhammed el-Cevherî ← Ali İbnu'l-Hasan b. Ebî İsa el-Hilâlî ← Yahyâ b. Hammâd ← Şû'be ← Ebân b. Tağlib ← Fudayl el-Fukaymî ← İbrahim en-Nehaî ← Alkame b. Kays.

Abdullah'ın naklettiğine göre Nebî (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

“Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kişi cennete giremez. Kalbinde zerre kadar iman olan kimse de cehenneme giremez.” Bir adam: “Ey Allah'ın Rasûlü, bir adam elbisesinin güzel olmasını ve ayakkabısının güzel olmasını istiyorsa?” dedi. Allah Rasûlü (s.a.s) de: “*Muhakkak ki Allah güzeldir, güzelliği sever. Kibir, hakka nankörlük etmek ve insanları küçümsemektir*” buyurdu.¹⁹³ (5/15).

Müellif, ayette yer alan kibir kelimesiyle ilgili olarak Abdullah b. Mes'ûd kanalı ile gelen bu rivâyete *Şerhu's-Sünne* isimli eserinde aynı sened ve metinle yer vermiştir.¹⁹⁴ *Mesâbîhu's-Sünne*'de ise muallak olarak *sıhâhlar* arasında zikretmiştir.¹⁹⁵

¹⁹³ Kibirle alakalı bazı rivâyetler hakkında geniş bilgi için bk. Selim Demir, *Kelam İlmi Açısından Kur'an ve Sünnet'te Kibir*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

¹⁹⁴ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 13/165.

¹⁹⁵ Beğavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, 3/401-402.

Müslim de bu hadisi *Sahîh*'inde Yahyâ b. Hammâd'dan itibaren benzer bir senedle nakletmiştir. Fakat hadisin “*Kalbinde zerre kadar iman olan kimse de cehenneme girmez*” şeklinde geçen kısmı bu rivâyette mevcut değildir. Yine Müslim bazı lafız farklılığıyla bu rivâyeti *Sahîh*'ine almıştır.¹⁹⁶

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde bu hadisin bir kısmı farklı bir senedle ve farklı lafız ile Abdullah İbn Mes'ûd'dan, bir kısmı ise Ebû Hureyre'den nakledilmiştir.¹⁹⁷

Bu rivâyet Tirmizî'de iki şekilde yer almaktadır. Biri hadisin yarısını ihtiva ederken bir diğeri ise Yahyâ b. Hammâd'dan itibaren aynı sened ve bazı metin farklılıkları ile geçmektedir. İlkinde “*مِنْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ*” (bir hardal tohumu ağırlığınca) kaydı yer almaktadır.¹⁹⁸

İbn Hibbân *Sahîh*'inde bu rivâyeti Müslim ile aynı şekilde rivâyet etmiştir.¹⁹⁹

Müellifin her iki hadis kitabında da yer alan bu rivâyet, Müslim'in *Sahîh*'inde de geçmesi sebebiyle Müslim'in sıhhat şartlarını taşımaktadır.

Şuayb Arnavut, Ebû Dâvûd'da yer alan hadisler için “*sahîh hadis*”, “*isnadı sahîh*” tabirlerini kullanmıştır.²⁰⁰

Tirmizî'nin bu hadisi iki ayrı hadis olarak naklettiğini belirtmiştik. İlk kısmı için “*hasen sahîh*”, ikincisi için ise “*hasen sahîh garîb*”²⁰¹ tabirini kullanmıştır.²⁰²

İbn Hibbân'ının *Sahîh*'ini tahkik eden Şuayb Arnavut burada geçen hadis için “*isnadı sahîh*” demiştir.²⁰³

Tahrîcini yaptığımız hadisin *sahîh*liğine dair birçok kavil vesilesi ile bizde de bu hadisin *sahîh* olduğu kanaati hâsıl olmuştur.

1.7. (Nahl, 16/24-25) İle İlgili Hadisler

¹⁹⁶ Müslim, “1 İmân”, 147, 148, 149.

¹⁹⁷ Ebû Dâvûd, “26 Libâs”, 29, (No. 4091, 4092).

¹⁹⁸ Tirmizî, “28 Birr ve Sıla”, 61, (No. 1998, 1999).

¹⁹⁹ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nşr. Şuayb Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993), 12/280, (No. 5466).

²⁰⁰ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, 6/190-191.

²⁰¹ Hasen Sahîh Garîb; Tek senedle rivâyet edilmiş olan ancak bu senediyle *sahîh* mi *hasen* mi olduğu kestirilemeyen hadis (Tirmizî'nin kullandığı bu ıstılahta, *hasen sahîh* ıstılahındaki ihtimaller de söz konusudur). Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 113. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 128-129; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 137-138; Uğur, “Hasen”, 16/374-375.

²⁰² Tirmizî, *es-Sünen*, 4/360.

²⁰³ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 7/280.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أُنْزِلَ رُبُّكُمْ قَالُوا أَصَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٢٤﴾ لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ

بِغَيْرِ عِلْمٍ إِلَّا سَاءَ مَا يَزُرُونَ ﴿٢٥﴾

“O (inkârcılara) ‘Rabbiniz ne indirdi?’ denildiğinde ‘Evvelkilerin masalları(nı indirdi)’ derler (24). Kıyamet günü kendi günahlarını tastamam yüklenmeleri ve cahilce saptırdıkları kişilerin bir kısmının da günahlarını taşımaları için (bu şekilde konuşurlar). Yüklendikleri şey ne de kötüdür! (25).”

1.7.1. Hadis

أَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ الْفَضْلِ الْخَرَقِيُّ أَنَا أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الطَّيْسَفُونِيُّ أَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ الْجَوْهَرِيُّ أَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَلِيٍّ الْكَشْمِيهَنِيِّ ثَنَا عَلِيُّ بْنُ حَجَرٍ ثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ ثَنَا الْعَلَاءُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ دَعَا إِلَى هُدًى كَانَ لَهُ مِنَ الْأَجْرِ مِثْلُ أُجُورِ مَنْ تَبِعَهُ لَا يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ أُجُورِهِمْ شَيْئًا، وَمَنْ دَعَا إِلَى ضَلَالَةٍ كَانَ عَلَيْهِ مِنَ الْإِثْمِ مِثْلُ آثَامِ مَنْ تَبِعَهُ لَا يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ آثَامِهِمْ شَيْئًا» .

Ebû Abdullah Muhammed b. el-Fadl el-Harakî ← Ebu'l-Hasen Ali b. Abdullah et-Taysefûnî ← Abdullah b. Ömer el-Cevherî ← Ahmed b. Ali el-Küşmîhenî ← Ali b. Hucr ← İsmail b. Cafer.

el-Alâ b. Abdurrahman babasından, o da Ebû Hureyre'den Rasûlullah'ın (s.a.s) şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

“Her kim bir hidayete çağrı yaparsa, o kişi için kendisine tâbi olanların sevaplarının misli kadarı vardır. Bu, onların sevaplarından hiçbir şey eksiltmez. Ve her kim de bir dalâlete çağrı yaparsa, o kişi için kendisine tâbi olanların günahlarının misli kadarı vardır. Bu da onların günahlarından hiçbir şey eksiltmez.” (5/15).

Ayette belirtildiği gibi cahilce doğru yoldan saptırılan kişilerin günahlarından bir kısmı onları saptıran kimselerin üzerine yüklenecektir. Beğavî de bu anlamı pekiştirmek maksadıyla Rasûlullah'dan (s.a.s) nakilde bulunmuştur.

Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*'de Ebû Hureyre'den naklettiği bu rivâyete her iki hadis kitabında da yer vermiştir. *Mesâbih*'teki rivâyeti *sihâhlar* içerisinde zikretmiştir.²⁰⁴

²⁰⁴ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/232; a.mlf., *Mesâbihu's-Sünne*, 1/156.

Müslim de Ali b. Hucr'dan itibaren aynı sened ve metinle hadisi *Sahîh*'ine almıştır.²⁰⁵

Ebû Dâvûd *Sünen*'inde bu rivâyeti Müslim ile aynı metinle aktarmıştır.²⁰⁶

Tirmizî de bu rivâyetin bire bir aynısını kitabında nakletmiştir.²⁰⁷

İbn Mace, “كَانَ عَلَيْهِ مِنَ الْإِثْمِ” yerine “فَعَلَيْهِ مِنَ الْإِثْمِ” şeklinde bu rivâyeti tek bir lafız değişikliği ile *Sünen*'ine almıştır.²⁰⁸

Rivâyetin Dârimî tariki isnadındaki İsmail b. Cafer'den itibaren hem senedi hem de metni bakımından aynıdır.²⁰⁹

Müsned'de Ahmed b. Hanbel de aynı hadisi rivâyet etmiştir.²¹⁰

Ebû Ya'lâ el-Mevsilî de *Müsned*'inde bu rivâyete aynı şekilde yer vermiştir.²¹¹

İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde de geçmekte olan hadis *Meâlimu't-Tenzîl*'de yer alan rivâyetin aynısıdır.²¹²

Yukarıda asli kaynaklarını belirttiğimiz rivâyet, hadis kitapları arasında en muteber ikinci kitap sayılan Müslim'in *Sahîh*'inde yer almaktadır. Müslim'in sıhhat şartlarına uyan bu rivâyet diğer kaynaklarda da aynı şekilde yer aldığı için bu hadisin *sahîh* olduğunu söyleyebiliriz.

1.8. (Nahl, 16/37-38-39-40) İle İlgili Hadisler

إِنْ تَحَرَّصَ عَلَى هِدَايَتِهِ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٣٧﴾ وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ بَلَى وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلَكِنْ أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾ لِيُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي يُخْتَلَفُونَ فِيهِ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ كَانُوا كَاذِبِينَ ﴿٣٩﴾ إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٠﴾

“Sen her ne kadar onların doğru yola ulaşmaları için çabalasan da Allah, saptırdığı kimseyi hidayete erdirmez. Onlar için yardımcılar da yoktur (37). Ve olanca güçleriyle Allah'ın, ölen kimseyi diriltemeyeceği hususunda yemin ettiler. Hayır, diriltecek! Bu, O'nun üzerinde hak bir vaattir. Ne var ki

²⁰⁵ Müslim, “47 İlm”, 16.

²⁰⁶ Ebû Dâvûd, “34 Sünnet”, 7, (No. 4609).

²⁰⁷ Tirmizî, “42 İlm”, 15, (No. 2674).

²⁰⁸ İbn Mâce, “Mukaddime”, 14, (No. 206).

²⁰⁹ Dârimî, “Mukaddime”, 44, (No. 530).

²¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/83.

²¹¹ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *el-Müsned*, 11/373.

²¹² İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 1/318.

insanların çoğu bilmezler (38). İhtilafa düştükleri şeyleri onlara beyan etmesi ve inkâr edenlerin de kendilerinin yalancı olduğunu bilsin diye (Allah Teâlâ onları diriltecek) (39). Bizim bir şeyin olmasını istediğimiz zamanki sözümüz ona yalnızca “Ol” dememizdir. O da hemen oluverir (40).”

1.8.1. Hadis

أَخْبَرَنَا حَسَّانُ بْنُ سَعِيدٍ الْمَنَبِيُّ، أَخْبَرَنَا أَبُو طَاهِرٍ مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ مُحَمَّدٍ الزَّيَّادِيُّ أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ الْقَطَّانُ، حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ السُّلَمِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَنْبَأَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ، حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "قَالَ اللَّهُ: كَذَّبَنِي عَبْدِي، وَلَمْ يَكُنْ ذَلِكَ لَهُ، وَشَتَمَنِي عَبْدِي وَلَمْ يَكُنْ ذَلِكَ لَهُ، فَأَمَّا تَكْذِيبُهُ إِيَّايَ، أَنْ يَقُولَ: لَنْ يُعِيدَنَّا كَمَا بَدَأْنَا، وَأَمَّا شَتْمُهُ إِيَّايَ، أَنْ يَقُولَ: اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا، وَأَنَا الصَّمَدُ، لَمْ أَلِدْ، وَلَمْ يَكُنْ لِي كُفْوًا أَحَدٌ.

Hassan b. Saîd el-Menî' ← Ebû Tâhir Muhammed b. Muhammed b. Muhammeş ez-Ziyâdî ← Ebû Bekir Muhammed b. el-Hüseyn el-Kattân ← Ahmed b. Yusuf es-Sülemî ← Abdurrezzâk ← Ma'mer ← Hemmâm b. Münebbih.

Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *Kulum beni yalanladı. Hâlbuki onun buna hakkı yoktu. Kulum bana kötü sözler sarfetti. Hâlbuki onun buna hakkı yoktu. Onun beni yalanlaması: “Bizi ilk kez yarattığı gibi asla tekrar diriltmeyecek” demesidir. Onun bana karşı kötü sözler sarf etmesi: “Allah bir çocuk edindi” demesidir. Hâlbuki ben, Samed'im, hiçbir şeye muhtaç değilim ve her şey bana muhtaçtır. Ben çocuk doğurmadım ve hiç kimse de benim dengim olmadı.*” (5/19).

Ölülerin tekrar diriltmesini inkâr edenler hakkında nazil olan bu ayeti Hz. Peygamber (s.a.s) bu *kudsî* hadis ile teyit etmiştir.

Meâlimu't-Tenzîl'in müellifi tarafından ilgili ayetin tefsiri sadedinde rivâyet edilen bu *kudsî* hadis, *Şerhu's-Sünne*'de de yer almıştır.²¹³

Hemmâm b. Münebbih (öl. 132/750) *es-Sahîfetu's-Sahîha*'sında bu rivâyeti “*ve ben doğrulmadım*” ziyadesiyle birebir nakletmiştir.²¹⁴

²¹³ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/81.

²¹⁴ Ebû Ukbe Hemmâm b. Münebbih b. Kâmil es-San'ânî, *es-Sahîfetu's-Sahîha*, thk. Ali Hasan Ali Abdulhamid (Beyrut/Amman: el-Mektebetu'l-İslâmî-Dâru'l-Ammâr, 1407/1987), 56, 106.

Senedde yer alan Ma'mer b. Râşid'in *Câmi*'nde bu rivâyeti tespit edemedik. Abdurrezzâk b. Hemmâm ise *Tefsîru'l-Kur'an* isimli tefsirinde bu rivâyeti zikretmiştir.²¹⁵

Buhârî de birkaç farklılık ile aynı rivâyeti *Sahîh*'inde zikretmiştir.²¹⁶

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde bu rivâyet birkaç lafız değişikliği ile iki yerde geçmektedir.²¹⁷

İbn Hibbân da bu rivâyete *Sahîh*'inde yer vermiştir.²¹⁸

Beğavî, *Şerhu's-Sünne*'de naklettiği hadis için “bu hadis *sahîhtir*, Buhârî bu hadisi almıştır” demiştir.²¹⁹

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Buhârî bu rivâyeti eserine almıştır ve onun şartlarına göre *sahîhtir*.

Müsned'de geçen rivâyetlerden biri için Şuayb Arnavut “Şeyhayn'ın şartlarına göre *sahîhtir*”, bir diğeri için ise “*Sahîh* hadis, isnadı *zayıftır*. (İlk hadise atıf yaparak) “daha önce *sahîh* senedle geçti”²²⁰ demiştir.

Muhakkik Şuayb Arnavut İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde nakledilen aynı hadis için de *sahîhtir* demiştir.²²¹

Naklettiğimiz sıhhat değerlendirmeleri neticesinde hadisin *sahîh* olduğunu söyleyebiliriz.

1.9. (Nahl, 16/49-50) İle İlgili Hadisler

وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ دَابَّةٍ وَالْمَلَائِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٩﴾ يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ

وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٥٠﴾

“Göklerde ve yerde bulunan bütün canlılar ve Melekler, büyüklenmeksizin Allah’a secde ederler (49). (Şan, yücelik, azamet bakımından) kendilerinin fevkinde olan Allah’tan korkarlar ve kendilerine emredilen şeyleri yerine getirirler (50).”

²¹⁵ Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyârî, *Tefsîru'l-Kur'an*, thk. Mustafa Müslim Muhammed (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1410/1989), 2/122.

²¹⁶ Buhârî, “65 Tefsîr”, 116.

²¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/531, 14/261.

²¹⁸ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 3/128.

²¹⁹ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/81.

²²⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/531, 14/261.

²²¹ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 3/128.

1.9.1. Hadis

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ أَحْمَدَ الْمَلِيجِيُّ، أَنبَأَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَمْعَانَ، حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الشَّعْرَانِيُّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الذُّهْلِيُّ، حَدَّثَنَا عُيَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى الْعَبْسِيُّ، حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُهَاجِرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ مُرْقٍ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنِّي أَرَى مَا لَا تَرَوْنَ، وَأَسْمَعُ مَا لَا تَسْمَعُونَ، أَطَّتِ السَّمَاءُ وَحُقَّ لَهَا أَنْ تَبْطُ، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا فِيهَا مَوْضِعُ أَرْبَعِ أَصَابِعٍ إِلَّا وَفِيهَا مَلَكٌ يُمَجِّدُ اللَّهَ، وَلَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمَ لَصَحَحْتُمْ قَلِيلًا وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا وَمَا تَلَدَّدْتُمْ بِالنِّسَاءِ عَلَى الْفُرُشَاتِ، وَلَصَعْدْتُمْ إِلَى الصُّعَدَاتِ تَجَارُونَ"، قَالَ أَبُو ذَرٍّ: "يَا لَيْتَنِي كُنْتُ شَجَرَةً تُعَصَّدُ". رَوَاهُ أَبُو عِيسَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مَنِيعٍ، عَنْ أَبِي أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيِّ، عَنْ إِسْرَائِيلَ وَقَالَ: "إِلَّا وَمَلَكٌ وَاضِعٌ جَبْهَتَهُ سَاجِدًا لِلَّهِ."

Abdolvâhid b. Ahmed el-Melîhî ← Muhammed b. Sem'ân ← Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim eş-Şearânî ← Muhammed b. Yahyâ ez-Zühîlî ← Ubeydullah b. Musa el- Absî ← İsrail ← İbrahim b. Muhacir ← Mücahid ← Muverrik.

Ebû Zer, Rasûlullah'ın (s.a.s) şöyle buyurduğunu söylemiştir:

"Ben sizin görmediğinizi görüyor, duymadığınızı duyuyorum. Gök inledi ve onun inlemesi yerinde oldu. Nefsim elinde olana yemin olsun ki gökte dört parmaklık (kadar) bile olsa hiçbir boşluk yoktur ki bir melek Allah'ı yüceltmesin. Şayet sizler benim bildiklerimi bilseydiniz az güler çok ağlardınız. Yataklarda kadınlar ile eğlenmezsiniz. Bağırarak yüksek yerlere tırmanırdınız." Ebû Zer şöyle dedi: "Keşke meyvesi ısırılan bir ağaç olsaydım." Hadis, Ebû İsa (Tirmizî), Ahmed b. Menî', Ebû Ahmed ez-Zübeyrî'den İsrâîl kanalıyla şu şekilde gelmiştir: *"Gökte dört parmaklık (kadar) bile olsa hiçbir boşluk yoktur ki bir melek alnını koyduğu halde Allah'a secde etmesin."* (5/23).

Beğavî, her iki hadis kitabına da bu rivâyeti almıştır. *Mesâbih*'te "يُمَجِّدُ اللَّهَ" yerine "وَاضِعٌ جَبْهَتَهُ" kaydıyla *hısânlar* arasında yer alırken, *Şerhu's-Sünne*'de tefsirde geçtiği şekliyle aktarılmıştır.²²²

Tirmizî, bu rivâyeti iki farklı şekilde almıştır. İlkini "وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ" lafızları olmaksızın aynı sahâbî râvîsiyle, bir diğerini de Ebû Hureyre'den naklederek sadece

²²² Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 14/370, *Mesâbihu's-Sünne*, 3/454.

“Şayet sizler benim bildiklerimi bilseydiniz az güler çok ağlardınız” şeklinde *Sünen*’inde yer vermiştir.²²³

İbn Mâce, Tirmizî’nin naklettiği rivâyete benzer bir şekilde *Sünen*’ine almıştır. Ancak ikinci rivâyeti Enes b. Mâlik tarikiyle *tahdîs* etmiştir.²²⁴

Müsned’de de Ahmed b. Hanbel tarafından zikredilen bu rivâyet “وَالَّذِي نَفْسِي” ve “مَلِكٌ سَاجِدٌ” gibi birkaç lafız değişikliği ile Ebû Zer kanalıyla nakledilmiştir.²²⁵

Müellif, Tirmizî’nin bu rivâyete “*hasen garîb*”²²⁶ dediğini belirtmiştir.²²⁷

Sünen’de yer alan hadisler için Tirmizî, “*hasen garîb*” ve “*sahîh*” demiştir.²²⁸

Şuayb Arnavut, İbn Mâce’de yer alan rivâyetlerden biri için şöyle demiştir: “*Hasen li gayrihidir*.”²²⁹ İbrahim b. Muhâcir sebebiyle bu isnad da *zayıf*tır. Ebû Zür’a ve Dârekutnî şöyle demiştir: ‘Muverrik el-İclî bu rivâyeti Ebû Zer’den işitmemiştir’.” Diğer rivâyetin ise *sahîh* olduğunu belirtmiştir.²³⁰

Ahmed b. Hanbel’de geçen rivâyet için ise muhakkik Şuayb Arnavut “*Hasen li gayrihidir*. Bu isnad *munkatı*’dır.” demiştir.²³¹

Rivâyet için yapılan değerlendirmeler neticesinde bu hadisin *hasen ligayrihi* seviyesinde olduğu kanaati bizde hâsıl olmuştur.

1.10. (Nahl, 16/62) İle İlgili Hadisler

وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكْرَهُونَ وَتَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ الْكُذِبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنَى لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَأَنَّهُمْ مُفْرَطُونَ ﴿٦٢﴾

“Kendi hoşlarına gitmeyen şeyleri Allah’a yakıştırıyorlar. Dilleri de en güzelin kendilerinin olduğuna dair yalan uyduruyor. Hiç şüphe yok ki onlar için ancak ateş vardır. Ateşe ilk önce onlar sokulacaklar (62).”

²²³ Tirmizî, “37 Zühd”, 9, (No. 2312, 2313).

²²⁴ İbn Mâce, “37 Zühd”, 19, (No. 4190, 4191).

²²⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/405-406.

²²⁶ Hasen Garîb; Bir râvînin tek başına rivâyet ettiği *hasen* hadis. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 48, 299. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 122; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 129-131.

²²⁷ Beğavî, *Şerhu’s-Sünne*, 14/370.

²²⁸ Tirmizî, *es-Sünen*, 4/556-557, (No. 2312, 2313).

²²⁹ Hasen li Gayrihi; Aslında *zayıf* olan ancak *zayıflık* sebebi muhtelif yollarla giderilen, böylece başka rivâyetlerin desteğiyle *hasen* derecesine yükselen hadis. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 111. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 385; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 132-133; Uğur, “Hasen”, 16/374-375.

²³⁰ İbn Mâce, *es-Sünen*, 5/283.

²³¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/405-406.

1.10.1. Hadis

وَمِنْهُ قَوْلُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَنَا فَرَطُكُمْ عَلَى الْحَوْضِ

Nebî'nin (s.a.s) şöyle buyurduğu rivâyet olunmuştur:

“*Havz'ın önüne sizden önce ben gelirim.*” (5/27).

Müellif bu rivâyeti ayette geçen “مُفْرَطُونَ” kelimesini açıklamak için zikretmiştir.

Onun *taktî'* yoluyla rivâyet ettiği rivâyet, *Mesâbihu's-Sünne*'de *sıhâhlar* içerisinde isnadsız bir şekilde tam metin, *Şerhu's-Sünne*'de tam metin ve isnadlı olarak yer almaktadır.²³²

Yine aynı şekilde bu rivâyet Buhârî'de altı,²³³ Müslim'de dört,²³⁴ İbn Mâce'de üç,²³⁵ Ahmed b. Hanbel'de yirmiden fazla²³⁶ yerde geçmektedir.

Yine bu rivâyet birkaç farklı varyant ile hadis kitaplarında geçmektedir. *Sahihayn*'da yer alan ve birçok tarık ve metinle gelen rivâyete Şeyhayn'ın şartlarına uyduğu için *sahih* diyebiliriz.

1.11. (Nahl, 16/68-69) İle İlgili Hadisler

وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنْ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ﴿٦٨﴾ ثُمَّ كُلِي مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي

سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٦٩﴾

“Rabbin bal arısına: “Dağlardan, ağaçlardan ve (insanların) yaptıkları çardaklardan evler/kovanlar yap. Sonra tüm meyvelerden ye ve rabbinin kolay kıldığı yollarda ilerle” diye ilham etti. O arının karnından insanlar için şifa olan renkleri farklı bir içecek çıkar. Muhakkak ki bunda düşünen bir toplum için bir ibret vardır (68, 69).”

1.11.1. Hadis

أَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْقَاهِرِ ثَنَا عَبْدُ الْغَافِرِ بْنُ مُحَمَّدٍ ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى الْجُلُودِيُّ ثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ سُفْيَانَ

ثَنَا مُسْلِمٌ بْنُ الْحَجَّاجِ ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى أَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ ثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَبِي الْمُتَوَكِّلِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ:

²³² Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 15/171-172, 16/174; a.mlf., *Mesâbihu's-Sünne*, 3/537.

²³³ Buhârî, “81 Rikâk”, 53, (No. 6575, 6576, 6583, 6589), “92 Fiten”, 1, (No. 7049, 7050).

²³⁴ Müslim, “43 Fezâil”, 25, 26, 31, 32.

²³⁵ İbn Mâce, “25 Menâsik”, 76, (No. 3057), “36 Fiten”, 5, (No. 3944), “37 Zühed”, 36, (No. 4306).

²³⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/168, 6/148, 362, 400, 412-413, 7/136, 239, 252, 366, 15/167-168, 20/122-123, 31/108-110, 419, 433, 34/64, 401, 421, 37/478, 514, 38/363, 482.

جاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: إِنَّ أَخِي اسْتَطْلَقَ بَطْنَهُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اسْقِهِ عَسَلًا»، فَسَقَاهُ ثُمَّ جَاءَ فَقَالَ: إِنِّي سَقَيْتُهُ فَلَمْ يَرِدْهُ إِلَّا اسْتَطْلَقًا، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَهُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، ثُمَّ جَاءَ الرَّابِعَةُ فَقَالَ: «اسْقِهِ عَسَلًا»، قَالَ: قَدْ سَقَيْتُهُ فَلَمْ يَرِدْهُ إِلَّا اسْتَطْلَقًا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «صَدَقَ اللَّهُ وَكَذَبَ بَطْنُ أَخِيكَ»، فسقاه فبرأ.

İsmail b. Abdulkâhir ← Abdulgâfir b. Muhammed ← Muhammed b. İsa el-Culûdî ← İbrahim b. Muhammed b. Süfyân ← Müslim b. el-Haccâc ← Muhammed b. el-Müsennâ ← Muhammed b. Cafer ← Şu'be ← Katâde ← Ebu'l-Mütevekkil.

Ebû Saîd el-Hudrî'nin naklettiğine göre bir adam Rasûlullah'a (s.a.s) geldi ve şöyle dedi: “Kardeşim ishal oldu.” Allah Rasûlü (s.a.s) de bunun üzerine: “*Ona bal içir*” dedi. Adam kardeşine bal içirdi. Sonra gelerek şöyle dedi: “Ben kardeşime bal içirdim ancak bu onun ishalini arttırdı.” Bunun üzerine Nebi (s.a.s) bunu üç defa tekrarladi. Sonra adam dördüncü kez geldi de Hz. Peygamber (s.a.s) ona yine “*Bal içir*” dedi. O adam: “İçirdim ancak bu onun ishalini arttırdı başka bir işe yaramadı” diye karşılık verdi. Bu karşılık üzerine Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurdu: “*Allah doğru, kardeşinin karnı ise yalan söyledi.*” Daha sonra adam tekrar kardeşine bal içirdi de kardeşi düzeldi. (5/29-30).

Müfessir, balın insanlar için şifa olduğunu desteklemek amacıyla Nebî (s.a.s) ile bir sahâbî arasında cereyan eden bu olayı her iki hadis kitabında da nakletmiştir. *Mesâbih*'te zikredilen rivâyet *şihâh* başlığı altındadır.²³⁷

Müslim'in *Sahîh*'inde bu rivâyet birebir geçmektedir.²³⁸

Buhârî'nin *Sahîh*'inde yer alan rivâyet bazı metin farklılıklarıyla Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet olunuştur.²³⁹

Tirmizî'de yer alan rivâyet “Bunun üzerine Nebi (s.a.s) bunu üç defa tekrarladi. Sonra adam dördüncü kez geldi” ibaresi yer almadan nakledilmiştir.²⁴⁰

Nakledilen bu rivâyet, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde bazı farklılıklar ile üç yerde geçmektedir.²⁴¹

²³⁷ Beğavî, *Mesâbihi's-Sünne*, 3/237; a.mlf., *Şerhu's-Sünne*, 12/147-148.

²³⁸ Müslim, “39 Selâm”, 91, (4/1736).

²³⁹ Buhârî, “82 Tıb”, 4, 24, (No. 5684, 5716).

²⁴⁰ Tirmizî, “29 Tıb, 31”, (No. 2082).

²⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 17/233-234, 18/375-376.

Şeyhay'nın sıhhati üzerinde ittifak ettiği bu rivâyete, başka bir değerlendirmeye tabi tutmadan, *sahih* diyebiliriz.

1.12. (Nahl, 16/70) İle İlgili Hadisler

وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْدَلِ الْعُمْرِ لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ ﴿٧٠﴾

“Sizi Allah yarattı ve sonra sizin canınızı alacak. Sizden kimisi de bilgili iken sonra bilmez hale gelsin diye ömrünün en rezil çağına kadar yaşatılır. Muhakkak ki Allah her şeyi hakkıyla bilen, her şeye gücü yetendir (70).”

1.12.1. Hadis

أَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ الْمُلَيْحِيُّ ثَنَا أَحْمَدُ النِّعَمِيُّ ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ ثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ ثَنَا هَارُونُ بْنُ مُوسَى أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْأَعْمُورُ عَنْ شُعَيْبٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَدْعُو: «أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ وَالْكَسَلِ وَأَرْدَلِ الْعُمْرِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ وَفِتْنَةِ الدَّجَالِ وَفِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ» .

Abdulvâhid el-Melîhî ← Ahmed en-Nuaymî ← Muhammed b. Yusuf (el-Ferebrî) ← Muhammed b. İsmail ← Musa b. İsmail ← Harun b. Musa Ebû Abdullah el-A'ver ← Şuayb.

Enes b. Mâlik, Rasûlullah'ın (s.a.s) şöyle dua ettiğini rivâyet etmiştir: “(Allahım!) Cimrilikten, tembellikten, ömrün en rezil çağından, kabir azabından, deccalın fitnesinden, hayat ve ölümün fitnesinden sana sığınırım.” (5/30).

Beğavî'nin Nahl Sûresi yetmişinci ayetin tefsiri sadedinde naklettiği rivâyet, *Mesâbîhu's-Sünne*'de *sihâh*lar arasında Sa'd b. Ebî Vakkâs kanalıyla aktarılmıştır. Burada geçen rivâyette “أَعُوذُ بِكَ” lafzı her atıftan sonra tekrar edilmektedir. Tefsirde geçen rivâyete ek olarak “*korkaklıktan sana sığınırım*” lafzı yer alırken, “*hayatın ve ölümün fitnesinden*”, “*tembellikten*”, “*deccalın fitnesinden*” gibi lafızlar bulunmamaktadır.²⁴²

Şerhu's-Sünne'de yer verdiği rivâyeti de aynı şekilde Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan nakletmiştir. Diğer hadis kitabında geçtiği şekliyle burada da geçmektedir.²⁴³

²⁴² Beğavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, 1/360.

²⁴³ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 3/231-232.

Buhârî de bu rivâyeti *Sahîh*'inde birçok kez rivâyet etmiştir. Naklettiği rivâyetlerden dördü Beğavî'nin hadis kitaplarındaki şekliyle yer almaktadır. Bir rivâyette ise “*dünyanın fitnesinden*” lafzından sonra “*yani deccalin fitnesinden*” lafzı yer almaktadır. Ayrıca *Sahîh*'te birkaç lafız farklılığıyla da bu hadis nakledilmektedir.²⁴⁴

Müslim'in naklettiği rivâyetlerde de bazı değişiklikler söz konusu olmuştur. Korkaklık, tembellik gibi kelimeler yer almazken, “*mesîh-i deccal*”, “*günahlarımı kar suyuyla yıka*” gibi lafızlar bu rivâyetlerde geçmektedir.²⁴⁵

Ebû Dâvûd'da yer alan rivâyet, Müslim'in naklettiği rivâyetlerle benzerlik göstermektedir.²⁴⁶

Tirmizî'de nakledilmiş olan bazı rivâyetler *Mesâbîhu's-Sünne*'deki rivâyet ile bazıları ise Müslim'de geçtiği şekliyledir.²⁴⁷

Nesâî'nin *Sünen*'inde beş yerde Tirmizî'de geçtiği şekli ile yer almaktadır. Yine Nesâî'de bu rivâyet diğer hadis kitaplarında yer aldığı şekilde de nakledilmiştir.²⁴⁸

İbn Mâce, Buhârî ve Müslim'de yer alan rivâyetlerle benzer şekilde kitabına bu rivâyeti almıştır.²⁴⁹

Dârimî de aynı şekilde bu rivâyeti *Sünen* adlı eserinde nakletmiştir.²⁵⁰

Ahmed b. Hanbel de metinde bazı farklılıklar olmakla beraber ondan fazla yerde bu rivâyeti *Müsned*'inde nakletmiştir.²⁵¹

Kütüb-i Tis'a'da sadece Mâlik b. Enes'in *Muvatta*'nda tespit edemediğimiz bu rivâyet, *Sahîhayn*'da birçok yerde geçmektedir. Şeyhayn'ın ittifak ettiği hadisler

²⁴⁴ Buhârî, “56 Cihad”, 25, (No. 2822), “65 Tefsîr”, 1, (No. 4707), “80 Daavât”, 37, 41, 44, 56, (No. 6365, 6370, 6374, 6390). Diğer rivâyetler için bk. “23 Cenâiz”, 87, (No. 1377, “80 Daavât”, 38, 39, 40, No. 6367, 6368, 6369).

²⁴⁵ Müslim, “5 Mesâcid ve Mevâdiu's-Salât”, 128, 129, 130, 131, 132, 134, (1/412, 413), “47 Zikir, Duâ, Tevbe ve İstiğfar”, 49, 50, 52, (4/2078, 2079, 2080).

²⁴⁶ Ebû Dâvûd, “2 Salât”, 152, 183, 365, (No. 880, 983, 984, 1542, 1543).

²⁴⁷ Tirmizî, “49 Daavât”, 77, 114, 133, (No. 3567, 3494, 3604).

²⁴⁸ Nesâî, “50 İstiâze”, 5, 6, 7, 8, 26, 27, 38, 39, 40, (No. 5445, 5446, 5447, 5478, 5479, 5450, 5495, 5496, 5497), “13 Sehv”, 63, (No. 1309, 1310), “21 Cenâiz”, 115, (No. 2060, 2063).

²⁴⁹ İbn Mâce, “5 İkâmetu's-Salâti ve's-Sünneti Fihâ”, 26, (No. 909), “34 Duâ”, 3, (No. 3840).

²⁵⁰ Dârimî, “2 Salât”, 86, (No. 1383).

²⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/147, 168, 4/61, 178, 440, 12/176, 13/255, 15/209, 226, 16/95, 147, 177, 448, 19/166, 208, 20/446, 35/514, 42/433.

genel kanaate göre sıhhat derecesinde en üst mertebe sayıldığı için biz de bu hadislerin - başka bir kritere tabi tutmaksızın - *sahîh* olduğuna kanaat getirdik.

1.13. (Nahl, 16/90) İle İlgili Hadisler

﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾

“Muhakkak ki Allah, adaletli olmayı, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder. Fuhşiyatı, çirkin işleri ve azgın davranışları yasaklar/men eder. O düşünüp öğüt alasınız diye böylece öğüt veriyor (90).”

1.13.1. Hadis

وَذَلِكَ مَعْنَى قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الْإِحْسَانُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ"

Ve bu, Nebî'nin (s.a.s) şu sözünün manası kabilindendir: “*İhsan, sanki senin O’nu görüyormuşsun gibi Allah’a ibadet etmendir.*”²⁵² (5/38).

Hız. Ömer’den nakledilen ve Cibril hadisi olarak meşhur olan bu rivâyeti Beğavî *taktî* yaparak tefsirinde zikretmiştir. Müellif bu rivâyete her iki hadis kitabında da tam metin olarak yer vermiştir. *Mesâbîhu’s-Sünne*’de *sihâhlar* içerisinde zikretmiştir.²⁵³

Buhârî,²⁵⁴ Müslim,²⁵⁵ Ebû Dâvûd,²⁵⁶ Tirmizî,²⁵⁷ Nesâî,²⁵⁸ İbn Mâce,²⁵⁹ Ahmed b. Hanbel²⁶⁰ de eserlerinde bu rivâyeti nakletmişlerdir.

Buhârî ve Müslim’in üzerinde ittifak ettikleri bu rivâyetin *sahîh* olduğu kanaati bizde hâsıl olmuştur.

1.13.2. Hadis

²⁵² Cibril hadisi ile alakalı geniş malumat için bk. Bekir Tatlı, *Hadîs Tekniği Açısından Cibril Hadîsi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005).

²⁵³ Beğavî, *Mesâbîhu’s-Sünne*, 1/112-113; *Şerhu’s-Sünne*, 1/8-9.

²⁵⁴ Buhârî, “2 İmân”, 37, (No. 50), “65 Tefsîr”, 3, (No. 4777).

²⁵⁵ Müslim, “1 İmân”, 1, 5, 7.

²⁵⁶ Ebû Dâvûd, “34 Sünnet”, 17, (No. 4695).

²⁵⁷ Tirmizî, “41 İmân”, 4, (No. 2610).

²⁵⁸ Nesâî, “47 İmân”, 5, 6, (No. 4990, 4991).

²⁵⁹ İbn Mâce, “Mukaddime”, 9, (No. 63, 64).

²⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/434-436, 439-440, 15/304-306, 28/400-402.

وَقَالَ أَيُّوبُ عَنْ عِكْرِمَةَ: إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَرَأَ عَلَى الْوَلِيدِ: إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ إِلَى آخِرِ الْآيَةِ فَقَالَ لَهُ: يَا ابْنَ أَخِي أَعَدَّ فَعَادَ عَلَيْهِ، فَقَالَ: إِنَّ لَهُ وَاللَّهِ لِحَلَاوَةً وَإِنَّ عَلَيْهِ لَطَلَاوَةً وَإِنَّ أَعْلَاهُ لَمُثْمِرٌ وَإِنَّ أَسْفَلَهُ لَمُغْدِقٌ، وما هو بقول البشر.

Eyyûb, İkrime'nin ona şöyle söylediğini aktarır: Nebî (s.a.s) Velîd'e "Muhakkak ki Allah, adaletli olmayı emreder" ayeti celîlesini sonuna kadar okudu. Sonra da ona şöyle buyurdu: "Ey kardeşimin oğlu! Tekrarla." Velid de tekrar etti ve şöyle dedi: "Gerçekten bu sözde, Allah'a yemin olsun ki, bir tatlılık, bir zarafet var. Üstü meyveli, altı da çok bereketli (bir ağaç gibi). Bu bir insan sözü değildir." (5/39).

Beğavî bu rivâyeti Müddessir sûresinin on sekizinci ayetini tefsir ederken de zikretmiştir. Oradaki rivâyette Velîd ismi, Velîd b. Muğîre olarak geçmektedir.

Müellif bu rivâyete her iki hadis kitabında da yer vermemiştir.

Bu rivâyeti Kütüb-i Tis'a ve diğer muteber hadis kitaplarında da tespit edemedik.

el-Müstedrek isimli eseriyle tanınan hadis alimi Hâkim en-Nîsâbü'rî (öl. 405/1014), yukarıda zikrettiğimiz rivâyeti bazı farklılıklarla beraber daha uzun bir metinle ve aşağıdaki senedle nakletmiştir:

"Ebû Abdullah Muhammed b. Ali es-San'ânî ← İshâk b. İbrahim ← Abdurrezzâk ← Ma'mer ← Eyyûb es-Sahtiyânî ← İkrime ← İbn Abbas."

Hâkim ayrıca bu rivâyetin Buhârî'nin şartlarına göre *sahîhu'l-isnad* olduğunu belirtmiştir. Zehebî de aynı kanaattedir.²⁶¹

Beyhakî (öl. 458/1066), *Müstedrek*'te geçen rivâyeti aynı sened ve metinle *Şuabu'l-İmân* ve *Delâilu'n-Nübüvve*'de ve yine İkrime'den *mürsel*²⁶² olduğunu belirterek *Kitabu'l-İtikat*'ta nakletmiştir.²⁶³

²⁶¹ Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 2/506-507.

²⁶² Mürsel; Tâbiun neslinden birinin doğrudan Hz. Peygamber (sas)'den naklettiği hadis. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 212-213. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 302-305; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 291-298; Polat, "Mürsel", 32/52-54.

²⁶³ Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *el-Câmi' li Şuabi'l-İmân*, thk. Abdulali Abdulhamid Hâmid ve Muhtar Ahmed en-Nedvî (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1423/2003), 1/287-288, (No. 133); a.mlf., *Kitabu'l-İtikad ve'l-Hidâye ilâ Sebîli'r-Reşâd*, thk. Ahmed İsâm el-Kâtib (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1401/1981), 268; a.mlf., *Delâilu'n-Nübüvve*, thk. Abdulmu'tî Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1988), 197-198.

Buhârî şârihi Kastallânî (öl. 923/1517) bu rivâyeti, “... بُعِثَتْ بِجَوَامِعِ الْكَلِمِ” ibaresiyle başlayan hadisi şerh etmek için senedsiz olarak nakletmiştir.²⁶⁴

Başından sonuna kadar Kur'an'ı tefsir eden ilk müfessir olarak bilinen Mukâtil b. Süleyman (öl. 150/767), Müddessir sûresinin on birinci ayetini tefsir ederken bu rivâyete aynı şekilde yer vermiştir.²⁶⁵

Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (öl. 211/826), *Tefsîru'l-Kur'an* isimli eserinde bu rivâyete; “Ma'mer ← Bir adam ← İkrime” isnadıyla *Müstedrek*'te nakledilen rivâyete benzer metinle yer vermiştir.²⁶⁶

Müfessir Taberî (öl. 310/923) de Müddessir sûresinin on sekizinci ayetin tefsiri sadedinde bu rivâyete benzer nakiller yapmıştır. Metin bakımından en yakın rivâyeti, “Bişr ← Yezîd ← Saîd ← Katâde” kanalıyla aktarmıştır. Yine başka lafızlarla *Müstedrek*'te geçen rivâyetle aynı manada şu tarikle nakletmiştir: “Bana el-Hüseyin'den nakledildi ← Ebû Muâz ← Ubeyd ← ed-Dahhâk.”²⁶⁷

Ebu'l-Leys es-Semerkandî *Bahru'l-Ulûm* isimli kitabında Nahl sûresinin doksanuncu ayetini tefsir ederken Beğavî gibi bu rivâyeti nakletmiştir.²⁶⁸

Sa'lebî de aynı şekilde Nahl sûresinin doksanuncu ayetini tefsir etmek amacıyla tefsirine almıştır.²⁶⁹

Mâverdî (öl. 450/1058) *en-Nüket ve'l-Uyûn* adlı tefsirinde bu rivâyeti Müddessir sûresini tefsir ederken Katâde'den rivâyet etmiştir.²⁷⁰

el-İstîâb isimli kitabında İbn Abdilber (öl. 463/1071), Velîd b. Ukbe isimli râvîyi tanıtırken şu rivâyeti aktarır: “O, Nebî'ye (s.a.s) gelerek şöyle dedi: ‘Bana Kur'an oku!’ O da (s.a.s) ‘**Muhakkak ki Allah, adaletli olmayı emreder**’ ayetini okudu. Bunun üzerine Velîd şöyle dedi: ‘Allah’a yemin olsun ki gerçekten bu sözde,

²⁶⁴ Ebu'l-Abbâs Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr el-Kastallânî, *İrşâdu's-Sâri*, (Mısır: el-Matbaatu'l-Kübrâ el-Emiriyye, 1323/1905), 10/299.

²⁶⁵ Ebu'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *et-Tefsîr*, thk. Abdullah Mahmud Şehhate (Beyrut: Müessesetü't-Târihi'l-Arabî, 1423/2002), 4/491-492.

²⁶⁶ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru'l-Kur'an*, 2/328-329.

²⁶⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 23/430-431.

²⁶⁸ Ebu'l-Leys İmâmu'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, thk. Ali Muhammed Muavviz vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993), 2/247.

²⁶⁹ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî en-Nisâbü'rî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1422/2002), 6/38.

²⁷⁰ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdulmaksûd b. Abdurrahim (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, y.y.), 6/141.

bir tatlılık, bir zarafet var. Üstü meyveli, altı da çok bereketli (bir ağaç gibi). Bu bir insan sözü de değildir’.”

İbn Abdilber, rivâyeti aktardıktan sonra şöyle demiştir: “Halid b. Ukbe b. Ebî Muayt mı yoksa başkası mı olduğunu bilmiyorum. Onun başkası olduğunu zannediyorum. Allah en iyi bilendir.”²⁷¹

el-İsâbe’de İbn Hacer, tahrîcini yaptığımız bu rivâyeti *el-İstiâb*’taki gibi İbn Abdilber’den naklettikten sonra şöyle der: “Bu rivâyetin isnadı ve kimin tahrîç ettiği zikredilmemiştir. Meşhur, İbn İshâk’ın *Meğâzî*’sinde bunun benzeri olan rivâyette Velîd b. Muğîre diye geçer. Ancak bununla beraber kıssanın akışından bu kıssanın sahibinin Müslüman olduğuna dair bir belirti yoktur.”²⁷²

İbnu’l-Esîr (öl. 606/1210) , *en-Nihâye* isimli *garîbu’l-hadis*²⁷³ ilmine dair olan eserinde Velîd b. Muğîre kıssasında geçen “لَطَاوَةٌ” kelimesini açıklamak için ilgili rivâyetin “إِنَّ لَهُ لَحَلَاوَةً وَإِنَّ عَلَيْهِ لَطَاوَةً” kısmını nakletmiştir. Bu kelimenin “güzellik, parlaltı, iyi, hoş” gibi manalarına geldiğini belirtmiştir.²⁷⁴

Rivâyet her ne kadar başta Kütüb-i Sitte ve meşhur hadis kitaplarında nakledilmemiş ise de *Müstedrek*’te tahrîç edilmiş olması ve hakkında olumsuz bir değerlendirme yapılmamış olması sebebiyle *sahîh* olarak nitelenebilir.

1.14. (Nahl, 16/95, 96, 97) İle İlgili Hadisler

وَلَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا إِنَّمَا عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩٥﴾ مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٧﴾

“Allah’ın ahdini az bir pahaya satmayın. Eğer bilerseniz Allah katındaki (sevap) sizin için en hayırlısıdır (95). Sizin yanınızda olan şeyler fânidir/tükenir,

²⁷¹ Ebû Ömer Cemâluddîn Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, *el-İstiâb fî Ma’rifeti’l-Ashâb*, thk. Âdil Mürşid (Ammân: Dâru’l-A’lâm, 1423/2002), 200-201.

²⁷² İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru’l-Kütûbi’l-İlmiyye, 1995/1415), 2/210.

²⁷³ Garîbu’l-Hadis; Hadiste anlaşılması zor olan, açıklamayı gerektiren kelime, deyim, ifade. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 86. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 103-104; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 115-116; Kandemir, “Garîbu’l-Hadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 13/376-378.

²⁷⁴ İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, 3/137.

Allah katında olanlar ise bâkîdir/kalıcıdır. (Ant olsun ki) sabredenlerin karşılıklarını yaptıklarının daha güzeliyle mükâfatlandıracağız (96). Her kim erkek veya kadın, mümin olarak iyi bir iş yaparsa elbette biz ona temiz, hoş bir hayat yaşatacağız ve karşılıklarını işlediklerinin en güzeline karşılık olarak vereceğiz (97).”

1.14.1. Hadis

أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ الْفَضْلِ الْخَرَقِيُّ، أَخْبَرَنَا أَبُو الْحَسَنِ الطَّيْسُفُونِيُّ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ الْجَوْهَرِيُّ، حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَلِيٍّ الْكُشْمِیْنِيُّ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ أَبِي عَمْرٍو مَوْلَى الْمُطَّلِبِ، عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "مَنْ أَحَبَّ دُنْيَاهُ أَضَرَّ بِآخِرَتِهِ، وَمَنْ أَحَبَّ آخِرَتَهُ أَضَرَّ بِدُنْيَاهُ، فَاتَّبِعُوا مَا يَبْقَى عَلَى مَا يَبْقَى"

Ebû Abdullah Muhammed b. el-Fadl el-Harakî ← Ebu'l-Hasen et-Taysefûnî ← Abdullah b. Ömer el-Cevherî ← Ahmed b. Ali el-Küşmîhenî ← Ali b. Hucr ← İsmail b. Cafer ← Amr b. Ebî Amr Mevla el-Muttalib.

Ebû Musa el-Eşa'rî, Rasûlullah'ın (s.a.s) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:

“Her kim dünyasını severse/isterse ahiretini zarara uğratar. Her kim de ahiretini severse/isterse dünyasını zarara uğratar. İşte bunlar bâkî olanı fânî olana tercih etmişlerdir.” (5/41).

Beğavî, bu rivâyeti *Şerhu's-Sünne*'de de aynı sened ve metinle nakletmiştir. Senedde “Mevla el-Muttalib” ile “Ebû Musa el-Eşa'rî” arasında “Muttalib”i zikretmiştir. Naklettiği rivâyette *tahvîl*²⁷⁵ yaparak başka bir sened daha zikretmiştir. *Mesâbîhu's-Sünne*'de de *hısânlar* arasında aynı metinle yer vermiştir.²⁷⁶

Kütüb-i Tis'a müelliflerinden Ahmed b. Hanbel, *Müsned*'de bu rivâyeti Ebû Musa el-Eş'arî'den aynı metin ve farklı iki senedle zikretmiştir.²⁷⁷

İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde yer alan rivâyetin metni aynı, senedi ise farklıdır.²⁷⁸

Abd b. Humeyd (öl. 249/863) *Müsned*'inde aynı metne yer vermiştir.²⁷⁹

²⁷⁵ Tahvîl; Bir hadisin birden fazla rivâyeti bir yerde verildiğinde bunların birinden diğerine geçmek. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 303. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 387; Aşikkutlu, “Tahvîl”, 39/440.

²⁷⁶ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 14/239; a.mlf., *Mesâbîhu's-Sünne*, 3/422.

²⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/470-472.

²⁷⁸ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 2/486.

Rûyânî (öl. 307/919) de *Müsned*'inde benzer metni nakletmiştir.²⁸⁰

Taberânî (öl. 360/971), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'de Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir. Metni de “*Kim dünyayı isterse ahiretinin zarara uğratmıştır. Her kim de ahireti isterse dünyasını zarara sokmuştur. O onlara bâkî olana karşılık fâni olanı emreder*” şeklindedir. Bir diğer rivâyette ise buna ek olarak “*Muhakkak siz, âlimleri çok, hatipleri az olan zamandasınız...*” ibaresi yer almaktadır.²⁸¹

Hâkim *Müstedrek*'te bu rivâyeti iki farklı senedle ve aynı metinle nakletmiştir.²⁸²

Beyhakî *Şuabu'İman*'da iki yerde rivâyeti zikreder. Biri Beğavî'nin naklettiği rivâyet metni ile aynı iken diğeri Taberânî'nin rivâyeti ile aynıdır. Ancak Taberânî'de geçen rivâyette yer alan “*فَأَمْرُهُمْ*” lafzı burada geçmemektedir.²⁸³

Beyhakî *es-Sünenü'l-Kübrâ*'da da *Meâlimu't-Tenzîl*'deki metinle aynı şekilde aktarmıştır.²⁸⁴

Şuayb Arnavut, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde geçen iki rivâyet için de “*hasen liğayrihi, inkita*’sı²⁸⁵ sebebiyle bu isnad *zayıftır*” demiştir. İbn Hibbân'ın *Sahîh*'indeki rivâyete ise “*inkita*’sı nedeniyle *zayıftır*” şeklinde bir hüküm vermiştir.²⁸⁶

Zehebî, *Müstedrek*'te nakledilen rivâyetlerden biri için *inkita*’ olduğunu söylerken, bir diğeri içinse “*sahîhtir*” demiştir.²⁸⁷

Şuabu'l-Îmân'da yer alan rivâyetler hakkında muhakkiki Abdulali Abdulhamid Hâmid, Beğavî'de yer alan rivâyetin aynısına “*inkita*’ sebebiyle senedi *zayıftır*”, diğesine ise “*hasendir*” şeklinde hüküm vermiştir.²⁸⁸

²⁷⁹ Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî (el-Keşşî), *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, thk. Subhî el-Bedri es-Sâmarraî ve Mahmûd Muhammed Halil es-Saîdî (Kahire: Mektebetu's-Sünne, 1408/1988), 198.

²⁸⁰ Ebû Bekir Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî, *el-Müsned*, thk. Eymen Ali Ebû Yemânî (Kahire: Müessesetu Kurtuba, 1416/1995), 1/378.

²⁸¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 9/112-113, 164-165.

²⁸² Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 4/308-319.

²⁸³ Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, 12/538-539, 13/187-188.

²⁸⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 3/517.

²⁸⁵ *İnkita*’; Senedde nasıl olursa olsun, râvîdüşmesi, râvîatlanması, senedin kopuk olması. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 137. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 162; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 167-168; Efendioğlu, “Munkatı”, 32/12-13.

²⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/470-472; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 2/486.

²⁸⁷ Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 4/308-319.

Yukarıda zikrettiğimiz değerlendirmeler neticesinde, rivâyetin *zayıflığının* şiddetli olmaması, *sahih*, *hasen* ve *hasen liğayrihi* gibi değerlendirmelerin bulunması ve rivâyetin birçok farklı senedle nakledilmiş olması sebebiyle *hasen liğayrihi* seviyesinde olduğunu söyleyebiliriz.

1.15. (Nahl, 16/98, 99, 100) İle İlgili Hadisler

فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿٩٨﴾ إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٩٩﴾ إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٠﴾

“Öyleyse Kur’an’ı okuduğun zaman kovulmuş olan şeytandan Allah’a sığın (98). Çünkü onun/sheytanın, iman edip de Rablerine tevekkül edenlere karşı bir otoritesi/hâkimiyeti yoktur (99). Onun otoritesi ancak kendisini arkadaş edinen müşrik olanlardır(100).”

1.15.1. Hadis

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ أَحْمَدَ الْمَلِيجِيُّ، أَخْبَرَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي شُرَيْحٍ، أَخْبَرَنَا أَبُو الْقَاسِمِ الْبَغَوِيُّ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ، أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَرْثَةَ، سَمِعْتُ عَاصِمًا عَنْ ابْنِ جُبَيْرٍ بْنِ مُطْعَمٍ، عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي، قَالَ: فَكَبَّرَ، فَقَالَ: اللَّهُ أَكْبَرُ كَبِيرًا، ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، [وَالْحَمْدُ لِلَّهِ كَثِيرًا، ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، وَسُبْحَانَ اللَّهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ثَلَاثَ مَرَّاتٍ] اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ، مِنْ هَمَزِهِ وَنَفْخِهِ، وَنَفْسِهِ.

Abdulvâhid b. Ahmed el-Melîhî ← Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Şurayh ← Ebu'l-Kâsım el-Begavî ← Ali b. el-Ca'd ← Şu'be ← Amr b. Mürre ← Âsım ← İbn Cübeyr b. Mut'im.

(İbn Cübeyr b. Mut'im'in) babasından rivâyet ettiğine göre O, Rasûlullah'ı (s.a.s) namaz kılarken gördü. Allah Rasûlü'nün (s.a.s) “Üç kez Allahu ekber kebîrâ (üç kez ve'l-hamdu lillahi kesîrâ ve üç kez de subhânallahi bükraten ve esîlâ) diyerek tekbir getirdiğini ve sonra da “Allah'ım, kovulmuş olan şeytandan, onun dürtüsünden, üflemesinden/vesvesesinden ve tükürmesinden sana sığınırım.” dediğini nakletti. (5/43).

²⁸⁸ Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, 12/538, 13/187.

Rivâyet, müellifin her iki hadis kitabında da yer almaktadır. *Mesâbih*'teki rivâyet *sıhâhlardan*dır.²⁸⁹

Ebû Dâvûd,²⁹⁰ İbn Mâce,²⁹¹ Ahmed b. Hanbel,²⁹² Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (öl. 204/819),²⁹³ Abdurezzâk b. Hemmâm,²⁹⁴ Bezzâr (öl. 292/905),²⁹⁵ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî,²⁹⁶ İbn Hibbân,²⁹⁷ Taberânî,²⁹⁸ Hâkim en-Nisâbü'rî²⁹⁹ ve Beyhakî³⁰⁰ rivâyeti aynı metinle (bazı metinlerde birkaç lafız farklılığıyla beraber) nakletmişlerdir.

Ayrıca bu rivâyeti, "Sübhâneke Duası" olarak bilinen metinle birlikte Ebû Dâvûd,³⁰¹ Tirmizî,³⁰² Dârimî,³⁰³ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî,³⁰⁴ İbn Huzeyme (öl. 311/924),³⁰⁵ Dârekutnî (öl. 385/995)³⁰⁶ ve Beyhakî³⁰⁷ eserlerine almışlardır.

Metnin "*Allah'ım, kovulmuş olan şeytandan...*" kısmından itibaren İbn Mâce,³⁰⁸ Ahmed b. Hanbel,³⁰⁹ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî,³¹⁰ Abdurezzak b. Hemmâm,³¹¹ İbn Ebî Şeybe (öl. 235/849),³¹² Ebû Ya'lâ el-Mevsilî,³¹³ İbn Huzeyme,³¹⁴ İbn Hibbân,³¹⁵ Hâkim en-Nisâbü'rî³¹⁶ ve Beyhakî³¹⁷ kitaplarında zikretmişlerdir.

²⁸⁹ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 3/43; a.mlf., *Mesâbihu's-Sünne*, 1/318.

²⁹⁰ Ebû Dâvûd, "2 Salât", 121 (No.764).

²⁹¹ İbn Mâce, "5 İkâmetu's-Salavât", 2, (No. 807).

²⁹² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 27/303-304, 324, 339, 36/514.

²⁹³ Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999), 2/255.

²⁹⁴ Abdurezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 2/82.

²⁹⁵ Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdulhâlik el-Bezzâr el-Basrî, *el-Müsned (el-Bahru'z-Zehhâr)*, thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah (Medine: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1416/1196), 8/366-367.

²⁹⁶ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *el-Müsned*, 13/393.

²⁹⁷ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 5/80, 6/336-337.

²⁹⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 2/134-135, 9/301.

²⁹⁹ Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 1/235.

³⁰⁰ Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, 4/495; a.mlf., *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 2/53.

³⁰¹ Ebû Dâvûd, "2 Salât", 121 (No.775).

³⁰² Tirmizî, "2 Ebvâbu's-Salât", 179, (No. 242).

³⁰³ Dârimî, "2 Salât", 33, (No. 1275).

³⁰⁴ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *el-Müsned*, 2/358.

³⁰⁵ Ebû Bekir Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbü'rî, *es-Sahîh*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1390/1970), 1/238.

³⁰⁶ Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/58-59-60-61.

³⁰⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 2/52, 54.

³⁰⁸ İbn Mâce, "5 İkâmetu's-Salavât", 2, (No. 808).

³⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/378, 380, 18/52, 42/129.

³¹⁰ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/388-389.

³¹¹ Abdurezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 2/84.

³¹² Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrahim el-Absî el-Kûfî, *el-Müsned*, thk. Âdil b. Yusuf el-Gazzâvî ve Ahmed Ferid el-Mezîdî (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419/1997), 1/140-141.

³¹³ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *el-Müsned*, 8/411, 9/10, 258.

³¹⁴ İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 1/40.

³¹⁵ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 5/78.

Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibbân'nın eserlerinin muhakkikleri Şuayb Arnavut, Muhammed Kamil Karabelli, Âdil Mürşid ve Abdullatif Hırzullah bu eserlerde yer alan rivâyetler için *zayıf*, *hasen liğayrihi*, *sahîh liğayrihi*, “Asım el-Anzî'nin bilinmemesi sebebiyle isnadı *zayıftır*”, “Ca'fer b. Süleyman bu hadiste *teferrüd*³¹⁸ etti” şeklinde değerlendirmeler yapmışlardır.³¹⁹

Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin naklettiği rivâyetler için Hüseyin Selim Esed “*zayıf*, isnadı *ceyyid*” demiştir.³²⁰

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *Müsned*'ini tahkik eden Muhammed b. Abd el-Muhsin et-Türkî “Asım el-Anzî'nin bilinmemesi sebebiyle isnadı *zayıftır*” demiştir.³²¹

Müstedrek ale's-Sahîhayn'a zeyl yazan Zehebî burada bulunan iki rivâyet için de *sahîh* tabirini kullanmıştır.³²²

Âdil b. Yusuf el-Ğazzâvî ve Ahmed Ferid el-Mezîdî, İbn Ebî Şeybe'nin *Müsned*'inde yer alan rivâyete *sahîh liğayrihi* demişlerdir.³²³

Beyhakî'nin *Şuabu'l-Îmân* isimli kitabında nakledilen rivâyet için muhakkik Abdulali Abdulhamid Hâmid *hasen* demiştir.³²⁴

Rivâyetin yer aldığı kaynaklarda çoğunlukla verilen hüküm *zayıf* olduğu yönündedir. Ancak *hasen*, *sahîh* gibi değerlendirmeleri göz önüne almak gerekmektedir. Bizler bunları da ele alarak rivâyetin *hasen liğayrihi* seviyesine ulaştığını söyleyebiliriz.

1.16. (Nahl, 16/102, 103) İle İlgili Hadisler

³¹⁶ Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 1/207.

³¹⁷ Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, 3/418-419; *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 2/53, 54.

³¹⁸ Teferrüd; Bir hadisi rivâyette tek kalmak, bir hadisi tek başına rivâyet etmek. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 315. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 398-399; Polat, “Ferd”, 12/368-369.

³¹⁹ Değerlendirmelerin tamamına bakmak için rivâyetlerin daha önce belirttiğimiz dipnotlarına müracaat ediniz.

³²⁰ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *el-Müsned*, 2/358; 13/393; *Ceyyid*; *Hasen li-zâtihî* mertebesinde yüksek olmakla beraber *sahîh* derecesine vardığından tereddüt edilen hadis. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 50. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 55; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 80; Kandemir, “*Ceyyid*”, 7/469.

³²¹ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 2/255.

³²² Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 1/207-235.

³²³ İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, 1/140-141.

³²⁴ Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, 3/491.

قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ ﴿١٠٢﴾ وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِّسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ ﴿١٠٣﴾

“De ki: o Kur’an’ı, Rûhu’l-Kudüs (Cebrail) inananlara sebat vermek, Müslümanlara bir hidayet ve müjde olsun diye Rabbin’den hak olarak indirdi (102). Yemin olsun ki biz onların “Onu ancak dili yabancı olan bir beşer öğretiyor” dediklerini biliyoruz. Halbuki bu (Kur’ân’ın) dili apaçık Arapça’dır (103).”

1.16.1. Hadis

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَعْلَمُ قَيْنًا بِمَكَّةَ، اسْمُهُ "بَلْعَامُ"، وَكَانَ نَصْرَانِيًّا، أَعْجَمِيَّ اللِّسَانِ، فَكَانَ الْمُشْرِكُونَ يَرَوْنَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدْخُلُ عَلَيْهِ وَيَخْرُجُ، فَكَانُوا يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ "بَلْعَامُ"

İbn Abbas şöyle dedi: “Allah Rasûlü (s.a.s) Mekke’de Bel’âm isminde bir demirci tanıyordu. O, dili yabancı bir Hristiyan idi. Müşrikler, Allah Rasûlü’nün (s.a.s) onun aynına girip çıktığını görüp de “Onu (Kur’an’ı) ancak Bel’âm O’na öğretiyor” derlerdi. (5/44).

Beğavî, İbn Abbas kanalıyla gelen bu rivâyete her iki hadis kitabında da yer vermemiştir.

Kütüb-i Tis’a ve muteber hadis kaynaklarında da bu rivâyeti tespit edemedik.

Rivâyeti, Beğavî’den önce yaşamış olan Taberî,³²⁵ Sa’lebî (öl. 427/1035),³²⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib (öl. 437/1045)³²⁷ gibi müfessirler tefsirlerinde nakletmişlerdir.

Taberî, “Ahmed b. Muhammed et-Tûsî ← Ebû Asım ← İbrahim b. Tahmân ← Müslim b. Abdullah el-Melâî ← Mücahid ← İbn Abbas” tarikiyle rivâyet etmiştir.

İbn Ebî Hâtim’in *el-Cerh ve’t-Ta’dîl* isimli eserinde Taberî’nin naklettiği rivâyetin senedinde yer alan Müslim el-Melâî’nin *daîfu’l-hadis* olduğu belirtilmiştir.³²⁸

³²⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1422/2001), 14/365.

³²⁶ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, 6/43.

³²⁷ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ Bulûği’n-Nihâye*, thk. Mecmûatu Resâil Câmiyye (b.y.: Mecmûatu Buhûsi’l-Kitab ve’s-Sünne, 1429/2008), 6/4087.

³²⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1382/1953), 8/193.

İbn Hacer, *el-İsâbe*'de bu rivâyeti Bel'âm ismini tanıtırken vermiş, İbn Ebî Hâtim'in tefsirde ve Merdûyeh'in "Müslim b. Keysân el-A'verî ← Mücahid ← İbn Abbas" kanalıyla naklettiğini ve bunun da *zayıf* olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İbn Hacer de Müslim b. Abdullah el-Melâî için *zayıf* demiştir.³²⁹

Herhangi bir hadis kaynağında ve mevzûât kitaplarında tespit edilememesi sebebiyle sıhhati hakkında bir karar veremedik.

1.16.2. Hadis

وَقَالَ عِكْرِمَةُ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقْرَأُ غُلَامًا لِنَبِيِّ الْمُغِيرَةِ يُقَالُ لَهُ "يَعِيشُ" وَكَانَ يَقْرَأُ الْكُتُبَ، فَقَالَتْ

قُرَيْشٌ: إِنَّمَا يَعْلَمُهُ "يَعِيشُ"

İkrime: "Nebî (s.a.s), Muğîra oğullarının kölesi, bazı kitaplar okuyan, Yaîş isminde birine bu kitaplardan okutuyordu. Kureyşliler bunun üzerine: 'Onu (Kur'an'ı) Muhammed'e Yaîş öğretiyor' dediler" dedi. (5/44).

Müellif, İkrime'den naklettiği bu rivâyeti her iki hadis kitabına da almamıştır.

Kütüb-i Tis'a ve muteber hadis kaynaklarında da bu rivâyeti tespit edemedik.

İbn Cerîr et-Taberî, "İbn Veki' ← (İbn Veki'in) Babası ← Süfyân ← Habîb ← İkrime" şeklindeki isnadla bu rivâyeti *mürsel* olarak nakletmiştir.³³⁰

Müfessir Sa'lebî *el-Keşf ve'l-Beyân* isimli eserinde metni aynı şekilde İkrime'den rivâyet etmiştir.³³¹ Bir önceki rivâyet de hadis kitaplarında geçmemekte ve fakat Beğavî'nin hocası Sa'lebî'nin tefsirinde geçmekte idi. Buradan hareketle Beğavî'nin bu rivâyeti hocası Sa'lebî'den nakletmiş olabileceğini düşünüyoruz.

Mekkî b. Ebî Tâlib'in tefsirinde, *Meâlimu't-Tenzil*'de yer aldığı şekliyle yer almaktadır.³³²

İbn Hacer *el-İsâbe*'de rivâyete yer verirken şu senedi zikreder: "el-Müstağfirî onu zikretti ve Veki' tarikiyle geçti: ← Süfyân ← Habîb b. Ebî Sâbit ← İkrime."³³³

³²⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/457, 2/141.

³³⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 14/365.

³³¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 16/127-128.

³³² Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye*, 6/4088.

³³³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/541-542.

Muteber hadis kitaplarında yer almaması ve hakkında herhangi bir hüküm verilmemesi sebebiyle bu rivâyetin sıhhati hususunda herhangi bir görüş beyan edemiyoruz.

1.16.3. Hadis

وَقَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا بَلَغَنِي كَثِيرًا مَا يَجْلِسُ عِنْدَ الْمَرْوَةِ إِلَى غُلَامٍ رُومِيٍّ نَصْرَانِيٍّ، عَبْدٍ لِبَعْضِ بَنِي الْحَضْرَمِيِّ، يُقَالُ لَهُ "جَبْر"، وَكَانَ يَقْرَأُ الْكُتُبَ

İbn İshâk şöyle der: “Bana ulaşan bilgiye göre Allah Rasûlu (s.a.s) Benî Hadramî’den birinin Rum ve Hristiyan olan genç bir kölesi ile Merve tepesinin yanında sıkça otururdu. O genç kölenin ismi Cebr’di. O, kitapları okurdu.” (5/44).

Şerhu’s-Sünne, Mesâbihu’s-Sünne, Kütüb-i Tis’a ve muteber hadis kitaplarında bu rivâyeti tespit edemedik.

Müfessir Taberî bu rivâyeti şu iki ayrı senedle birlikte zikretmiştir; “İbn Humeyd ← Seleme ← İbn İshâk” ve “el-Kâsım ← el-Hüseyin ← Haccâc ← İbn Cüreyc ← Abdullah b. Kesîr.”³³⁴

Yahyâ b. Sellâm (öl. 200/815) tefsirinde aynı rivâyeti Katâde’den nakletmiştir.³³⁵

Semerkindî’nin *Bahru’l-Ulum* isimli tefsirinde yer alan rivâyet şu şekilde geçmektedir:

Talha b. Umeyr’in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Bana ulaşan bilgiye göre Hz. Hatice, İbnu’l-Hadramî’nin kölesinin yanına sık sık giderdi. O köle Hristiyanı ve onun kitapları vardı. Ona Cebr denirdi. Kureyşliler: ‘İbn Hadramî’nin kölesi Hatice’ye öğretiyor, Hatice de Muhammed’e öğretiyor’ derlerdi.”³³⁶

Sa’lebî, Beğavî’nin naklettiği gibi İbn İshâk’tan; Semerkandî’nin rivâyet ettiği gibi Talha b. Amr’dan senedsiz bir şekilde zikretmiştir.³³⁷

es-Sîretu’n-Nebeviyye isimli eserinde İbn Hişâm (öl. 218/833) da bu rivâyeti aynı şekilde zikretmiştir.³³⁸

³³⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 14/366, 367.

³³⁵ Yahya b. Sellâm, *et-Tefsîr*, 1/90.

³³⁶ Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, 2/251.

³³⁷ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, 16/128.

Bu rivâyetin sıhhati için de herhangi bir hadis kitabında yer almaması ve hakkında bir hüküm verilmemesi sebebiyle herhangi bir görüş beyan edemiyoruz.

1.16.4. Hadis

وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُسْلِمٍ الْخَضْرَمِيُّ كَانَ لَنَا عَبْدَانِ مِنْ أَهْلِ عَيْنِ التَّمْرِ يُقَالُ لِأَحَدِهِمَا يَسَارٌ، وَيُكْنَى "أَبَا فَكِيهَةً"، وَيُقَالُ لِلْآخَرِ "جَبْرٌ" وَكَانَا يَصْنَعَانِ السُّيُوفَ بِمَكَّةَ، وَكَانَا يَقْرَأَانِ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ، فَرُبَّمَا مَرَّ بِهِمَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَهُمَا يَقْرَأَانِ، فَيَقِفُ وَيَسْتَمِعُ.

Abdullah b. Müslim el-Hadramî şöyle dedi: “Aynu’t-Temr’den bize ait olan iki köle vardı. Bu ikisinden birinin ismi Yesâr, künyesi ise Ebû Fekîhe’ydi. Bir diğeri ismi ise Cebr’di. Bu iki köle Mekke’de kılıç yapıyorlardı. Yine bunlar Tevrat ve İncil’i de okuyorlardı. Muhtemelen Rasûlullah (s.a.s) onlar bu kitapları okuduğu esnada oradan geçti ve durup onları dinledi.” (5/44).

Rivâyeti müellifin her iki hadis kitabında ve Kütüb-i Tis’a’da tespit edemedik.

Mücahid (öl. 103/721), tefsirinde yer verdiği rivâyeti şu tarikle aktarmıştır:

“Abdurrahman b. el-Hasan el-Kâdî ← İbrahim b. el-Hüseyin ← Âdem b. Ebî İyâs ← Verkâ ← Husayn b. Abdurrahman ← Ubeydullah b. Müslim İbnu’l-Hadramî.”³³⁹

Şuabu’l-Îmân’da benzer iki rivâyeti nakleden Beyhakî, Mücahid’in tefsirinde yer alan sened ve metinle zikretmiştir.³⁴⁰

Taberî *Câmiu’l-Beyân*’da bu rivâyeti şu şekilde zikretmiştir:

el-Müsennâ ← Amr b. Avn ← Hüseyim ← Husayn ← Abdullah b. Müslim el-Hadramî.

“Abdullah b. Müslim el-Hadramî’ye ait Ehl-i Aynu’t-Temr’den iki köle vardı. Bu ikisi kılıç parlatıcısı idi. Birinin adı Yesâr diğeri Cebr idi. Bu ikisi Tevrat’ı

³³⁸ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Misrî, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ vd. (Mısır: Şirketu Mektebeti ve Matbaati Mustafa Elbânî el-Halebî, 1375/1955), 1/393.

³³⁹ Ebu’l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî, *et-Tefsîr*, thk. Muhammed AbdusSelâm Ebu’n-Nîl (Mısır: Dâru’l-Fikr, 1410/1989), 425.

³⁴⁰ Beyhakî, *Şuabu’l-Îmân*, 1/291-292.

okurlardı. Rasûlullah (s.a.s) bazen onlarla otururdu. Bu sebeple Kureyş kâfirleri: “O onlarla oturuyor, o ikisinden öğreniyor” derlerdi.³⁴¹

Bu rivâyeti Sa’lebi ve Mâverdî tefsirlerinde nakletmiştir.³⁴²

Vâhidî (öl. 468/1076), *Esbâbu’n-Nüzûl*’da şu isnad ile nakletmiştir:

“Ebû Nasr Ahmed b. İbrahim ← Ebû Abdullah Muhammed b. Hamdân ez-Zâhid ← Abdullah b. Muhammed b. Abdulaziz ← Ebû Hişâm er-Rufâî ← İbn Fudayl ← Husayn ← Abdullah b. Müslim.”³⁴³

Vâsitî (öl. 320/932) ise “Eslem ← Muhammed b. Hâlid ← (Muhammed b. Hâlid’in) Babası ← Husayn ← Abdullah b. Müslim el-Hadramî” senediyle bu rivâyeti zikretmiştir.³⁴⁴

İbn Kâni’ (öl. 351/962), *Mu’cemu’s-Sahâbe* isimli eserinde Ubeydullah b. Müslim’i tanıtırken;

“Abdullah b. Muhammed ← Ebû Hişâm ← İbn Fudayl ← Ubeydullah b. Müslim” tarikini zikrederek *Meâlimu’t-Tenzîl*’de yer alan rivâyeti nakletmiştir.³⁴⁵

Bu rivâyetin de herhangi bir hadis kitabında yer almaması ve hakkında bir hüküm verilmemesi sebebiyle sıhhati hakkında herhangi bir görüş beyan edemiyoruz.

³⁴¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 14/367.

³⁴² Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, 3/215.

³⁴³ Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü’rî, *Esbâbu’n-Nüzûl*, thk. Asım b. Abdulmuhsin el-Cemîdân (Dimâm: Dâru’l-İslah, 1996/1416), 281.

³⁴⁴ Ebû Bekir Muhammed b. Mûsâ el-Vâsitî el-Fergânî, *Târîhu Vâsıt*, thk. Korkîs Avvâd (Kahire: Âlemu’l-Kütüb, 1406/1986), 100.

³⁴⁵ Ebu’l-Hüseyn Abdülbâkî b. Kâni’ b. Merzûk el-Ümevî el-Bağdâdî, *Mu’cemu’s-Sahâbe*, thk. Ebû Abdurrahman Salâh b. Sâlim el-Musarrâtî (Medine: Mektebetu’l-Ğurabâi’l-Eseriyye, 1418/1997), 2/181.

1.16.5. Hadis

قَالَ الصَّحَّاحُ: وَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا آذَاهُ الْكَفَّارُ يَقْعُدُ إِلَيْهِمَا وَيَسْتَرْوِحُ بِكَلَامِهِمَا، فَقَالَ الْمُشْرِكُونَ: إِنَّمَا يَتَعَلَّمُ مُحَمَّدٌ مِنْهُمَا، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ

Dahhâk da şöyle dedi: “Kâfirler/Müşrikler, Nebî’ye (s.a.s) eziyet ettikleri zaman O, o iki kölenin yanında oturup sözlerini dinleyerek rahatlardı. Bu sebeple müşrikler: ‘Muhammed bu iki köleden öğreniyor’ dediler de bunun üzerine bu ayet nazil oldu.” (5/44).

Dahhâk’tan aktarılan rivâyeti bir tek Beğavî’nin hocası olan Sa’lebî’nin tefsirinde tespit edebildik.³⁴⁶

Bu rivâyetin yukarıda geçen bir önceki rivâyetle bağlantılı olduğu açıktır. “Muhammed bu iki köleden öğreniyor” cümlesi de bunu desteklemektedir. Dahhâk bu rivâyeti naklederken muhtemeldir ki önceki rivâyeti kastederek söylemiştir. Nitekim iki rivâyet arka arkaya zikredilmiştir.

Beğavî yukarıdaki ayeti tefsir ederken naklettiği rivâyetleri hocası Sa’lebî’den almıştır. Araştırdığımız kaynaklarda tespit edemememiz bu rivâyetin isrâiliyattan olma ihtimalini de kuvvetlendirmektedir. Herhangi bir hadis kitabında yer almaması ve hakkında bir hüküm verilmemesi sebebiyle sıhhati hakkında herhangi bir görüş beyan edemiyoruz.

1.17. (Nahl, 16/104, 105) İle İlgili Hadisler

إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ لَا يَهْدِيهِمُ اللَّهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾ إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٠٥﴾

“Allah’ın ayetlerine inanmayan kimseleri kuşkusuz ki Allah hidayete erdirmez. Onlar için acı veren bir azap vardır (104). Yalanı, sadece Allah’a inanmayanlar uydururlar. İşte onlar yalancıların ta kendileridir (105).”

1.17.1. Hadis

أَخْبَرَنَا أَبُو سَعِيدٍ الشَّرِيفِيُّ، أَخْبَرَنَا أَبُو إِسْحَاقَ النَّعْلِيُّ، أَخْبَرَنَا أَبُو حَفْصٍ عُمَرُ بْنُ أَحْمَدَ الْجَوْهَرِيُّ، أَخْبَرَنَا جَدِّي أَبُو بَكْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ بْنِ حَفْصٍ، حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْفَرَجِ الْأَزْرَقِيُّ، حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ بْنِ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ

³⁴⁶ Sa’lebî, *el-Keşf ve l-Beyân*, 6/44.

الأشدق، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَرَادٍ قَالَ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ الْمُؤْمِنُ يَزْنِي؟ قَالَ: قَدْ يَكُونُ ذَلِكَ، قَالَ قُلْتُ: الْمُؤْمِنُ يَسْرِقُ؟ قَالَ: قَدْ يَكُونُ ذَلِكَ، قُلْتُ الْمُؤْمِنُ يَكْذِبُ؟ قَالَ: لَا". قَالَ اللَّهُ: "إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ"

Ebû Saîd eş-Şurayhî ← Ebû İshâk es-Sa'lebî ← Ebû Hafs Ömer b. Ahmed el-Cevherî ← dedem Ebû Bekir Muhammed b. Ömer b. Hafs ← Ebû Bekir Muhammed b. el-Ferec el-Ezrak ← Saîd b. Abdulhamid b. Cafer.

Ya'lâ b. el-Eşdak, Abdullah b. Cerâd'ın şöyle dediğini nakleder: "Dedim ki: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Mümin zina eder mi?', '*Bu olabilir*' buyurdu. 'Mümin çalar mı?' dedim, '*Bu olabilir*' buyurdu. 'Peki mi mümin yalan söyler mi?' dedim, '*Hayır (yalan söylemez). Allah: 'Yalanı, sadece Allah'a inanmayanlar uydururlar.'*' dedi' diye cevap verdi." (5/45).

Beğavî, yalanın bir Müslüman'a asla yakışmayacağını, bu çirkin şeyin kâfirlerin bir özelliği olduğunu açıklamak amacıyla Rasûlullah'den (s.a.s) bu rivâyeti nakletmiştir. Müellifin her iki hadis kitabı ve Kütüb-i Tis'a'da bu rivâyeti tespit edemedik.

Mu'cemu's-Sahâbe isimli eserin müellifi Ebu'l-Kâsım el-Beğavî (öl. 317/929), aynı rivâyeti kitabında nakletmiştir.³⁴⁷

Sa'lebî³⁴⁸ ve Vâhidî³⁴⁹ de aynı şekilde rivâyete Nahl sûresi yüz beşinci ayeti tefsir ederken yer vermiştir.

İbn Cerîr et-Taberî *Tehzîbu'l-Âsâr* isimli hadis kitabında bu rivâyeti Abdullah b. Cerâd kanalıyla Ebu'd-Derdâ'dan nakletmiştir. *Meâlimu't-Tenzîl*'de yer alan rivâyetin sonundaki ayet yerine "*Ancak iman etmeyen kimse yalan uydurur. Kul kayar/hata yapar sonra da rabbine dönerek tövbe eder. Allah da onun tövbesini kabul eder*" ibaresi zikredilmektedir.³⁵⁰

³⁴⁷ Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Abdilaziz b. el-Merzubân el-Beğavî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, thk. Muhammed Emin b. Muhammed el-Cekenî (Kuveyt: Mektebetu Dâri'l-Beyân, 1421/2000), 4/244.

³⁴⁸ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/44-45.

³⁴⁹ Vâhidî, *el-Vasît fî Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 3/85.

³⁵⁰ Taberî, *Tehzîbu'l-Âsâr*, thk. Mahmut Muhammed Şakir (Kahire: Matbaatu'l-Medenî, 1402/1982), 135-136.

Harâitî (öl. 327/939), kötü ahlak ile alakalı *merfû*, *mevkuf*, *maktû* ve bazı âlimlerin rivâyetlerini içeren, *Mesâvi'l-Ahlâk ve Mezmûmuha* ismini verdiği eserinde *Meâlimu't-Tenzîl*'de yer alan rivâyeti nakletmiştir.³⁵¹

İbn Asâkir (öl. 571/1176) de *Târîhu Medîneti Dimeşk* isimli eserinde bu rivâyeti nakletmiştir. Onun zikrettiği sened, Saîd b. Abdulhamid b. Cafer'den itibaren Beğavî'nin zikrettiği senedle birleşmektedir.³⁵²

Aclûnî, halk arasında hadis diye meşhur olmuş rivâyetleri bir araya topladığı *Keşfu'l-Hafâ* isimli eserine bu rivâyeti de almıştır. Mâlik b. Enes'in (öl. 179/795) *Muvatta*'ında geçen şu rivâyeti aktarmıştır;

Hz. Peygamber'e (s.a.s) şöyle soruldu: “Ya Rasûlallah! Mümin korkak olur mu? ‘Evet, olur’ buyurdu. Cimri olur mu? ‘Evet, olur’ buyurdu. Peki yalancı olur mu? diye sorulunca ‘Hayır olmaz’ diye cevap verdi.”

Daha sonra *Muvatta*' şârihi İbn Abdilber'in *et-Temhîd*'de Abdullah b. Cerâd'dan: “Mümin zina eder mi?”, ‘Bu olabilir’ buyurdu. ‘Peki mümin yalan söyler mi’ dedim, ‘Hayır (yalan söylemez)’ şeklindeki rivâyeti zikrettiğini belirtmiştir.

İbn Ebi'd-Dünya'nın (öl. 281/894) da *Kitâbu's-Samt*'ta³⁵³ bunu kısaltarak yalan ile alakalı olarak kısmını naklettiğini söylemiştir. Bu rivâyette yer alan mümin kimsenin yalan söylemesi ile ilgili Hz. Ömer'den ve Sa'd b. Ebî Vakkas'tan da farklı iki nakilde bulunmuştur. Daha sonra Beyhakî'ye göre *merfû* olmayıp *zayıf* olduğunu, Dârekutnî'nin “*mevkuf* olması isabetlidir ancak doğru olan hükmen *merfû* olmasıdır. Çünkü burada kişisel bir görüş söz konusu değildir” şeklindeki kanaatlerini aktarmıştır. Aynı şekilde *Mekâsîdu'l-Hasene*'de de böyledir demiştir.³⁵⁴

Kitâbu's-Samt'ın muhakkiki Ebû İshâk el-Huveyni el-Eseri eserde yer alan rivâyetin senedinin *zayıf* olduğunu belirtmiştir.³⁵⁵

³⁵¹ Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed es-Sâmerî el-Harâitî, *Mesâvi'l-Ahlâk ve Mezmûmuha*, thk. Mustafa b. Ebu'n-Nasr eş-Şelbî (Cidde: Mektebetu's-Sevâdî, 1412/1992), 69-70.

³⁵² Ebu'l-Kasım Alî b. el-Hasan b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfî, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, thk. Amr b. Garâme (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 27/241-242.

³⁵³ Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî, *Kitâbu's-Samt*, thk. Ebû İshâk el-Huveyni el-Eseri (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1410/1990), 237.

³⁵⁴ Ebu'l-Fidâ İsmail b. Muhammed b. Abdulhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, thk. Yusuf b. Mahmud el-Hâc Ahmed (Dımaşk: Mektebetu'l-İlmi'l-Hadis, ts.), 2/127-128.

³⁵⁵ İbn Ebi'd-Dünya, *Kitâbu's-Samt*, 237.

İsnadda yer alan Ya'lâ b. el-Eşdak hakkında Buhârî *Târîh-i Sağîr*'de "Hadisi yazılmaz" demiştir.³⁵⁶ Zehebî ise *Mîzânu'l-İ'tidâl*'de Buhârî'nin bu değerlendirmesini de aktardıktan sonra İbn Adîy'in "Amcası Abdullah b. Cerâd'dan rivâyette bulunmuştur. O ve amcası bilinen kimseler değildir" dediğini, Ebû Zür'a'nın da "Bir şey değil, doğru söylemez" şeklindeki sözlerini aktarmıştır. Ayrıca Abdullah b. Cerâd için de şunları aktarmıştır: "*Meçhûl*dur,³⁵⁷ haberi doğru değildir. Çünkü o, Ya'lâ b. el-Eşdak el-Kezzâb'ın kendisinden rivâyette bulunduğu kimsedir. Ebû Hâtim 'Tanınmıyor, haberi doğru değildir' demiştir."³⁵⁸

Belirttiğimiz değerlendirmelere istinaden rivâyetin şiddetli *zayıf* olduğunu söyleyebiliriz.

1.18. (Nahl, 16/106) İle İlgili Hadisler

مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ

وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٦﴾

"Kim iman ettikten sonra inkâr eder - kalbi iman ile mutmain olduğu halde ikrah/baskı gören müstesna - ve göğsünü küfre açarsa onların üzerine Allah tarafından bir gazap ve büyük bir azap vardır (106)."

1.18.1. Hadis

قَالَ قَتَادَةُ: أَخَذَ بَنُو الْمُغِيرَةِ عَمَّارًا وَعَطَوْهُ فِي بئرِ مَيْمُونٍ، وَقَالُوا لَهُ: أَكْفُرْ بِمُحَمَّدٍ، فَتَابَعَهُمْ عَلَى ذَلِكَ، وَقَلْبُهُ كَارَةٌ، فَأَخْبَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ عَمَّارًا كَفَرَ فَقَالَ: كَلَّا إِنَّ عَمَّارًا مَلِئَ إِيمَانًا مِنْ قَرْنِهِ إِلَى قَدَمِهِ، وَاخْتَلَطَ الْإِيمَانُ بِلَحْمِهِ وَدَمِهِ، فَأَتَى عَمَّارٌ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَبْكِي، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا وَرَاءَكَ؟ قَالَ: شَرٌّ يَا رَسُولَ اللَّهِ، نَلْتُ مِنْكَ وَذَكَرْتُ آلِهَتَهُمْ قَالَ: كَيْفَ وَجَدْتَ قَلْبَكَ، قَالَ مُطْمَئِنًّا بِالْإِيمَانِ، فَجَعَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْسَحُ عَيْنَيْهِ وَقَالَ: إِنَّ عَادُوا لَكَ فَعُدْ لَهُمْ بِمَا قُلْتَ، فَتَزَلَّتْ هَذِهِ الْآيَةُ.

³⁵⁶ Buhârî, *et-Târîhu's-Sağîr*, thk. Mahmud İbrahim Zâyed (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1406/1986), 2/165.

³⁵⁷ Meçhûl; Hadis öğrenimi ile meşhur olmamış veya âlimler tarafından ilim talebesi olarak tanınmamış ve kendisinden sadece bir râvînin hadis rivâyet etmiş olduğu kimse. Meçhûl râvîzayıf kabul edilir. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 172-173. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 211-212; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 211-212; Aşıkkutlu, "Meçhûl", 28/286-288.

³⁵⁸ Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, thk. Ali Muhammed el-Behâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.s.), 2/400, 4/455-456.

Katâde şöyle dedi: “Benî Muğîra Ammâr’ı tutup Bi’ri Meymûn’a kapattı ve ona şöyle dedi: ‘Muhammed’i inkâr et!’ Bunun üzerine o da kalbi hoşnut olmasa da onların söylediklerine tabi oldu. Ammâr’ın inkâr ettiği Rasûlullah’a (s.a.s) haber verilince şöyle buyurdu: ‘Hayır! Gerçekten Ammâr, tepeden tırnağa iman ile doludur. İman onun etine kanına karışmıştır.’ Kısa bir süre sonra Ammâr ağlayarak Rasûlullah’a (s.a.s) geldi. Allah Rasûlü (s.a.s) de ona: ‘(Kalbinin) ötesinde ne var?’ diye sordu. O da: ‘Ey Allah’ın Rasûlü şerr var, seni küçük düşürüp onların ilahlarını andım’ dedi. Allah Rasûlü (s.a.s): ‘Kalbini nasıl buldun?’ dedi ve o da ‘İmanla dopdolu’ diye karşılık verdi. Nebî (s.a.s) bunun üzerine onun gözlerini silip şöyle buyurdu: ‘Şayet bunu tekrar ederlerse sen de dediğini tekrar et.’ Bu olay üzerine bu ayet nazil oldu.”³⁵⁹ (5/45).

Müellif bu rivâyeti kendi hadis kitaplarına almamıştır. Kütüb-i Tis’a müelliflerinin eserlerinde de bu rivâyette meydana gelen olayı aktaran rivâyeti tespit edemedik.

Müstedrek isimli eserin yazarı Hâkim en-Nisâbûrî, Şeyhayn’ın sıhhat şartlarına uyduğunu belirterek bahsi geçen rivâyeti nakletmiştir.³⁶⁰

Beyhakî *es-Sünenü’l-Kübrâ*, *es-Sünenü’s-Suğrâ* ve *Ma’rifetu’s-Sünen ve’l-Âsâr*’da Hâkim ile aynı rivâyeti zikretmiştir.³⁶¹

Buhârî şârihi Aynî (öl. 855/1451), “İslam’da Selamı Yayma” adlı bab başlığı altında bu rivâyeti aktarmıştır. Allah Rasûlü’nün (s.a.s) Ammâr’ın anne ve babası işkence gördükleri sırada onların yanına uğrayıp selam verdiğini ve sabır telkin ettiğini de söylemiştir.³⁶²

Yahyâ b. Sellâm,³⁶³ Vâhidî,³⁶⁴ Semerkandî³⁶⁵ ve Sem’ânî (öl. 489/1096)³⁶⁶ gibi âlimlerin tefsirlerinde;

³⁵⁹ Ammâr’ın azgın bir topluluk tarafından öldürüleceğine dair rivâyetin tahlil ve tenkidi için bk. Cemal Ural, *Ammâr b. Yâsir’in Azgın Bir Topluluk Tarafından Öldürüleceğine Dair Rivâyetin Hadis Tekniği Açısından Tahlili* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

³⁶⁰ Zehebî, *Telhisu’l-Müstedrek*, 2/357.

³⁶¹ Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 8/362; a.mlf., *es-Sünenü’s-Sağîr*, thk. Abdulmu’tî Emin Kal’acî (Pakistan: Câmiâtü’d-Dirâsâtî’l-İslâmî, 1410/1989), 3/382; a.mlf., *Ma’rifetu’s-Sünen ve’l-Âsâr*, thk. Abdulmu’tî Emin Kal’acî (Pakistan: Câmiâtü’d-Dirâsâtî’l-İslâmî, 1411/1991), 12/264.

³⁶² Ebû Muhammed (Ebu’s-Senâ) Bedruddîn Mahmud b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Umdetu’l-Kârî*, (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, ts.), 1/97.

³⁶³ Yahya b. Sellâm, *et-Tefsîr*, 1/91.

İbn Sa'd'ın (öl. 230/845) *et-Tabakâtu'l-Kübra* adlı eserinde;³⁶⁷

Belâzûrî'nin (öl. 279/892) *Ensâbu'l-Eşrâf* ında;³⁶⁸

Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetu'l-Evliya*³⁶⁹ isimli eserlerinde de bu rivâyet mevcuttur.

Rivâyetin sadece “Gerçekten Ammar, iliklerine kadar iman ile doludur” kısmı; İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'i,³⁷⁰ Ebû Ya'lâ el Mevsilî'nin *Müsned*'i,³⁷¹ İbn Hibbân'ın *Sahîh*'i³⁷² gibi birkaç eserde yer almaktadır.

Hâkim en-Nîsâbûrî bu rivâyetin Şeyhayn'ın sıhhat şartlarına uyduğunu belirtmiştir. Zehebî aynı şekilde Buhârî ve Müslim'in şartlarını barındırdığı hususunda ona muvafakat etmiştir.³⁷³

Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'ini tahkik eden Hüseyin Selim Esed ve İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inin muhakkiki Şuayb Arnavut bu rivâyet için *hasen* demişlerdir.³⁷⁴

Beğavî'nin *mürsel* olarak zikrettiği rivâyet, muteber sayılan hadis, tefsir ve Tabakât türü eserlerde birçok farklı tarikle nakledilmiştir. Yapılan değerlendirmeler ve rivâyetin birçok eserde nakledilmesi sıhhatini kuvvetlendirmektedir. Aktardığımız sıhhat değerlendirmelerini de göz önüne alarak bu rivâyetin *sahîh* olduğunu söylemek mümkündür.

³⁶⁴ Vâhidî, *el-Vasît fi't-Tefsîr*, 3/86.

³⁶⁵ Semerkandî, *et-Tefsîr*, 2/293.

³⁶⁶ Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdulcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Yasin b. İbrahim ve Ganim b. Abbas b. Ganim (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418/1997), 3/204.

³⁶⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata' (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990), 3/189.

³⁶⁸ Ebu'l-Hasan Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzûrî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Muhammed Hamidullah (Mısır: Dâru'l-Maarif, ts.), 1/159-160.

³⁶⁹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliya ve Tabakatu'l-Esfîya*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1409/1988), 1/140.

³⁷⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru'l-Kıble, 1427/2006), 15/596-597, 17/198.

³⁷¹ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *el-Müsned*, 1/324-325.

³⁷² İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 15/552.

³⁷³ Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 2/357.

³⁷⁴ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *el-Müsned*, 1/324-325; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 15/552.

1.19. (Nahl, 16/110) İle İlgili Hadisler

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٠﴾

“Sonra gerçekten senin Rabbin, baskıya maruz kaldıktan sonra hicret eden, sonra cihad eden ve sabredenlerin yardımcısıdır. Şüphesiz senin Rabbin bundan sonra çokça bağışlayan çokça merhamet edendir (110).”

1.19.1. Hadis

وَقَالَ الْحَسَنُ وَعِزَّتُهُ: نَزَلَتْ فِي عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعْدِ بْنِ أَبِي سَرْحٍ، وَكَانَ يَكْتُمُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاسْتَزَلَّهُ الشَّيْطَانُ، فَلَجَقَ بِالْكَفَّارِ، فَأَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقَتْلِهِ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ، فَاسْتَجَارَهُ لَهُ عُثْمَانُ، وَكَانَ أَخَاهُ لِأُمِّهِ مِنَ الرِّضَاعَةِ، فَأَجَارَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ إِنَّهُ أَسْلَمَ وَحَسَنَ إِسْلَامَهُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ هَذِهِ الْآيَةَ

Hasan Basrî ve İkrime şöyle dediler: “Bu ayet Abdullah b. Sa’d b. Ebî Serh hakkında inmiştir. O, Nebî (s.a.s) için yazardı (vahiy kâtipliğini yapardı). Şeytan onun ayağını kaydırды da kâfirlerin arasına ilhak etti. Nebî (s.a.s) de Mekke’nin fetih günü onun katledilmesini emretti. Osman onun için himaye/eman istedi. Onun sütkardeşiydi. Rasûlullah (s.a.s) de ona dokunmadı. Sonra o tekrar Müslüman oldu ve bu hususta çok samimiyet gösterdi.”³⁷⁵ Bunun üzerine bu ayet indi. (5/47).

Beğavî bu rivâyeti hocası Sa’lebi’den olduğu gibi aktarmıştır.³⁷⁶

Müellifin her iki hadis kitabına da almadığı bu rivâyeti Ebû Dâvûd,³⁷⁷ Nesâî,³⁷⁸ Hâkim en-Nisâbûrî³⁷⁹ ve Beyhakî³⁸⁰ Hüseyin b. Vâkîd’da birleşen farklı senedlerle İkrime kanalıyla İbn Abbas’tan nakletmişlerdir. Ancak “Sonra o tekrar Müslüman oldu ve bu hususta çok samimiyet gösterdi” kısmı bu rivâyetlerde yer almamaktadır.

³⁷⁵ Hz. Peygamber’in (s.a.s) vahiy kâtipliğini yapıp sonra irtidat eden ve tekrar Müslüman olan Abdullah b. Sa’d b. Ebî Serh hakkında detaylı bilgi için bk. Yusuf Akpınar, *Abdullah b. Sa’d b. Ebî Serh’in Hayatı*, (Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

³⁷⁶ Sa’lebi, *el-Keşf ve l-Beyân*, 6/47.

³⁷⁷ Ebû Dâvûd, “32 Hudûd”, 1, (No. 4358).

³⁷⁸ Nesâî, “37 Tahrîmu’d-Dem”, 15, (No. 4069).

³⁷⁹ Zehebî, *Telhîsu l-Müstedrek*, 2/57, 3/45.

³⁸⁰ Beyhakî, *es-Sünenü l-Kübrâ*, 8/341-342.

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'ini tahkik eden Şuayb Arnavut rivâyet için şunları demiştir: “*Sahîh liğayrihidir*. Bu isnad Ali b. Hüseyin b. Vâkîd sebebiyle *hasendir*. O *sadûktur*.”³⁸¹

Hâkim, *Müstedrek*'te yer alan rivâyetlerden biri için Şeyhayn'ın şartlarına, bir diğeri için ise Buhârî'nin şartlarına uyduğunu belirtmiştir.

Zehebî de Hâkim'in Şeyhayn'ın şartlarına uyduğunu söylediği rivâyet için *sahîh* demiştir. Bir diğeri için de Buhârî'nin şartlarına uyduğunu söylemiştir.³⁸²

Rivâyet hakkında yapılan değerlendirmeler neticesinde senedde *sadûk* olarak nitelenen râvînin de durumu göz önüne alarak *sahîh liğayrihi* diyebiliriz.

1.20. (Nahl, 16/124) İle İlgili Hadisler

إِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٢٤﴾

“Cumartesi günü tatili yalnızca o gün hususunda ihtilafa düşenlere farz kılındı. Şüphesiz ki Rabbin, onların ayrılığa düştükleri şeyler konusunda kıyamet günü aralarında hükmedecektir (124).”

1.20.1. Hadis

أَخْبَرَنَا أَبُو عَلِيٍّ حَسَّانُ بْنُ سَعِيدٍ الْمَنْبِغِيُّ، أَخْبَرَنَا أَبُو طَاهِرٍ مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ مُحَمَّدٍ الزَّيَّادِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ الْقَطَّانُ، حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ السُّلَمِيُّ، أَنَّبَانَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَنَّبَانَا مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنْبِهِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ عَنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "نَحْنُ الْآخِرُونَ السَّابِقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، بَيَدَ أَنَّهُمْ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِنَا، وَأُوتِيَاهُ مِنْ بَعْدِهِمْ، فَهَذَا يَوْمُهُمُ الَّذِي فُرِضَ عَلَيْهِمْ فَاخْتَلَفُوا فِيهِ، فَهَذَا اللَّهُ لَهُ، فَهُمْ لَنَا فِيهِ تَبَعٌ، فَأَلِيَهُوْا غَدًا، وَالنَّصَارَى بَعْدَ غَدٍ"

Ebû Ali Hassan b. Saîd el-Menî' ← Ebû Tâhir Muhammed b. Muhammed b. Muhammeş ez-Ziyâdî ← Ebû Bekir Muhammed b. el-Hüseynî el-Kattân ← Ahmed b. Yusuf es-Sülemî ← Abdurrezzâk ← Ma'mer ← Hemmâm b. Münebbih.

Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “Biz sonradan gelen, kıyamet günü de öne geçenleriz. Hâlbuki onlara bizden evvel, bize de onlardan sonra kitap verilmiştir. Bu, onlara farz kılınıp da kendisi hakkında ayrılığa düştükleri gündür. Allah onunla bizi doğru yola iletmiştir. Onlar gün

³⁸¹ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, 6/414.

³⁸² Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 2/57, 3/45.

hususunda bize tabidirler/bizden sonra gelirler. Yahudilerinki yarın, Hristiyanlarınki ise yarından sonraki gündür.” (5/52).

Müellif mezkûr rivâyeti her iki hadis kitabında da nakletmiş ve *Mesâbih*'teki rivâyeti *sıhâh*lar arasına almıştır.³⁸³

Buhârî,³⁸⁴ Müslim,³⁸⁵ Nesâî³⁸⁶ ve Ahmed b. Hanbel,³⁸⁷ bu rivâyete eserlerinde yer vermişlerdir.

Kütüb-i Tis'a dışında muteber kabul edilen Hemmâm b. Münebbih'in *Sahîfe*'si,³⁸⁸ Humeydî'nin *Müsne'd*'i,³⁸⁹ İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'i,³⁹⁰ Ebû Avâne'nin *Müsne'd*'i (öl. 316/929)³⁹¹ ve İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde³⁹² de bu rivâyet mevcuttur.

İsnadda yer alan Ma'mer b. Râşid bu rivâyeti eserine almazken, Abdurrezzâk b. Hemmâm tefsirinde aynı rivâyeti nakletmiştir.³⁹³

Şeyhayn'ın sıhhat şartlarını taşıması sebebiyle başka bir araştırma ve değerlendirmeye tabi tutmadan bu rivâyet için *sahîh*tir diyebiliriz.

1.21. (Nahl, 16/125-126-127-128) İle İlgili Hadisler

أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُنْتَهِدِينَ ﴿١٢٥﴾ وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ ﴿١٢٦﴾ وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٧﴾ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ ﴿١٢٨﴾

“(İnsanları) hikmetle ve güzel nasihatlerle Rabbinin yoluna çağır ve onlarla en uygun/güzel şekilde mücadele et. Muhakkak ki senin Rabbin yolundan sapanları da doğruya erenleri de en iyi bilendir (125). Şayet cezalandırıcaksanız size yapılanın aynısı ile karşılık verin. Eğer sabrederseniz

³⁸³ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 4/200-201; a.mlf., *Mesâbihu's-Sünne*, 1/464.

³⁸⁴ Buhârî, “11 Cum'a”, 1, (No. 876).

³⁸⁵ Müslim, “7 Cum'a”, 20, 21.

³⁸⁶ Nesâî, “14 Cum'a”, 1, (No. 1367).

³⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 12/363-364, 13/135-136, 475, 16/314.

³⁸⁸ Hemmâm b. Münebbih, *es-Sahîfetu's-Sahîha*, 28.

³⁸⁹ Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsa el-Kureşî el-Humeydî, *el-Müsne'd*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dimeşk: Dâru's-Sekâ, 1416/1996), 2/190.

³⁹⁰ İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 3/109-110.

³⁹¹ Ebû Avâne Ya'kûb b. İshâk b. İbrahim el-İsferâyînî, *el-Müsne'd*, thk. Eymen b. Arif ed-Dimeşkî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1419/1998), 2/126.

³⁹² İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 7/23-24.

³⁹³ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 1/82-83.

and olsun ki bu sabredenler için çok daha hayırlıdır (126). Öyleyse sabret. Senin sabrın sadece Allah'ın yardımıyla. Onlara üzülmeye, onların kurdukları tuzaklardan da endişe etme (127). Muhakkak ki Allah korunup sakınanlarla ve iyilik yapanlarla beraberdir (128).”

1.21.1. Hadis

وَإِنْ عَاقِبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ. هَذِهِ الْآيَاتُ نَزَلَتْ بِالْمَدِينَةِ فِي شَهَادَةِ أَحَدٍ وَذَلِكَ أَنَّ الْمُسْلِمِينَ لَمَّا رَأَوْا مَا فَعَلَ الْمُشْرِكُونَ بِقَتْلِهِمْ يَوْمَ أُحُدٍ مِنْ تَبْقِيرِ الْبُطُونِ وَالْمُثَلَّةِ السَّيِّئَةِ حَتَّى لَمْ يَبْقَ أَحَدٌ مِنْ قَتْلَى الْمُسْلِمِينَ إِلَّا مُثَلٌّ بِهِ غَيْرَ حَنْظَلَةٍ بِنِ الرَّاهِبِ فَإِنَّ أَبَاهُ أَمِيرَ الرَّاهِبِ كَانَ مَعَ أَبِي سُفْيَانَ فَتَرَكُوا حَنْظَلَةَ لِذَلِكَ، فَقَالَ الْمُسْلِمُونَ حِينَ رَأَوْا ذَلِكَ: لَيْنَ أَظْهَرَنَا اللَّهُ عَلَيْهِمْ لَنَزِيدَنَّ عَلَى صَبِيحِهِمْ وَلَنَمُتَّلَنَّ بِهِمْ مُثَلَّةً لَمْ يَفْعَلْهَا أَحَدٌ مِنَ الْعَرَبِ بِأَحَدٍ، فَوَقَفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى عَمِّهِ حَمْزَةَ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَقَدْ جَدَعُوا أَنْفَهُ وَأَذِيهِ وَقَطَعُوا مَذَاكِرَهُ وَبَقَرُوا بَطْنَهُ، وَأَخَذَتْ هِنْدُ بِنْتُ عُتْبَةَ قِطْعَةً مِنْ كَبِدِهِ فَمَضَغَتْهَا ثُمَّ اسْتَرْطَتْهَا لِتَأْكُلَهَا فَلَمْ تَلْبَثْ فِي بَطْنِهَا حَتَّى رَمَتْ بِهَا فَبَلَغَ ذَلِكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: «أَمَا إِنَّهَا لَوْ أَكَلَتْهَا لَمْ تَدْخُلِ النَّارَ أَبَدًا إِنْ حَمْزَةُ أَكْرَمُ عَلَى اللَّهِ تَعَالَى مِنْ أَنْ يُدْخَلَ شَيْئًا مِنْ جَسَدِهِ النَّارَ»

فَلَمَّا نَظَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى حَمْزَةَ نَظَرَ إِلَى شَيْءٍ لَمْ يَنْظُرْ إِلَى شَيْءٍ كَانَ أَوْجَعَ لِقَلْبِهِ مِنْهُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْكَ فَإِنَّكَ مَا عَلِمْتَكَ إِلَّا فَعَالًا لِلْخَيْرَاتِ وَصَوْلًا لِلرَّحِمِ، وَلَوْلَا خُرْنٌ مِنْ بَعْدِكَ عَلَيْكَ لَسَرْنِي أَنْ أَدْعَكَ حَتَّى تُحْشَرَ مِنْ أَفْوَاجِ شَيْءٍ أَمَّا وَاللَّهِ لَئِنْ أَطْفَرَنِي اللَّهُ بِهِمْ لَأَمُتَلَنَّ بِسَبْعِينَ مِنْهُمْ مَكَانَكَ» ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: وَإِنْ عَاقِبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِالْآيَةِ.

وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ، أَيْ: وَلَئِنْ عَفَوْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلْعَافِينَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «بَلْ نَصَبْرُ» وَأَمْسَكَ عَمَّا أَرَادَ وَكَفَّرَ عَنْ يَمِينِهِ.

“Şayet cezalandırıcaksanız size yapılanın aynısı ile karşılık verin.” Bu ayetler Uhud şehitleri hakkında Medine’de nazil olmuştur. Uhud günü müşrikler Müslümanların cenazelerinin karınlarını yarmış, organlarını parçalamışlardı. Hanzala b. Râhib dışında zarar görmeyen ceset kalmamıştı. Çünkü onun babası Ebû Âmir er-Râhib, Ebû Süfyân’ın safındaydı. Bu sebeple Hanzala’ya zarar vermeden bırakmışlardı. Müslümanlar bu manzarayı görünce: “Allah’a yemin olsun ki şayet Allah bize onlara karşı bir üstünlük verirse onların yaptıklarının daha fazlasını onlara yapacağız. Öyle ki daha evvel Araplar’dan hiç kimsenin şu ana dek yapmadığı şekilde onların ölmüşlerine zarar vereceğiz” dediler. Rasûlullah (s.a.s) amcası Hamza

b. Abdulmuttalib'in yanında durdu. Hamza'nın burnunu ve kulaklarını kesip almışlardı. Erkeklik organını kesip koparmış, karnını da boydan yarmışlardı. Hint binti Utbe onun karaciğerinden bir parça alıp çiğneyip yutmuştu. Ancak o et parçası onun karnında kalmamış ve dışarı atmıştı. Bu olay Nebî'ye (s.a.s) ulaşınca şöyle buyurdu: *“Eğer onu yeseydi ebediyen cehenneme girmezdi. Çünkü Hamza Allah katında çok değerlidir. Allah Teâlâ onun bedeninden bir parçayı cehenneme sokmaz.”*

H. Peygamber (s.a.s) H. Hamza'ya baktığında daha önce hiç görmediği bir manzara ile karşı karşıya kalmış, kalbinde bir acı hissetmiş ve bunun üzerine şöyle buyurmuştur: *“Allah sana rahmet eylesin. Ben senin hakkında tek bir şey biliyorum. O da senin çok hayır yapan ve akrabalarına ihsanda bulunan biri olmandır. Şayet senden sonra hüznlenmek olmasaydı cesedinin parçaları farklı yerlerden toplanıp haşredilene kadar seni bırakmak beni gerçekten sevindirirdi. Allah'a yemin olsun ki eğer Allah bana onlara karşı bir üstünlük bahşederse senin yerine onlardan yetmiş kişiye aynısını yapacağım.”* Bunun üzerine Allah **“Şayet cezalandıracağsanız size yapılanın aynısı ile karşılık verin”** ayetini indirdi.

“Eğer sabrederseniz and olsun ki bu sabredenler için çok daha hayırlıdır.”

Nebî (s.a.s): *“O halde sabrederiz”* demiş ve yapmayı istediği şeyi yapmayıp yemin keffaretini yerine getirmiştir. (5/53).

Beğavî bu rivâyeti senedsiz bir şekilde hocası Sa'lebî'den nakletmiştir.³⁹⁴

Tirmizî'de yer alan ve Enes b. Mâlik'ten nakledilen rivâyetin bir kısmı şu şekildedir: *“Uhud günü Rasûlullah (s.a.s) Hamza'nın yanına geldi ve durdu. Cesedin gözünün oyulmuş ve kulağının kesilmiş olduğunu gördü. Sonra şöyle buyurdu: ‘Şayet Safiyye'yi sıkıntıya düşürecek olmasaydım Hamza'nın naaşını böyle bırakır, vahşi hayvanların yemesi için terk ederdim. Kıyamet günü de onların karınlarından dirilmesini arzu ederdim.’* Enes şöyle devam etti: *‘Sonra H. Peygamber (s.a.s) bir parça eski kumaş istedi ve onunla kefenledi. Bu bez parçası ayaklarına doğru çekildiğinde yüzü, yüzüne çekildiğinde ise ayakları açıkta kalıyordu.’*³⁹⁵ Hint ile ilgili kısım bu rivâyette yer almamaktadır.

³⁹⁴ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/52.

³⁹⁵ Tirmizî, “8 Cenâiz”, 30, (No. 1016).

Hâkim de *Müstedrek*'te Tirmizî'nin *Sünen*'inde yer alan rivâyete benzer şekilde Enes b. Mâlik'ten aktarmıştır.³⁹⁶

Abd b. Humeyd³⁹⁷ ve Ebû Ya'lâ'nın³⁹⁸ *Müsned*'lerinde, Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'inde,³⁹⁹ Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübra*'sında⁴⁰⁰ da bu rivâyet yer almıştır. Rivâyetlerde yer alan lafızlar ve olay örgüsü Tirmizî'dekine yakındır.

Dârekutnî bu rivâyeti *Sünen*'de İbn Abbas tarikiyle farklı lafızlarla zikretmiştir.⁴⁰¹

Esbâbu'n-Nüzûl isimli eserinde Vâhidî de aynı rivâyeti senedsiz olarak zikretmiştir. Farklı lafızlarla ayna manaya gelen bir rivâyeti ise İbn Abbas'tan senedli bir şekilde rivâyet etmiştir.

Yine bahsi geçen rivâyetin sadece bir kısmını içeren, Ebû Hureyre ve İbn Abbas'tan farklı isnadlarla nakletmiştir.⁴⁰²

Tirmizî, bu rivâyet hakkında “Enes'in hadisi *garîb* hadistir. Enes'in hadisini bu vecih dışında bilmiyoruz” demiştir.⁴⁰³

Hâkim en-Nisâbûrî rivâyetler hakkında bir yorum yapmazken Zehebî de sükût etmiştir. Bir diğeri için ise Müslim'in şartlarına uyduğunu belirtmiş Zehebî de ona muvafakat etmiştir.⁴⁰⁴

Beyhakî'nin *Şuabu'l-Îmân* isimli eserinde geçen rivâyet için Abdulali Abulhamid Hâmid ve Muhtar Ahmed en-Nedvî “Tüm ricallerini bilmiyoruz, *zayıftır*” demişlerdir.⁴⁰⁵

Dârekutnî “İsmail b. Ayyâş'tan başkası rivâyet etmemiştir. Şâmîler'in dışındakilere göre bu *muzdarip*⁴⁰⁶ hadistir” demiştir.⁴⁰⁷

³⁹⁶ Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 1/365.

³⁹⁷ Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, 352-353.

³⁹⁸ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *el-Müsned*, 6/264-265.

³⁹⁹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 11/62-63.

⁴⁰⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 4/16.

⁴⁰¹ Dârekutnî, *es-Sünen*, 5/207-208.

⁴⁰² Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 282-284

⁴⁰³ Tirmizî, *es-Sünen*, 37/326.

⁴⁰⁴ Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 1/365, 3/196.

⁴⁰⁵ Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, 1/541-542.

⁴⁰⁶ Muzdarib; Birbirine zıt oldukları halde birini diğerine tercih imkânı olmayan hadislerden her biri. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 242. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 301-302; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 357-358.

⁴⁰⁷ Dârekutnî, *es-Sünen*, 5/207-208.

Heysemî (öl. 807/1405) de bu rivâyeti dört yerde zikretmiştir. Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin *Müsned*'inde yer alan ve Enes b. Mâlik'ten varid olan rivâyet için "Ricalleri *Sahîh*'in ricalleridir", İbn Abbas ve Ebû Hureyre'den nakledilenler için "zayıf" demiştir.⁴⁰⁸

Muhakkik Hüseyin Selim Esed, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin *Müsned*'indeki rivâyetin *hasen* olduğu kannatine varmıştır.⁴⁰⁹

Tahrîcini yaptığımız rivâyetin Hint binti Utbe ile ilgili kısımlarını hadis kaynaklarında tespit edemedik.

Rivâyetin ilk kısmına yapılan değerlendirmeleri göz önüne alarak birçok senedle varid olması ve *şâhid*lerinin bulunması sebebiyle *hasen liğayrihi* seviyesinde olduğu kanaatini taşıyoruz.

⁴⁰⁸ Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebû Bekir b. Süleyman el-Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994), 3/122, 6/171-174.

⁴⁰⁹ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *el-Müsned*, 6/265.

Değerlendirme

Müellif Nahl sûresi tefsirinde naklettiği rivâyetlerin on ikisinin senedini zikrederken geriye kalanların senedlerini hazf ederek aktarmıştır. Naklettiği rivâyetlerin 2'sine sadece *Şerhu's-Sünne*'de yer verirken 13 rivâyeti her iki hadis kitabına da almıştır. Geriye kalan 11 rivâyeti ise hadis kitaplarına almamıştır. *Mesâbîh*'te aktardığı rivâyetlerin 9'unu *sıhâh*lar, 4'ünü ise *hısân*lar arasında nakletmiştir.

Rivâyetlerin 16'sı Kütüb-i Tis'a'sa yer alırken 2'si Kütüb-i Tis'a dışında kalan hadis kitaplarında, 9'u ise hadis kitapları dışındaki kaynaklarda yer almıştır.

Nahl Sûresi'nde yer alan, *kudsî*, *merfû*', *mevkûf* ve *maktû*' olarak değerlendirilen bu rivâyetlerin 15'inin *merfû*', 5'inin *mevkûf*, 5'inin *maktû*', 1'inin ise *kudsî* olduğunu tespit ettik. 13 rivâyetin -4'ü *muttefekun aleyh* olmak üzere- *sahîh*, 5 rivâyetin *hasen*, 2 rivâyetin *zayıf*, 1 rivâyetin aslının olmadığına kanaat getirirken 5 rivâyet hakkında ise *sükût* ettik.

Kütüb-i Tis'a müelliflerinden Buhârî 8, Müslim 8, Ebû Dâvûd 7, Tirmizi 8, Nesâî 7, İbn Mâce 7, Ahmed b. Hanbel 13 ve Dârimî 3 rivâyeti eserlerinde nakletmişlerdir. Bu sûrede yer alan rivâyetlerin hiçbirini Mâlik b. Enes'in *Muvatta*'nda tespit edemedik.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. İSRÂ SÛRESİ

Bu bölüm altında önce İsrâ sûresi hakkında kısa bir bilgi verilecektir. Daha sonra ise ayet ve hadisin meali verilerek ayetin tefsiri sadedinde nakledilen rivayetin tahrîc ve değerlendirilmesine geçilecektir.

1.1. İsrâ Sûresi Hakkında Kısa Bilgi

Mekkî bir sûre olan İsrâ Sûresi, Kasas Sûresi'nden sonra inmiştir. Nüzûl sırasına göre 50, mushaftaki sıraya göre 17. sırada yer alır. Ayet sayısı 111'dir. İçerisinde Medine'de nazil olmuş ayetler olduğunu söyleyip Medenî bir sûre olduğunu savunanlar da vardır. İsmi ilk ayette yer alan ve gece yürüyüşü manasına gelen "İsrâ" kelimesinden almıştır. İsrail oğullarından bahsettiği için "Benî İsrail Sûresi" olarak da bilinir. Ayrıca "Sübhân" diye de anılmaktadır.

İsrâ Sûresi'ni beş bölümde incelemek mümkündür. Bunların ilkinde Medine'ye hicretten evvel vukû bulan İsrâ olayından bahsedilmiştir. Allah Teâlânın bazı mucizelerini göstermek için Hz. Muhammed'i (s.a.s) bir gece Mescid-i Harâm'dan alıp Mescid-i Aksâ'ya götürdüğü belirtilmektedir. Bu kısımda daha sonra İsrail oğullarının yeryüzünde iki defa çıkardıkları karışıklığa ve başlarına gelen musibetlere değinilir. Kaynaklarda, bu hadiselerden ilkinin kendilerine gönderilmiş olan peygamberlerden İshâk'ı katletmeleri ya da Yeramya'yı hapsedmeleri, ikincisinin ise Hz. Yahyâ'yı öldürüp Hz. İsa'yı öldürmeye azmetmeleri olduğu rivâyet edilmektedir. Bu ayetlerde müşriklerin İsrail oğullarının başına gelen musibetlerden bir ders çıkarmaları istenmektedir. Ayrıca bütün insanların bunlardan ibret almaları gayesinin olduğu da söylenebilir. Yine bu bölümde bir kimsenin hayrı arzuladığı gibi şerri de arzuladığı, her insanın işlediği tüm amellerin kıyamet gününde bir kitapta yazılı olarak ona sunulacağı, hiç kimsenin başka birinin günahını yüklenemeyeceği, Allah'ın bir memleketi yok etmek istediğinde o beldenin ileri gelenlerine kötü işler yapmalarını emrederek o beldeyi helâk edeceği, ahireti ve dünyayı talep edenlerin bu isteklerinin verileceği ifade edilir.

İkinci bölümünde sadece Allah'a ibadet etme, ana-babaya karşı iyi ve güzel davranma, akrabalara, yoksul kimselere ve yolda kalmışlara haklarını verme, cimri olmaktan kaçınma ve israf etmeme üzerinde durularak bu konulara riayet

etmeyenlerin kınanacakları açıkça belirtilmiştir. Toplumda bu kural ve ilkelere uyulduğu zaman yardımlaşmanın gelişerek güven ve huzurun temin edileceğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca geçim sıkıntısı korkusuna kapılıp da çocukların öldürülmemesi, yetim malına kötü niyetle yaklaşılması, Allah'ın öldürülmesini haram saydığı cana haklı bir sebep olmaksızın kısılmaması, haksız bir şekilde katledilen bir kimsenin velisinin de kisası uygularken aşırıya gidip de hukuksuzluk yapmaması, zina gibi çirkin bir işten kaçınılması, bir kimsenin hakkında bilgi sahibi olmadığı şeyin peşine düşmemesi ölçüde ve tartıda hileden uzak durulması ve kibirlenerek yürünmemesi gerektiği belirtilmiştir.

Üçüncü kısım tevhid ilkesine vurgu yapar. Hz. Peygamber'e (s.a.s) hitapta bulunularak Kur'an okuduğunda kendisi ile mümin olmayanlar arasına gizli bir perde çekildiği, onların kalplerine Kur'an'ı anlamalarına mani olacak kılıflar, kulaklarının üzerine ağırlık konulduğu, Allah Teâlâ zikredildiği vakit arkalarını dönüp çekip gittikleri ve Rasûlullah'ın (s.a.s) büyülenmiş olduğunu iddia ettikleri belirtilmiştir. Allah'a kız çocuk isnadında bulunanlar ve başkalarını O'na ortak koşanlar şiddetli bir şekilde kınanmıştır. Göklerde ve yerde bulunan her şeyin Allah'ı zikrettiği vurgulanmıştır. Ayrıca müşriklerin ölümden sonra tekrar dirilme hususunda sordukları sorulara da cevap verilmiştir.

Dördüncü bölümde bir musibet anında sadece Allah'a yalvaran, o musibet geçip de selamete kavuştuğunda Allah'tan yüz çevirenler kınanmış ve Allah'ın onların başlarına tekrar musibet vermesinden güvende olamayacakları açıkça belirtilmiştir. Şeytan'ın Hz. Âdem'e secde etmekten imtina edip Allah Teâlânın emrine isyan etmesi ve insanları Allah'a iman etmekten alıkoyma gayesi aktararak İblis'in sâlih kullar üzerinde bir etkisinin olamayacağı vurgulanmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber'e (s.a.s) ruh hususunda sorulduğu, buna cevap olarak da ruhun bilgisinin yalnızca Allah katında olduğu ve bu hususta insanlara çok az bir bilgi verildiği belirtilmiştir.

Beşinci bölümde ise insanlar ve cinlerin bir araya toplanıp Kur'ân'ın bir benzerini dahi meydana getiremeyecekleri kesin olarak vurgulanmış, Hz. Peygamber'in (s.a.s) insanlara müjdeleyici ve aynı zamanda bir uyarıcı olarak gönderildiği, kendilerine ilim verilen kimselerin Allah'ın ayetleri okunduğunda

ağlayıp secdeye kapandıkları belirtilmiştir. Ayrıca sûrenin son ayetlerinde samimi olma ve sadece Allah’a yönelme hususunda önemle durulmuştur.⁴¹⁰

1.2. Hadislerin Tahrîci

İsrâ sûresi hakkında verilen bu kısa bilgidен sonra hadislerin tahrîci yapılacaktır.

1.3. (İsrâ, 17/1) İle İlgili Hadisler

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ

السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ﴿١﴾

“Ayetlerimizden bir kısmını kendisine gösterelim diye kulunu Mescid-i Haram’dan, etrafını berketli/mübarek yaptığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah eksik sıfatlardan beridir. O her şeyi hakkıyla işiten, hakkıyla görendir (1).”

1.3.1. Hadis

رَوَى قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ عَنْ مَالِكِ بْنِ صَعَصَعَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «بَيْنَا أَنَا فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فِي

الْحَجْرِ بَيْنَ النَّائِمِ وَالْيَقْظَانِ إِذْ أَتَانِي جِبْرِيلُ بِالْبُرَاقِ»، فَذَكَرَ حَدِيثَ الْمِعْرَاجِ.

Katâde, Enes b. Mâlik tarikiyle Mâlik b. Sa’saa’dan Allah Rasûlü’nün (s.a.s) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Cibril, ben Mescid-i Haram’da, Hicr’de⁴¹¹ uyku ile uyanıklık hali arındayken Burak’la bana geldi.” Ardından da miraç hadisini nakletti. (5/57).

Rivâyetin tamamı aşağıda geleceği için tahrîcini orada yaptık.

1.3.2. Hadis

وَرَوَى عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا كَانَتْ تَقُولُ مَا فُقِدَ جَسَدُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَكِنْ اللَّهُ أَسْرَى بِرُوحِهِ.

⁴¹⁰ Bu bilgiler şu eserlerden özetlenerek alınmıştır: Sâvî, *Hâşiyetu’s-Sâvî alâ Tefsîri’l-Celâleyn*, 2/444; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 5/303-305; Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*, 3/456-457; Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 2/635-636; Demirci, *Kur’ân Tefsîrinde Farklı Yorumlar*, 2/184; Yaşaroğlu, “İsrâ Sûresi”, 23/177-178.

⁴¹¹ Kâbe ile hatim denilen yarım daire şeklindeki duvar arasında kalan ve altın oluğun altına rastlayan yer. Fuat Günel, “Hicr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/455-456.

H. Aîşe (ra)'nın şöyle dediği rivâyet olunmuştur: “Nebî'nin (s.a.s) (isrâ olayı cereyan ettiği esnada) bedeni kaybolmamıştır. Allah Teâlâ O'nun yalnızca ruhunu gece alıp götürmüştür.”

H. Aîşe'den nakledilen bu rivâyeti müellifin her iki hadis kitabı, Kütüb-i Tis'a ve diğer muteber hadis kaynaklarında tespit edemedik.

Rivâyeti İbn İshâk (öl. 151/768) *Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî* de;⁴¹²

“Ahmed ← Yunus ← İbn İshâk ← Ebû Bekir ailesinden biri ← Aîşe” senediyle,

İbn Hişâm (öl. 218/833) da İbn İshâk'tan nakille *Sîretu'n-Nebeviyye* de;⁴¹³

Taberî tefsirinde;⁴¹⁴

“İbn Humeyd ← Seleme ← Muhammed ← Ebû Bekir ailesinden biri ← Aîşe” senediye zikretmişlerdir.

Rivâyetin senedinde yer alan *meçhûl* râvî sebebiyle *zayıf* olduğunu söylemek mümkündür.

1.3.3. Hadis

أَخْبَرَنَا أَبُو عُمَرَ عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ أَحْمَدَ الْمَلِخِيُّ أَنَا أَبُو حَامِدٍ أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ التُّعَيْمِيُّ أَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ يُونُسَ الْفَرَبِيُّ ثنا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبُخَارِيُّ ثنا هُدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ ثنا هَمَامُ بْنُ يَحْيَى ثنا قَتَادَةُ ح قَالَ الْبُخَارِيُّ: وَقَالَ لِي خَلِيفَةُ الْعَصْفَرِيِّ: ثنا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ ثنا سَعِيدٌ وَهْشَامٌ. قَالَا: ثنا قَتَادَةُ ثنا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ عَنْ مَالِكٍ بْنِ صَعْصَعَةَ عَنْ نَبِيِّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، حَدَّثَهُمْ عَنْ لَيْلَةَ أُسْرِي بِهِ، ح قَالَ الْبُخَارِيُّ: ثنا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ ثنا اللَّيْثُ عَنْ يُونُسَ عَنِ ابْنِ شَهَابٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ وَكَانَ أَبُو ذَرٍّ يُحَدِّثُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: ح، وَأَخْبَرَنَا أَبُو سَعِيدٍ إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْقَاهِرِ أَنَا أَبُو الْحُسَيْنِ عَبْدُ الْغَافِرِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْفَارِسِيُّ أَنَا أَبُو أَحْمَدَ مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى الْجُلُودِيُّ ثنا أَبُو إِسْحَاقَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ سَفِيَانَ ثنا أَبُو الْحُسَيْنِ مُسْلِمُ بْنُ الْحَجَّاجِ ثنا شَيْبَانُ بْنُ فَرُّوخٍ ثنا حَمَادُ بْنُ سَلَمَةَ ثنا ثَابِتُ الْبُنَانِيُّ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: - دَخَلَ حَدِيثُ بَعْضِهِمْ فِي بَعْضٍ -

⁴¹² Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî, *Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978), 295.

⁴¹³ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/399.

⁴¹⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 14/445.

قَالَ أَبُو ذَرٍّ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «فُرِّجَ عَنِّي سَفْفُ بَيْتِي وَأَنَا بِمَكَّةَ، فَتَزَلَ جِبْرِيلُ فَفَرَّجَ صَدْرِي ثُمَّ غَسَلَهُ بِمَاءٍ زَمْزَمَ ثُمَّ جَاءَ بِطَسْتٍ مِنْ ذَهَبٍ مَمْتَلَى حِكْمَةً وَإِيمَانًا فَأَفْرَغَهُ فِي صَدْرِي، ثُمَّ أَطْبَقَهُ.

»وَقَالَ مَالِكُ بْنُ صَعْصَعَةَ: إِنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدَّثَهُمْ عَنْ لَيْلَةِ أُسْرِي بِهِ قَالَ: «بَيْنَمَا أَنَا فِي الْحَطِيمِ وَرُؤُوسًا قَالٍ فِي الْحِجْرِ بَيْنَ النَّائِمِ وَالْيَقْظَانِ»، وَذَكَرَ بَيْنَ رَجُلَيْنِ «فَأَتَيْتُ بِطَسْتٍ مِنْ ذَهَبٍ مَمْلُوءٍ حِكْمَةً وَإِيمَانًا فَشَقُّ مِنَ التَّخْرِ إِلَى مَرَاقِّ الْبَطْنِ، وَاسْتُخْرِجَ قَلْبِي فُغْسِلَ ثُمَّ مَلِءَ، وَقِيلَ حُشِي، ثُمَّ أُعِيدَ.

»وَقَالَ سَعِيدٌ وَهَشَامٌ: «ثُمَّ غُسِلَ الْبَطْنُ بِمَاءٍ زَمْزَمَ ثُمَّ مَلِءَ إِيمَانًا وَحِكْمَةً ثُمَّ أَتَيْتُ بِالْبَرَقِ وَهُوَ دَابَّةٌ أبيضٌ فَوْقَ الْحِمَارِ وَدُونَ الْبَعْلِ [يَقَع] خَافِرُهُ عِنْدَ مُنْتَهَى طَرَفِهِ، فَرَكِبْتُهُ فَأَنْطَلَقْتُ مَعَ جِبْرِيلَ حَتَّى أَتَيْتُ بَيْتَ الْمُقَدَّسِ، قَالَ فَرَبَطْتُهُ بِالْخُلْفَةِ الَّتِي تَرِبْتُ بِهَا الْأَنْبِيَاءُ، قَالَ: ثُمَّ دَخَلْتُ الْمَسْجِدَ فَصَلَّيْتُ فِيهِ رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ خَرَجْتُ فَجَاءَنِي جِبْرِيلُ بِإِنَاءٍ مِنْ حَمَرٍ وَإِنَاءٍ مِنْ لَبَنٍ فَاخْتَرْتُ اللَّبَنَ، فَقَالَ جِبْرِيلُ: اخْتَرْتُ الْفِطْرَةَ فَأَنْطَلَقَ بِي جِبْرِيلُ حَتَّى أَتَى السَّمَاءَ الدُّنْيَا فَاسْتَفْتَحَ قِيلَ مَنْ هَذَا؟ قَالَ: جِبْرِيلُ، قِيلَ: وَمَنْ مَعَكَ؟ قَالَ: مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قِيلَ: مَرْحَبًا بِهِ فَنِعْمَ الْمَجِيءُ جَاءَ، فَفَتَحَ [لَهُ] الْبَابَ فَلَمَّا خَلَصْتُ فَإِذَا فِيهَا آدَمُ، فَقَالَ لِي: هَذَا أَبُوكَ آدَمُ فَسَلِّمْ عَلَيْهِ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَرَدَّ السَّلَامَ، ثُمَّ قَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالْإِبْنِ الصَّالِحِ.

»وَفِي حَدِيثِ أَبِي ذَرٍّ: «عَلَوْنَا السَّمَاءَ الدُّنْيَا فَإِذَا رَجُلٌ قَاعِدٌ عَنْ يَمِينِهِ أَسْوَدَةٌ وَعَنْ يَسَارِهِ أَسْوَدَةٌ إِذَا نَظَرَ قَبْلَ يَمِينِهِ صَحِكَ وَإِذَا نَظَرَ قَبْلَ شِمَالِهِ بَكَى، فَقَالَ مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالْإِبْنِ الصَّالِحِ، قُلْتُ لِجِبْرِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: هَذَا أَبُوكَ آدَمُ وَهَذِهِ الْأَسْوَدَةُ الَّتِي عَنْ يَمِينِهِ وَشِمَالِهِ نَسَمَ بَنِيهِ، فَأَهْلُ الْيَمِينِ مِنْهُمْ أَهْلُ الْجَنَّةِ، وَالْأَسْوَدَةُ الَّتِي عَنْ شِمَالِهِ أَهْلُ النَّارِ فَإِذَا نَظَرَ عَنْ يَمِينِهِ صَحِكَ وَإِذَا نَظَرَ عَنْ قَبْلَ شِمَالِهِ بَكَى،

ثُمَّ صَعِدَ [بِي] حَتَّى أَتَى السَّمَاءَ الثَّانِيَةَ فَاسْتَفْتَحَ قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: جِبْرِيلُ، قِيلَ: وَمَنْ مَعَكَ؟ قَالَ: مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قِيلَ: مَرْحَبًا بِهِ فَنِعْمَ الْمَجِيءُ جَاءَ، فَفَتَحَ [لَهُ] فَلَمَّا خَلَصْتُ إِذَا بِيَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا وَعِيسَى [ابْنِ مَرْيَمَ] عَلَيْهِمَا السَّلَامُ وَهُمَا ابْنَا خَالَةٍ، قَالَ: هَذَا يَحْيَى وَعِيسَى، فَسَلِّمْ [عَلَيْهِمَا فَسَلَّمْتُ] فَرَدَا عَلَيَّ السَّلَامَ، ثُمَّ قَالَ: مَرْحَبًا بِالْأَخِ الصَّالِحِ وَالنَّبِيِّ الصَّالِحِ.

ثُمَّ صَعِدَ بِي إِلَى السَّمَاءِ الثَّالِثَةِ فَاسْتَفْتَحَ، فَقِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: جِبْرِيلُ، قِيلَ: وَمَنْ مَعَكَ؟ قَالَ: مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قِيلَ: مَرْحَبًا بِهِ فَنِعْمَ الْمَجِيءُ جَاءَ، فَفَتَحَ فَلَمَّا خَلَصْتُ فَإِذَا يُوسُفُ وَإِذَا هُوَ قَدْ أُعْطِيَ شَطْرَ الْخُسْنِ، قَالَ: هَذَا يُوسُفُ فَسَلِّمْ عَلَيْهِ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَرَدَّ عَلَيَّ، ثُمَّ قَالَ: مَرْحَبًا بِالْأَخِ الصَّالِحِ وَالنَّبِيِّ الصَّالِحِ.

ثُمَّ صَعِدَ بِي حَتَّى أَتَى السَّمَاءَ الرَّابِعَةَ فَاسْتَفْتَحَ، قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: جِبْرِيلُ، قِيلَ: وَمَنْ مَعَكَ؟ قَالَ: مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قِيلَ: مَرْحَبًا بِهِ فَنِعْمَ الْمَجِيءُ جَاءَ، فَفُتِحَ فَلَمَّا خَلَصْتُ فَإِذَا [أنا] يَادْرِيسُ، قَالَ: هَذَا إِدْرِيسُ فَسَلِّمْ عَلَيْهِ فَسَلِّمْتُ عَلَيْهِ، فَرَدُّ ثُمَّ قَالَ: مَرْحَبًا بِالْأَخِ الصَّالِحِ وَالنَّبِيِّ الصَّالِحِ.

«ثُمَّ صَعِدَ بِي حَتَّى أَتَى السَّمَاءَ الْخَامِسَةَ فَاسْتَفْتَحَ قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: جِبْرِيلُ، قِيلَ: وَمَنْ مَعَكَ؟ قَالَ: مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قِيلَ: مَرْحَبًا بِهِ فَنِعْمَ الْمَجِيءُ جَاءَ، [ففتح] فَلَمَّا خَلَصْتُ فَإِذَا هَارُونُ، قَالَ: هَذَا هَارُونُ فَسَلِّمْ عَلَيْهِ فَسَلِّمْتُ عَلَيْهِ فَرَدُّ ثُمَّ قَالَ: مَرْحَبًا بِالْأَخِ الصَّالِحِ وَالنَّبِيِّ الصَّالِحِ.

ثُمَّ صَعِدَ بِي حَتَّى أَتَى السَّمَاءَ السَّادِسَةَ فَاسْتَفْتَحَ قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: جِبْرِيلُ، قِيلَ: وَمَنْ مَعَكَ؟ قَالَ: مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قِيلَ: مَرْحَبًا بِهِ فَنِعْمَ الْمَجِيءُ جَاءَ، فَفُتِحَ [له] فَلَمَّا خَلَصْتُ فَإِذَا بِمُوسَى، قَالَ: هَذَا مُوسَى فَسَلِّمْ عَلَيْهِ فَسَلِّمْتُ عَلَيْهِ فَرَدُّ ثُمَّ قَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالْأَخِ الصَّالِحِ، فَلَمَّا جَاوَزْتُ بَكَى قِيلَ لَهُ: مَا يُبْكِيكَ؟ قَالَ: أَبْكِي لِأَنَّ غَلَامًا بُعِثَ بَعْدِي يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِهِ أَكْثَرَ مِمَّا يَدْخُلُهَا مِنْ أُمَّتِي.

ثُمَّ صَعِدَ بِي إِلَى السَّمَاءِ السَّابِعَةِ فَاسْتَفْتَحَ جِبْرِيلُ قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: جِبْرِيلُ، قَالَ: وَمَنْ مَعَكَ؟ قَالَ: مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: مَرْحَبًا بِهِ فَنِعْمَ الْمَجِيءُ جَاءَ، فَلَمَّا خَلَصْتُ فَإِذَا بِإِبْرَاهِيمَ، قَالَ: هَذَا أَبُوكَ فَسَلِّمْ عَلَيْهِ فَسَلِّمْتُ عَلَيْهِ فَرَدَّ السَّلَامَ ثُمَّ قَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالْإِبْنِ الصَّالِحِ. فَرَفَعَ لِي الْبَيْتَ الْمَعْمُورَ فَسَأَلْتُ جِبْرِيلَ فَقَالَ: هَذَا الْبَيْتُ الْمَعْمُورُ يُصَلِّي فِيهِ كُلُّ يَوْمٍ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ إِذَا خَرَجُوا لَمْ يَعُودُوا إِلَيْهِ آخِرَ مَا عَلَيْهِمْ.

وَقَالَ ثَابِتٌ عَنْ أَنَسٍ: «إِذَا أَنَا بِإِبْرَاهِيمَ مُسْنِدٌ ظَهَرَهُ إِلَى الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ، وَإِذَا هُوَ يَدْخُلُهُ كُلُّ يَوْمٍ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ لَا يَعُودُونَ إِلَيْهِ.

ثُمَّ ذُهِبَ بِي إِلَى سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى فَإِذَا نَبَقُهَا مِثْلُ قَلَالِ هَجْرٍ، وَإِذَا أَوْرَاقُهَا مِثْلُ آذَانِ الْفِيلَةِ، قَالَ: فَلَمَّا غَشِيَهَا مِنْ أَمْرِ اللَّهِ مَا غَشِيَهَا تَغَيَّرَتْ فَمَا أَحَدٌ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ يَسْتَطِيعُ أَنْ يَنْعَتَهَا مِنْ حُسْنِهَا، فِي أَصْلِهَا أَرْبَعَةُ أَنْهَارٍ نَهْرَانِ بَاطِنَانِ وَنَهْرَانِ ظَاهِرَانِ، فَقُلْتُ: مَا هَذَانِ يَا جِبْرِيلُ؟ فَقَالَ: أَمَّا الْبَاطِنَانِ فَنَهْرَانِ فِي الْجَنَّةِ وَأَمَّا الظَّاهِرَانِ فَالنَّيْلُ وَالْفَرَاتُ.

وَأَوْحَى إِلَيَّ مَا أَوْحَى، فَقَرَضَ عَلَيَّ خَمْسِينَ صَلَاةً فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ، فَتَزَلْتُ إِلَى مُوسَى، فَقَالَ: مَا فَرَضَ رَبُّكَ عَلَيَّ أُمْتِكَ؟ قُلْتُ: خَمْسِينَ صَلَاةً، قَالَ: ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ التَّخْفِيفَ فَإِنَّ أُمَّتَكَ لَا تُطِيقُ ذَلِكَ، فَإِنِّي قَدْ بَلَوْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَخَبَرْتُهُمْ، قَالَ: فَارْجِعْ إِلَى رَبِّي فَقُلْتُ: يَا رَبِّ خَفِّفْ عَلَيَّ أُمَّتِي فَحَطَّ عَلَيَّ خَمْسًا، فَارْجِعْ إِلَى مُوسَى فَقُلْتُ: حَطَّ عَلَيَّ خَمْسًا، قَالَ: إِنَّ أُمَّتَكَ لَا تُطِيقُ ذَلِكَ فَارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ التَّخْفِيفَ. قَالَ: فَلَمْ أَزَلْ أَرْجِعُ بَيْنَ رَبِّي وَبَيْنَ مُوسَى حَتَّى قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: يَا مُحَمَّدُ إِنَّهُنَّ خَمْسُ صَلَوَاتٍ كُلُّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ لِكُلِّ صَلَاةٍ عَشْرٌ هِيَ خَمْسٌ وَهِيَ خَمْسُونَ لَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَنْ هَمَّ

بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كُتِبَتْ لَهُ حَسَنَةٌ، فَإِنْ عَمِلَهَا كُتِبَتْ لَهُ عَشْرًا، وَمَنْ هَمَّ بِسَيِّئَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا لَمْ تُكْتَبْ شَيْئًا فَإِنْ عَمِلَهَا كُتِبَتْ سَيِّئَةٌ وَاحِدَةً، قَالَ: فَتَنَزَّلْتُ حَتَّى انْتَهَيْتُ إِلَى مُوسَى فَأَخْبَرْتُهُ، فَقَالَ: ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ التَّخْفِيفَ لِأُمَّتِكَ، فَقُلْتُ: سَأَلْتُ رَبِّي حَتَّى اسْتَحْيَيْتُ وَلَكِنْ أَرْضَى وَأُسَلِّمُ، قَالَ: فَلَمَّا جَاوَزْتُ نَادَى مُنَادٍ أَمْضَيْتُ فَرِيضَتِي وَخَفَقْتُ عَنْ عِبَادِي، ثُمَّ أُدْخِلْتُ الْجَنَّةَ فَإِذَا فِيهَا جَنَابُذُ اللَّؤْلُؤِ وَإِذَا تُرَابُهَا الْمِسْكُ.

Ebû Ömer Abdulvâhid b. Ahmed el-Melîhî ← Ebû Hâmid Ahmed b. Abdullah en-Nuaymî ← Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf (el-Ferebrî) ← Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî ← Hudbe b. Halid ← Hemmâm b. Yahyâ ← Katâde (ح) (tahvîl)

el-Buhârî ← Halîfe el-Uşfurî ← Yezid İbn Zürey' ← Saîd ve Hişâm ← Katâde ← Mâlik b. Sa'saa', Nebî (s.a.s) onlara isrâ olayını anlattı. (ح)

el-Buhârî ← Yahyâ b. Bükeyr ← el-Leys ← Yunus ← İbn Şihâb ← Enes şöyle dedi: "Ebû Zer Rasûlullah'ın (s.a.s) şöyle dediğini aktardı." (ح)

Ebû Saîd İsmail b. Abdulkâhir ← Ebu'l-Hasen Abdulgâfir b. Muhammed [el-Fârisî ← Ebû Ahmed Muhammed b. İsa el-Culûdî ← Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed] b. Süfyân ← Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc ← Şeybân b. Ferrûh ← Hammâd b. Seleme ← Sâbit el-Bünânî ← Enes b. Mâlik.

Ebû Zer, Rasûlullah'ın (s.a.s) şöyle dediğini nakletmiştir: "*Ben Mekke'deyken evimin tavanı aralandı/yarıldı ve Cebrail indi. Göğsümü yardıktan sonra zezem suyuyla yıkadı. Sonra içi iman ve hikmetle dolu bir altın bir kap getirip göğsüme boşalttı ve yarığı kapadı.*"

Mâlik b. Sa'saa' şöyle rivâyet etmiştir: "Allah'ın nebisi (s.a.s) onlara gece yolculuğunu anlatarak şöyle buyurmuştur: '*Ben bir ara Hatîm'de -galiba Hicr'de dedi- uyku ile uyanıklık arasında -(başka rivâyette) iki kişi arasındayken- içi iman ve hikmet dolu altın bir kap getirildi. Boğazımdan karnımın altına kadar yarıldı. Kalbim oradan çıkarıldı, yıkandı, doldurulup geri yerine konuldu.*'"

Saîd ve Hişâm şöyle dedi: "*Sonra karnı zezem suyuyla yıkandı, iman ve hikmetle dolduruldu daha sonra da Burak getirildi. O, beyaz ve uzundu. Eşekten yüksek, katırdan alçaktı. Toynağını, gözünün gördüğü son noktaya atıyordu. Ona bindim ve Cebrail ile birlikte Beyt-i Makdis'e varıncaya kadar gittim. Onu*

peygamberlerin (binek hayvanlarını) bağladıkları halkaya bağladım. Sonra mescide girip iki rekat namaz kılıp çıktım. Derken Cebrail bana birinde içki diğerinde ise süt dolu iki kap getirdi. Ben süt olan kabı seçtim. Cebrail bana: 'Fıtratı seçtin' dedi. Daha sonra Cebrail beni dünya semasına ulaşınca kadar götürdü ve oranın açılmasını istedi. 'Kim o?' denildi o da 'Cebrail' diye yanıtladı. 'Yanındaki kim?' diye soruldu, o da 'Muhammed' dedi. 'O'na buraya yükselme izni gönderildi mi?' diye sorulunca 'Evet' dedi. 'Merhaba O'na, gelmesi ne hoş oldu' denildi sonra göğün kapısı açıldı. Oraya vardığımda orada Âdem'i gördüm. (Cebrail) bana: 'Bu senin baban Âdem, ona selam ver' dedi. Bunun üzerine ona selam verdim o da selamıma karşılık verdi ve sonra şöyle dedi: 'Merhaba salih peygamber ve salih oğul.'

Ebû Zer rivâyetinde şöyle geçmektedir: "Dünya semasına çıktık. Bir de baktım ki sağında bir kalabalık solunda bir kalabalık bulunan bir adam var. Sağına bakınca güldü, soluna bakınca ağladı sonra da şöyle dedi: 'Merhaba salih peygamber ve salih oğul.' Ben Cebrail'e 'Bu kim?' diye sordum o da 'Bu Âdem'dir. Sağında ve solunda bulunan kalabalık ise onun evlatlarının ruhlarıdır. Sağındakiler cennetlik, solunda bulunan kalabalık ise cehennemliklerdir. İşte bu yüzden sağ tarafına bakınca güldü, sol tarafına ağladı' dedi.

Sonra beni ikinci göğe çıkardı ve açılmasını istedi. 'Kim o?' diye sorulunca 'Cebrail' diye cevap verdi. 'Yanındaki kim?' diye sorulunca o da 'Muhammed' dedi. 'Ona buraya yükselme izni gönderildi mi?' diye sorulunca 'Evet' dedi. 'Merhaba O'na, gelmesi ne hoş oldu' denildi sonra göğün kapısı açıldı. Oraya vardığımda orada teyzeoğulları Yahyâ ve İsa'yı -selam o ikisi üzerine olsun- gördüm. (Cebrail): 'Bu ikisi Yahyâ ve İsa'dır, onlara selam ver' dedi. Bunun üzerine selam verdim onlar da selamıma karşılık verdi. Sonra: 'Merhaba salih kardeş, merhaba salih peygamber' dediler.

Sonra beni üçüncü göğe çıkardı ve açılmasını istedi. 'Kim o?' diye sorulunca 'Cebrail' diye cevap verdi. 'Yanındaki kim?' diye sorulunca o da 'Muhammed' dedi. 'O'na buraya yükselme izni gönderildi mi?' diye sorulunca 'Evet' dedi. 'Merhaba O'na, gelmesi ne hoş oldu' denildi sonra göğün kapısı açıldı. Oraya vardığımda orada Yusuf ile karşılaştım. Güzelliğin yarısı ona bahşedilmişti. (Cebrail): 'Bu

Yusuf'tur, ona selam ver' dedi. Ona selam verdim o da selamımı aldı ve bana şöyle dedi: 'Merhaba salih kardeş, merhaba salih peygamber.'

Beni dördüncü göğe çıkardı ve açılmasını istedi. 'Kim o?' diye sorulunca 'Cebrail' diye cevap verdi. 'Yanındaki kim?' diye sorulunca o da 'Muhammed' dedi. 'O'na buraya yükselme izni gönderildi mi?' diye sorulunca 'Evet' dedi. 'Merhaba O'na, gelmesi ne hoş oldu' denildi sonra göğün kapısı açıldı. Oraya vardığımda orada İdris'i gördüm. (Cebrail): 'O İdris'tir, ona selam ver' dedi. Ona selam verdim o da selamımı aldı ve bana şöyle dedi: 'Merhaba salih kardeş, merhaba salih peygamber.'

Beni beşinci göğe çıkardı ve açılmasını istedi. 'Kim o?' diye sorulunca 'Cebrail' diye cevap verdi. 'Yanındaki kim?' diye sorulunca o da 'Muhammed' dedi. 'O'na buraya yükselme izni gönderildi mi?' diye sorulunca 'Evet' dedi. 'Merhaba O'na, gelmesi ne hoş oldu' denildi sonra göğün kapısı açıldı. Oraya vardığımda orada Harun'u gördüm. (Cebrail): 'Bu Harun'dur, ona selam ver' dedi. Ona selam verdim o da selamımı aldı ve bana şöyle dedi: 'Merhaba salih kardeş, merhaba salih peygamber.'

Beni altıncı göğe çıkardı ve açılmasını istedi. 'Kim o?' diye sorulunca 'Cebrail' diye cevap verdi. 'Yanındaki kim?' diye sorulunca o da 'Muhammed' dedi. 'O'na buraya yükselme izni gönderildi mi?' diye sorulunca 'Evet' dedi. 'Merhaba O'na, gelmesi ne hoş oldu' denildi sonra göğün kapısı açıldı. Oraya vardığımda orada Musa'yı gördüm. (Cebrail): 'O Musa'dır, ona selam ver' dedi. Ona selam verdim o da selamımı aldı ve bana: 'Merhaba salih peygamber, merhaba salih kardeş' dedi. Ben geçip gittiğimde ağladı. Ona: 'Niçin ağlıyorsun?' denilince o da 'Benden sonra gönderilmiş olan bir gencin ümmetinden cennete girenler benim ümmetimden cennete girecek olanlardan daha çok, bu yüzden ağlıyorum' dedi.

Sonra beni yedinci göğe çıkardı ve açılmasını istedi. 'Kim o?' diye sorulunca 'Cebrail' diye cevap verdi. 'Yanındaki kim?' diye sorulunca o da 'Muhammed' dedi. 'O'na buraya yükselme izni gönderildi mi?' diye sorulunca 'Evet' dedi. 'Merhaba O'na, gelmesi ne hoş oldu' denildi sonra göğün kapısı açıldı. Oraya vardığımda orada İbrahim ile karşılaştım. (Cebrail): 'Bu İbrahim'dir, ona selam ver' dedi. Ona selam verdim o da selamımı aldı ve bana şöyle dedi: 'Merhaba salih peygamber ve salih oğul.'

Bunun ardından Beytu'l-Ma'mûr bana yükseltildi. Cebrail'e: 'Bu nedir?' diye sordum. O da: 'Bu Beytu'l-Ma'mûr'dur, orada her gün yetmiş bin melek namaz kılar. Onlar oradan çıkınca bir daha onlara sıra gelmez' dedi.

Sâbit, Enes'ten şöyle nakleder: 'İbrahim'i sırtını Beytu'l-Ma'mûr'a dayamış bir şekilde gördüm. Oraya her gün yetmiş bin melek girer ve bir daha geri dönmez.' Sonra Cebrail beni Sidretu'l-Müntehâ'ya götürdü. Sidre ağacının (meyveleri) Hecer'in küpleri gibi, yaprakları ise fillerin kulakları gibiydi. Allah'ın emriyle onu kuşatan şey onu sardığı zaman değişmişti. Allah'ın yarattıklarından hiç kimse onun güzelliğini anlatamaz. Onun köklerinde, ikisi içeride ikisi dışarıda olmak üzere, dört ırmak vardır. 'Bu iki ırmak hangileridir?' diye sordum o da: 'İçerideki iki ırmak cennettir. Dışarıdaki iki ırmak ise Nil ve Fırat'tır' dedi.

Bana orada bir takım şeyler vahyedildi. Her gün ve gecede bana elli vakit namaz fark kılındı. Daha sonra Musa'nın yanına indim o da: 'Rabbim ümmetine neyi farz kıldı?' diye sordu. Ben de 'Elli vakit namaz' diye cevapladım. Bana: 'Rabbine dön ve bunu hafifletmesini iste, çünkü ümmetin bunu yapamaz. Ben, İsrâiloğullarını imtihan ettim ve tecrübe ettim' dedi. Ben de rabbime dönüp 'Ey Rabbim! Bunu ümmetimden hafiflet' dedim. Bunun üzerine benden beş vakit azalttı. Musa'ya geri döndüm ve dedim ki: 'Benden beş vakit indirdi.' O da bana: 'Ümmetin bunu yapamaz, rabbine dön ve hafifletmesini iste' dedi.

Rabbim ile Musa arasında ta ki şöyle diyinceye kadar gidip geldim: 'Ey Muhammed! Her gün ve gecede kılınacak beş vakit namazdır. Her bir namazın karşılığı on sevaptır. Beş vakit namaza elli sevap vardır. İndimde söz değiştirilmez. Bir iyilik yapmaya yeltenen kişiye onu yapmasa da o kişiye bir sevap verilecektir. Şayet o iyiliği yaparsa ona on misli sevap verilecektir. Her kim de bir kötülüğe yeltenip de onu yapmazsa ona bir şey yazılmaz. Şayet o kötü şeyi yaparsa ona bir günah yazılır.'

Daha sonra tekrar Musa'nın yanına geldim ve durumu ona haber verdim. O da bana: 'Rabbine dön ve ümmetin için hafifletmesini iste' dedi. Bunun üzerine ben de ona: 'İstedim ve artık bunu rabbimden istemekten utaniyorum. Ben buna razıyım ve kabul ediyorum' dedim. Orayı geçince bir kişi şöyle seslendi: 'Namazları farz kıldım ve kullarımın yüklerini hafiflettim.' Sonra cennete koyuldum, bir de orada inci kabukları ve toprağının misk olduğunu gördüm'. (5/59-60-61-62).

İsrâ hadisesini anlatan bu rivâyeti Beğavî her iki hadis kitabında da nakletmiş ve *Mesâbîhu's-Sünne*'deki rivâyeti *sıhâhlar* içerisinde zikretmiştir.⁴¹⁵

Buhârî,⁴¹⁶ Müslim,⁴¹⁷ Nesâî,⁴¹⁸ İbn Mâce,⁴¹⁹ Ahmed b. Hanbel⁴²⁰ gibi muhaddisler de bu rivâyeti eserlerinde birkaç kez zikretmiştir. Bu rivâyetlerin bazılarında “*Sonra cennete koyuldum, bir de orada inci kabukları ve toprağının misk olduğunu gördüm*” kısmı, “*Sonra beni yedinci göğe çıkardı*” gibi semanın katlarını belirten lafızlar yer almamıştır. Bazı rivâyetlerde Bakara Sûresi'nin son iki ayetinin de miraçta iken Peygamber Efendimiz'e (s.a.s) nazil olduğu ve ümmet-i Muhammed'den Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayanı Allah'ın bağışlayacağı, cennet ve cehennemin görüldüğü, Allah Teâlâya iki yay mesafesi kadar yaklaştığı belirtilmektedir. Bazı rivâyetler ise ilgili rivâyetin sadece bir bölümünü içermektedir.

Bu rivâyetin hem Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyması hem de birçok tarikle nakledilmesi sebebiyle *sahîh* olduğu kanaati bizde hâsıl olmuştur.

Genelde isrâ, özelde de şakk-ı sadr ve namaz vakitlerinin elliden beşe tenzil edilmesinin gerçekliği ve mahiyeti hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Ancak biz burada tezin temel hedefinden sapmamak için bu tartışmaya girmeyeceğiz. Bu konu ile alakalı lehte ve aleyhte Türkiye'de yapılmış bazı akademik çalışmalara işaret etmekle iktifa edeceğiz.

Elmalılı Hamdi Yazır miraç olayının ruhani mi yoksa cismani mi olduğuna dair birkaç görüş aktardıktan sonra şöyle demiştir: “Ruhun bedenden tamamen sıyrılması ümmetin fertlerinden nicelerinde bile birçok defa olduğu nakledilmiştir. Elbette ki Hz. Peygamber'in (s.a.s) miracının ruhun bedenden sıyrılmasında çok yüksek ilahi bir mucize olduğunda şüphe edilmemesi gerekir.”⁴²¹

⁴¹⁵ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 13/332-349; a.mlf., *Mesâbîhu's-Sünne*, 4/76-82.

⁴¹⁶ Buhârî, “7 Salât”, 1, (No. 349); “59 Bed'u'l-Halk”, 6, (No. 3207); “60 Enbiyâ”, 5, (3342); “63 Menâkıbu'l-Ensâr”, 42, (No. 3887); “97 Tevhîd”, 37, (No. 7517).

⁴¹⁷ Müslim, “1 İmân”, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 279.

⁴¹⁸ Nesâî, “5 Salât”, 1, (No. 448, 449, 450, 451, 452).

⁴¹⁹ İbn Mâce, “5 İkâmetu's-Salavât”, 194, (No. 1399).

⁴²⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/181, 7/112-113, 19/485-488, 20/107-108, 29/370-380, 35/70, 211-213, 38/356-357.

⁴²¹ Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/315.

Yine: şakk-ı sadr meselesine dair olarak cismanî şakk-ı sadrın ulemâ arasında tartışıldığını, buna karşılık Rasûlullah'ın (s.a.s) kalbini iman, hikmet ve hakikatle dolduran ruhanî şerh-i sadr olduğu hususunda ittifak olduğunu söylemiştir.⁴²²

1.3.4. Hadis

قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: فَأَخْبَرَنِي ابْنُ حَزْمٍ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ وَأَبَا حَبَّةَ الْأَنْصَارِيِّ، كَانَا يَقُولَانِ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ثُمَّ

عُرِجَ بِي حَتَّى ظَهَرْتُ لِمَسْتَوَى أَسْمَعَ فِيهِ صَرِيفُ الْأَقْلَامِ.

İbn Şihâb İbn Hazm'dan,⁴²³ o da İbn Abbas ve Ebû Hayye el-Ensârî'den Rasûlullah'ın (s.a.s) şöyle dediğini nakletmiştir: 'Sonra öyle bir yere yükseltildim ki orada kalemlerin gıcirtısını duyabildim.' (5/62).

Meâlimu't-Tenzîl'de zikredilen bu rivâyet *Şerhus'-Sünne*,⁴²⁴ *Mesâbîhu's-Sünne*,⁴²⁵ Buhârî⁴²⁶ ve Müslim'in⁴²⁷ *Sahîh*'leri ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde⁴²⁸ yukarıda tahrîcini yaptığımız rivâyetin bir kısmında mevcuttur. *Mesâbîh*'te yer alan rivâyet *sıhâhlardandır*.

⁴²² Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 9/317. Bu konularla alakalı olarak geniş bilgi için bk. Çağfer Karadaş, "İsra-Miraç Hâdisesi: Mahiyeti ve Gerçekliği", KİSBU İlahiyat Dergisi 1 (Haziran 2019), 55-73; Rahile Yılmaz, "Siyer Kitaplarında Mirâc Mucizesinin Ele Alınması", Hadis ve Siyer Araştırmaları, 2/1 (2016), 33-51; Karaoğlu, Arslan. "İsrâ Ve Mi'râc Hâdisesi Üzerine Bir Giriş Denemesi". Bilimname: Düşünce Platformu 2017/34 (Ekim 2017), 555-601; İhsan Arslan, "Mi'râc Hadisesine Farklı Bir Yaklaşım = A Different Approach to Miraj Incident", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi = The Journal of International Social Research 11/56 (2018), 905-924; Mehmet Azimli, "İsra Ve Miraç Olayları Üzerine Bazı Mülâhazalar", Bilimname 16/1 (Mart 2009), 43-58; Yüksel Güzel, *Şakku's-Sadr Rivâyetinin Tahlili (Hz. Peygamber'in Göğsünün Yarılması)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017); Bekir Tatlı, *Kütüb-i Sitte'de İsra ve Miraç Hadisleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000); Recep Tuzcu, *Namazın Teşri Süreci Rivayetlerin Kronolojik Değerlendirilmesi*, (Konya: Hüner Yayınları, 2019).

⁴²³ Tam adı Ebû Muhammed Abdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm el-Medenî el-Ensârî'dir. Hicri 130 yılında yetmiş yaşındayken vefat etmiştir. Babası Ebû Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm el-Medenî el-Ensârî, muhaddis tabiilerden olup Medine valiliği ve kadılığı yapmıştır. Ayrıca Ömer b. Abdulaziz zamanında hadislerin derlenmesi hususunda çalışmalar yürütmüştür. Enes b. Mâlik, İbn Zübeyr, Abbâd b. Temîm gibi otoritelerden ders almıştır. Birçok cerh-ta'dil âlimi İbn Hazm'ı *sika* olarak nitelendirmiştir. Zâhirî mezhebi otoritesi İbn Hazm ile bu kişi farklı kimselerdir. bk. Ebu'l-Haccâc Cemâluddîn Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemal fi Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1413/1992), 14/349-352; Mustafa Fayda, "Abdullah b. Ebû Bekr b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/95.

⁴²⁴ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 13/346-349.

⁴²⁵ Beğavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, 4/80-82.

⁴²⁶ Buhârî, "7 Salât", 1, (No. 349); "60 Enbiyâ", 5, (No. 3342).

⁴²⁷ Müslim, "1 İmân", 263.

⁴²⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/211-213.

Yukarıda zikrettiğimiz gibi *muttefekun aleyh* olan bu rivâyetin de *sahîh* olduğunu söyleyebiliriz.

1.3.5. Hadis

قَالَ ابْنُ حَزْمٍ وَأَنَسٌ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فَقَرَضَ اللَّهُ عَلَى أُمَّتِي خَمْسِينَ صَلَاةً.

İbn Hazm ve Enes, Nebî'nin (s.a.s) şöyle buyurduğunu rivâyet etmişlerdir: 'Allah Teâlâ ümmetime elli vakit namazı farz kıldı.' (5/62).

Tahrîci daha önceki rivâyetlerde geçmiştir.

1.3.6. Hadis

وَرَوَى مَعْمَرٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أُتِيَ بِالْبِرَاقِ لَيْلَةَ أُسْرِي بِهِ مُلَجَّمًا مُسْرَجًا، فَاسْتَصْعَبَ عَلَيْهِ، فَقَالَ جِبْرِيلُ: أَيْمُحَمَّدٍ تَفْعَلُ هَذَا؟ فَمَا رَكِبَكَ أَحَدٌ أَكْرَمُ عَلَى اللَّهِ مِنْهُ، فَأَرْفَضَ عَرَفًا.

Ma'mer ← Katâde ← Enes.

Nebî (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Gece yürüyüşüne çıkarıldığında Burak gem vurulmuş ve eğerlenmiş olarak bana getirildi. Ona binmek zor oldu. Bunun üzerine Cebrail ona: 'Bunu Muhammed'e nasıl yaparsın? Daha önce Allah indinde ondan daha şerefli bir kimse sana binmemişti' dedi. Bu sözden sonra ondan terler boşaldı." (5/63).

Müellif sadece *Mesâbîhu's-Sünne*'sine bu rivâyeti almış ve *hısânlar* içerisinde zikretmiştir.⁴²⁹

Tirmizî,⁴³⁰ Ahmed b.Hanbel,⁴³¹ Abd b. Humejd,⁴³² Bezzâr,⁴³³ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî⁴³⁴ ve İbn Hibbân⁴³⁵ da Enes kanalıyla eserlerinde bu rivâyete yer vermişlerdir.

Beğavî *Mesâbîh*'te yer verdiği bu rivâyet için *garîb* demiştir.⁴³⁶

Tirmizî de *hasen garîb* hükmünü verip bu hadisi sadece Abdurrezzâk'tan biliyoruz"⁴³⁷ demiştir.

⁴²⁹ Beğavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, 4/117.

⁴³⁰ Tirmizî, "48 Tefsîru'l-Kur'ân", 18, (No. 3131).

⁴³¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 20/107.

⁴³² Abd b. Humejd, *el-Müsne'd*, 1/357.

⁴³³ Bezzâr, *el-Müsne'd*, 4/404, 468.

⁴³⁴ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *el-Müsne'd*, 5/459.

⁴³⁵ İbn Hibbân, *es-Sahih*, 17/234-235.

⁴³⁶ Beğavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, 4/117.

İbn Hibbân *Sahîh*'inde rivâyet ettiği için onun şartlarına göre *sahîh* tir.

Şuayb Arnavut, Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibbân'ın naklettiği rivâyetler için Şeyhayn'ın şartlarını taşıdıklarını söylemiştir.⁴³⁸

Hem *zayıf* hem de *sahîh* tarikleri olan bu rivâyetin *hasen* seviyesinde olduğunu söylemek mümkündür.

1.3.7. Hadis

وَقَالَ ابْنُ بُرَيْدَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَمَّا انْتَهَيْنَا إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ قَالَ جِبْرِيلُ بِأَصْبَعِهِ فَخَرَقَ بِهَا الْحَجَرَ وَشَدَّ بِهِ الْبِرَاقَ»

İbn Büreyde'nin babasından naklettiğine göre Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “*Beytu'l-Makdis'e vardığımızda Cebrail parmağıyla işaret etti de onunla taşı deldi. Sonra da Burak'ı oraya bağladı.*” (5/63).

Beğavî sadece *Mesâbîhu's-Sünne*'de naklettiği bu rivâyeti *hısânlar* arasına almıştır.⁴³⁹

Tirmizî aynı lafızlarla rivâyete *Sünen*'inde,⁴⁴⁰ Hâkim en-Nisâbü'rî de *Müstedrek*'te zikretmiştir.⁴⁴¹

Tirmizî rivâyete *hasen garîb* hükmünü vermiş, Hâkim isnadının *sahîh* olduğunu ve isnadda yer alan Ebû Tümeyle ve ez-Zübeyr'in *sika* olduklarını söylemiştir. Zehebî de aynı şekilde *sahîh* olduğunu belirtmiştir.⁴⁴²

Rivâyete verilen hükümler neticesinde *sahîh* olduğunu söyleyebiliriz.

1.3.8. Hadis

أَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ [بْنُ أَحْمَدَ] الْمَلِجِيُّ أَنْبَأَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ التَّعَمِيّ تَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ تَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّزَّاقِ أَنْبَأَنَا مَعْمَرُ بْنُ الزُّهْرِيِّ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَيْلَةَ أُسْرِي بِي لَقِيتُ مُوسَى قَالَ فَنَعْتُهُ فَإِذَا هُوَ رَجُلٌ حَسْبُهُ قَالَ مُضْطَرِبٌ، رَجُلُ الرَّأْسِ كَأَنَّهُ مِنْ رِجَالِ شَنْوَةَ، قَالَ: وَلَقِيتُ عِيسَى، فَنَعْتُهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «رَبْعَةُ أَحْمَرٌ كَأَنَّمَا خَرَجَ مِنْ دِيْمَاسٍ يَغْنِي الْحَمَامَ، وَرَأَيْتُ إِبْرَاهِيمَ وَأَنَا

⁴³⁷ Tirmizî, *es-Sünen*, 5/301.

⁴³⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 20/107; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 17/234-235.

⁴³⁹ Beğavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, 4/117.

⁴⁴⁰ Tirmizî, “48 Tefsîru'l-Kur'ân”, 18, (No. 3132).

⁴⁴¹ Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 2/360.

⁴⁴² Tirmizî, *es-Sünen*, 5/301; Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 2/360.

أَشْبَهُ وَلَدَهُ بِهِ، قَالَ: وَأَتَيْتُ بِإِنَاءَيْنِ أَحَدُهُمَا لَبَنٌ وَالْآخَرُ فِيهِ خَمْرٌ، فَقِيلَ لِي: خُذْ أَيُّهُمَا شِئْتَ فَأَخَذْتُ اللَّبَنَ فَشَرِبْتُهُ، فَقِيلَ لِي: هَدَيْتَ الْفِطْرَةَ وَأَصَبْتَ الْفِطْرَةَ، أَمَا إِنَّكَ لَوْ أَخَذْتَ الْخَمْرَ لَعَوْتَ أَمْتَكَ».

Abdolvâhid [b. Ahmed] el-Melîhî ← Ahmed b. Abdullah en-Nuaymî ← Muhammed b. Yusuf (el-Ferebrî) ← Muhammed b. İsmail ← Mahmud ← Abdurrezzâk ← Ma'mer ← ez-Zührî ← Saîd b. el-Müseyyeb.

Ebû Hureyre Rasûlullah'ın (s.a.s) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: “*İsrâ hadisesini yaşadığım gece Musa ile buluştum.* (Ebû Hureyre) şöyle söyledi: ‘Musa’nın durumunu niteleyerek şöyle buyurdu’: *Bir de gördüm ki boyu uzun - galiba bu şekilde demişti- düz saçlı, (Yemen’deki) Şenûe kabilesinin fertlerine benliyordu. İsa ile buluştum.* Hz. Peygamber (s.a.s) onu da niteleyerek şunları söyledi: *Orta boylu, kırmızı tenliydi. Hamamdan yeni çıkmış gibiydi. İbrahim’i de gördüm. Onun çocukları arasından ona en çok benzeyen ben idim. Daha sonra birinde süt ötekinde içki olan iki tas getirildi. Bana: ‘Bu ikisinden dilediğini al’ denildi. Ben de sütü aldım ve içtim. Ardından bana: ‘Fıtrat yolunu seçtin ve fıtrata isabet ettin. Şayet içkiyi alsaydın ümmetin azgın (bir topluluk) olurdu’ denildi.” (5/63).*

Beğavî rivâyeti *Mesâbîh*’te *sıhâh* başlığı altında aktarmıştır. *Şerhu’s-Sünne*’de başka bir tarik ile bu rivâyetin “*Daha sonra birinde süt...*” kısmını zikretmeden nakletmiştir.⁴⁴³

Buhârî,⁴⁴⁴ Müslim,⁴⁴⁵ Tirmizî⁴⁴⁶ ve Ahmed b. Hanbel⁴⁴⁷ eserlerinde bu rivâyeti zikretmişlerdir.

Ayrıca Abdurrezzâk b. Hemmâm,⁴⁴⁸ Abd b. Humeyd,⁴⁴⁹ Ebû Avâne⁴⁵⁰ ve İbn Hibbân⁴⁵¹ da kitaplarında nakletmişlerdir.

Rivâyetin *muttefakun aleyh* olması hasebiyle *sahîh* olduğu kanaatini taşıyoruz.

⁴⁴³ Beğavî, *Şerhu’s-Sünne*, 13/227; a.mlf., *Mesâbîhu’s-Sünne*, 4/25-26.

⁴⁴⁴ Buhârî, “60 Enbiyâ”, 48, (No. 3437, 3438).

⁴⁴⁵ Müslim, “1 İmân”, 271, 272.

⁴⁴⁶ Tirmizî, “48 Tefsîru’l-Kur’ân ” 18, (No. 3130).

⁴⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/199-200.

⁴⁴⁸ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, thk. Habîbu’r-Rahman el-A’zamî (Beyrut: el-Mektebetu’l-İslâmî, 1403/1983), 5/329-330.

⁴⁴⁹ Abd b. Humeyd, *el-Müntehab*, 319.

⁴⁵⁰ Ebû Avâne, *el-Müsned*, 1/116.

⁴⁵¹ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 1/247-248.

1.3.9. Hadis

أَنْبَاءَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ الْمَلِيجِيُّ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ النَّعِمِيُّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرُو عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ: "وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ"، قَالَ: هِيَ رُؤْيَا عَيْنِ أَرِيهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةَ أُسْرِي بِهِ إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ. قَالَ: وَالشَّجَرَةُ الْمَلْعُونَةُ فِي الْقُرْآنِ قَالَ: هِيَ شَجَرَةُ الرَّقُومِ.

Abdolvâhid el-Melîhî ← Ahmed b. Abdullah en-Nuaymî ← Muhammed b. Yusuf (el-Ferebrî) ← Muhammed b. İsmail ← el-Humeydî ← Süfyân ← Amr ← İkrime.

İbn Abbas, “Sana gösterdiğimiz rüyayı insanlar için yalnızca bir imtihan yaptık” ayeti celilesi ile alakalı olarak şöyle demiştir: ”Bu ayetteki rüyadan kasıt, Nebî’nin (s.a.s) bir gece Beytu’l-Makdis’e götürüldüğünde ona gösterilenlerdir.” Kur’an’daki lanetlenmiş ağaç hakkında ise “O zakkum ağacıdır”⁴⁵² demiştir. (5/63).

Müellifin *Şerhu’s-Sünne*’de⁴⁵³ de naklettiği rivâyeti;

Buhârî *Sahîh*’te,⁴⁵⁴ Tirmizî *Sünen*’de,⁴⁵⁵ Ahmed b. Hanbel *Müsned*’de,⁴⁵⁶ Nesâî *es-Sünenü’l-Kübrâ*’da,⁴⁵⁷ İbn Hibbân *Sahîh*’te⁴⁵⁸ ve Taberânî *el-Mu’cemu’l-Kebîr*’de⁴⁵⁹ rivâyet etmişlerdir. Rivâyetlerin bir kısmında “O zakkum ağacıdır” ibaresi yer almamaktadır.

Buhârî’nin sıhhat şartlarını taşıyan bu rivâyet için Beğavî *sahîh*,⁴⁶⁰ Tirmizî⁴⁶¹ de *hasen sahîh* hükmünü vermiştir. Bu hükümlerden yola çıkarak bizlerde hâsıl olan kanaat bu rivâyetin *sahîh* olduğudur.

1.3.10. Hadis

⁴⁵² Kur’ân ’da yer alan zakkum ağacı hakkında detaylı bilgi için bk. Yunus Emre Gördük, “Kur’ân’da Geçen “Zakkum Ağacı” Üzerine Bir Literatür İncelemesi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37 (2017), 57-86.

⁴⁵³ Beğavî, *Şerhu’s-Sünne*, 13/348.

⁴⁵⁴ Buhârî, “63 Menâkıbu’l-Ensâr”, 42, (No. 3888); “65 Tefsîr”, 9, (No. 4716); “82 Kader”, 10, (No. 6613).

⁴⁵⁵ Tirmizî, “48 Tefsîr”, 18, (No. 3134).

⁴⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/396, 5/450.

⁴⁵⁷ Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, thk. Hasan Abdulmun’im Şelbî (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1421/2001), 10/152.

⁴⁵⁸ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 1/253.

⁴⁵⁹ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, 11/250.

⁴⁶⁰ Beğavî, *Şerhu’s-Sünne*, 13/348.

⁴⁶¹ Tirmizî, *es-Sünen*, 5/302.

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ الْمَلِيجِيُّ أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ النَّعِيمِيُّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ عَنْ شَرِيكَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ: لَيْلَةَ أُسْرِي بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ مَسْجِدِ الْكَعْبَةِ أَنَّهُ جَاءَهُ ثَلَاثَةُ نَفَرٍ قَبْلَ أَنْ يُوحَى إِلَيْهِ وَهُوَ نَائِمٌ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، فَقَالَ أُولَئِهِمْ: أَيُّهُمْ هُوَ؟ فَقَالَ أَوْسَطُهُمْ: هُوَ خَيْرُهُمْ، فَقَالَ آخِرُهُمْ: خُذُوا خَيْرَهُمْ، فَكَانَتْ تِلْكَ اللَّيْلَةُ فَلَمْ يَرَهُمْ حَتَّى أَتَوْهُ لَيْلَةً أُخْرَى فِيمَا يَرَى قَلْبُهُ، وَتَنَامَ عَيْنُهُ وَلَا يَنَامُ قَلْبُهُ وَكَذَلِكَ الْأَنْبِيَاءُ تَنَامُ أَعْيُنُهُمْ وَلَا تَنَامُ قُلُوبُهُمْ، فَلَمْ يَكْلُمُوهُ حَتَّى اخْتَمَلُوهُ وَوَضَعُوهُ عِنْدَ بَيْتِ زَمْزَمَ، فَشَقَّ جَبْرِيْلُ مَا بَيْنَ نَحْرِهِ إِلَى لَبَتِهِ حَتَّى فَرَّغَ مِنْ صَدْرِهِ وَجَوْفِهِ، فَعَسَلَهُ مِنْ مَاءِ زَمْزَمَ بِيَدِهِ.

وَسَاقَ حَدِيثَ الْمِعْرَاجِ بِقِصَّتِهِ. فَقَالَ: فَإِذَا هُوَ فِي السَّمَاءِ الدُّنْيَا بِنَهْرَيْنِ يَطْرِدَانِ، قَالَ: هَذَا النَّيْلُ وَالْفَرَاتُ غُصْرُهُمَا وَاحِدٌ، ثُمَّ مَضَى بِهِ فِي السَّمَاءِ الثَّانِيَةِ فَإِذَا هُوَ بِنَهْرٍ آخَرَ عَلَيْهِ قَصْرٌ مِنْ لَوْلُؤٍ وَزَرْجَدٍ فَضَرَبَ يَدَهُ فَإِذَا هُوَ مِسْكٌ أَذْفَرُ، قَالَ: مَا هَذَا يَا جَبْرِيْلُ؟ قَالَ: هَذَا الْكَوْثَرُ الَّذِي حَبَأَ لَكَ رَبُّكَ.

وَسَاقَ الْحَدِيثَ، وَقَالَ: ثُمَّ عَرَجَ بِي إِلَى السَّمَاءِ السَّابِعَةِ، وَقَالَ: قَالَ مُوسَى: رَبِّ لَمْ أَظُنْ أَنْ تَرْفَعَ عَلَيَّ أَحَدًا، ثُمَّ عَلَا بِهِ فَوْقَ ذَلِكَ بِمَا لَا يَعْلَمُهُ إِلَّا اللَّهُ حَتَّى جَاءَ سِدْرَةَ الْمُنْتَهَى وَدَنَا الْجَبَّارُ رَبُّ الْعِزَّةِ فَتَدَلَّى حَتَّى كَانَ مِنْهُ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى فَأَوْحَى إِلَيْهِ فِيمَا أَوْحَى إِلَيْهِ خَمْسِينَ صَلَاةً كُلُّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ وَقَالَ فَلَمْ يَزَلْ يَرُدُّهُ مُوسَى إِلَى رَبِّهِ حَتَّى صَارَتْ إِلَى خَمْسِ صَلَوَاتٍ ثُمَّ احْتَبَسَهُ مُوسَى عِنْدَ الْخَمْسِ فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ وَاللَّهِ لَقَدْ رَاوَدْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ قَوْمِي عَلَى أَذْنَى مِنْ هَذَا فَضَعُفُوا عَنْهُ وَتَرَكُوهُ فَأَمَّا أَنْتَ أَضْعَفُ قُلُوبًا وَأَجْسَادًا وَأَبْدَانًا وَأَبْصَارًا وَأَسْمَاعًا، فَارْجِعْ فَلْيُخَفَّفْ عَنْكَ رَبُّكَ، كُلُّ ذَلِكَ يَلْتَفِتُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى جَبْرِيْلَ لِيُشِيرَ عَلَيْهِ، وَلَا يَكْرَهُ ذَلِكَ جَبْرِيْلُ، فَرَفَعَهُ عِنْدَ الْخَامِسَةِ فَقَالَ: يَا رَبِّ إِنَّ أَمَّتِي ضُعَفَاءُ أَجْسَادُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ وَأَسْمَاعُهُمْ وَأَبْدَانُهُمْ فَخَفَّفْ عَنَّا فَقَالَ الْجَبَّارُ: يَا مُحَمَّدُ، قَالَ: لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ، قَالَ: إِنَّهُ لَا يَبْدُلُ الْقَوْلَ لَدَيْكَ كَمَا فَرَضْتَ عَلَيْكَ فِي أَمِّ الْكِتَابِ فَكُلُّ حَسَنَةٍ بَعَثَ أَمَثَالَهَا فَهِيَ خَمْسُونَ فِي أَمِّ الْكِتَابِ وَهِيَ خَمْسٌ عَلَيْكَ.

فَقَالَ مُوسَى: ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَلْيُخَفَّفْ عَنْكَ أَيْضًا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "قَدْ وَاللَّهِ اسْتَحْيَيْتُ مِنْ رَبِّي مِمَّا اخْتَلَفْتُ إِلَيْهِ"، قَالَ: فَاهْبِطْ بِسْمِ اللَّهِ، فَاسْتَيْقِظَ وَهُوَ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ.

Abdolvâhid el-Melîhî ← Ahmed b. Abdullah en-Nuaymî ← Muhammed b. Yusuf (el-Ferebrî) ← Muhammed b. İsmail ← Abdulaziz b. Abdullah ← Süleyman.

Şerik b. Abdullah, Enes b. Mâlik'i şöyle derken işittiği söylemiştir: "Rasûlullah'ın (s.a.s) Kâbe'den yolculuğa çıkarıldığı gece, kendisine vahiy gelmeden evvel, yanına üç kişi geldi. O (s.a.s), Mescid-i Haram'da uyuyordu. Onların ilki: "Bunlardan hangisi o?" dedi. Bunun üzerine ortada bulunan kişi: "Bu en hayırlı

olanı”, sondaki şahıs ise: “Onların en hayırlı olanını alın” dedi. O (s.a.s) onları bu gecede görmedi. Fakat kalbinin görmesi ile bir diğer gecede gördü. Onun gözü uyur, kalbi uyumaz. İşte tüm nebîler de bu şekildedir. Gözleri uyur ama kalpleri uyumaz. Bu şahıslar onu alıp zemzem kuyusunun yanına getirip koyana kadar konuşmadılar. Sonra Cebrail boynundan göğsün alt kısmına kadar yardı. Göğsünü ve karnını boşalttı sonra da kendi elleriyle zemzem suyu ile yıkadı.”

Onun anlatımıyla miraç hadisi geçti ve şöyle dedi: “Bir de baktı ki dünya semasında iki nehir akıyor. (Cebrail): ‘Bunlar kaynakları bir olan Nil ve Fırat’tır’ dedi sonra ikinci semaya götürdü. Bir de orada başka bir nehir gördü. Üzerinde inci ve yakuttan bir saray vardı. Elini ırmağa koyunca onun misk kokulu olduğunu gördü. Dedi ki: ‘*Ey Cebrail! Bu da nedir?*’ O da: ‘O rabbinin senin için gizlediği Kevser’dir’ diye cevap verdi.”

Hadisin diğer bölümü geçti ve şöyle dedi: “*Sonra beni göğün yedinci katına çıkardılar. Nebî (s.a.s) şöyle dedi: ‘Musa şöyle dedi: ‘Ya Rabbi! Hiç kimseyi benden daha üste çıkaracağını zannetmiyordum.’* Daha sonra Cebrail O’nu (s.a.s) Sidere-i Münteha’ya ulaşınca dek, Allah’tan başka kimsenin bilemeyeceği kadar yükseltti. Cebbâr, izzet sahibi Rab yukarıdan aşağı indi. Sonra aralarında iki yay arası kalana kadar veya daha az mesafe kalacak şekilde yaklaştı. O’na (s.a.s) vahyetti. Vahyettiklerinin arasında bir gün bir gecede kılınması gereken elli vakit namaz da vardı.” Şöyle dedi: “Namaz vakitleri beş olana kadar Musa O’nu (s.a.s) geri gönderdi. Sonra O’nu (s.a.s) tuttu ve şöyle dedi: ‘Ey Muhammed! Allah’a yemin ederim ki kavmim Benî İsrail’i bundan daha aşağısına ikna etmeye çalışmışım da onlar bu hususta zayıflık göstermişti ve onu terk etmişti. Senin ümmetin ise kalp, beden, görme ve işitme bakımından onlardan daha zayıftır. Öyleyse dön de Rabbin bunu senden hafifletsin.’ Nebî (s.a.s) Cebrail’e dönüp baktı. Cebrail bundan imtina etmedi ve beşinci kez O’nu (s.a.s) çıkardı. Bunun üzerine şöyle buyurdu: ‘*Ya Rabbi! Gerçekten de benim ümmetimin bedenleri, kalpleri, işitmeleri ve bünyeleri zayıftır. Bizden bunu hafiflet. Bunun üzerine Cebbâr (olan Allah Teâlâ): ‘Ey Muhammed!’* diye seslenince O da: ‘*Geldim Allah’ım buyur*’ dedi. Allah Teâlâ da: ‘**Benim indimde söz değişmez. Ümmü’l-Kitap’ta sana farz kıldığım gibi her hasenatın karşılığı on mislidir. O (namaz) da Ümmü’l-Kitap’ta elli vakittir ancak sana beş vakti farzdır.**’

Musa tekrar: ‘Rabbine dön de senin için aynı şekilde biraz daha hafifletsin’ dedi. Rasûlullah (s.a.s) de bunun üzerine: ‘Allah’a yemin olsun, rabbimin huzuruna o kadar çok git gel yaptım ki artık utaniyorum’ şeklinde cevap verdi. (Cebrail): ‘Öyleyse Allah’ın ismiyle in’ dedi. Nebî (s.a.s) Mescid-i Haram’da uyandı.” (5/63-64).

Müellifin her iki hadis kitabında da yer vermediği bu rivâyeti Buhârî,⁴⁶² Ebû Avâne⁴⁶³ ve Taberî⁴⁶⁴ eserlerinde zikretmişlerdir.

Bu rivâyette, yukarıda tahrîcini yapmış olduğumuz İsrâ Sûresi’nin üçüncü rivâyetine nisbeten “*Senin ümmetin ise kalp, beden, görme ve işitme bakımından onlardan daha zayıftır*”, “*Benim indimde söz değişmez. Ümmü’l-Kitab’ta...*” gibi bazı farklılıklar da göze çarpmaktadır. Rivâyeti bütün olarak ele almak daha doğru olacaktır.

Buhârî’nin sıhhat şartlarına göre *sahih* olan ve hakkında olumsuz bir değerlendirme olmayan bu rivâyete *sahih*ti diyebiliriz.

1.3.11. Hadis

وَرَوَى أَنَّهُ لَمَّا رَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةَ أُسْرِي بِهِ وَكَانَ بِذِي طَوًى قَالَ: يَا جَبْرِيلُ إِنَّ قَوْمِي لَا يُصَدِّقُونِي،

قَالَ: يُصَدِّقُكَ أَبُو بَكْرٍ وَهُوَ الصَّادِقُ.

Bir rivâyete göre Rasûlullah (s.a.s) yolculuğa çıkarıldığı gece (miraçtan) döndüğü sırada, Zû Tuvâ’dayken şöyle dedi: “*Ey Cebrail! Gerçekten kavmim beni doğrulamaz.*” Cebrail de: “Ebû Bekir seni doğrulayacak, çünkü o sıddıktır” diyerek karşılık verdi. (5/65).

Beğavî’nin hadis kitapları yanı sıra Kütüb-i Tis’a’da da bu rivâyeti tespit edemedik.

Ahmed b. Hanbel *Fedâilu’s-Sahâbe* isimli eserinde bu rivâyeti iki defa zikretmiştir. Senedeleri şu şekildedir:

“Abdullah ← Muhammed b. el-Hüseyin b. İbrahim b. İşkâb ← Yezîd b. Harun ← Ebû Ma’ser ← Ebû Vehb Mevlâ Ebû Hureyre.”

⁴⁶² Buhârî, “61 Menâkıb” 24, (No. 3570); “97 Tevhid”, 37, (No. 7517).

⁴⁶³ Ebû Avâne, *el-Müsneid*, 1/121.

⁴⁶⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 14/416-420.

“Abbas ← el-Hasan b. Yezîd ← Yezîd b. Harun ← Ebû Ma’ser ← Ebû Vehb Mevlâ Ebû Hureyre.”⁴⁶⁵

Taberânî *Mu’cemu’l-Evsat*’ta şu tarikle rivâyeti nakletmiştir:

“Muhammed b. Ahmed er-Rakkâm ← İshâk b. Süleyman el-Füfûlî el-Mısırî ← Yezîd b. Harun ← Mis’ar ← Ebû Vehb ← Ebû Hureyre.”⁴⁶⁶

İbn Sa’d *et-Tabakâtu’l-Kübra*’da “Miraç ve Namazların Farz Kılınması” başlığı altında isrâ olayını anlatan uzunca rivâyetin ardından zikretmiştir. Yine “Ebû Bekir es-Sıddîk” başlığı altında, “Yezîd b. Harun ← Ebû Ma’ser ← Ebû Vehb Mevlâ Ebû Hureyre” senediyle sadece ilgili kısmı aktarmıştır.⁴⁶⁷

Taberânî “Bu hadisi Mis’ar’dan sadece Yezîd b. Harun *tahdîs* etmiştir. İshâk b. Süleyman burada *teferrüd* etmiştir” demektedir.⁴⁶⁸

Ahmed b. Hanbel’in *Fedâilu’s-Sahâbe* isimli kitabını tahkik eden Vasiyullah Muhammed Abbas, isnadlarda bulunan Ebû Ma’ser’in zayıflığı sebebiyle rivâyetlerin *zayıf* olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Ebû Vehb Mevlâ Ebû Hureyre’nin cehaleti nedeniyle de *zayıf* olduğunu, Buhârî’nin bu râvî hakkında sükût ettiğini belirtmiştir.⁴⁶⁹

Seneddeki râvîler hakkında yapılan değerlendirmeler neticesinde rivâyetin *zayıf* olduğunu söylemek mümkündür.

1.3.12. Hadis

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَعَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَمَّا كَانَتْ لَيْلَةُ أُسْرِي بِي فَأَصْبَحْتُ بِمَكَّةَ فَضِيقْتُ بِأَمْرِي وَعَرَفْتُ أَنَّ النَّاسَ مُكَذِّبِي.

فَرَوَيْ أَنَّهُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ قَعَدَ مُعْتَزِلًا حَزِينًا فَمَرَّ بِهِ أَبُو جَهْلٍ فَجَلَسَ إِلَيْهِ فَقَالَ لَهُ كَأَلْمُسْتَهْزِئِ: هَلِ اسْتَفَدْتُ مِنْ شَيْءٍ؟ قَالَ: نَعَمْ إِنِّي أُسْرِي بِي اللَّيْلَةَ قَالَ: إِلَى أَيْنَ؟ قَالَ: إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ، قَالَ: ثُمَّ أَصْبَحْتَ بَيْنَ ظَهْرَانَيْنَا قَالَ: نَعَمْ، فَلَمْ يَرِ أَبُو جَهْلٍ أَنَّهُ يَنْكُرُ مَخَافَةَ أَنْ يَجْحَدَهُ الْحَدِيثَ قَالَ: أَتُحَدِّثُ قَوْمَكَ مَا حَدَّثْتَنِي؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ أَبُو جَهْلٍ: يَا مَعْشَرَ بَنِي كَعْبِ بْنِ

⁴⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *Fedâilu’s-Sahâbe*, thk. Vasiyullah Muhammed Abbas (Beyrut: Müessestu’r-Risâle, 1403/1983), 1/140, 367.

⁴⁶⁶ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, thk. Tarık b. İvazullah b. Muhammed ve Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî (Kahire: Dâru’l-Harameyn, 1415/1995), 7/166.

⁴⁶⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 1/167, 3/127.

⁴⁶⁸ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, 7/166.

⁴⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Fedâilu’s-Sahâbe*, 1/140, 367.

لَوْيَ هَلُمُّوا، قَالَ: فَانْفَضَّتْ إِلَيْهِ الْمَجَالِسُ فَجَاوُوا حَتَّى جَلَسُوا إِلَيْهِمَا، قَالَ: فَحَدَّثْتُ قَوْمَكَ مَا حَدَّثْتَنِي قَالَ: نَعَمْ إِنِّي أُسْرِي بِي اللَّيْلَةَ، قَالُوا: إِلَى أَيْنَ؟ قَالَ: إِلَى بَيْتِ الْمُقَدِّسِ، قَالُوا: ثُمَّ أَصْبَحْتَ بَيْنَ ظَهْرَانِنَا؟ قَالَ: نَعَمْ قَالَ: فَمِنْ بَيْنِ مُصَفِّقٍ وَمِنْ بَيْنِ وَاصِعٍ يَدُهُ عَلَى رَأْسِهِ مُتَعَجِّبًا، وَارْتَدَّ نَاسٌ مِمَّنْ كَانَ آمَنَ بِهِ وَصَدَّقَهُ وَسَعَى رَجُلٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ إِلَى أَبِي بَكْرٍ فَقَالَ: هَلْ لَكَ فِي صَاحِبِكَ يَزْعُمُ أَنَّهُ أُسْرِي بِهِ اللَّيْلَةَ إِلَى بَيْتِ الْمُقَدِّسِ قَالَ: أَوْفَدَ قَالَ ذَلِكَ؟ قَالَ: نَعَمْ، أَقَالَ: لَئِنْ كَانَ قَالَ ذَلِكَ لَقَدْ صَدَقَ قَالُوا: وَصَدَّقَهُ أَنَّهُ ذَهَبَ إِلَى بَيْتِ الْمُقَدِّسِ فِي لَيْلَةٍ وَجَاءَ قَبْلَ أَنْ يُصْبِحَ؟ قَالَ: نَعَمْ إِنِّي لَأُصَدِّقُهُ بِمَا هُوَ أَبْعَدُ مِنْ ذَلِكَ أُصَدِّقُهُ بِخَبَرِ السَّمَاءِ فِي غَدْوَةٍ أَوْ رَوْحَةٍ فَلِذَلِكَ سُمِّيَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ. قَالَ: وَفِي الْقَوْمِ مَنْ قَدْ أَتَى الْمَسْجِدَ الْأَقْصَى، فَقَالُوا: هَلْ تَسْتَطِيعُ أَنْ تَنْتَعْتَ لَنَا الْمَسْجِدَ؟ قَالَ: نَعَمْ قَالَ: فَذَهَبْتُ أَنْعْتُ وَأَنْعْتُ فَمَا زِلْتُ أَنْعْتُ حَتَّى التَّبَسَ عَلَيَّ [بَعْضُ النَّعْتِ] قَالَ: فَجِئْتُ بِالْمَسْجِدِ وَأَنَا أَنْظُرُ إِلَيْهِ حَتَّى وَضِعَ دُونَ دَارِ عَقِيلٍ فَتَنَعْتُ الْمَسْجِدَ وَأَنَا أَنْظُرُ إِلَيْهِ فَقَالَ الْقَوْمُ: أَمَا النَّعْتُ فَوَاللَّهِ لَقَدْ أَصَابَ. ثُمَّ قَالُوا: يَا مُحَمَّدُ أَخْبِرْنَا عَنْ عِيرِنَا هِيَ أَهْمُ إِلَيْنَا فَهَلْ لَقِيتَ مِنْهَا شَيْئًا؟ قَالَ: نَعَمْ مَرَرْتُ عَلَى عِيرِ بَنِي فُلَانٍ وَهِيَ بِالرَّوْحَاءِ وَقَدْ أَضَلُّوا بَعِيرًا لَهُمْ وَهُمْ فِي طَلَبِهِ وَفِي رِحَالِهِمْ قَدَحٌ مِنْ مَاءٍ فَعَطِشْتُ فَأَخَذْتُهُ فَشَرِبْتُهُ ثُمَّ وَضَعْتُهُ كَمَا كَانَ فَسَلُّوهُمْ هَلْ وَجَدُوا الْمَاءَ فِي الْقَدَحِ حِينَ رَجَعُوا إِلَيْهِ؟ قَالُوا: هَذِهِ آيَةٌ قَالَ: وَمَرَرْتُ بِعِيرِ بَنِي فُلَانٍ، وَفُلَانٍ وَفُلَانٍ رَاكِبَانِ قَعُودًا لَهُمَا بِذِي طَوَى فَتَفَرَّ بِعِيرُهُمَا مِنِّي فَرَمَى بَفُلَانٍ فَانْكَسَرَتْ يَدُهُ فَسَلُّوهُمَا عَنْ ذَلِكَ قَالُوا: وَهَذِهِ آيَةٌ قَالُوا: فَأَخْبِرْنَا عَنْ عِيرِنَا نَحْنُ؟ قَالَ: مَرَرْتُ بِهَا بِالنَّعِيمِ قَالُوا: فَمَا عِدَّتُهَا وَأَحْمَالُهَا وَهَيْئَتُهَا وَمَنْ فِيهَا؟ قَالَ: نَعَمْ هَيْئَتُهَا كَذَا وَكَذَا وَفِيهَا فُلَانٌ وَفُلَانٌ يَقْدُمُهَا جَمَلٌ أَوْرَقٌ عَلَيْهِ غِرَارَتَانِ مَخِيطَتَانِ تَطْلُعُ عَلَيْكُمُ عِنْدَ طُلُوعِ الشَّمْسِ قَالُوا: وَهَذِهِ آيَةٌ ثُمَّ خَرَجُوا يَسْتَبْشِرُونَ نَحْوَ الثَّيْبَةِ وَهُمْ يَقُولُونَ وَاللَّهِ لَقَدْ قَصَّ مُحَمَّدٌ شَيْئًا وَبَيَّنَّهُ حَتَّى أَنْتُوا كَذَى فَجَلَسُوا عَلَيْهِ فَجَعَلُوا يَنْتَظِرُونَ مَتَى تَطْلُعُ الشَّمْسُ فَيَكْذِبُونَهُ إِذْ قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ: وَاللَّهِ هَذِهِ الشَّمْسُ قَدْ طَلَعَتْ وَقَالَ آخَرُ: وَهَذِهِ وَاللَّهِ الْإِبِلُ قَدْ طَلَعَتْ يَقْدُمُهَا بَعِيرٌ أَوْرَقٌ فِيهَا فُلَانٌ وَفُلَانٌ كَمَا قَالَ لَهُمْ فَلَمْ يُؤْمِنُوا "وَقَالُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ"

İbn Abbas ve Aişe (r.anhum), Rasûlullah'dan (s.a.s) şöyle aktarmışlardır: *"İsrâ hadisesi olduğu zaman Mekke'de sabahladım. Bu halim sebebiyle sıkıntı duydum. İnsanların beni yalanladığını öğrendim."*

Rivâyete göre Nebî (s.a.s) üzgün bir şekilde inzivaya çekilmişti. Ebû Cehil O'nun yanına gelip oturdu ve alaycı bir tavırla şöyle dedi: "Bir fayda elde ettin mi?" Rasûlullah (s.a.s) "Evet" dedi ve şöyle devam etti: *"Bu gece yolculuğa çıkarıldım."* "Nereye?" diye sordu Ebû Cehil. O da: *"Beytu'l-Makdis'e"* diye yanıtladı. Tekrar O'na: "Sabah da bizim aramızda oldun öyle mi?" dedi. Nebî (s.a.s): "Evet" dedi. Ebû Cehil Hz. Peygamber'in (s.a.s), onların bu hadiseyi inkâr etmelerinden korkmadığını

düşünemedi ve şöyle dedi: “Bana anlattıklarını kavmine de anlatır mısın?” O da “Evet” dedi. Ebû Cehil de bunun üzerine şöyle seslendi: “Gelin ey Ka’b b. Luey oğulları!” İnsanlar meclislerini bırakıp geldiler ve o ikisinin yanına oturdular. Ebû Cehil: “Bana anlattığın şeyleri kavmine de anlat” dedi. Nebî (s.a.s): “Evet, bu gece yolculuğa çıkarıldım” dedi. Onlar da: “Nereye?” diye sordular. “Beytu’l-Makdis’e” şeklinde yanıt verdi. Sonra dediler ki: “Sabah olunca da aramızda oldun öyle mi?” “Evet” dedi. Bunun üzerine onların aralarında şaşkınlık sebebiyle alkışlayan, elini başına koyan kimseler oldu. Daha önce kendisine iman edip doğrulayan insanlardan dinden dönenler oldu. Müşriklerden bir adam Ebû Bekir’in yanına koştu ve ona: “Arkadaşının gece Beytu’l-Makdis’e götürüldüğünü iddia etmesi hususunda bir bilgin var mı?” dedi. O da: “Sahiden böyle mi dedi?” diye sordu. Adam da “Evet” yanıtını verdi. Ebû Bekir: “Şayet O bunu dediyse Allah’a andolsun ki doğru söylemiştir” dedi. Müşrikler: “Sen O’nun gece Beytu’l-Makdis’e götürülüp sonra da sabah olmadan geri geldiğini tasdikliyor musun?” diyince Ebû Bekir de: “Evet, ben O’nu bundan daha uzak şeyler hakkında da doğruluyorum. O’nun sabah ya da akşam getirmiş olduğu haberi de doğruluyorum” şeklinde karşılık verdi. İşte bu vesileyle o Ebû Bekir es-Sıddîk diye isimlendirildi.

O kavim arasında Mescd-i Aksa’ya gitmiş olan kimseler de vardı. Bu kişiler: “Mescidi bize tarif edebilir misin?” dediler. “Evet” dedi. Bundan sonrasını Nebî (s.a.s) anlatmaya başladı: “Oraya gittim. Şu şu şu vasıfları vardı. Bazı özelliklerini karıştırıncaya dek tarif etmeye devam ettim. O sırada Mescid getirildi. Ben ona bakarken Akıl’in evine yakın konuldu. Ben de bakıp özelliklerini anlattım.” Bunun üzerine o müşrikler: “Vallahi, andolsun ki bu saydığı özellikler doğrudur.” Sonra dediler ki: “Ey Muhammed! Bize, bizim için önemi büyük olan kervanımız hakkında haber ver, karşılaştın mı kervanla?” “Evet, falan oğullarının kervanıyla Ravha’da karşılaştım. Develerinden bir tanesini kaybetmişlerdi de onu arıyorlardı. Yükleri arasında su dolu bir bardak vardı. Susamıştım, onu alıp içtim sonra da yerine bıraktım. Şimdi sorun onlara, döndüklerinde o bardaktaki suyu aynı yerinde bulmuşlar mı?” dedi. Onlar da: “Bu bir alamet/işaret” dediler. Rasûlullah (s.a.s): “Falan oğullarının kervanına uğradım. Falan ve falanı Zû Tuvâ’da develerine binmiş oturuyorken gödüm. O ikisinin devesi benden ürüp kaçtı da falanı üstünden aşağı attı. Onun kolu kırıldı. O ikisine bunu da sorun.” “Bu da bir alamet/işarettir,

bize kervanımızdan haber ver” dediler. O da: “*Kervanınıza Tenim’de denk geldim*” dedi. “Öyleyse develerin sayısı kaç? Yükleri nedir? Nasıllar? Kervanda kimler var?” diye sordular. Bunun üzerine: “*Evet onların durumu şu ve şudur. Kervanda falan ve falan vardı. Önlerinde kül rengi bir deve ve onun üstünde iki heybe mevcuttu. Güneş doğduğunda kervan size görünür*” diye cevap verdi. Onlar: “Bu da bir alamet/işarettir” dediler. Sonra “Allah’a yemin olsun ki Muhammed bir şey söyledi ve onu beyan etti diyerek” hızlıca Seniyye’ye doğru çıktılar. Yüksek bir yere gelip oturdular, güneşin doğacağı zamanı bekleyip O’nu yalanladılar. Onlardan biri: “Allah’a yemin ederim ki güneş doğdu”, bir başkası da: “Allah’a yemin ederim ki develer de göründü. Üzerinde falan ve falan olan kül rengi deve de geliyor” dedi. Tıpkı onlara dediği gibi oldu. Ancak onlar iman etmediler ve şöyle dediler: “**Bu gerçekten apaçık bir sihirdir.**” (5/65-66).

Müellif rivâyeti kendi hadis kitaplarında nakletmemiştir.

Ahmed b. Hanbel *Müsned*’de,⁴⁷⁰ Nesâî *es-Sünenü ’l-Kübra*’da,⁴⁷¹ İbn Ebî Şeybe *Müsned*’de,⁴⁷² Bezzâr *Müsned*’de⁴⁷³ Taberânî *el-Mu’cemu ’l-Kebîr* ve *el-Mu’cemu ’l-Evsat*’ta⁴⁷⁴ bu rivâyeti zikretmişlerdir. Ancak “O kavim arasında Mescid-i Aksa’ya gitmiş...” şeklinde başlayan kısmı bu eserlerde tespit edemedik.

Sadece Taberânî *el-Mu’cemu ’l-Kebîr*’de Hz. Ebû Bekir ile alakalı kısmı uzun bir rivâyetin içerisinde nakletmiştir.

Hz. Ebû Bekir ile ilgili bölümü müstakil olarak Abdurrezzâk b. Hemmâm *Musannef*’te,⁴⁷⁵ Hâkim en-Nîsâbü’rî *Müstedrek*’te,⁴⁷⁶ Ebû Nuaym *Ma’rifetu’s-Sahâbe*’de⁴⁷⁷ zikretmiştir.

Beğavî bu rivâyeti hocası Sa’lebî’den birebir nakletmiştir.⁴⁷⁸

⁴⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/28-29.

⁴⁷¹ Nesâî, *es-Sünenü ’l-Kübra*, 10/147-148.

⁴⁷² İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, 16/442-443, 20/247-248.

⁴⁷³ Bezzâr, *el-Müsned*, 2/443-444.

⁴⁷⁴ Taberânî, *el-Mu’cemu ’l-Kebîr*, 24/332-334; a.mlf., *el-Mu’cemu ’l-Evsat*, 3/52.

⁴⁷⁵ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 5/328.

⁴⁷⁶ Zehebî, *Telhîsu ’l-Müstedrek*, 3/63-64.

⁴⁷⁷ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma’rifetu’s-Sahâbe*, thk. Âdil b. Yusuf el-Ğazzâvî (Riyad: Dâru’l-Vatan, 1419/1998), 1/24.

⁴⁷⁸ Sa’lebî, *el-Keşf ve ’l-Beyân*, 6/66-67.

Bezzâr “Bu hadisi Zûrâre’den sadece Avf’ın *tahdis* ettiğini biliyoruz. Avf’ın Zûrâre’den naklettiği yalnızca iki hadis biliyoruz. Bunlardan biri İbn Abbas’tan diğeri ise Abdullah b. Sellam’dandır” şeklinde açıklama yapmıştır.⁴⁷⁹

Taberânî *el-Mu’cemu’l-Evsat*’ta naklettiği rivâyet için “Bu hadis Abdullah b. Abbas’tan bir tek bu isnad ile rivâyet edilmiştir. Avf burada *teferrüd* etmiştir” demiştir.⁴⁸⁰

Heysemî, Ahmed b. Hanbel’in naklettiği rivâyetlerden birinin senedi için “*Sahîh* ricallerdir” derken, Taberânî’nin zikrettiği için ise “Taberânî bunu *Kebîr*’de zikretmiştir. Ravîleri arasında olan Abdula’lâ b. Ebî el-Müsâvir *metrûk*, *kezzâb*’tır⁴⁸¹” demiştir.⁴⁸²

Hâkim en-Nîsâbûrî de kitabına aldığı rivâyet için isnadının *sahîh* olduğunu belirtmiştir. Zehebî de muvafakat etmiştir.⁴⁸³

Şuayb Arnavut Ahmed b. Hanbel’de yer alan rivâyet için Şeyhayn’ın şartlarını taşıdığını söylemiştir.

Rivâyetin *zayıf* ve *sahîh* tariklerini göz önüne alarak *hasen* seviyesinde olduğunu söyleyebiliriz.

1.3.13. Hadis

أَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْقَاهِرِ أَنَّبَانَا عَبْدُ الْغَافِرِ بْنُ مُحَمَّدٍ أَنَّبَانَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى الْجُلُودِيُّ أَنَّبَانَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ سُفْيَانَ ثَنَا مُسْلِمُ بْنُ الْحَجَّاجِ حَدَّثَنِي زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ ثَنَا حَجَرُ بْنُ الْمُثَنَّى أَنَّبَانَا عَبْدُ الْعَزِيزِ وَهُوَ ابْنُ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْفَضْلِ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَقَدْ رَأَيْتَنِي فِي الْحَجَرِ وَقُرَيْشٍ تَسْأَلُنِي عَنْ مَسْرَايَ فَسَأَلْتَنِي عَنْ أَشْيَاءَ مِنْ بَيْتِ الْمَقْدِسِ لَمْ أَتِهَا، قَالَ: فَكُرِّبْتُ كَرْبًا مَا كُرِّبْتُ مِثْلَهُ قَطُّ، قَالَ:

⁴⁷⁹ Bezzâr, *el-Müsned*, 2/443-444.

⁴⁸⁰ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, 3/52.

⁴⁸¹ Kezzâb; Cerhin, Zehebî ve Irâkî’ye göre birinci, Sehâvî’ye göre ikinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir siga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 150. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 181; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 189; Aşıkutlu, “Kizb”, 26/126-128.

⁴⁸² Heysemî, *Mecmeu’z-Zevâid*, 1/233, 246.

⁴⁸³ Zehebî, *Telhîsu’l-Müstedrek*, 3/64.

فَرَفَعَهُ اللَّهُ لِي أَنْظُرُ إِلَيْهِ مَا يَسْأَلُونِي عَنْ شَيْءٍ إِلَّا أَنْبَأْتُهُمْ بِهِ، وَلَقَدْ رَأَيْتُنِي فِي جَمَاعَةٍ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ، فَإِذَا مُوسَى قَائِمٌ يُصَلِّي فَإِذَا رَجُلٌ ضَرَبَ جَعْدُ كَأَنَّهُ مِنْ رِجَالِ شَنْوَةَ، وَإِذَا عِيسَى قَائِمٌ يُصَلِّي أَقْرَبُ النَّاسِ بِهِ شَبَهًا غُرُودُهُ بِنُ مَسْعُودِ الثَّقَفِيِّ، وَإِذَا إِبْرَاهِيمُ قَائِمٌ يُصَلِّي أَشَبَّهُ النَّاسِ بِهِ صَاحِبُكُمْ، يَعْنِي نَفْسَهُ، فَجَاءَتِ الصَّلَاةُ فَأَمَمْتُهُمْ فَلَمَّا فَرَغْتُ مِنَ الصَّلَاةِ قَالَ لِي قَائِلٌ: يَا مُحَمَّدُ هَذَا مَالِكٌ صَاحِبُ النَّارِ فَسَلِّمْ عَلَيْهِ فَالْتَفَتْتُ إِلَيْهِ فَبَدَأَنِي بِالسَّلَامِ .

İsmail b. Abdulkâhir ← Abdulgâfir b. Muhammed ← Muhammed b. İsa el-Culûdî ← İbrahim b. Muhammed b. Süfyân ← Müslim b. el-Haccâc ← Züheyr b. Harb ← Hacer b. el-Müsennâ ← Abdulaziz -İbn Ebî Seleme- ← Abdullah b. el-Fadl ← Ebû Seleme b. Abdurrahman.

Ebû Hureyre Rasûlullah'ın (s.a.s) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Ben Kureyş’le beraber Hicr’de idim. Bana gece yolculuğumu sordular. Beytu’l-Makdis’le alakalı, tam vakıf olmadığım sorular yönelttiler. Daha önce aynısını yaşamadığım kadar çok tedirgin oldum. Ancak Allah ona bakabilmem için bana sundu/gösterdi. Bu sayede bana sordukları şeyleri onlara haber verdim. Kendimi bir peygamber topluluğu içinde buluverdim. Bir de baktım ki Musa ayakta namaz kılıyor. Orta boylu, saçları kıvrımlıydı. Şeûne kabilesindeki adamlar gibiydi. İsa da ayakta namaz kılıyordu. İnsanlardan ona en fazla benzeyen kişi Urve b. Mes’ûd es-Sekâfî’dir. Sonra İbrahim’i de ayakta namaz kılarken gördüm. İnsanlardan ona en çok benzeyen de arkadaşınızdır -yani kendini kastediyor-. Namaz vakti geldi ve onlara imamlık yaptım. Namazı bitirince onlardan biri bana: ‘Ey Muhammed! Şu kişi cehennem görevlisi Mâlik’tir, ona selam ver’ dedi. Ona doğru dönüp baktım da o benden evvel selam verdi.” (5/66).

Beğavî’nin sadece *Mesâbîh*’te *sıhâh* başlığı altında⁴⁸⁴ yer verdiği rivâyeti Müslim *Sahîh*’inde,⁴⁸⁵ Nesâî *es-Sünenü’l-Kübrâ*’sında,⁴⁸⁶ Ebû Avâne *Müsned*’inde,⁴⁸⁷ İbn Sa’d *Tabakât*’ında,⁴⁸⁸ İbn Hişâm da *Sîre*’sinde⁴⁸⁹ nakletmiştir.

Nesâî’nin eserinde zikretmiş olduğu rivâyetlerin biri “Namaz vakti geldi ve onlara imamlık yaptım” lafzına kadardır.

⁴⁸⁴ Beğavî, *Mesâbîhu’s-Sünne*, 4/83.

⁴⁸⁵ Müslim, “1 İmân”, 278.

⁴⁸⁶ Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 10/147, 251-252.

⁴⁸⁷ Ebû Avâne, *el-Müsned*, 1/116-117.

⁴⁸⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 1/167-168.

⁴⁸⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/400.

İbn Hişâm ise “İnsanlardan ona en fazla benzeyen kişi Urve b. Mes’ûd es-Sekafi’dir” ibaresine kadar olan kısmı nakletmiştir.

Müslim’in sıhhat şartlarına uyan ve birçok farklı senedi de bulunan bu rivâyete *sahih* diyebiliriz.

1.4. (İsrâ, 17/2-3-4) İle İlgili Hadisler

وَأَتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ أَلَّا تَتَّخِذُوا مِن دُونِي وَكِيلًا ﴿٢﴾ ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا ﴿٣﴾ وَقَضَيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدَنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوقًا كَبِيرًا ﴿٤﴾

“Musa’ya Kitab’ı (Tevrat’ı) verdik ve o kitabı ‘benden başka hiçbir vekil edinmeyin diye’ İsrail oğullarını doğruya götüren bir rehber kıldık (2). Ey Nuh’la birlikte (gemide) taşı(yıp kurtar)dıklarımızın zürriyeti! Gerçekten de O (Nuh) çokça şükreden bir kimse idi (3). Biz kitapta İsrail oğullarına şöyle takdir ettik: ‘Şüphe yok ki siz yeryüzünde iki kere bozgunculuk çıkaracaksınız ve büyüklenerek azgınlık/taşkınlık yapacaksınız (4)’.”

1.4.1. Hadis

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ: رَوَى سُفْيَانُ بْنُ سَعِيدٍ الثَّوْرِيُّ عَنْ مَنْصُورِ بْنِ الْمُعْتَمِرِ عَنْ رَبِيعِ بْنِ خَرَّاشٍ عَنْ خَدِيفَةَ قَالَ وَسَلَّمَ: «إِنَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَمَّا اغْتَدَوْا وَقَتَلُوا الْأَنْبِيَاءَ بَعَثَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مَلِكًا فَارِسٌ بُخْتَنْصَرٌ، وَكَانَ اللَّهُ مَلَكُهُ سَبْعِمِائَةَ سَنَةٍ فَسَارَ إِلَيْهِمْ حَتَّى دَخَلَ بَيْتَ الْمَقْدِسِ فَحَاصَرَهَا وَفَتَحَهَا، حَتَّى قَتَلَ عَلَى دِمِ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا عَلَيْهِ السَّلَامُ سَبْعِينَ أَلْفًا ثُمَّ سَى أَهْلَهَا وَأَوْلَادَ الْأَنْبِيَاءِ وَسَلَبَ خُلِيَّ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، وَاسْتَخْرَجَ مِنْهَا سَبْعِينَ أَلْفًا وَمِائَةً أَلْفٍ عَجَلَةٍ مِنْ خُلِيٍّ»، قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ كَانَ بَيْتُ الْمَقْدِسِ عَظِيمًا؟ قَالَ: «أَجَلُ بَنَاءِ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ مِنْ ذَهَبٍ وَفِضَّةٍ وَيَاقُوتٍ وَزَبَرْجَدٍ، وَكَانَ عُمْدُهُ ذَهَبًا أَعْطَاهُ اللَّهُ ذَلِكَ وَسَخَّرَ لَهُ الشَّيَاطِينَ بِأُتُونَهُ بِهِذِهِ الْأَشْيَاءِ فِي طَرْفَةِ عَيْنٍ، فَسَارَ بِهَا بُخْتَنْصَرٌ حَتَّى نَزَلَ بِابِلَ فَأَقَامَ بَنُو إِسْرَائِيلَ فِي يَدِهِ مِائَةَ سَنَةٍ يَسْتَعْبِدُهُمُ الْمَجُوسُ وَأَبْنَاءُ الْمَجُوسِ، فِيهِمُ الْأَنْبِيَاءُ ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ رَحِمَهُمْ فَأَوْحَى إِلَى مَلِكٍ مِنْ مُلُوكِ فَارِسٍ يُقَالُ لَهُ كُورَشٌ وَكَانَ مُؤْمِنًا أَنْ يَسِيرَ إِلَيْهِمْ لِيَسْتَنْقِذَ بَقَايَا بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَسَارَ كُورَشُ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ وَحَلِيَ بَيْتَ الْمَقْدِسِ حَتَّى رَدَّهُ إِلَيْهِ، فَأَقَامَ بَنُو إِسْرَائِيلَ حَتَّى أَتَاهُمْ بَيْتُ الْمَقْدِسِ فَسَى أَهْلَهَا وَأَحْرَقَ بَيْتَ الْمَقْدِسِ، وَقَالَ لَهُمْ: يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنَّ غَدَتُمْ فِي الْمَعَاصِي غَدًا عَلَيْكُمْ بِالسَّنِيِّ، فَعَادُوا فَسَلَّطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مَلِكًا رُومِيَّةً يُقَالُ لَهُ فَاكْسُ بْنُ أَسْتِيَانُوسَ، فَغَزَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ فَسَابَهُمْ وَسَى خُلِيَّ بَيْتِ الْمَقْدِسِ وَأَحْرَقَ بَيْتَ الْمَقْدِسِ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: هَذَا مِنْ صِفَةِ خُلِيٍّ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، وَيَرُدُّهُ الْمُهْدِيُّ إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ هُوَ أَلْفٌ وَسَبْعِمِائَةُ سَفِينَةٍ يَزْمِي بِهَا عَلَى حَتَّى تُنْقَلَ إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ، وَبِهَا يَجْمَعُ اللَّهُ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ. قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ: كَانَتْ

بَنُو إِسْرَائِيلَ فِيهِمُ الْأَحْدَاثُ وَالذُّنُوبُ وَكَانَ اللَّهُ فِي ذَلِكَ مُتَجَاوِزًا عَنْهُمْ مُحْسِنًا إِلَيْهِمْ وَكَانَ أَوَّلُ مَا نَزَلَ بِهِمْ بِسَبَبِ ذُنُوبِهِمْ كَمَا أَخْبَرَ عَلَى لِسَانِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّ مَلِكًا مِنْهُمْ كَانَ يُدْعَى "صَدِيقَهُ" وَكَانَ اللَّهُ تَعَالَى إِذَا مَلَكَ الْمَلِكُ عَلَيْهِمْ بَعَثَ مَعَهُ نَبِيًّا يُسَدِّدُهُ وَيُرْشِدُهُ لَا يُنْزِلَ عَلَيْهِمُ الْكُتُبَ إِنَّمَا يُؤْمَرُونَ بِاتِّبَاعِ التَّوْرَةِ وَالْأَحْكَامِ الَّتِي فِيهَا

فَلَمَّا مَلَكَ ذَلِكَ الْمَلِكُ بَعَثَ اللَّهُ مَعَهُ "شُعْيَاءَ بْنَ أَصْفِيَا" وَذَلِكَ قَبْلَ مَبْعَثِ زَكَرِيَّا وَيَحْيَى وَعِيسَى عَلَيْهِمُ السَّلَامُ وَ"شُعْيَاءُ" هُوَ الَّذِي بَشَّرَ بِعِيسَى وَمُحَمَّدٍ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ، فَقَالَ: أَبَشِّرِي أُورُشَلِيمَ، الْآنَ يَا بَنِيكَ رَاكِبَ الْحِمَارِ وَمِنْ بَعْدِهِ صَاحِبُ الْبَعِيرِ فَلَمَّا كَانَ ذَلِكَ الْمَلِكُ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَبَنَاتِ الْمَقْدِسِ زَمَانًا فَلَمَّا انْقَضَى مُلْكُهُ عَظُمَتْ فِيهِمُ الْأَحْدَاثُ وَشُعْيَاءُ مَعَهُ بَعَثَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ "سَنْجَارِبَ" مَلِكًا بَابِلَ مَعَهُ سِتْمِائَةُ أَلْفٍ رَايَةً فَأَقْبَلَ سَائِرًا حَتَّى نَزَلَ حَوْلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ وَالْمَلِكُ مَرِيضٌ فِي سَافِهِ فُرْجَةُ فَجَاءَ النَّبِيُّ شُعْيَاءُ وَقَالَ لَهُ: يَا مَلِكُ بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنَّ سَنْجَارِبَ مَلِكًا بَابِلَ قَدْ نَزَلَ بِكَ هُوَ وَجُنُودُهُ بِسِتْمِائَةِ أَلْفٍ رَايَةً وَقَدْ هَابَهُمُ النَّاسُ وَفَرَّقُوا فَكَبِّرَ ذَلِكَ عَلَى الْمَلِكِ فَقَالَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ هَلْ أَتَاكَ وَحْيٌ مِنَ اللَّهِ فِيمَا حَدَّثَ فَتُخْبِرُنَا بِهِ كَيْفَ يَفْعَلُ اللَّهُ بِنَا وَبِسَنْجَارِبَ وَجُنُودِهِ؟ فَقَالَ: لَمْ يَأْتِنِي وَحْيٌ فَبَيْنَمَا هُمْ عَلَى ذَلِكَ أَوْحَى اللَّهُ إِلَى شُعْيَاءَ النَّبِيِّ أَنْ أَنْتَ مَلِكُ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَمُرْهُ أَنْ يُوصِي وَصِيَّتَهُ وَيَسْتَخْلِفَ - عَلَى مُلْكِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ - فَأَتَى شُعْيَاءُ مَلِكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ "صَدِيقَهُ" فَقَالَ لَهُ: إِنَّ رَبَّكَ قَدْ أَوْحَى إِلَيَّ أَنْ أَمُرَكَ أَنْ تُوصِي وَصِيَّتَكَ وَتَسْتَخْلِفَ مَنْ شِئْتَ عَلَى مُلْكِكَ مِنْ أَهْلِ بَيْتِكَ فَإِنَّكَ مَيِّتٌ فَلَمَّا قَالَ ذَلِكَ شُعْيَاءُ لَصَدِيقَهُ أَقْبَلَ عَلَى الْقَبْلَةِ فَصَلَّى وَدَعَا وَبَكَى فَقَالَ وَهُوَ يَبْكِي وَتَضَرَّعَ إِلَى اللَّهِ بِقَلْبٍ مُخْلِصٍ: اللَّهُمَّ رَبَّ الْأَرْبَابِ وَإِلَهَ الْآلِهَةِ يَا قُدُّوسَ الْمُتَقَدِّسِ يَا رَحْمَنُ يَا رَحِيمُ يَا رَءُوفُ الَّذِي لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ اذْكُرْنِي بِعَمَلِي وَفِعْلِي وَحَسَنِ قَضَائِي عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ وَذَلِكَ كُلُّهُ كَانَ مِنْكَ وَأَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي سِرِّي وَعَلَانِيَتِي لَكَ وَأَنْتَ الرَّحْمَنُ فَاسْتَجَابَ لَهُ وَكَانَ عَبْدًا صَالِحًا فَأَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَى شُعْيَاءَ أَنْ يُخْبِرَ صَدِيقَهُ أَنَّ رِيَّةَ قَدِ اسْتَجَابَ لَهُ وَرَحِمَهُ وَأَخَّرَ لَهُ أَجَلَهُ خَمْسَ عَشْرَةَ سَنَةً وَأَنْجَاهُ مِنْ عَذَابِ سَنْجَارِبَ فَأَتَاهُ شُعْيَاءُ فَأَخْبَرَهُ بِذَلِكَ فَلَمَّا قَالَ لَهُ ذَلِكَ ذَهَبَ عَنْهُ الْوَجَعُ وَانْقَطَعَ عَنْهُ الْحُزْنُ وَخَرَّ سَاجِدًا وَقَالَ: يَا إِلَهِي وَإِلَهَ آبَائِي لَكَ سَجَدْتُ وَسَبَّحْتُ وَكَبَّرْتُ وَعَظَّمْتُ أَنْتَ الَّذِي تُعْطِي الْمُلْكَ لِمَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعْزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ أَنْتَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَأَنْتَ تَرْحَمُ وَتَسْتَجِيبُ دَعْوَةَ الْمُضْطَرِّينَ وَأَنْتَ الَّذِي أَجَبْتَ دَعْوَتِي وَرَحِمْتَ تَضَرُّعِي. فَلَمَّا رَفَعَ رَأْسَهُ أَوْحَى اللَّهُ إِلَى شُعْيَاءَ أَنْ قُلْ لِلْمَلِكِ صَدِيقِهِ قِيَامُ عَبْدًا مِنْ عِبِيدِهِ قِيَامَتِهِ بِمَاءِ التَّيْنِ فَيَجْعَلُهُ عَلَى فُرْجَتِهِ فَيُشْفَى يُصْبِحُ وَقَدْ بَرَأَ فَفَعَلَ وَشَفِيَ.

وَقَالَ الْمَلِكُ لِشُعْيَاءَ: سَلْ رَبَّكَ أَنْ يَجْعَلَ لَنَا عِلْمًا بِمَا هُوَ صَانِعٌ بَعْدُونَا هَذَا.

قَالَ اللَّهُ لِشُعْيَاءَ: قُلْ لَهُ: إِنِّي قَدْ كَفَيْتُكَ عَذَابَكَ وَأَنْجَيْتُكَ مِنْهُمْ وَإِنَّهُمْ سَيُصْبِحُونَ مَوْتَى كُلُّهُمْ إِلَّا سَنْجَارِبَ وَخَمْسَةَ نَفَرٍ

مِنْ كُتَابِهِ.

فَلَمَّا أَصْبَحُوا جَاءَ صَارِحٌ فَصَرَخَ عَلَى بَابِ الْمَدِينَةِ يَا مَلِكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنَّ اللَّهَ قَدْ كَفَّاكَ عَذُوكَ فَاخْرُجْ فَإِنَّ سَنْجَارِيْبَ وَمَنْ مَعَهُ قَدْ هَلَكُوا فَلَمَّا خَرَجَ الْمَلِكُ التَّمَسَّ سَنْجَارِيْبَ فَلَمْ يَوْجَدْ فِي الْمَوْتَى فَبَعَثَ الْمَلِكُ فِي طَلَبِهِ فَأَذْرَكَهُ الطَّلَبُ فِي مَغَارَةٍ وَخَمْسَةَ نَفَرٍ مِنْ كُتَّابِهِ أَحَدُهُمْ بُخْتَنَصَّرُ فَجَعَلُوهُمْ فِي الْجَوَامِعِ ثُمَّ أَتَوْا بِهِمْ إِلَى مَلِكِ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَلَمَّا رَأَاهُمْ خَرَّ سَاجِدًا مِنْ حِينَ طَلَعَتِ الشَّمْسُ إِلَى الْعَصْرِ ثُمَّ قَالَ لِسَنْجَارِيْبَ: كَيْفَ تَرَى فِعْلَ رَبَّنَا بِكُمْ؟ أَلَمْ يَقْتُلْكُمْ بِحَوْلِهِ وَقُوَّتِهِ وَنَحْنُ وَأَنْتُمْ غَافِلُونَ؟ فَقَالَ سَنْجَارِيْبُ لَهُ: قَدْ أَتَانِي خَبَرُ رَبِّكُمْ وَنَصْرِهِ إِيَّاكُمْ وَرَحْمَتِهِ الَّتِي يَرْحَمُكُمْ بِهَا قَبْلَ أَنْ أَخْرَجَ مِنْ بِلَادِي فَلَمْ أُطِعْ مُرْشِدًا وَلَمْ يُلْقِنِي فِي الشَّقْوَةِ إِلَّا [دَلَّةٌ فِي الدُّنْيَا وَعَذَابٌ فِي الْآخِرَةِ] فَلَوْ سَمِعْتُ أَوْ عَقَلْتُ مَا غَرَوْتُكُمْ.

فَقَالَ صَدِيقُهُ: الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الَّذِي كَفَانَاكُمْ بِمَا شَاءَ وَإِنَّ رَبَّنَا لَمْ يَبْقَكَ وَمَنْ مَعَكَ لِكِرَامَتِكَ عَلَى رَبِّكَ وَلَكِنَّهُ إِنَّمَا أَبْقَاكَ وَمَنْ مَعَكَ لِنَزْدَادُوا شَقْوَةً فِي الدُّنْيَا وَعَذَابًا فِي الْآخِرَةِ وَلِيُخْبِرُوا مَنْ وَرَاءَكُمْ بِمَا رَأَيْتُمْ مِنْ فِعْلِ رَبَّنَا بِكُمْ فَتُنذِرُوا مَنْ بَعْدَكُمْ وَلَوْلَا ذَلِكَ لَقَتَلَكُمْ وَلَدَمَكُمْ وَلَدَمَ مَنْ مَعَكَ أَهْوَنُ عَلَى اللَّهِ مِنْ دَمِ فَرَادٍ لَوْ قُتِلَتْ.

ثُمَّ إِنَّ مَلِكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَمَرَ أَمِيرَ حَرْسِهِ فَقَدَفَ فِي رِقَابِهِمُ الْجَوَامِعَ فَطَافَ بِهِمْ سَبْعِينَ يَوْمًا حَوْلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ وَإِبِلْيَا وَكَانَ يَرْزُقُهُمْ كُلَّ يَوْمٍ خُبْرَتَيْنِ مِنْ شَعِيرٍ لِكُلِّ رَجُلٍ مِنْهُمْ فَقَالَ سَنْجَارِيْبُ لِمَلِكِ بَنِي إِسْرَائِيلَ: الْقَتْلُ خَيْرٌ مِمَّا تَفْعَلُ بِنَا فَأَمَرَ بِهِمُ الْمَلِكُ إِلَى سِجْنِ الْقَتْلِ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى شُعْيَاءَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَنْ قُلْ لِمَلِكِ بَنِي إِسْرَائِيلَ يُرْسِلُ سَنْجَارِيْبَ وَمَنْ مَعَهُ لِيُنْذِرُوا مَنْ وَرَاءَهُمْ وَلِيُكْرِمَهُمْ وَلِيُحْمِلَهُمْ حَتَّى يَبْلُغُوا بِلَادَهُمْ فَبَلَّغَ شُعْيَاءُ الْمَلِكُ ذَلِكَ فَفَعَلَ [الْمَلِكُ صَدِيقُهُ] مَا أَمَرَ بِهِ فَخَرَجَ سَنْجَارِيْبُ وَمَنْ مَعَهُ حَتَّى قَدِمُوا بَابِلَ فَلَمَّا قَدِمُوا جَمَعَ النَّاسُ فَأَخْبَرَهُمْ كَيْفَ فَعَلَ اللَّهُ بِجُنُودِهِ فَقَالَ لَهُ كُفَّاهُ وَسَحَرْتُهُ يَا مَلِكُ بَابِلَ قَدْ كُنَّا نَقْصُ عَلَيْكَ خَبَرَ رَبِّهِمْ وَخَبَرَ نَبِيِّهِمْ وَوَحْيَ اللَّهِ إِلَى نَبِيِّهِمْ فَلَمْ نُطْعِمَا وَهِيَ أُمَّةٌ لَا يَسْتَطِيعُهَا أَحَدٌ مَعَ رَبِّهِمْ وَكَانَ أَمْرُ سَنْجَارِيْبَ تَخَوُّفًا لَهُمْ ثُمَّ كَفَّاهُمْ اللَّهُ تَذْكَرَةً وَعِبْرَةً.

ثُمَّ لَبِثَ سَنْجَارِيْبُ بَعْدَ ذَلِكَ سَبْعَ سِنِينَ ثُمَّ مَاتَ وَاسْتُخْلِفَ بُخْتَنَصَّرُ ابْنُ ابْنِهِ عَلَى مَا كَانَ عَلَيْهِ جَدُّهُ يَعْمَلُ عَمَلَهُ فَلَبِثَ سَبْعَ عَشْرَةَ سَنَةً ثُمَّ قَبِضَ اللَّهُ مَلِكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ صَدِيقَهُ فَمَرَجَ أَمْرَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَتَنَافَسُوا الْمَلِكُ حَتَّى قَتَلَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا وَنَبِيِّهِمْ شُعْيَاءَ مَعَهُمْ وَلَا يَقْبَلُونَ مِنْهُ، فَلَمَّا فَعَلُوا ذَلِكَ قَالَ اللَّهُ لَشُعْيَاءَ قُمْ فِي قَوْمِكَ أَوْحِي عَلَى لِسَانِكَ فَلَمَّا قَامَ النَّبِيُّ شُعْيَاءُ أَنْطَقَ اللَّهُ لِسَانَهُ بِالْوَحْيِ فَقَالَ: يَا سَمَاءُ اسْمِعِي وَيَا أَرْضُ أَنْصِتِي فَإِنَّ اللَّهَ يُرِيدُ أَنْ يَقْصُ شَأْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ الَّذِينَ رَهَّبَهُمُ بِنِعْمَتِهِ وَاصْطَنَعَهُمْ لِنَفْسِهِ وَخَصَّهُمْ بِكَرَامَتِهِ وَفَضَّلَهُمْ عَلَى عِبَادِهِ وَهُمْ كَالْعَنَمِ الضَّائِعَةِ الَّتِي لَا رَاعِيَ لَهَا فَآوَى شَارِدَتَهَا وَجَمَعَ ضَالَّتَهَا وَجَبَرَ كَسْرَهَا وَدَاوَى مَرِيضَهَا وَأَسَمَنَ مَهْزُولَهَا وَحَفِظَ سَمِيئَهَا فَلَمَّا فَعَلَ ذَلِكَ بَطَرَتْ فَتَنَاطَحَتْ كِبَاشُهَا فَتَقَاتَلَ بَعْضُهَا بَعْضًا حَتَّى لَمْ يَبْقَ مِنْهَا عَظْمٌ صَحِيحٌ يُجَبَّرُ إِلَيْهِ آخَرُ كَسِيرٍ فَوَيْلٌ لِهَذِهِ الْأُمَّةِ الْخَاطِئَةِ الَّذِينَ لَا يَذَرُونَ أُنًى جَاءَهُمُ الْخَيْرُ أَنْ الْبَعِيرَ مِمَّا يَذْكُرُ وَطَنَهُ فَيَنْتَابُهُ وَأَنَّ الْحِمَارَ مِمَّا يَذْكُرُ الْأَرَى الَّذِي شَبِعَ عَلَيْهِ فِيرَاجِعُهُ وَأَنَّ الثَّوْرَ مِمَّا يَذْكُرُ الْمَرْجَ الَّذِي سَمِنَ فِيهِ فَيَنْتَابُهُ وَأَنَّ هَؤُلَاءِ الْقَوْمَ لَا

يَذْكُرُونَ مِنْ حَيْثُ جَاءَهُمُ الْخَيْرُ وَهُمْ أُولُو الْأَلْبَابِ وَالْعُقُولِ لَيْسُوا بِسَقَرٍ وَلَا حَمِيرٍ وَإِنِّي ضَارِبٌ لَهُمْ مَثَلًا فَلْيَسْمَعُوهُ قُلْ لَهُمْ كَيْفَ تَرَوْنَ فِي أَرْضٍ كَانَتْ خَوَاءً زَمَانًا خَرَابًا مَوَاتًا لَا غُمْرَانَ فِيهَا وَكَانَ لَهَا رَبٌّ حَكِيمٌ قَوِيٌّ فَأَقْبَلَ عَلَيْهَا بِالْعِمَارَةِ وَكَرِهَ أَنْ تُخْرَبَ أَرْضُهُ وَهُوَ قَوِيٌّ أَوْ أَنْ يُقَالَ ضَيَّعَ وَهُوَ حَكِيمٌ فَأَحَاطَ عَلَيْهَا جِدَارًا وَشَيْدَ فِيهَا فُصُورًا وَأَنْبَطَ نَهْرًا وَصَنَّفَ فِيهَا غُرَاسًا مِنَ الرِّثْتُونَ وَالرُّمَانِ وَالنَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ وَالْوَانَ الثَّمَارِ كُلِّهَا وَوَلَّى ذَلِكَ وَاسْتَحَفَّظَهُ ذَا رَأْيٍ وَهَمَّةٍ حَفِيظًا قَوِيًّا أَمِينًا فَلَمَّا أَطْلَعَتْ جَاءَ طَلْعُهَا خُرُوبًا؟

قَالُوا بِنَسْتِ الْأَرْضِ هَذِهِ فَتَرَى أَنْ يُهْدَمَ جِدَارُهَا وَقْصَرُهَا وَيُدْفَنَ نَهْرُهَا وَيُقْبَضَ قَيْمُهَا وَيُحْرَقَ غَرْسُهَا حَتَّى تَصِيرَ كَمَا كَانَتْ أَوَّلَ مَرَّةٍ خَرَابًا مَوَاتًا لَا غُمْرَانَ فِيهَا قَالَ اللَّهُ: قَالَ لَهُمْ: فَإِنَّ الْجِدَارَ دِينِي وَإِنَّ الْقَصْرَ شَرِيعَتِي وَإِنَّ الثَّهْرَ كِتَابِي وَإِنَّ الْقَيْمَ نَبِيِّي وَإِنَّ الْغُرَاسَ هُمْ وَإِنَّ الْخُرُوبَ الَّذِي أَطْلَعَ الْغُرَاسَ أَعْمَالُهُمُ الْخَبِيْثَةُ وَإِنِّي قَدْ قَضَيْتُ عَلَيْهِمْ قَضَاءَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَإِنَّهُ مَثَلٌ صَرِيحٌ لَهُمْ يَتَقَرَّبُونَ إِلَيَّ بِذَبْحِ الْبَقَرِ وَالْعَمَةِ وَلَيْسَ يَنَالِي اللَّحْمُ وَلَا أَكُلُهُ وَيَدْعُونَ أَنْ يَتَقَرَّبُوا إِلَيَّ بِالتَّقْوَى وَالْكَفِّ عَنْ ذَنْبِ الْأَنْفُسِ الَّتِي حَرَّمْتُهَا فَأَيَّدِيهِمْ مَخْضُوبَةً مِنْهَا وَثِيَابُهُمْ مُتَزَمِّلَةٌ بِدِمَائِهَا يُشِيدُونَ لِي الْبُيُوتَ مَسَاجِدَ وَيُطَهِّرُونَ أَجْوَافَهَا وَيُنَجِّسُونَ قُلُوبَهُمْ وَأَجْسَادَهُمْ وَيُدَنِّسُونَهَا وَيُزَوِّقُونَ إِلَيَّ الْمَسَاجِدَ وَيُزَيِّنُونَهَا وَيُخَرِّبُونَ عُقُولَهُمْ وَأَخْلَامَهُمْ وَيُفْسِدُونَهَا فَأَيُّ حَاجَةٍ لِي إِلَى تَشْيِيدِ الْبُيُوتِ وَلَسْتُ أَسْكُنُهَا؟ وَأَيُّ حَاجَةٍ لِي إِلَى تَزْوِيقِ الْمَسَاجِدِ وَلَسْتُ أَذْخُلُهَا؟ إِنَّمَا أَمَرْتُ بِرَفْعِهَا لِأَذْكَرَ وَأُسَبِّحَ فِيهَا.

يَقُولُونَ: صُمْنَا فَلَمْ يُرَفَّعْ صِيَامُنَا [وَصَلَّيْنَا فَلَمْ تُنَوَّرْ صَلَاتُنَا] وَتَصَدَّقْنَا فَلَمْ يُزَكَّ صَدَقَاتُنَا وَدَعَوْنَا بِمِثْلِ حَنِينِ الْحَمَامِ وَبَكَيْنَا بِمِثْلِ غَوَاءِ الذَّنَابِ فِي كُلِّ ذَلِكَ لَا يُسْتَجَابُ لَنَا.

قَالَ اللَّهُ: فَاسْأَلُهُمْ مَا الَّذِي يَمْنَعُنِي أَنْ أَسْتَجِيبَ لَهُمْ؟ أَلَسْتُ أَسْمَعَ السَّامِعِينَ وَأُبْصِرَ النَّاطِرِينَ وَأَقْرَبَ الْمُجِيبِينَ وَأَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ؟ فَكَيْفَ أَرْفَعُ صِيَامَهُمْ وَهُمْ يُلْبِسُونَهُ بِقَوْلِ الزُّورِ وَيَتَقَوَّوْنَ عَلَيْهِ بِطُعْمَةِ الْحَرَامِ؟ أَمْ كَيْفَ أَنْوِّرَ صَلَاتَهُمْ وَقُلُوبَهُمْ صَاحِيَةً إِلَى مَنْ يُحَارِبُنِي وَيُحَادِّثُنِي وَيَنْتَهِكُ مُحَارِمِي؟ أَمْ كَيْفَ تَزَكِّي عِنْدِي صَدَقَاتُهُمْ وَهُمْ يَتَصَدَّقُونَ بِأَمْوَالٍ غَيْرِهِمْ؟ إِنَّمَا أَجْرُ عَلَيْهَا أَهْلُهَا الْمُعْصُوبِينَ؟ أَمْ كَيْفَ أَسْتَجِيبُ دُعَاءَهُمْ وَإِنَّمَا هُوَ قَوْلٌ بِالْسِتِّهِمْ وَالْفِعْلُ مِنْ ذَلِكَ بَعِيدٌ إِنَّمَا أَسْتَجِيبُ لِلدَّاعِي اللَّيِّنِ وَإِنَّمَا أَسْمَعُ قَوْلَ الْمُسْتَغْفِرِ الْمُسْكِينِ وَإِنْ مِنْ عَلَامَةٍ رِضَايَ رِضَا الْمَسَاكِينِ.

يَقُولُونَ لَمَّا سَمِعُوا كَلَامِي وَبَلَغْتُهُمْ رِسَالَتِي: إِنَّهَا أَقَاوِيلُ مَنْقُولَةٌ وَأَحَادِيثُ مُتَوَارِثَةٌ وَتَأْلِيفٌ مِمَّا يُؤْلَفُ السَّحَرَةُ وَالْكُهَنَةُ وَزَعَمُوا أَنَّهُمْ لَوْ شَاءُوا أَنْ يَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ فَعَلُوا وَلَوْ شَاءُوا أَنْ يَطْلَعُوا عَلَى عِلْمِ الْغَيْبِ بِمَا يُوحِي إِلَيْهِمُ الشَّيَاطِينُ أَطْلَعُوا وَإِنِّي قَدْ قَضَيْتُ يَوْمَ خَلَقْتُ السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ قَضَاءَ أَنْبِئُهُ وَحَتَمْتُهِ عَلَى نَفْسِي وَجَعَلْتُ دُونَهُ أَجَلًا مُؤَجَّلًا لَا بُدَّ أَنَّهُ وَاقِعٌ فَإِنْ صَدَقُوا فِيمَا يَتَّحِلُونَ مِنْ عِلْمِ الْغَيْبِ فَلْيُخْبِرُوكَ مَتَى أَنْفَذَهُ؟ أَوْ فِي أَيِّ زَمَانٍ يَكُونُ؟ وَإِنْ كَانُوا يَقْدِرُونَ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمَا يَشَاوُونَ فَلْيَأْتُوا بِمِثْلِ هَذِهِ الْقُدْرَةِ الَّتِي بِهَا أَمْضَيْتُ فَإِنِّي مُظْهِرُهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ وَإِنْ كَانُوا يَقْدِرُونَ عَلَى أَنْ يَقُولُوا مَا يَشَاوُونَ فَلْيَقُولُوا مِثْلَ الْحِكْمَةِ الَّتِي بِهَا أَدْبَرُ أَمْرَ ذَلِكَ الْقَضَاءِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ وَإِنِّي قَدْ قَضَيْتُ يَوْمَ خَلَقْتُ السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ أَنْ أَجْعَلَ التَّبَوُّةَ فِي

الأجزاء وأن أجعل الملك في الرعاء والعز في الأدلاء والقوة في الضعفاء والغنى في الفقراء والعلم في الجهالة والحكمة في الأميين فسألهم متى هذا ومن القائم به ومن أعوان هذا الأمر وأنصاره إن كانوا يعلمون فإنني باعث لذلك نبيا أميا ليس بفظ ولا غليظ ولا صحاب في الأسواق ولا متزيين بالفحش ولا قوال للخنا أسدده لكل جميل وأهب له كل خلق كريم أجعل السكينة لباسه والبر شعاره والتقوى صميده والحكمة مفعوله والصدق والوفاء طبيعته والعفو والمغروف خلقه والعدل سيرته [والحق شريعته] (1) والهدى [والقرآن] إمامه، والإسلام ملته وأحمد اسمه أهدي به بعد الصلالة وأعلم به بعد الجهالة وأرفع به بعد الخمالة وأشهر به بعد التكررة وأكثر به بعد القلة وأغني به بعد العيلة وأجمع به بعد الفرقة وأؤلف به بين قلوب مختلفة وأهواء متشتة وأمم متفرقة وأجعل أمة خير أمة أخرجت للناس يأمرون بالمعروف وينهون عن المنكر توحيدا لي وإيمانا وإخلاصا لي يصلون قياما وقعودا وركعا وسجودا ويقابلون في سبيلي صفوا وزخوبا ويخرجون من ديارهم وأموالهم ابتغاء رضواني ألهمهم التكبير والتوحيد والتسبيح والتحميد والمدحة والتمجيد في مسيرهم ومجالسهم ومصاحبتهم ومنافيتهم ومثواتهم يكبرون ويهللون ويقدسون على رؤوس الأشرف ويظهرون لي الوجوه والأطراف يعقدون لي الشياح على الأنصاف قربانهم دماؤهم وأناجيلهم في صدورهم زهبا بالليل ليوث بالنهار ذلك فضلي أوتيته من أشاء وأنا ذو الفضل العظيم. فلما فرغ شغائهم من مقاليد عدوا عليه ليقتلوه فهرب منهم فلقينته شجرة فانفلقت له فدخل فيها فأدركه الشيطان فأخذ بهدية من ثوبه فأراهم إياها فوضعوا المنشار في وسطها فنشروها حتى قطعوها وقطعوه في وسطها واستخلف الله على بني إسرائيل بعد ذلك رجلا منهم يقال له ناسيه بن أُموص وبعث لهم أرمياء بن حلقيا نبيا وكان من سبط هارون بن عمران.

وذكر ابن إسحاق أنه الحضر واسمه أرمياء سمي الحضر لأنه جلس على قروية بيضاء فقام عنها وهي تهتر خضراء.

فبعث الله أرمياء إلى ذلك الملك ليرشده ثم عظمت الأحداث في بني إسرائيل وركبوا المعاصي واستحلوا المحارم فأوحى الله إلى أرمياء أن انت قومك من بني إسرائيل فأفصص عليهم ما أمرك به وذكرهم نعمتي وعرفهم بأحداثهم فقال أرمياء: يا رب إني ضعيف إن لم تقوي عاجز إن لم تبلغي مخذول إن لم تنصربي قال الله تعالى: أولم تعلم أن الأمور كلها تصدُر عن مشيئتي وأن القلوب والألسنة بيدي أقلبها كيف شئت إني معك ولن يصل إليك شيء معي فقام أرمياء فيهم ولم يدُر ما يقول فآلهمة الله عز وجل في الوقت خطبة بليغة بين فيها ثواب الطاعة وعقاب المعصية وقال في آخرها عن الله تعالى: وإني خلقت بعزتي لأقيضن لهم فتنه يتحير فيها الحليم ولأسلطن عليهم جبارا قاسيا ألبسه الهيبة وأنزع من صدره الرحمة يتبعه عدو مثل سواد الليل المظلم ثم أوحى الله إلى أرمياء: إني مهلك بني إسرائيل بياث وياث من أهل بابل -على ما ذكرنا في سورة البقرة- فسلط الله عليهم بخنص فخرج في ستمائة ألف راية ودخل بيت المقدس بخنوده ووطئ الشام وقتل بني إسرائيل حتى أفتانهم وخرَّب بيت المقدس وأمر جنوده أن يملأ كل رجل منهم ترسا ثم يقدفوه في بيت المقدس ففعلوا ذلك حتى

مَأْلُوهٌ ثُمَّ أَمَرَهُمْ أَنْ يَجْمَعُوا مَنْ فِي بِلْدَانِ بَيْتِ الْمُقَدَّسِ كُلَّهُمْ فَاجْتَمَعَ عِنْدَهُ كُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَاخْتَارَ مِنْهُمْ سَبْعِينَ أَلْفَ صَبِيٍّ فَلَمَّا خَرَجَتْ غَنَائِمُ جُنْدِهِ وَارَادَ أَنْ يُقَسِّمَهَا فِيهِمْ قَالَتْ لَهُ الْمُلُوكُ الَّذِينَ كَانُوا مَعَهُ: أَيُّهَا الْمَلِكُ لَكَ غَنَائِمُنَا كُلُّهَا وَاقْسِمِ بَيْنَنَا هَؤُلَاءِ الصَّبْيَانِ الَّذِينَ اخْتَرْتَهُمْ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَقَسَّمَهُمْ بَيْنَ الْمُلُوكِ الَّذِينَ كَانُوا مَعَهُ فَأَصَابَ كُلُّ رَجُلٍ مِنْهُمْ أَرْبَعَةَ عِلْمَانَ وَفَرَّقَ مَنْ بَقِيَ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ ثَلَاثَ فِرَقٍ فَمَلَأُوا أَقْرَبَ بِالشَّامِ وَثَلَاثًا سَبَى وَثَلَاثًا قَتَلَ وَذَهَبَ بِنَاشِئَةِ بَيْتِ الْمُقَدَّسِ وَبِالصَّبْيَانِ السَّبْعِينَ الْأَلْفَ حَتَّى أَقْدَمَهُمْ بَابِلَ فَكَانَتْ هَذِهِ الْوُقْعَةُ الْأُولَى الَّتِي أَنْزَلَ اللَّهُ بِبَنِي إِسْرَائِيلَ بِظُلْمِهِمْ فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى: "فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ أُولَاهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ" يَعْنِي: بُخْتَنَصَّرَ وَأَصْحَابُهُ. ثُمَّ إِنَّ بُخْتَنَصَّرَ أَقَامَ فِي سُلْطَانِهِ مَا شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ رَأَى رُؤْيَا أَعْجَبَتْهُ إِذْ رَأَى شَيْئًا أَصَابَهُ فَأَنْسَاهُ اللَّهُ الَّذِي رَأَى فَدَعَا دَانِيَالَ وَحَنَانِيَا وَعَزَارِيَا وَمِيشَائِيلَ وَكَانُوا مِنْ ذُرِّيَةِ الْأَنْبِيَاءِ وَسَلَّطَهُمْ عَلَيْهَا قَالُوا أَحْبَرْنَا بِهَا نُخْبِرْكَ بِتَأْوِيلِهَا قَالَ: مَا أَذْكُرُهَا وَلَكِنْ لَمْ تُخْبِرُونِي بِهَا وَتَأْوِيلُهَا لِأَنْزَعَنَّ أَكْتَفَاكُمْ فَخَرَجُوا مِنْ عِنْدِهِ فَدَعَا اللَّهُ وَتَصَرَّعُوا إِلَيْهِ فَأَعْلَمَهُمْ بِالَّذِي سَأَلَهُمْ عَنْهُ، فَجَاوَوْهُ وَقَالُوا: رَأَيْتَ تِمَثَالًا قَدَمَاهُ وَسَاقَاهُ مِنْ فَخَّارٍ وَرُكْبَتَاهُ وَفَخْدَاهُ مِنْ نَحَاسٍ وَبَطْنُهُ مِنْ فِصَّةٍ وَصَدْرُهُ مِنْ ذَهَبٍ وَرَأْسُهُ وَعُنُقُهُ مِنْ حَدِيدٍ قَالَ: صَدَقْتُمْ قَالُوا: فَبَيْنَمَا أَنْتَ تَنْظُرُ إِلَيْهِ وَقَدْ أَعْجَبَكَ أَرْسَلَ اللَّهُ تَعَالَى صَخْرَةً مِنَ السَّمَاءِ فَدَقَّقَتْهُ فِيهِ الَّتِي أَنْسَتْكَهَا قَالَ: صَدَقْتُمْ قَالَ: فَمَا تَأْوِيلُهَا؟ قَالُوا: تَأْوِيلُهَا أَنَّكَ رَأَيْتَ مُلِكَ الْمُلُوكِ فَبَعْضُهُمْ كَانَ أَلَيْنَ مُلْكًا وَبَعْضُهُمْ كَانَ أَحْسَنَ مُلْكًا وَبَعْضُهُمْ كَانَ أَشَدَّ مُلْكًا الْفَخَّارُ أَضْعَفُهُ ثُمَّ فَوْقَهُ النُّحَاسُ أَشَدُّ مِنْهُ ثُمَّ فَوْقَ النُّحَاسِ الْفِصَّةُ أَحْسَنُ مِنْ ذَلِكَ وَأَفْضَلُ وَالذَّهَبُ أَحْسَنُ مِنَ الْفِصَّةِ وَأَفْضَلُ ثُمَّ الْحَدِيدُ مُلْكُكَ فَهُوَ أَشَدُّ وَأَعَزُّ مِمَّا كَانَ قَبْلَهُ وَالصَّخْرَةُ الَّتِي رَأَيْتَ أَرْسَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ فَدَقَّقَتْهُ نَبِيٌّ يَبْعَثُهُ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ فَيَذُقُ ذَلِكَ أَجْمَعٌ وَيَصِيرُ الْأَمْرُ إِلَيْهِ.

ثُمَّ إِنَّ أَهْلَ بَابِلَ قَالُوا لِبُخْتَنَصَّرَ: أَرَأَيْتَ هَؤُلَاءِ الْعِلْمَانِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ الَّذِينَ كُنَّا سَأَلْنَاكَ أَنْ تُعْطِيَانَاهُمْ فَقَعَلْتَ فَإِنَّا قَدْ أَنْكَرْنَا نِسَاءَنَا مِنْذُ كَانُوا مَعَنَا لَقَدْ رَأَيْنَا نِسَاءَنَا انْصَرَفَتْ عَنَّا وَجُوهُهُنَّ إِلَيْهِمْ فَأَخْرَجَهُمْ مِنْ بَيْنِ أَظْهُرِنَا أَوْ أَقْتَلَهُمْ قَالَ شَأْنُكُمْ بِهِمْ فَمَنْ أَحَبَّ مِنْكُمْ أَنْ يَقْتُلَ مَنْ كَانَ فِي يَدِهِ فَلْيَفْعَلْ.

فَلَمَّا قَرَّبُوهُمْ لِلْقَتْلِ نَكَّوْا إِلَى اللَّهِ تَعَالَى وَقَالُوا: يَا رَبُّ أَصَابَنَا الْبَلَاءُ بِذُنُوبٍ غَيْرِنَا فَوَعَدَ اللَّهُ أَنْ يُجِيبَهُمْ، فَفَعَلُوا إِلَّا مَنْ اسْتَبَقَى بُخْتَنَصَّرَ مِنْهُمْ دَانِيَالَ وَحَنَانِيَا وَعَزَارِيَا وَمِيشَائِيلَ.

ثُمَّ لَمَّا أَرَادَ اللَّهُ هَلَاكَ بُخْتَنَصَّرَ انْبَعَثَ فَقَالَ لِمَنْ فِي يَدِهِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ: أَرَأَيْتُمْ هَذَا الْبَيْتَ الَّذِي خَرَبْتُمْهُ وَالنَّاسَ الَّذِينَ قَتَلْتُمْ مِنْهُمْ؟ وَمَا هَذَا الْبَيْتُ؟ قَالُوا: هَذَا بَيْتُ اللَّهِ وَهَؤُلَاءِ أَهْلُهُ كَانُوا مِنْ ذُرِّيَةِ الْأَنْبِيَاءِ فَظَلَمُوا وَتَعَدَّوْا فَسَلَّطْتَ عَلَيْهِمْ بِذُنُوبِهِمْ وَكَانَ رَبُّهُمْ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَرَبُّ الْخَلْقِ كُلِّهِمْ يُكْرِمُهُمْ وَيُعِزُّهُمْ فَلَمَّا فَعَلُوا مَا فَعَلُوا أَهْلَكَهُمُ اللَّهُ وَسَلَّطَ عَلَيْهِمْ غَيْرَهُمْ فَاسْتَكْبَرَ وَظَنَّ أَنَّهُ بِجَبَرُوتِهِ فَعَلَّ ذَلِكَ بِبَنِي إِسْرَائِيلَ. قَالَ: فَأَخْبِرُونِي كَيْفَ لِي أَنْ أُطْلِعَ إِلَى السَّمَاءِ الْعُلْيَا فَأَقْتُلَ مَنْ فِيهَا وَأَتَّخِذَهَا مُلْكًا لِي فَإِنِّي قَدْ فَرَعْتُ مِنَ الْأَرْضِ، قَالُوا: مَا يَقْدِرُ عَلَيْهَا أَحَدٌ مِنَ الْخَلَائِقِ قَالَ: لَتَفْعَلَنَّ أَوْ لَأَقْتُلَنَّكُمْ عَنْ آخِرِكُمْ، فَكَوُوا

وَتَضَرَّعُوا إِلَى اللَّهِ تَعَالَى فَبَعَثَ اللَّهُ عَلَيْهِ بُقْدَرَتَهُ بَعُوضَةً فَدَخَلَتْ مَنْخَرَهُ حَتَّى عَصَّتْ بِأَمِّ دِمَاعِهِ فَمَا كَانَ يَقَرُّ وَلَا يَسْكُنُ حَتَّى يُوْجَأَ لَهُ رَأْسُهُ عَلَى أُمِّ دِمَاعِهِ فَلَمَّا مَاتَ شَقُّوا رَأْسَهُ فَوَجَدُوا الْبَعُوضَةَ عَاصَةً عَلَى أُمِّ دِمَاعِهِ لِيَرِيَ اللَّهُ الْعِبَادَ قُدْرَتَهُ وَنَجَّى اللَّهُ مَنْ بَقِيَ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي يَدَيْهِ فَرَدُّوهُمْ إِلَى الشَّامِ فَبَنَوْا فِيهِ وَكَثُرُوا حَتَّى كَانُوا عَلَى أَحْسَنِ مَا كَانُوا عَلَيْهِ. وَيَزْعُمُونَ: أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى أَحْيَا أَوْلَيْكَ الَّذِينَ قُتِلُوا فَلَحِقُوا بِهِمْ، ثُمَّ إِنَّهُمْ لَمَّا دَخَلُوا الشَّامَ دَخَلُوهَا وَلَيْسَ مَعَهُمْ عَهْدٌ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى وَكَانَتِ التَّوْرَةُ قَدْ اخْتَرَقَتْ وَكَانَ غُزَيْرٌ مِنَ السَّبَايَا الَّذِينَ كَانُوا بِبَابِلَ فَرَجَعَ إِلَى الشَّامِ يَبْكِي عَلَيْهَا لَيْلَهُ وَنَهَارَهُ وَقَدْ خَرَجَ مِنَ النَّاسِ فَهُوَ كَذَلِكَ إِذْ أَقْبَلَ إِلَيْهِ رَجُلٌ فَقَالَ يَا غُزَيْرُ مَا يُبْكِيكَ؟ قَالَ أَبْكِي عَلَى كِتَابِ اللَّهِ وَعَهْدِهِ الَّذِي كَانَ بَيْنَ أَظْهَرِنَا الَّذِي لَا يُصْلِحُ دُنْيَانَا وَآخِرَتَنَا غَيْرُهُ قَالَ: أَتُنَجِّبُ أَنْ يَرُدَّ إِلَيْكَ؟ ارْجِعْ فَصُمِّمْ وَتَطَهَّرْ وَطَهِّرْ تِيَابَكَ ثُمَّ مَوْعِدُكَ هَذَا الْمَكَانَ عَدَا فَرَجَعَ غُزَيْرٌ فَصَامَ وَتَطَهَّرَ وَطَهَّرَ تِيَابَهُ ثُمَّ عَمِدَ إِلَى الْمَكَانِ الَّذِي وَعَدَهُ فَجَلَسَ فِيهِ فَأَتَاهُ ذَلِكَ الرَّجُلُ بِإِنَاءٍ فِيهِ مَاءٌ وَكَانَ مَلَكًا بَعَثَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ فَسَقَاهُ مِنْ ذَلِكَ الْإِنَاءِ فَمَسَلَتِ التَّوْرَةُ فِي صَدْرِهِ فَرَجَعَ إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ فَوَضَعَ لَهُمُ التَّوْرَةَ فَأَحْبَبُوهُ حَتَّى لَمْ يُحِبُّوا حُبَّهُ شَيْئًا قَطُّ ثُمَّ قَبِضَهُ اللَّهُ وَجَعَلَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ بَعْدَ ذَلِكَ يُحَدِّثُونَ الْأَحْدَاثَ وَيَعُودُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَيَبْعَثُ فِيهِمُ الرُّسُلَ فَفَرِيقًا يَكْذِبُونَ وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ حَتَّى كَانَ آخِرُ مَنْ بَعَثَ اللَّهُ فِيهِمْ مِنْ أَنْبِيَائِهِمْ زَكَرِيَّا وَيَحْيَى وَعِيسَى وَكَانُوا مِنْ بَيْتِ آلِ دَاوُدَ فَمَاتَ زَكَرِيَّا وَقِيلَ قِيلَ زَكَرِيَّا فَلَمَّا رَفَعَ اللَّهُ عِيسَى مِنْ بَيْنِ أَظْهَرِهِمْ وَقَتَلُوا يَحْيَى بَعَثَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مَلَكًا مِنْ مُلُوكِ بَابِلَ يُقَالُ لَهُ خَرْدُوشُ فَسَارَ إِلَيْهِمْ بِأَهْلِ بَابِلَ حَتَّى دَخَلَ عَلَيْهِمُ الشَّامَ فَلَمَّا ظَهَرَ عَلَيْهِمْ أَمَرَ رَأْسًا مِنْ رُءُوسِ جُنُودِهِ يَدْعَى بِيُورَزَادَانَ صَاحِبَ الْقَتْلِ فَقَالَ: إِنِّي قَدْ كُنْتُ حَلَفْتُ بِالْإِلَهِ لَنْ أَنَا ظَفِرْتُ عَلَى أَهْلِ بَيْتِ الْمُقَدَّسِ لِأَقْتُلَنَّهُمْ حَتَّى تَسِيلَ دِمَاءُهُمْ فِي وَسْطِ عَسْكَرِي إِلَّا أَنِّي لَا أَجِدُ أَحَدًا أَقْتُلُهُ فَأَمَرَهُ أَنْ يَقْتُلَهُمْ حَتَّى بَلَغَ ذَلِكَ مِنْهُمْ بِيُورَزَادَانَ وَدَخَلَ بَيْتَ الْمُقَدَّسِ فَقَامَ فِي الْبُقْعَةِ الَّتِي كَانُوا يَقْرَبُونَ فِيهَا قُرْبَانَهُمْ فَوَجَدَ فِيهَا دَمًا يَغْلِي فَسَأَلَهُمْ فَقَالَ: يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مَا شَأْنُ هَذَا الدَّمِ يَغْلِي؟ أَخْبَرُونِي خَبْرَهُ قَالُوا: هَذَا دَمُ قُرْبَانٍ لَنَا قَرْنَانَهُ فَلَمْ يَقْبَلْ مِنَّا فَلِذَلِكَ يَغْلِي وَلَقَدْ قَرْنَانَا مِنْذُ ثَمَانِمِائَةِ سَنَةٍ الْقُرْبَانِ فَيُقْبَلُ مِنَّا إِلَّا هَذَا فَقَالَ: مَا صَدَقْتُمُونِي فَقَالُوا: لَوْ كَانَ كَأَوَّلِ زَمَانِنَا لَتُقْبَلَ مِنَّا وَلَكِنْ قَدْ انْقَطَعَ مِنَّا الْمُلْكُ وَالتُّبُوءُ وَالْوُحْيُ فَلِذَلِكَ لَمْ يَقْبَلْ مِنَّا فَذَبَحَ مِنْهُمْ بِيُورَزَادَانَ عَلَى ذَلِكَ الدَّمِ سَبْعِمِائَةٍ وَسَبْعِينَ زَوْجًا مِنْ رُءُوسِهِمْ فَلَمْ يَهْدَأْ فَأَمَرَ فَأَتَى بِسَبْعِمِائَةِ غُلَامٍ مِنْ غُلَمَانِهِمْ فَذَبَحَهُمْ عَلَى الدَّمِ فَلَمْ يَهْدَأْ فَأَمَرَ بِسَبْعَةِ آلَافٍ مِنْ شَبَابِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ فَذَبَحَهُمْ عَلَى الدَّمِ فَلَمْ يَبْرُدْ فَلَمَّا رَأَى بِيُورَزَادَانُ الدَّمَ لَا يَهْدَأُ قَالَ لَهُمْ: يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ وَيْلَكُمْ اصْدُقُونِي وَاصْبِرُوا عَلَى أَمْرِ رَبِّكُمْ فَقَدْ طَالَ مَا مَلَكْتُمْ فِي الْأَرْضِ تَفْعَلُونَ فِيهَا مَا شِئْتُمْ قَبْلَ أَنْ لَا أَتْرَكَ مِنْكُمْ نَافِعَ نَارٍ أَنْتَى وَلَا ذَكَرَ إِلَّا قَتَلْتُهُ فَلَمَّا رَأَوْا الْجَهْدَ وَشِدَّةَ الْقَتْلِ صَدَقُوا الْخَبَرَ فَقَالُوا: إِنَّ هَذَا الدَّمَ دَمُ نَبِيِّ كَانَ يَنْهَانَا عَنْ أُمُورٍ كَثِيرَةٍ مِنْ سَخَطِ اللَّهِ فَلَوْ أَنَّا أَطَعْنَاهُ فِيهَا لَكَانَ أَرْشَدَ لَنَا وَكَانَ يُخَيِّرُنَا بِأَمْرِكُمْ فَلَمْ نُصَدِّقْهُ فَقَتَلْنَاهُ فَهَذَا دَمُهُ فَقَالَ لَهُمْ بِيُورَزَادَانُ: مَا كَانَ اسْمُهُ؟ قَالُوا: يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّا قَالَ الْآنَ صَدَقْتُمُونِي لِمِثْلِ هَذَا انْتَقَمَ رَبُّكُمْ مِنْكُمْ فَلَمَّا رَأَى بِيُورَزَادَانُ أَنَّهُمْ صَدَقُوا خَرَّ سَاجِدًا وَقَالَ لِمَنْ حَوْلَهُ: أَغْلِقُوا أَبْوَابَ الْمَدِينَةِ وَأَخْرِجُوا مَنْ كَانَ هَاهُنَا مِنْ جَيْشِ خَرْدُوشِ وَخَلَا فِي

بَنِي إِسْرَائِيلَ ثُمَّ قَالَ: يَا يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّا قَدْ عَلِمَ رَبِّي وَرَبُّكَ مَا قَدْ أَصَابَ قَوْمَكَ مِنْ أَجْلِكَ وَمَا قُتِلَ مِنْهُمْ فَاهْدَأْ بِإِذْنِ رَبِّكَ قَبْلَ أَنْ لَا أَتَّبِعِي مِنْ قَوْمِكَ أَحَدًا فَهَذَا الدَّمُ بِإِذْنِ اللَّهِ وَرَفَعَ يُوُرَزَادَانُ عَنْهُمْ الْقَتْلَ وَقَالَ آمَنْتُ بِمَا آمَنْتَ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَيَقَنْتُ أَنَّهُ لَا رَبَّ غَيْرُهُ وَقَالَ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ: إِنَّ خُرْدُوشَ أَمَرَنِي أَنْ أَقْتُلَ مِنْكُمْ حَتَّى تَسِيلَ دِمَاؤُكُمْ وَسَطَ عَسْكَرِهِ وَإِنِّي لَسْتُ أَسْتَطِيعُ [أَنْ أَعْصِيَهُ] قَالُوا لَهُ: أَفْعَلْ مَا أَمَرْتَ بِهِ فَأَمَرَهُمْ فَحَقَرُوا خَنْدَقًا وَأَمَرَ بِأَمْوَالِهِمْ مِنَ الْخَيْلِ وَالْبَعَالِ وَالْحَمِيرِ وَالْإِبِلِ وَالْبَقَرِ وَالْغَنَمِ فَذَبَحَهَا حَتَّى سَالَ الدَّمُ فِي الْعَسْكَرِ وَأَمَرَ بِالْقَتْلَى الَّذِينَ قُتِلُوا قَبْلَ ذَلِكَ فَطَرَحُوا عَلَى مَا قَتَلَ مِنْ مَوَاشِيهِمْ فَلَمْ يَطْنُ خُرْدُوشُ إِلَّا أَنْ مَا فِي الْخَنْدَقِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَلَمَّا بَلَغَ الدَّمُ عَسْكَرَهُ أُرْسِلَ إِلَى يُوُرَزَادَانِ أَنْ ارْفَعِ عَنْهُمْ الْقَتْلَ.

ثُمَّ انْصَرَفَ إِلَى بَابِلَ وَقَدْ أَفْنَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَوْ كَادَ [أَنْ يَفْنِيَهُمْ] وَهِيَ الْوَقْعَةُ الْأَخِيرَةُ الَّتِي أَنْزَلَ اللَّهُ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَذَلِكَ قَوْلُهُ: {لَتَفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ} فَكَانَتِ الْوَقْعَةُ الْأُولَى بُخْتَنْصَرَ وَخُودُهُ [وَالْأُخْرَى خُرْدُوشَ وَخُودُهُ] وَكَانَتْ أَعْظَمُ الْوَقْعَتَيْنِ فَلَمْ تَقُمْ لَهُمْ بَعْدَ ذَلِكَ رَايَةٌ وَانْتَقَلَ الْمُلْكُ بِالشَّامِ وَتَوَاحِيَهَا إِلَى الرُّومِ الْيُونَانِيَةِ إِلَّا /أَنَّ بَقَايَا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَثُرُوا وَكَانَتْ لَهُمُ الرِّيَاسَةُ بَيْتِ الْمَقْدِسِ وَتَوَاحِيَهَا عَلَى غَيْرِ وَجْهِ الْمُلْكِ وَكَانُوا فِي نِعْمَةٍ إِلَى أَنْ بَدَّلُوا وَأَحْدَثُوا الْأَحْدَاثَ فَسَلَّطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ طَطْيُوسَ بْنَ إِسْبَانُوسَ الرُّومِيَّ فَأَخْرَبَ بِلَادَهُمْ وَطَرَدَهُمْ عَنْهَا وَنَزَعَ اللَّهُ عَنْهُمْ الْمُلْكَ وَالرِّيَاسَةَ وَضَرَبَتْ عَلَيْهِمُ الدَّلَّةُ فَلَيْسُوا فِي أُمَّةٍ إِلَّا وَعَلَيْهِمُ الصَّغَارُ وَالْحَزِيَّةُ وَبَقِيَ بَيْتُ الْمَقْدِسِ خَرَابًا إِلَى أَيَّامِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فَعَمَّرَهُ الْمُسْلِمُونَ بِأَمْرِهِ.

وَقَالَ قَتَادَةُ: بَعَثَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ جَالُوتَ فِي الْأُولَى فَسَى وَقَتَلَ وَخَرَّبَ {ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكُرَّةَ عَلَيْهِمْ} يَعْنِي فِي زَمَانِ دَاوُدَ، فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ بَعَثَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ بُخْتَنْصَرَ فَسَى وَخَرَّبَ، ثُمَّ قَالَ: {عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمْ} فَعَادَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ بِالرَّحْمَةِ ثُمَّ عَادَ الْقَوْمُ بِشَرٍّ مَا بِحَضْرَتِهِمْ فَبَعَثَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مَا شَاءَ مِنْ نِقْمَتِهِ وَعُقُوبَتِهِ، ثُمَّ بَعَثَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْعَرَبَ كَمَا قَالَ: {وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ يَسُومُهُمْ سُوءَ الْعَذَابِ} فَهُمْ فِي الْعَذَابِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ.

وَذَكَرَ السُّدِّيُّ بِإِسْنَادِهِ: أَنَّ رَجُلًا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ رَأَى فِي النَّوْمِ أَنَّ خَرَابَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ عَلَى يَدَيِ غُلَامٍ يَتِيمٍ ابْنِ أَرْمَلَةٍ مِنْ أَهْلِ بَابِلَ يُدْعَى بُخْتَنْصَرَ وَكَانُوا يَصْدُقُونَ فَتَصَدَّقَ رُؤْيَاهُمْ فَأَقْبَلَ لِيَسْأَلَ عَنْهُ حَتَّى نَزَلَ عَلَى أُمِّهِ وَهُوَ يَحْتَطِبُ فَجَاءَ وَعَلَى رَأْسِهِ خُزْمَةٌ حَطَبٍ فَأَلْقَاهَا ثُمَّ قَعَدَ فَكَلَّمَهُ ثُمَّ أَعْطَاهُ ثَلَاثَةَ دَرَاهِمَ فَقَالَ: اشْتَرِ بِهَذَا طَعَامًا وَشَرَابًا فَاشْتَرِ بِدِرْهِمٍ لَحْمًا وَبِدِرْهِمٍ خُبْزًا وَبِدِرْهِمٍ خَمْرًا فَأَكَلُوا وَشَرَبُوا وَفَعَلَ فِي الْيَوْمِ الثَّانِي كَذَلِكَ وَفِي الْيَوْمِ الثَّالِثِ كَذَلِكَ، ثُمَّ قَالَ: إِنِّي أَحِبُّ أَنْ تَكُنَّ لِي أَمَانًا إِنْ أَنْتَ مَلَكَتْ يَوْمًا مِنَ الدَّهْرِ [فَقَالَ: تَسْخَرُ مِنِّي؟ فَقَالَ: إِنِّي لَا أَسْخَرُ مِنْكَ، وَلَكِنْ مَا عَلَيْكَ أَنْ تَتَّخِذَ بِهَا عِنْدِي يَدًا فَكَتَبَ لَهُ أَمَانًا وَقَالَ: أَرَأَيْتَ] إِنْ جُنْتُ وَالنَّاسُ حَوْلَكَ قَدْ حَالُوا بَيْنِي وَبَيْنَكَ، قَالَ: تَرْفَعُ صَحِيفَتَكَ عَلَى قَصَبَةٍ فَأَعْرِفُكَ فَكَتَبَ لَهُ وَأَعْطَاهُ ثُمَّ إِنَّ مَلِكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَانَ يُكْرِمُ يَحْيَى بْنَ زَكَرِيَّا وَيُدْنِي مَجْلِسَهُ وَأَنَّهُ هَوِيَ ابْنَةَ أَمْرَأَتِهِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ابْنَةُ أَخِيهِ فَسَأَلَ يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّا عَنْ تَزْوِيجِهَا فَتَهَا عَنْ نِكَاحِهَا فَلَبَّغَ ذَلِكَ أُمُّهَا فَحَقَّقَتْ عَلَى يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا وَعَمَدَتْ حِينَ جَلَسَ الْمَلِكُ عَلَى شَرَابِهِ فَأُلْبَسَتْهَا

ثِيَابًا رِقَاقًا حُمْرًا وَطَيِّبَتْهَا وَأَلْبَسَتْهَا الْخَلِيَّ وَأَرْسَلَتْهَا إِلَى الْمَلِكِ وَأَمَرَتْهَا أَنْ تَسْقِيَهُ، فَإِنْ أَرَادَهَا عَنْ نَفْسِهَا أَبَتْ عَلَيْهِ حَتَّى يُعْطِيَهَا مَا سَأَلَتْهُ فَإِذَا أَعْطَاهَا سَأَلَتْ رَأْسَ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا أَنْ يُؤْتِيَ بِهِ فِي طَسْتٍ فَفَعَلَتْ، فَلَمَّا أَرَادَهَا قَالَتْ لَا أَفْعَلُ حَتَّى تُعْطِيَنِي مَا أَسْأَلُكَ قَالَ: مَا تَسْأَلِينِي؟ قَالَتْ: رَأْسَ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا فِي هَذَا الطَّسْتِ، فَقَالَ: وَنَحْكُ سَلِيلِي غَيْرَ هَذَا، فَقَالَتْ: مَا أُرِيدُ إِلَّا هَذَا فَلَمَّا أَبَتْ عَلَيْهِ بَعَثَ فَاتِي بِرَأْسِهِ حَتَّى وَضَعَ بَيْنَ يَدَيْهِ وَالرَّأْسَ يَتَكَلَّمُ وَيَقُولُ: لَا تَحِلُّ لَكَ فَلَمَّا أَصْبَحَ إِذَا دُمُهُ يَغْلِي فَأَمَرَ بِشَرَابٍ فَأُلْقِيَ عَلَيْهِ فَرَفَى الدَّمُ يَعْنِي صَعَدَ الدَّمُ يَغْلِي وَيُلْقِي عَلَيْهِ مِنَ الشَّرَابِ حَتَّى بَلَغَ سُورَ الْمَدِينَةِ وَهُوَ فِي ذَلِكَ يَغْلِي، فَبَعَثَ صَخَابِينَ مَلِكُ بَابِلَ جَيْشًا إِلَيْهِمْ وَأَمَرَ عَلَيْهِمْ يُخْتَنَصَرُ فَسَارَ يُخْتَنَصَرُ وَأَصْحَابُهُ حَتَّى بَلَغُوا ذَلِكَ الْمَكَانَ تَخَصَّصُوا مِنْهُ فِي مَدَائِنِهِمْ فَلَمَّا اشْتَدَّ عَلَيْهِمُ الْمَقَامُ أَرَادَ الرُّجُوعَ فَخَرَجَتْ إِلَيْهِ عَجُوزٌ مِنْ عَجَائِزِ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَقَالَتْ: تُرِيدُ أَنْ تَرْجِعَ قَبْلَ الْمَدِينَةِ؟ قَالَ: نَعَمْ قَدْ طَالَ مَقَامِي وَجَاعُ أَصْحَابِي قَالَتْ: أَرَأَيْتَ إِنْ فَتَحْتُ لَكَ الْمَدِينَةَ تُعْطِيَنِي مَا أَسْأَلُكَ فَتَقْتُلُ مَنْ أَمَرْتُكَ بِقَتْلِهِ وَتَكْفُ إِذَا أَمَرْتُكَ أَنْ تَكْفُ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَتْ: إِذَا أَصْبَحْتَ تُقْسِمُ جُنْدَكَ أَرْبَعَةَ أَرْبَاعٍ ثُمَّ أَقِمِ عَلَى كُلِّ زَاوِيَةٍ رُبْعًا ثُمَّ ارْزُقُوا أَيْدِيَكُمْ إِلَى السَّمَاءِ فَنَادُوا: إِنَّا نَسْتَفْتِحُكَ يَا اللَّهُ بَدَمَ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا فَإِنَّهَا سَوْفَ تَتَسَاقَطُ فَفَعَلُوا فَتَسَاقَطَتِ الْمَدِينَةُ وَدَخَلُوا مِنْ جَوَانِبِهَا، فَقَالَتْ: كُفَّ يَدُكَ وَانْطَلَقْتُ بِهِ إِلَى دَمِ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا وَقَالَتْ: اقْتُلْ عَلَى هَذَا الدَّمِ حَتَّى يَسْكُنَ فَقَتَلَ عَلَيْهِ سَبْعِينَ أَلْفًا حَتَّى سَكَنَ، فَلَمَّا سَكَنَ قَالَتْ: كُفَّ يَدُكَ فَإِنَّ اللَّهَ لَمْ يَرْضَ إِذَا قُتِلَ نَبِيٌّ حَتَّى يُقْتَلَ مَنْ قَتَلَهُ وَمَنْ رَضِيَ بِقَتْلِهِ وَأَتَاهُ صَاحِبُ الصَّحِيفَةِ بِصَحِيفَتِهِ فَكَفَّ عَنْهُ وَعَنْ أَهْلِ بَيْتِهِ فَخَرَّبَ بَيْتَ الْمَقْدِسِ وَطَرَحَ فِيهِ الْجِيفَ وَأَعَانَهُ عَلَى خَرَابِهِ الرُّومُ مِنْ أَجْلِ أَنْ بَنِيَ إِسْرَائِيلَ قَتَلُوا يَحْيَى بْنَ زَكَرِيَّا وَذَهَبَ مَعَهُ بِوُجُوهِ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَذَهَبَ بِدَانِيَالَ وَقَوْمٍ مِنْ أَوْلَادِ الْأَنْبِيَاءِ وَذَهَبَ مَعَهُ بِرَأْسِ جَالُوتَ فَلَمَّا قَدِمَ بَابِلَ وَجَدَ صَخَابِينَ قَدْ مَاتَ فَمَلِكُ مَكَانِهِ وَكَانَ أَكْرَمَ النَّاسِ عِنْدَهُ دَانِيَالَ وَأَصْحَابُهُ فَحَسَدَهُمُ الْمَجُوسُ وَوَسَّوْا بِهِمْ إِلَيْهِ وَقَالُوا: إِنَّ دَانِيَالَ وَأَصْحَابَهُ لَا يَعْبُدُونَ إِلَهَكَ وَلَا يَأْكُلُونَ ذَبِيحَتَكَ فَسَأَلَهُمْ فَقَالُوا: أَجَلٌ إِنَّ لَنَا رَبًّا نَعْبُدُهُ وَلَسْنَا نَأْكُلُ مِنْ ذَبِيحَتِكُمْ، فَأَمَرَ الْمَلِكُ بِخَدِّ خَدِّ لَهُمْ فَأُلْقُوا فِيهِ وَهُمْ سِتَّةٌ وَأُلْقَى مَعَهُمْ بِسَبْعٍ صَارَ لِيَأْكُلَهُمْ فَذَهَبُوا ثُمَّ رَاحُوا فَوَجَدُوهُمْ جُلُوسًا وَالسَّبْعُ مُفْتَرِشٌ ذِرَاعِيَهُ مَعَهُمْ لَمْ يَخْدِشْ مِنْهُمْ أَحَدًا وَوَجَدُوا مَعَهُمْ رَجُلًا سَابِعًا فَقَالَ: مَا هَذَا السَّابِعُ إِنَّمَا كَانُوا سِتَّةً فَخَرَجَ السَّابِعُ وَكَانَ مَلَكًا فَلَطَمَهُ لَطْمَةً فَصَارَ فِي الْوُحُوشِ وَمَسَخَهُ اللَّهُ سَبْعَ سِنِينَ.

وَذَكَرَ وَهَبٌ: أَنَّ اللَّهَ مَسَخَ يُخْتَنَصَرُ نِسْرًا فِي الطَّيْرِ ثُمَّ مَسَخَهُ ثُورًا فِي الدَّوَابِّ ثُمَّ مَسَخَهُ أَسَدًا فِي الْوُحُوشِ فَكَانَ مَسَخُهُ سَبْعَ سِنِينَ وَقَلْبُهُ فِي ذَلِكَ قَلْبُ إِنْسَانٍ ثُمَّ رَدَّ اللَّهُ إِلَيْهِ مُلْكَهُ فَأَمَنَ فَسُيِّلَ وَهَبٌ أَكَاكَ مُؤْمِنًا؟ فَقَالَ وَجَدْتُ أَهْلَ الْكِتَابِ اخْتَلَفُوا فِيهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَالَ مُؤْمِنًا وَمِنْهُمْ مَنْ قَالَ أَخْرَقَ بَيْتَ الْمَقْدِسِ وَكُتِبَ وَالْأَنْبِيَاءُ فَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ فَلَمْ يَقْتُلْ تَوْبَتَهُ.

وَقَالَ السُّدِّيُّ: ثُمَّ إِنَّ يُخْتَنَصَرَ لَمَّا رَجَعَ إِلَى صُورَتِهِ بَعْدَ الْمَسْخِ وَرَدَّ اللَّهُ إِلَيْهِ مُلْكَهُ كَانَ دَانِيَالَ وَأَصْحَابُهُ أَكْرَمَ النَّاسِ عَلَيْهِ فَحَسَدَهُمُ الْمَجُوسُ وَقَالُوا لِبُخْتَنَصَرَ: إِنَّ دَانِيَالَ إِذَا شَرِبَ الْخَمْرَ لَمْ يَمْلِكْ نَفْسَهُ أَنْ يَبُولَ وَكَانَ ذَلِكَ فِيهِمْ عَارًا فَجَعَلَ لَهُمْ طَعَامًا

وَشَرَابًا فَأَكَلُوا وَشَرِبُوا وَقَالَ لِلْبَوَابِ: انْظُرْ أَوَّلَ مَنْ يَخْرُجُ لِيُبَوِّلَ فَاضْرِبْهُ بِالطَّبْرِزِينَ فَإِنْ قَالَ أَنَا بُخْتَنْصَرُ فَقُلْ كَذَبْتَ بُخْتَنْصَرُ أَمْرِي فَكَانَ أَوَّلَ مَنْ قَامَ لِلْبَوَابِ بُخْتَنْصَرُ فَلَمَّا رَأَى الْبَوَابُ شَدَّ عَلَيْهِ فَقَالَ: وَيْحَكَ أَنَا بُخْتَنْصَرُ فَقَالَ: كَذَبْتَ بُخْتَنْصَرُ أَمْرِي فَضْرِبْهُ فَقَتَلَهُ هَذَا مَا ذَكَرَهُ فِي الْمُبْتَدَأِ إِلَّا أَنَّ رِوَايَةً مِنْ رَوَى أَنَّ بُخْتَنْصَرَ غَزَا بَنِي إِسْرَائِيلَ عِنْدَ قَتْلِهِمْ يَحْيَى بْنَ زَكَرِيَّا غَلَطَ عِنْدَ أَهْلِ السَّيْرِ بَلْ هُمْ مُجْمِعُونَ عَلَى أَنَّ بُخْتَنْصَرَ إِنَّمَا غَزَا بَنِي إِسْرَائِيلَ عِنْدَ قَتْلِهِمْ شُعْبَاءَ فِي عَهْدِ أَرْمِيَاءَ وَمِنْ وَقْتِ أَرْمِيَاءَ وَتَخْرِبِ بُخْتَنْصَرَ بَيْتَ الْمَقْدِسِ إِلَى مَوْلِدِ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا أَرْبَعِمِائَةٍ وَإِحْدَى وَسِتُونَ سَنَةً، وَذَلِكَ أَنَّهُمْ كَانُوا يُعَدُّونَ مِنْ لَدُنْ تَخْرِبِ بُخْتَنْصَرَ بَيْتَ الْمَقْدِسِ إِلَى حِينَ عِمَارَتِهِ فِي عَهْدِ كِيرَاشَ بْنِ أَخْشُورَاشَ بْنِ أَصْهَيْدَ بَابِلَ مِنْ قَبْلِ بَهْمَنْ بْنِ إِسْفَنْدِيَارَ [سَبْعِينَ سَنَةً ثُمَّ مِنْ بَعْدِ عِمَارَتِهِ إِلَى ظُهورِ الْإِسْكَندَرِ عَلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ ثَمَانٍ وَثَمَانُونَ سَنَةً ثُمَّ مِنْ بَعْدِ مَمْلَكَتِهِ] إِلَى مَوْلِدِ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا ثَلَاثِمِائَةٍ وَسِتُونَ سَنَةً.

Süfyân b. Saïd es-Sevrî ← Mansûr b. el-Mu'temir ← Rib'î b. Hirâş.

Huzeyfe, Rasûlullah'ın (s.a.s) şöyle buyurduğunu aktarmıştır: “İsrail oğulları azıp da peygamberleri öldürünce Allah onlara Fars kralı Buhtunnasr'ı gönderdi. Allah ona yedi yüz yıl boyunca iktidarlık verdi. Buhtunnasr Beytu'l-Makdis'e girene kadar onların üzerine yürüdü, orayı kuşattı ve fethetti. Sonra Yahyâ b. Zekeriya'nın kanına karşılık onlardan yetmiş bin kişiyi öldürdü. Buranın ehlini ve oğullarını köleleştirdi. Beytu'l-Makdis'in süslerine el koydu. Oradan yüz yetmiş bin araç dolusu süslü kıymetli eşya çıkardı.”

Ben de dedim ki “Ya Rasûlallah, Beytu'l-Makdis büyük müydü?” O şöyle devam etti:

“Evet, Süleyman b. Dâvûd onu altın, gümüş, yakut ve zebercedden yapmıştı ve direkleri de altındı. Allah ona bütün bunları vermiş ve şeytanları da emrine amade kılmıştı. Şeytanlar bu malzemeleri ona bir göz kırpması kadar kısa bir sürede getirirlerdi. Buhtunnasr bu eşyaları alıp Bâbil'e götürdü, İsrail oğulları da orada yüz yıl kadar esir kaldılar. Mecusiler ve oğulları onları köle edindiler. Daha sonra Allah onlara acıdı ve Kûraş adında, mümin olan Fars kralına gidip onlardan arta kalan kimseleri kurtarması için ilham etti. Kûraş İsrail oğullarını kurtardı ve Beytu'l-Makdis'in süslü eşyalarını alıp yerine geri götürdü. İsrail oğulları orada yüz yıl Allah'a itaat içinde oldular. Sonra masiyete döndüler. Allah da onların başına Antâniyûs adında bir kralı musallat etti. Antâniyûs onlarla savaştı ve oranın ehlini esir alıp Beytu'l-Makdis'i yaktı. Onlara da şöyle dedi: ‘Ey İsrail oğulları, şayet siz masiyete geri dönerseniz biz de sizi köleleştirme hususunda geri döneriz.’

İsrail oğulları tekrar masiyete döndüler. Allah Teâlâ bu defa onların başına Fâkis b. Esteyânûs'u musallat etti. O da onlarla karada ve denizde savaştı. Onları esir yapıp Beytu'l-Makdis'in süslü ve değerli eşyalarını aldı, Beytu'l-Makdis'i de yaktı."

Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurdu: *"İşte Beytu'l-Makdis'in süslü değerli eşyalarının vasfı budur. Mehdi bunları Beytu'l-Makdis'e geri getirecektir. Bunlar bin yedi yüz gemi yükü kadardır. O bu eşyaları Beytu'l-Makdis'e götürmek için Yâfâ'ya indirecek. Allah burada ilk ve son ümmetleri bir araya getirecek."*

Muhammed b. İshâk şöyle dedi: *"İsrail oğulları içinde kötülük ve günah oldukça yaygındı. Allah ise buna karşı onlara merhametli ve muhsin idi. Onların başlarına gelen ilk şey günahları yüzündendir. Bu hadise Musa (as)'ın diliyle şöyle anlatılır: 'Onlar arasında Sadîka denilen bir kral vardı. Allah Teâlâ bu kralı onların başına geçirince onunla beraber onu doğrultan ve doğru yola yönlendiren bir peygamber de gönderdi. Onlara kitaplar indirmiyordu. Aksine onlara sadece Tevrat'ta bulunan hükümlere uymaları emrediliyordu. Allah bu kralı gönderince onunla birlikte Şa'yâ b. Asfiyâ'yı peygamber olarak göndermişti. Bu, Zekeriya, Yahyâ ve İsa (a.s)'ın gönderilmesinden evveldi. O, İsa ve Muhammed (a.s)'ı müjdeleyen Şa'yâ'dır. O şöyle demiştir: 'Müjde olsun sana ey Urşelîm! Şimdi sana merkep binicisi geliyor. Bundan sonra da deve sahibi gelecek.' Bu kral bir müddet İsrail oğulları ve Beyt-i Makdis'e hâkim olmuştur. Hâkimiyeti zayıfladığı zaman İsrail oğulları arasında kötülükler arttı. Şa'yâ da onunla beraberdi."*

*Allah onlara beraberinde altı yüz bin bayrakla beraber Bâbil kralı Sincârîb'i gönderdi. O da Beyt-i Makdis'e yöneldi ve çevresini kuşattı. Kral o esnada bacasında bulunan bir iltihap sebebiyle hasta olmuştu. Peygamber Şa'yâ ona gidip şöyle dedi: 'Ey İsrail oğullarının meliki! Bâbil kralı Sincârîb'in ordusu altı yüz bin bayrakla sana geldi. İnsanlar ondan korkup dağılıp gittiler.' Bunun üzerine kral: 'Ey Allah'ın peygamberi, sana onlarla ilgili bir vahiy mi geldi? Şayet geldiyse Allah'ın bize, Sincârîb'e ve onun askerlerine ne yapacağını haber ver' dedi. O da melike: 'Bana vahiy gelmedi' diyerek karşılık verdi. Onlar bu haldeyken Allah peygamber Şa'yâ'ya vahyedip **'İsrail oğullarının melikine git ve ona vasiyetini yazmasını, yerine de ehli beytinden bir kişiyi bırakmasını emret'** dedi. Şa'yâ İsrail oğullarının meliki Sadîka'ya gelip şöyle dedi: 'Rabbin bana vahyedip sana vasiyet edip de yerine*

ehli beytinden istediğin bir kişiyi bırakmanı emretmemi buyurdu. Sen öleceksin.’ Şa’yâ bunları Sadîka’ya iletince Sadîka kibleye dönerek namaz kıldı, dua etti ve ağladı. Ağlayarak halis bir kalple Allah’a şöyle yalvardı: ‘Ey rablerin Rabbi, ilahların İlahı, ey Kuddûs, ey Mûtekaddis, ey Rahman, ey Rahim, ey kendisini ne bir uyku ne de bir uyuklama tutmayan Raûf olan Allah’ım! Beni amelimle, fiilimle ve İsrail oğullarını güzel bir şekilde yönetmemle an. Bunların tamamı sendendir. Sen benim sırrımı da açığa vurduğumu da en iyi bilensin. Sen Rahman olansın.’ Bunun üzerine Allah onun duasına icabet etti, çünkü o salih bir kuldu. Allah Teâlâ Şa’yâ’ya, Sadîka’nın bu duasını kabul ettiğini, ona merhamet ederek ömrünü on beş sene uzattığını ve onun düşmanı olan Sincârîb’ten kurtardığını haber vermesini vahyetti. Şa’yâ da ona gelip bunları anlattı. Bunları haber verince onun acısı dindi. Üzüntüsü geçti ve secdeye kapanarak şöyle dedi: ‘Ey benim ve atalarımın rabbi! Sana secde ettim, seni noksan sıfatlardan tenzih ettim, seni yücelttim. Sen istediğine mülkü veren, istediğinden de çekip alansın. İsteddiğini aziz, istediğini de zelil kılansın. Sen gaybı da şehadet âlemini de bilensin. Sen evvelsin, ahirsin, zahirsin, bâtınsın. Sen rahmet eder, darda olanların duasına icabet edersin. Sen benim yakarışıma icabet eden ve darda kaldığımda bana rahmet edensin.’

Şa’yâ’ başını kaldırdığı zaman Allah vahyederek şöyle buyurdu: **‘Melik Sadîka’ya de ki kölelerinden birine kendisine incir suyu getirmesini emretsin ve onu yarasının üzerine sürsün. Bu ona şifa olacak ve iyileşmiş olarak sabahlayacak, şifa bulacak.’** Kral, Şa’yâ’ya şöyle dedi: ‘Rabbinden bu düşmanımıza ne yapacağı konusunda bize bir bilgi vermesini iste.’ Allah da Şa’yâ’ya: **“Ona şöyle de: ‘Düşmanına karşı ben sana yettim ve seni düşmandan kurtardım. Sincârîb ve kâtiplerinden beşi hariç hepsi ölmüş olacak’”** dedi.

Sabah olunca şehrin kapısına biri gelerek şu şekilde seslendi: ‘Ey İsrail oğullarının meliki! Düşmanına karşı Allah sana kâfi geldi. Çık dışarı, Sincârîb ve onunla birlikte olanlar helak oldular.’ Melik çıkıp oradaki ölümler arasında Sincârîb’i aradı ama bulamadı. Bunun üzerine ardından askerlerini gönderdi. Melikin gönderdiği askerler Sincârîb ve beş kâtibini bir mağarada buldular. Bunlardan biri de Buhtunnasr’dı. Onların ellerini boyunlarına bağlayarak İsrail oğullarının melikine getirdiler. Melik onları görünce hemen secdeye kapanıverdi. Vakit de ikinci namazı vaktine yaklaşmıştı. Sonra Sincârîb’e dönüp şöyle dedi: ‘Rabbimizin size

yaptığı hakkında diyecek bir şeyin var mı? Haberimiz olmadığı halde sizi kendi gücü ve kudreti ile öldürdü değil mi?’

Sincârîb ona: ‘İşin aslı şu ki, Rabbinizin haberi, size yapacağı yardım ve rahmet edeceği bilgisi daha memleketimden çıkmadan evvel bana gelmişti. Ancak ben bu hususta bana yol gösterenleri pek de dinlemedim. Beni şu içinde bulunduğum rezil hale dünyadaki zillet ve ahiretteki azap düşürmüştür. Şayet bana söylenenleri dinleseydim ya da akıl etseydim sizinle savaşılmaya çıkmazdım’ diye karşılık verdi.

Sadîka da ona: ‘Size karşı bize istediği gibi kâfi gelen âlemlerin Rabbi olan Allah’a hamd olsun. Rabbimiz seni ve yanındakileri katında bir değeriniz olduğu için hayatta bırakmadı. Sizi yalnızca dünyadaki günahkârlığınız, ahirette de azabınız ziyadeleşsin diye ve sizden sonrakilere Rabbinizin sizlere neler yaptığını anlatmanız, onların da bu olan bitenden ders çıkarmaları için sağ bıraktı. Yoksa sizi öldürürdü. Şunu bil ki, senin kanın da yanındakilerin kanı da Allah indinde maymunların kanından çok daha değersizdir’ dedi.

Daha sonra İsrail oğullarının meliki korumalarının komutanına onların boyunlarına boyunduruk takılmasını emretti. Onları bu halde Beyt-i Makdis ve İliya etrafında yetmiş gün boyunca dolaştırdı. Onların her birine günlük iki arpa ekmeği veriyordu. Sincârîb İsrail oğullarının melikine: ‘Ölüm bizim için senin bu bize yaptığından daha hayırlıdır’ dedi. Bunun üzerine melik onları öldürülecek olanların tutuldukları zindana atılmalarını emretti. Allah Şa’yâ’ya, İsrail oğullarının kralının, Sincârîb’i ve yanındakileri geride kalanları uyarmaları için özgür bırakmasını, onlara ikram etmesini ve memleketlerine ulaştırmasını vahyetti. Şa’yâ bunu melike iletince Sadîka da hemen kendisine emredileni uyguladı. Böylece Sincârîb ve yanındakiler yola çıkıp Bâbil’e vardılar. Memleketlerine girdikleri zaman insanlar onların çevresinde toplandılar. O da o insanlara Allah’ın ordusuna ne yaptığını haber verdi. Kâhinler ve sihirbazlar ona şöyle dediler: ‘Ey Bâbil’in meliki! Biz sana onların Rablerinden, peygamberlerinden, Allah’ın onların peygamberlerine vahyetmesinden bahsetmiştik de sen bizi dinlememiştin. Onlar, Rableri varken kimsenin kendilerine güç yetiremediği bir ümmettir.’ Sincârîb onları yalnızca korkutmuş, Allah ise insanlara bir nasihat ve ibret olsun diye bu düşmana karşı onlara kâfi gelmişti.

*Bu hadisenin üzerinden yedi yıl geçtikten sonra Sincârîb öldü. Onun yerine torunu Buhtunnasr geçti. O, dedesinin yolundan giderek onun tavrını benimsedi. Buhtunnasr'ın krallığının üzerinden on yedi yıl geçtikten sonra Allah İsrail oğullarının meliki olan Sadika'nın canını aldı. Onun ölmesiyle birlikte İsrail oğulları arasında kargaşa çıktı ve krallık için birbirlerini öldürmeye varacak derecede çatıştılar. Peygamberleri olan Şa'yâ onların yanında olmasına rağmen ondan öğüt almıyorlardı. Onların bu yaptıkları şeyler sebebiyle Allah Şa'yâ'ya şöyle dedi: 'Kalk ve milleti çevrende topla, senin dilinle o halka vahyedeceğim.' Peygamber Şa'yâ halkı bir araya toplayınca Allah Şa'yâ'nın dili ile şu şekilde seslendi: **'Ey gök, dinle! Ey yeryüzü, dinle! Allah nimetiyle bugünlere getirdiği, kendisi için seçip çıkardığı, özel muamele yaptığı ve diğer kullarından üstün kıldığı İsrail oğullarının halini haber vermek istiyor. Şuan onlar çobansız kalmış kayıp bir sürü gibiler. Bir çobanları yok ki onları bir araya getirip toplasın, kayıpları bulsun, kırılanı onarsın, hasta olanı tedavi etsin, zayıfı beslesin, besiliyi de korusun. Ancak çoban bunu yaptığı zaman da şımardılar. Koçlar birbirlerini boynuzlayarak öldürdüler. Öyle şiddetli kırıp geçirdiler ki sağlam olan hiçbir kemikleri kalmadı. Yazıklar olsun bu günahkâr ümmete! Bunlar hayrın kendilerine ne taraftan geleceğini bilmiyorlar. Oysaki bir deve bile yaşadığı yeri bilip de O'na döner. Sığır yiyip doyduğu merasını bilir de O'na döner. Bu halk bir deve, eşek ve sığır değilken, bunun aksine her biri akıl sahibi varlıklar olmasına rağmen hayrın nereden kendilerine geldiğini bilmiyorlar. Dinleyin! Ben onlara bir misal veriyorum; Boş bir toprak parçası düşünün, harap ve ölü bir vaziyette, imar edilmemiş ve buranın da hikmetli, kudretli bir Mâlikî bulunsun. Bu toprak sahibi orayı imar etmeye başlasın ve kendisi de kudretli olmasına rağmen buranın harap bir vaziyette kalmasına yahut gücü olmasına rağmen onu ziyan etti denilmesine de gönlü razı olmasın. Bu şahsın o toprağın etrafını duvarla çevirdiğini, içerisine saraylar inşa ettiğini, üzerinden de bir ırmak akıttığını, buranın içinde zeytinden nara, hurmadan üzüme kadar envai çeşit meyve ağaçları diktiğini ve bunların mesuliyetini ve korunmasını aklı başında, azimli, güçlü, güvenilir birine verdiğini, sonra da bu toprağın çürük ürünler verdiğini düşünsün.'***

Bunun üzerine onlar şöyle dediler: 'Bu tür bir toprak çok kötü bir topraktır. Bu toprak etrafındaki duvarların ve içindeki sarayların yıkılmasını, ırmağının suyunun

kurumasını, başındaki şahsın elinden alınmasını, bitkilerinin yakılmasını ve ilk başta nasıl ki ölü ve harap vaziyetteydi ise, nasıl ki üzerinde bir imar yoktu ise yine o eski vaziyete döndürülmeyi hak etmiştir.'

Allah şöyle buyurdu: 'Onlara şöyle söyle: Misalimdeki duvar benim dinimdir, saray şeriatımdır, ırmak kitabımdır, başındaki şahıs peygamberimdir, ekilen ağaçlar da onlardır, çürük meyveler onların kötü amelleridir. Ben onlara, kendilerine vermiş oldukları hükmün aynısını veriyorum. Bu misal onlara verilmiş olan bir misaldir. Bana yakın olmak için inek ve koyun kurban ediyorlar. O kestikleri hayvanların etleri bana ulaşmaz, ben onlardan yemem de. Onlar bana takva vesilesi ile yaklaşmayı terk edip bu tür şeylerle yakınlaşmaya çalışıyorlar. Oysaki bunun için takvalı olmaları ve öldürülmesini haram kıldığım candan ellerini çekmeleri gerekirdi. Elleri bununla kirlenmiş, öldürdüklerinin kanlarıyla elbiseleri boyanmıştır. Onlar mescitleri güzelce süsleyip içlerini de temizliyorlar ama kalplerini ve bedenlerini de kirletiyorlar. Benim rızam için mescitleri güzelleştiriyorlar ancak akıllarını ifsat ediyorlar. Benim, içerisinde oturmadığım mescitlerin rızam için süslenmesine ihtiyacım yok. Girmedığım mescitlerin donatılmasına ihtiyacım yok. Ben buraların inşa edilmesini yalnızca içlerinde benim adım anılsın, zatım tesbih edilsin diye emrettim. Onlar şöyle diyorlar: 'Oruç tuttuk ancak bu orucumuz bizi yükseltmedi. Namaz kıldık ancak bu namazımız bizi aydınlatmadı. Tasaddukta bulunduk ancak bu sadakamız bizi temizlemedi. Güvercinlerin çıkardığı ses gibi uğuldayarak dua ettik, kurtların uluması gibi ağladık ancak bunların biri bile kabul olmadı.'

Allah: 'Onların isteklerine icabet etmekten beni alıkoyan şey nedir diye sor onlara. En iyi işiten, en iyi gören değil miyim? Ben duaları kabul edenlerin en yakını, merhametlilerin en merhametlisi değil miyim? Onlar yalan konuşup dururken, haram yerken ben nasıl yükseltirim. Onların gönülleri bana karşı savaşıyor ve bana muhalefet eden kimselere meylederken nasıl olur da namazlarını nurlandırırım? Onlar başka insanların mallarını infak ederken onların bu verdiği sadakalar benim katımda nasıl temizleyici olur? Ben ancak bu sadaka olarak verilen mallar vesilesi ile ellerinden gasp edilmiş olan asıl hak sahiplerini mükâfatlandırırım. Duaları dillerinden beriye geçmezken, amel ise bundan da uzakken dualarını nasıl kabul edeyim? Ben yalnızca boyun eğen kimsenin duasını

kabul eder, iffetli ihtiyaç sahibinin sözünü işitirim. Benim rızamın alametlerinden biri de ihtiyaç sahibi kimseleri razı etmektir. Benim sözümü duyduklarında ve onlara mesajımı ilettiğim zaman bunların dilden dile aktarılan sözler, nesilden nesile miras olarak kalmış anlatımlar, büyücü ve kâhinlerin uydurdukları şeyler olduğunu iddia ederler. Şayet arzu ederlerse bunların aynısı kendilerinin de söyleyebileceklerini ve yine arzu ederlerse -şeytanların kendilerine vahyetmesi ile- gaybi bilgiler elde edebileceklerini söylerler. Ben göğü ve yeri yarattığım zaman kat'i ve değiştirilemez bir hüküm verdim. Gelmesi asla kaçınılamaz bir ecel tayin ettim. Şayet çaldıkları gayba dair bilgilerin doğru olduğunu iddia ediyorsa hadi o halde o eceli ne vakit gerçekleştirebileceğimi söylesinler! Şayet istediklerini yapabilme kudretine sahip iseler hadi o halde benim şu gerçekleştirdiğim şeyi gerçekleştirsinler! Müşriklerin hoşuna gitmese de ben onu tüm dinlere üstün kılacağım. Şayet her istediklerini söyleme kudretine sahip iseler ve bu iddia da doğru iseler benim hükmümü idame ettiğim hikmetin aynısını söylesinler! Gökleri ve yeri yarattığım gün peygamberliği halktan olan insanlara, mülkü çobanlara, izzeti ezilmişlere, gücü zayıflara, zenginliği fakirlere, ilmi cahillere, hikmeti de okuma ve yazma bilmeyenlere vermeyi hükmettim. Onlara sor, bu ne vakit oldu, bunu kim yaptı ve bu işin destekleyicileri kimlerdir? Eğer biliyorlarsa söylesinler. İşte bu sebepler ben okuma ve yazma bilmeyen, emin olan, kaba ve sert olmayan, sokaklarda sesini fazla yükseltmeyen, üstünde çirkinlikler taşımayan, hiçbir kötü söz söylemeyen bir peygamber göndereceğim. Onu güzel olan her şeye yönlendirip, bütün güzel ahlakı vereceğim. Elbisesini sükûnet, şiarını iyilik, vicdanını takva, aklını hikmet, tabiatını doğruluk ve vefa, ahlakını affetmek ve iyilik yapmak, yaşam tarzını adalet, şeriatını hak, önderini hidayet ve Kur'an, dinini İslam, ismini de Ahmed kılacağım. Dalaletten sonra onun vasıtası ile hidayet, cehaletten sonra ilim, alçaklıktan sonra yükseliş, unutulmuşluktan sonra şöhret, azlıktan sonra çokluk, fakirlikten sonra yine onun vasıtası ile zenginlik vereceğim. Ayrılıktan sonra onun vasıtası ile bir araya getireceğim. İhtilaf etmiş gönülleri, dağılmış hevaları, ayrılığa düşmüş ümmetleri onun vasıtası ile birleştireceğim. Onun ümmetini insanlar arasından çıkarılmış en hayırlı ümmet yapacağım. Onlar iyiliği emredip kötülükten de nehyedecekler. Bana iman edip birleyecek, ibadeti bana has kılacaklar. Ayakta, oturarak, rükû yaparak, secde ederek namaz kılacaklar. Benim

yolumda/rızam için saf saf ve ordular halinde savaşıacaklar. Sırf benim rızamı elde etmek için evlerini ve mallarını bırakıp gidecekler. Onlara yürüdükleri, oturdukları, yattıkları, yol aldıkları ve ulaştıkları zaman tekbiri, tesbihi, tevhidi, tahmidi ve temcidi ilham edeceğim. Şeref sahibi kimselerin huzurunda tekbir ve tehlil getirip beni takdis edecekler. Benim için yüzlerini, ellerini ve ayaklarını yıkayacak ve temizleyecekler. Benim rızam için elbiselerini bellerine bağlayacaklar. Onların kanları kurbanları olacak. Kitapları gönüllerinde olacak. Gece ruhban, gündüz aslan olacaklar. İşte bu benim faziletimdir, onu istediğime veririm. Muhakkak ben büyük lütuf sahibiyim' dedi.

Şa'yâ cümlelerini bitirince onu öldürmek amacıyla üzerine atıldılar. Kaçarken bir ağaca denk geldi, ağaç yarıldı ve onun içine girdi. Şeytan ona kavuştu ve elbisesinden bir parçayı tutarak onları kışkırtmak amacıyla onlara gösterdi. Bunun üzerine bir testere alıp ağacı ve Şa'yâyı ortadan kesiverdiler.

Allah Şa'yâ'dan sonra İsrail oğullarının başına kendi içlerinden Naşiye b. Emûs isminde birini getirdi. Peygamber olarak da Ermiyâ b. Halkiya'yı gönderdi. Bu şahıs Harun b. İmran'ın kabilesindendi."

İbn İshâk, Hadir lakabı ile tanındığını, isminin Ermiyâ olduğunu söyler. Hadir diye adlandırılması, onun kuru bir toprağa oturup kalktığı zaman bu toprağın yeşermesidir.

"Allah krala Ermiyâ'yı halini düzeltmesi ve doğru yol göstermesi maksadıyla gönderdi. Sonra Beni İsrail arasında kötülükler çoğaldı. Günahlar işlemeye, haramları helal saymaya başladılar. Allah Ermiyâ'ya şöyle dedi: 'Kavmin olan Beni İsrail'e git. Onlara sana emrettiklerimi ilet, nimetlerimi hatırlat, işlemekte oldukları kötülüğünü öğret.' Ermiyâ da şöyle dedi: 'Ey Rabbim, şayet bana kuvvet vermezsen ben zayıfım, şayet beni ulaştırmazsan ben acizim, şayet beni desteklemezsen ben bırakılıp terk edilmişim.' Allah Teâlâ ona: 'Her şeyin benim istememin bir neticesi olduğunu bilmiyor musun? Gönüller ve diller benim elimdedir, onları istediğim gibi evirip çeviririm. Ben senin yanındayım. Ben seninle beraberken sana hiçbir şey olmaz' şeklinde yanıt verdi.

Ermiyâ bunun üzerine onların karşısına çıktı ancak ne diyeceğini bilmiyordu. Allah o esnada ona tesirli bir hitabet ilham etti. Bu hitabet sırasında onlara itaat etmenin ödülünü ve masiyetin cezasını beyan etti. Hitabının sonunda da Allah'tan

aktararak: *‘İzzetime yemin olsun onları öyle bir imtihan edeceğim ki o imtihan karşısında akıllı olan kişi ne yapacağını bilemeyecek. Onlara öyle korkutucu, öyle sert bir zorbayı musallat edeceğim ki onun kalbinden acıma duygusunu çekip alacağım ve o kişiye karanlık bir gecenin uzunluğu kadar kimse tabi olacak’ dedi. Sonra Allah Ermiyâ’ya vahyederek: ‘Ben, Beni İsrail’i Yasif ile helak edeceğim. O Yasif, Bâbil halkındandır.’ dedi.*

Allah onların başına Buhtunnasr’ı musallat etti. Bu şahıs altı yüz bin bayrak ile çıktı. Beyt-i Makdis’e ordusu ile girdi, Şam’a ayakbastı ve İsrail oğullarını yok edene kadar öldürdü. Beyt-i Makdis’i harap etti. Ordusuna, kalkanlara toprak doldurup Beyt-i Makdis’e dökmeleri emrini verdi. Askerler de bu şekilde yapıp toprakla doldurdular. Sonra askerlerine Beyt-i Makdis’in etrafındaki şehirlerde yaşayan herkesi toplamaları emrini verdi. Bunun üzerine İsrail oğullarından büyük küçük kim varsa toplanıp ona getirildi. Bu kişiler arasından yetmiş bin çocuk seçti. Ganimetleri ordusu arasında pay etmek istedi ancak yanındaki krallar ona şöyle dediler: ‘Bütün ganimet senin olsun. Bize şu Beni İsrail’den seçtiğin çocukları pay et.’ O da beraberindeki krallar arasında bu çocukları paylaştırdı. Krallardan her birine dört çocuk düştü. Beni İsrail’in geriye kalanını üç kısma ayırdı. Bunların bir kısmı Şam’da kaldı, bir kısmı köleleştirildi, bir kısmı da öldürüldü. Beyt-i Makdis’in gençlerini ve seçmiş oldukları yetmiş bin çocuğu da yanlarına alarak Bâbil’e götürdüler. Bu hadise zulüm etmeleri sebebiyle İsrail oğullarının başına gelen ilk hadisedir. Allah Teâlânın şu sözü de bu hâdise ile alakalıdır: **‘İki vaatten birincisinin zamanı geldiğinde size pek güçlü kullarımızı gönderdik.’**

Buhtunnasr, Allah’ın istediği müddet boyunca iktidar olduktan sonra hoşuna giden bir rüya gördü. Ancak Allah ona bu gördüğü rüyayı unutturdu. Bunun üzerine peygamberlerin neslinden olan Danyâl, Hananya, Azazya ve Mîşail’i çağırıp bu rüyayı sordu. Onlar da şöyle dediler: ‘Bize rüyayı anlat ki yorumunu sana söyleyelim.’ O da: ‘Ben rüyayı hatırlamıyorum. Şayet hem rüyayı hem de tevilini bana söylemezseniz sizi çok feci bir şekilde cezalandıracağım.’ Bu söz üzerine onlar onun yanından çıkıp Allah’a dua ederek yakardılar. Allah da sorulan sorunun cevabını onlara bildirdi. Kralın huzuruna çıkıp: ‘Rüyada bir heykel gördün. Onun ayakları ve dizlerinden aşağısı seramik, dizleri ve dizlerinden üstü bakır, karnı gümüş, göğsü altın, kafası ve boynu da demir idi’ dediler. O da: ‘Doğru dediniz’

diyerek karşılık verdi. Onlar: 'Sen bu heykeli hayranlıkla seyrederken Allah Teâlâ semadan bir kaya gönderip onu parçaladı. Rüyayı sana unutturan işte budur' dediler. O: 'Doğru söylediniz. Bunun tevili nedir peki?' diye sordu. Onlar da şu şekilde yanıtladılar: 'Bunun tevili şudur; sen rüyanda kralların saltanatını gördün. O kralların bazılarının otoritesi yumuşak, bazısı daha güzel, bazısı da daha katıdır. Seramik olan yumuşak otoriteyi, bakır olan ondan biraz daha katısını, bakırın üzerinde olan gümüş daha güzel ve üstününü, altın ve gümüşten olan da daha iyi ve üstününü temsil eder. Demir senin otoritendir. O evvelkilerden daha katı ve daha kuvvetlidir. Allah'ın semadan gönderdiği ve heykeli parçalayan kaya ise Allah'ın semadan göndereceği peygamberdir. Bu peygamber bu saltanatın tamamını yok eder ve tüm mülk onun eline geçer.'

Bâbilliler Buhtunnasr'a gelip 'Hani bizim senden talep edip de senin de bize verdiğin Beni İsrail'in çocukları vardı ya, işte onlar geldiği zamandan beri kadınlarımızı tanıyamıyoruz. Kadınlarımız bizimle ilgiyi kesip onlarla ilgilenmeye başladılar. Onları ya bizden uzaklaştır ya da öldür' dediler. O da onlara şöyle karşılık verdi: 'Bu iş size kalmış. Arzu eden elinde bulunanı öldürsün.' Sonra onlar İsrail oğullarını katletmek istediklerinde ağlayıp 'Ey Rab, başkalarının günahları yüzünden bizim başımıza bu musibetler geldi' diyerek şikâyet ettiler. Allah onların dualarını kabul edeceğini vaat etti. Buhtunnasr'ın elinde bulunan Danyâl, Azazyâ, Hananya ve Mişail haricindekiler katledildiler.

Allah, Buhtunnasr'ı ortadan kaldırmak istediği zaman kalkıp elindeki İsrail oğullarına şöyle seslendi: **'Harap ettiğim bu evi ve onlardan katlettiğim insanları görmediniz mi? Söyleyin bakalım bu kimin evidir?'** Onlar şöyle cevap verdiler: 'O Allah'ın evi, öldürdüklerin ise oranın halkıdır. Onlar peygamberlerin torunlarıydılar. Ancak zulmedip düşmanlık ettiler ve günahları yüzünden onların başına sen musallat edildin. Göklerin, yerin ve bütün varlığın Rabbi olan Rableri, onlara izzet ve şeref veriyordu. Onlar kötülükler yapmaya başladığı zaman Allah da onları perişan etti ve başlarına başkalarını musallat etti.'

Buhtunnasr bu cümleler üzerine büyüklendi ve Beni İsrail'e yaptıklarını kendi gücü ile yaptığını sandı ve onlara: 'Nasıl göğşe çıkabileceğimi ve onları orada öldürüp de nasıl oraya hâkim olabileceğimi söyleyin. Zira benim yeryüzü ile bir işim kalmadı' dedi. Onlar da: 'Oraya mahlûkat güç yetiremez' deyince o da: 'Ya benim

istediğimi yaparsınız ya da sizden olan hiç kimseyi bırakmam, öldürürüm' dedi. Onlar bunu işitince ağlayarak Allah'a yalvarmaya başladılar. Allah bir sinek gönderdi. Sinek, Buhtunnasr'ın burnundan girip beynine ulaştı ve beynini kemirmeye başladı. Buhtunnasr oturamıyor ve yerinde duramıyordu. Onu rahatlatmak için kafasına vuruyorlardı. O bu vaziyette öldükten sonra başını yarıp beynindeki sineği buldular. Bu şekilde Allah kullarına gücünü göstermiş oldu. İsrail oğullarından geriye kalanları Buhtunnasr'ın elinden kurtarıp onları yeniden Şam'a ulaştırdı. Şam'da evlerini yaptılar ve çoğaldılar. Durumları çok iyi oldu.

İsrail oğulları, içlerinden katledilenleri Allah'ın dirilttiğini ve kendi aralarına katıldıklarını savunuyorlardı. Şam'a girdikleri zaman Tevrat yakılmış halde olduğu için Allah tarafından bir ahde sahip değillerdi. Üzeyr de Bâbil'de esir olmuş ve Şam'a dönenler arasındaydı. Bu sebeple gece gündüz ağlıyordu. O bu şekilde ağlayıp dururken birkaç kişi yanına geldi ve içlerinden biri: 'Ey Üzeyr niçin ağlıyorsun?' diye sordu. O da şöyle yanıtladı: 'Allah'ın kitabını ve elimizde bulunan ahdimizi kaybetmemize ağlıyorum. O olmadan dünyamızda ahiretimiz de perişan olur.' O şahıs 'Onun sana geri gelmesini mi arzuluyorsun? O halde geri git, oruç tut, yıkan, elbiseni temizle ve ertesi gün yine buraya gel' dedi. Bunun üzerine Üzeyr geri döndü, oruç tutup yıkandı, elbisesini temizledi ve tekrar aynı yere dönüp oturdu. O adam içi su dolu bir kap ile geldi. Bu kimse Allah'ın göndermiş olduğu bir melekti. Kaptaki suyu Üzeyr'e içirdi ve anında Tevrat onun kalbinde zuhur etti. İsrail oğullarının yanına dönüp Tevrat'ın emirlerini aralarında uygulamaya başladı. İsrail oğulları Üzeyr'i hiçbir şeyi sevmedikleri kadar çok sevdi.

Sonra Allah Üzeyr'i onların arasından aldı ve İsrail oğulları onun ardından tekrar fitne fesat çıkarmaya başladı. Allah onlara tekrar tekrar peygamberler gönderdi. Onlar da bu peygamberlerin bazısını yalanladı, bazısını da öldürdü. Bu iş, onlara gönderilmiş son nebiler olan ve Dâvûd peygamberin neslinden olan Zekeriya, Yahyâ ve İsa'ya varıncaya kadar hep böyle sürdü. Zekeriya öldü, bir rivâyete göre de öldürüldü. Allah İsa'yı katına yükselttiği ve Yahyâ'yı da öldürdükleri zaman onlara Bâbil krallarından Hardûş adında bir kral gönderdi. Bu kral Bâbilliler'le birlikte onların üzerine doğru sefere çıkıp Şam'a girdi. Burayı işgal ettikten sonra öldürmesi ile şöhret bulmuş olan Biyurzâzân isimli birini çağırdı. Ona şöyle dedi: 'Şayet Beytu'l-Makdis'e girersem onları öyle bir öldüreceğim ki onların kanı

askerlerimin ortasından oluk oluk akacak diye ilahıma söz vermiştim. Fakat ben bu öldürme işini yapacak kimse bulamıyorum' diyerek ona İsrail oğullarını öldürmesini emretti. Biyurzâzân Beytu'l-Makdis'e girerek onların kurbanlarını sundukları mekânda konakladı. Burada kaynayan kan görünce: 'Ey Beni İsrail! Bu kaynayan kan da nedir böyle?' dedi. Onlar da şöyle yanıtladı: 'Bizim kurbanımızın kanıdır. Biz o kurbanı sunduk ama bizden kabul edilmedi. Bu sebeple kaynıyor. Biz sekiz yüz seneden beri kurban adıyoruz kabul ediliyor ancak bu kurban kabul edilmedi.' Biyurzâzân: 'Siz bana doğruyu söylemiyorsunuz' dedi. Onlar da şöyle karşılık verdiler: 'Şayet bizim ilk dönemlerimiz olsaydı bizden kabul edilirdi. Ancak artık bugün bizde krallık da peygamberlik de vahiy de yok. Bu nedenle artık kurbanlarımız bizden kabul edilmiyor.'

Biyurzâzân bu kan sebebiyle onların ileri gelenlerinden yedi yüz yetmiş çift boğazlattı. Kan kaynamaya devam edince onların çocuklarından yedi yüz tane getirip onları da bu kaynayan kanın üzerine boğazlattı. Kan durmaksızın kaynamaya devam etti. Sonra yaşlılardan ve eşlerinden yetmiş bin kişi daha getirip onları da boğazlattı. Kanın bütün bunlara rağmen halen kaynadığını gören Biyurzâzân şöyle dedi: 'Yazıklar olsun size ey Beni İsrail. Yeryüzünde uzun müddet mülk sahibi oldunuz, istediğinizi yaptınız. Rabbinizin emrine sabır gösterin ve sizden ateşe üfürecek bir erkek ve bir kadın bırakmayana kadar öldürmeden önce doğruyu söyleyin.' İsrail oğulları durumun ciddiyetini ve öldürmenin ne kadar acımasız olduğunu görünce işin aslını itiraf ettiler ve şöyle dediler: 'Bu, bizi Allah'ın sevmediği ve öfkesine sebep olan işlerden bizi alıkoyan bir peygamberin kanıdır. Şayet biz ona itaatte bulunsaydık bize bir yol gösterirdi ve sizin geleceğinizi bildirirdi. Ancak biz onu doğrulamadık ve öldürdük. Biyurzâzân onlara şöyle dedi: 'Bu peygamberin adı nedir?' Onlar da: 'Yahyâ b. Zekeriya' diye yanıtladılar. O da onlara şöyle dedi: 'İşte şimdi hakikati söylediniz. Bu nedenle Rabbiniz sizden intikam aldı.'

Biyurzâzân, İsrail oğullarının doğruyu konuştuklarını görünce secdeye vardı ve askerlerine: 'Şehrin kapılarını kapatıp Hardûş'un askerlerinin hepsini de çıkarın' diye emir verdi. Tamamını çıkarıp da İsrail oğulları ile baş başa kalınca: 'Ey Yahyâ b. Zekeriya, Rabbiniz sen sebebiyle kavminin başına geleni ve onlardan kaç kişinin öldürüldüğünü biliyor. Kavminden bir tek kimse kalmayınca kadar öldürülmeden

evvel Rabbinin izni ile sakinleş' dedi. Kan bunun üzerine Allah'ın izniyle sakinleşiverdi. Biyurzâzân onları öldürmeyi bırakıp: 'Beni İsrail'in iman ettiği kimseye ben de iman ettim. Kesin olarak inandım ki O'ndan başka ilah yoktur' dedi. İsrail oğullarına da şöyle dedi: 'Hardûş bana sizin kanınızın ordusunun ortasından akana kadar sizi öldürmem hususunda emir verdi ve ben bu emre karşı gelemem.' Onlar da: 'Sana emredileni uygula' dediler. Onlara büyük bir çukur kazmalarını söyledi. Daha sonra atlarını, develerini, eşeklerini, katırlarını, ineklerini ve koyunlarını getirmelerini istedi. Sonra da onların kanları ordunun ortasından geçene kadar kesti. Bunun ardından daha önce öldürdüğü kimselerin cesetlerini kestiği hayvanların üstüne attırdı. Hardûş o çukurda İsrail oğullarının cesetlerinin olduğu hususunda şüphe etmedi. Akıp giden kan onun ordusunun bulunduğu yere varınca Biyurzâzân'a haber gönderip öldürmeyi sonlandırmasını söyledi. Daha sonra da Bâbil'e döndü."

Bu şekilde İsrail oğulları ya tükenmiştir yahut tükenecek seviyeye gelmiştir. İşte bu Allah Teâlânın İsrail oğullarının başına getirdiği ikinci hadisedir. **'Yeryüzünde iki defa fesat çıkaracaksınız'** ayeti ile kastedilen birinci hadise Buhtunnasr ve ordusu vasıtasıyla vuku bulan hadisedir. İkinci ise Hardûş ve ordusu ile vuku bulan hadisedir. Bu iki hadiseden büyük olanı ikincisidir. Bundan sonra da onlar bir daha bir bayrağa sahip olamadılar. Şam ve etrafının yönetimi Yunanlı Rumlar'a geçti. Ancak İsrail oğullarından geri kalanlar tekrar sayıca çoğaldılar. Beyt-i Makdis ve çevresinde saltanat dışında bir hâkimiyetleri vardı. Yine dinlerini değiştirip fitne fesat çıkarana kadar nimetler içerisindeydiler. Kötülükler yapmaya başladıkları zaman Allah onların başına bu defa da Rum Tatyus b. İsbîyânus'u musallat etti. Bu kral onların memleketlerini harap etti. Onları memleketlerinden attı ve Allah Teâlâ mülkü ve hâkimiyeti alarak onları zillate duçar etti. Hangi milletin arasına girdilerse ikinci sınıf vatandaş muamelesi görüp cizye ödediler. Beyt-i Makdis ise Ömer İbnu'l-Hattâb zamanına kadar harap vaziyette kaldı. Onun zamanında Müslümanlar burayı yeniden imar ettiler.

Katâde şöyle rivâyet etmiştir: "Allah onlara ilk olarak Câlût'u gönderip onlar köleleştirdi, katletti, memleketlerini yakıp yıktı. Sonra da 'Rabbiniz belki size merhamet eder' dedi. Sonra Allah onlara yine merhamet etti. Onlar sonra yine yapabilecekleri en kötü şeyleri yaptılar. Allah da bunun üzerine dilediği cezayı

onlara gönderdi. Allah Teâlâ onlar için şöyle buyurmuştur: ‘Rabbin, kıyamet gününe kadar onlara, kendilerine azabın en şiddetlisini tattıracak kimseleri göndereceğini haber vermiştir.’ Onlar kıyamet gününe kadar hep azap içinde olmaya devam edecekler.”

Süddî’den şöyle nakledilmiştir: “*Beni İsrail’den bir kişi rüyasında Beytu’l-Makdis’in Bâbil halkından dul bir kadının oğlu olan Buhtunnasr isminde birinin eliyle harap olacağını gördü. Onlar doğru sözlü ve rüyaları da doğru çıkan kimselerdi. Bu kişi Buhtunnasr hakkında bilgi edinmek için yola çıktı ve annesinin yanına gitti. Oğlu odun toplamaya gitmişti ve başının üstüne koyduğu bir demet odunla döndü. Odunları yere atıp annesinin yanına oturdu. Bu kişi onunla biraz sohbet ettikten sonra ona üç dirhem verdi ve: ‘Git bu parayla yiyecek al’ dedi. Çocuk da gidip bu paranın bir dirhemi ile et, bir dirhemi ile içki ve geriye kalan bir dirhemi ile de ekmek aldı. Oturup yiyip içtiler. Bu adam ikinci ve üçüncü gün de aynı şeyleri yaptı. Sonra da çocuğa şöyle dedi: ‘Şayet bir gün kral olursan bana eman verdiğine dair bir yazı yazmanı istiyorum.’ Çocuk da ona şöyle karşılık verdi: ‘Sen benimle dalga mı geçiyorsun?’ Adam da: ‘Hayır seninle dalga geçmiyorum. Sen bunu yapmakla herhangi bir şey kaybetmezsin’ dedi. Çocuk da ona bir eman yazdı. Adam: ‘Senin yanına gelip de etrafındakiler sebebiyle sana ulaşamazsam?’ diye sorunca çocuk da şöyle yanıtladı: ‘Elindeki o kağıdı bir kamışın üzerinde yukarı kaldırırsın o vakit ben de seni tanırım.’ Sonra da emanı yazıp adama verdi.*

İsrail oğullarının kralı, Yahyâ b. Zekeriya’ya saygı duyup onu meclisine alıyordu. Yahyâ onun üvey kızına sevdalanmıştı. Yahyâ babasından o kızla kendisini evlendirmesini istedi ancak babası onu bu kız ile evlenmekten men etti. Kızın annesi bunu işitince Yahyâ b. Zekeriya’ya kin besledi. Bir gün kral oturduğu sırada ona içki içirdi. Daha sonra da kızına ince, kırmızı bir elbise giydirerek güzel kokular sürdü, mücevherler taktı ve krala gönderdi. Krala içecek vermesini söyledi ve onu: ‘Şayet seni isterse hemen kabul etmeyip bir şartının olduğunu ve bunun gerçekleşmeden onun isteğini kabul etmeyeceğini bildir. Şayet bu şartı yerine getirmeyi kabul edeceğini söylerse ondan Yahyâ b. Zekeriya’nın kafasının bir tas içinde getirilmesini iste’ diye tembihledi. Kız da annesinin söylediklerini yaptı ve kral onu arzulayınca ‘Bir şartım var ve bunu yapmadıkça senin bu isteğini yapmayacağım’ dedi. Kral da ‘Ne istiyorsun benden?’ diye sordu. Kız: ‘Yahyâ b. Zekeriya’nın kafasının bir tas

içinde getirilmesini istiyorum' diye karşılık verdi. Kral: 'Bu mümkün değil, benden başka şeyler iste' dedi Kız: 'Ben bundan başka hiçbir şey istemiyorum' dedi. Kız bu şartı yerine gelmeden isteği kabul etmeyince kral da askerlerini gönderdi. Sonra askerler onun başını getirerek önüne koydular. O sırada baş konuşarak şöyle dedi: 'Sana helal değil.' Sabah olduğunda onun kanı kaynamaya başladı. Kral biraz toprak getirilmesini emretti ve kanın üzerine döktü. Ancak kan üzerine toprak atıldıkça daha çok üste çıkmaya başladı. Kanın üzerine atılan toprak şehrin sularına kadar yükseldi. Bâbil kralı Sahâbîn onlara bir ordu gönderdi ve ordunun başına Buhtunnasr'ı geçirdi. Buhtunnasr ve yanındakiler yola çıktılar ve oraya ulaştılar. Onlar da içinde bulundukları şehri savunmaya başladılar. Bu kuşatma çok uzayınca Buhtunnasr dönmek istedi. O sırada İsrail oğullarından ihtiyar bir kadın çıkıp şöyle dedi: 'Şehri fethetmeden geri mi dönmek istiyorsun?' O da 'Evet, buradaki kuşatmamız çok uzun sürdü. Yiyeceğimiz de kalmadı' dedi. Bunun üzerine kadın: 'Şayet senin için şehri açarsam bana istediğimi verip, istediğimi öldürüp, istediğim kişiyi de serbest bırakır mısın?' dedi. O da 'Evet' diye yanıt verdi. Kadın: 'Sabah olduğunda askerlerini dört gruba ayır. Daha sonra her bir köşeye bir grubu yerleştir. Sonra da hepiniz ellerinizi semaya kaldırıp 'Allah'ım, Yahyâ b. Zekeriya'nın kanına karşılık senden bir fetih istiyoruz' deyin. Bunu yaptığınız zaman şehir düşecek.' Onlar da kadının dediğini uyguladılar ve şehir düştü. Her bir taraftan şehre girdiler. Kadın: 'Kimseye dokunma' dedi ve Buhtunnasr'ı Yahyâ b. Zekeriya'nın kanının olduğu yere götürdü. Sonra da ona: 'Bu kanın kaynaması duruncaya dek üzerine öldür' dedi. O da kan kaynamayı kesinceye kadar yetmiş bin kişi öldürdü. Kanın kaynaması kesilince kadın şöyle dedi: 'Artık yeter. Bir peygamber katledildiği zaman onu öldürenler ve buna razı olanlar öldürülmediği müddetçe Allah razı olmaz.' Ondan eman alan adam alinde o kağıtla birlikte geldi ve Buhtunnasr da ona ve ailesine dokunmadı. Beytu'l-Makdis'i harap edip içine leşler attı. İsrail oğullarının Yahyâ b. Zekeriya'yı öldürmesi sebebiyle Beytu'l-Makdis'in harap edilmesine Rumlar da yardım ettiler. Buhtunnasr yanında İsrail oğullarının önde gelenlerini ve bunların yanı sıra Danyâl'ı ve peygamberlerin çocuklarını götürdü. Yanına Câlût'un başını da aldı. Bâbil'e dönünce Sahâbîn'in öldüğünü gördü ve onun yerine geçerek kral oldu. Onun yanında en değerli kimseler Danyâl ve arkadaşlarıydı. Bu sebeple Mecusiler onları kışkandılar ve krala onlar hakkında

şikâyetle bulunarak şöyle dediler: ‘Danyâl ve arkadaşları senin ilahına tapmıyorlar ve kestiğini de yemiyorlar.’ Buhtunnasr onlara bu hususu sorduğu zaman ‘Evet, bu doğru. Bizim taptığımız bir ilahımız var ve sizin kestiğiniz hayvanları da yemiyoruz’ diye yanıtladılar. Kral bunun üzerine bir hendek kazdırdı ve onları bu hendeğe attırdı. Sayıları altı idi. Onlarla birlikte onları yemesi için kör yırtıcı bir hayvan attırdı ve gittiler. Geri geldiklerinde onları hendekte oturur vaziyette, o vahşi hayvanı da bir başka köşede kollarını uzatmış halde oturduğunu ve hiç kimseye dokunmadığını gördüler. Ayrıca onlarla birlikte yedinci bir kişi de vardı. Kral: ‘Bunların sayısı altı idi. Bu yedinci kişi de nedir?’ deyince o yedinci kişi çukurdan çıktı. Bu kişi melekti. Krala iyi bir tokat attı ve kral kendini vahşi hayvanlar arasında buldu. Allah onu hayvana çevirdi ve yedi yıl bu şekilde yaşadı.”

Vehb şöyle dedi: “Allah Buhtunnasr’ı evvela bir akbabaya dönüştürüp kuşlar arasına kattı. Sonra bir boğaya dönüştürüp onların arasına kattı. Sonra bir aslana dönüştürüp vahşi hayvanlar arasına kattı. O böylece yedi yıl kaldı. Bu sırada kalbi insan kalbiydi. Daha sonra Allah ona krallığını geri verdi o da iman etti.”

Vehb’e şöyle soruldu: “O mümin miydi?” O da: “Ehli kitabın bu hususta ayrılığa düştüğünü gördüm. Onlardan bazıları onun mümin olarak can verdiğini söylüyor. Bazıları da Beytu’l-Makdis’i ve kitapları yaktığını, peygamberleri katlettiğini ve bu sebeple de Allah’ın ona kızarak tövbesini kabul etmediğini söylüyorlar” diye yanıt verdi.

Süddî şöyle dedi: “Buhtunnasr asıl haline dönünce Allah krallığı ona tekrar verdi. Danyâl ve arkadaşları onun en çok değer verdiği kişilerdi. Mecusiler onları kıskanıp Buhtunnasr’a şöyle dediler: ‘Danyâl içki içince altına kaçırıyor, kendine hâkim olamıyor.’ Bu onlara göre çok büyük bir kusurdu. Buhtunnasr onlara yiyecek ve içecek verdi. Yiyip içtikten sonra kapıcıya şu şekilde bir talimat verdi: ‘Onları gözetle ve hacet gidermek için ilk çıkanı balta ile öldür. Şayet sana ‘Ben Buhtunnasr’ım’ derse ona: ‘Yalan söylüyorsun, bu işi yapmamı zaten Buhtunnasr emretti’ de.’ Yemekten sonra hacet gidermeye ilk çıkan kişi Buhtunnasr oldu. Kapıcı onu görünce üzerine atladı. O da: ‘Ben Buhtunnasr’ım’ dediyse de dinletemedi. Kapıcı: ‘Yalan söylüyorsun. Bu işi yapmamı Buhtunnasr emretti’ dedi ve onu öldürdü.” (5/67-78).

Beğavî'nin “Biz kitapta İsrail oğullarına şöyle takdir ettik: ‘Şüphe yok ki siz yeryüzünde iki kere bozgunculuk çıkaracaksınız ve büyükenerek azgınlık/taşkınlık yapacaksınız” ayetini tefsir sadedinde zikrettiği bu uzunca rivâyeti kendi hadis kitaplarının yanı sıra Kütüb-i Tis’a ve diğer muteber hadis kitaplarında da tespit edemedik.

Kâsım b. Sellâm, bu rivâyetin yalnızca Buhtunnasr’ın Yahyâ b. Zekeriya’nın kaynayan kanı üzerine yetmiş bin kişiyi boğazladığı kısmını aktarmıştır.⁴⁹⁰

Hâkim en-Nîsâbü’⁴⁹¹ ve İbn Münzir (öl. 318/930)⁴⁹² Yahyâ b. Zekeriya’nın öldürülmesi ile alakalı olan kısımda “kralın üvey kızı” yerine “kralın erkek kardeşinin kızı” gibi bazı farklılıklarla birlikte eserlerinde zikretmiştir.

Abdurrezzâk b. Hemmâm⁴⁹³ ve Ebû Nuaym el-İsfehânî⁴⁹⁴ ise Buhtunnasr’ın yedi yıl boyunca çeşitli yırtıcı hayvanların şekline girdiğini anlatan rivâyeti birkaç değişiklik ile beraber nakletmişlerdir.

Müfessir Mukâtil b. Süleyman bu rivâyeti özet bir şekilde tefsirinde zikretmiştir.⁴⁹⁵

Rivâyetin diğer hadiselerle alakalı olan kısımlarını Taberî ve Sa’lebî eserlerinde nakletmişlerdir.⁴⁹⁶

İbn Kesîr, İsrâ Sûresi’nin ilgili ayetini tefsir ederken şunları söylemiştir: “İbn Cerîr (Taberî) burada Huzeyfe’ye isnad ederek uzun bir rivâyet zikretmiştir.⁴⁹⁷ Hiç şüphe yok ki bu rivâyet *mevzû*’ bir rivâyettir. Hadis hakkında asgari bir bilgiye sahip olan bir kimse için bunda şüpheye mahal yoktur. Asıl ilginç olan Taberî’nin bulunduğu imamlık konumu ve bu husustaki üstünlüğüne rağmen böyle bir rivâyeti tercih etmesidir. Şeyhimiz Hâfız Allâme Ebu’l-Haccâc el-Mizzî -Allah rahmet etsin-

⁴⁹⁰ Kasım b. Sellâm, *el-Hutab ve l-Mevâiz*, thk. Ramazan Abduttevâb (b.y.: Mektebetu’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, ts.), 172.

⁴⁹¹ Zehebî, *Telhîsu l-Müstedrek*, 2/290, 592.

⁴⁹² Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim b. el-Münzir en-Nîsâbü’⁴⁹¹, *Kitâbu Tefsîri l-Kur’ân*, thk. Sa’d b. Muhammed es-Sa’d (Medine: Dâru’l-Meâş, 1423/2002), 1/152-153.

⁴⁹³ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru l-Kur’ân*, 1/393.

⁴⁹⁴ Ebû Nuaym, *Hilyetu l-Evliya*, 4/64.

⁴⁹⁵ Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîr*, 2/521-523.

⁴⁹⁶ Taberî, *Câmiu l-Beyân*, 14/458-463, 479-499; a.mlf., *Târîhu r-Rusul ve l-Mulûk*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru’l-Maârif, 1387/1967), 1/532-557, 586-593; Sa’lebî, *el-Keşf ve l-Beyân*, 6/70-82;

⁴⁹⁷ Bu rivâyet Beğavî’nin de *Meâlimu t-Tenzîl*’de naklettiği rivâyettir.

bu rivâyetin uydurma ve yalan olduğunu açıklamıştır. Kitabının haşiyesinde de bunu yazmıştır.

Bu meselede birçok İsrailî rivâyet varid olmuştur. Bunları zikrederek kitabı uzatmayı düşünmüyorum. Bu uydurmaların bir kısmı zındıkların uydurduklarıdır. Bir kısmının da *sahîh* olma ihtimal vardır. Allah’a şükür bizim bu tür şeylere ihtiyacımız da yok. Allah’ın Kur’an’da bize anlattıkları bizleri önceki kitaplara muhtaç bırakmamaktadır. Allah da Rasûlü de bizi onlara muhtaç etmemiştir. Allah Teâlâ bize onların haberlerini vermiştir. Onlar azdıkları ve zulm ettikleri zaman Allah onların başlarına düşmanlarını musallat etmiştir...

İbn Cerîr, Saîd b. Müseyyeb’ten şöyle rivâyet etmiştir: “*Buhtunnasr Şam’a hâkim oldu. Beytu’l-Makdis’i yıkarak onları öldürdü. Daha sonra Dimeşk’e geldi ve burada kaynayan bir kan buldu. ‘Bu kan nedir?’ diye sordu. Onlar da ‘Biz atalarımızı bunun üzerinde bulduk’ dediler. Bu kanın üzerine yetmiş bin Müslümanı öldürdü ve kan sakinleşti.*” Saîd b. Müseyyeb’ten *sahîh* olarak gelen ve meşhur olan rivâyet budur.

Buhtunnasr, İsrail oğullarının şerefliilerini ve âlimlerini Tevrat’ı bilen kimse kalmayınca kadar katletti. Peygamber çocuklarından ve diğerlerinin çocuklarından esirler aldı. Anlatması uzun sürecek olan olaylar da cereyan etmiştir. Bizim *sahîh* ya da ona yakın bulduğumuz rivâyetleri yazmamız ve nakletmemiz bize yeter. Allah en iyi bilendir.⁴⁹⁸

Hâfız İbn Asâkir’in sözünde bu kanın Yahyâ b. Zekeriya’ya ait olduğu daha önce geçmişti. Ancak bu doğru değildir. Çünkü Yahyâ b. Zekeriya Buhtunnasr’dan bir müddet sonra gelmiştir. Bu kanın ondan daha önceki bir peygamberin kanı ya da salihlerden birinin kanı yahut da Allah’ın dilediği bir kimsenin kanı olduğu açıktır. Allah onu en iyi bilendir.”⁴⁹⁹

Hâkim en-Nisâbûrî ve Zehebî *Müstedrek*’te yer alan rivâyetin *sahîh* olduğunu Şeyhayn’ın sıhhat şartlarını taşıdığını söylemişlerdir.⁵⁰⁰

⁴⁹⁸ Ebu’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmail b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed Selâmet (Riyâd: Dâru Taybe, 1420/1999), 5/48.

⁴⁹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1417/1997), 2/373.

⁵⁰⁰ Zehebî, *Telhîsu’l-Müstedrek*, 2/290, 592.

Aclûnî *Müstedrek*'te yer alan rivâyet için Hâkim'in çeşitli senedlerle zikrettiğini belirtmiş ve "Bu da rivâyetin, tıpkı İbn Hacer'in dediği gibi, bir aslının olduğu gösterir" demiştir.⁵⁰¹

Yaptığımız tarama sonucu mevzûât kitaplarında da bulamadığımız bu rivâyetin -İbn Kesîr ve Aclûnî'nin yapmış olduğu değerlendirmelere binaen- aslının olmadığını söyleyebiliriz.

1.5. (İsrâ, 17/16) İle İlgili Hadisler

وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاَهَا تَدْمِيرًا ﴿١٦﴾

"Biz bir beldeyi ortadan kaldırmak istediğimiz zaman o yerin şumarık zenginlerine (itaat etmelerini) emrederiz. Onlar ise orada fesat çıkarırlar. Artık o diyar için helak hak olur. Biz de o beldeyi alt üst ederiz (16)."

1.5.1. Hadis

وَفِي الْحَدِيثِ: "خَيْرُ الْمَالِ مُهْرَةٌ مَأْمُورَةٌ"

Hadiste "*Malın en hayırlısı doğurgan/nesli çok olan kısraaktır*" şeklinde geçmektedir. (5/83).

Müellif ayette yer alan "أَمَرْنَا" kelimesinin "أَمَرْنَا" ve "أَمَرْنَا" şeklinde de okunduklarını ve bu okuyuşlara göre mananın farklılık arz ettiğini belirtmiştir. Buna göre "أَمَرْنَا" şeklinde okunduğu zaman **"O beldenin şerli kimselerini oranın başına geçiririz"**, "أَمَرْنَا" şeklinde okunduğunda ise **"çoğaltırız"** anlamına geldiğini söylemiştir. Beğavî "çoğaltırız" manasının daha doğru olduğunu savunmuştur. Bu sebeple yukarıdaki rivâyette yer alan "مَأْمُورَةٌ" lafzını istişhâd olarak getirmiştir.

Beğavî bu rivâyeti *Şerhu's-Sünne*'de aşağıdaki sened ve metinle nakletmiştir:

Ebu'l-Feth Nasr b. Ali b. Ahmed el-Hâkim ← Ebû Saîd Muhammed b. Musa b. el-Fadl es-Sayrafî ← Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yakub el-Esam ← Ebu'l-Fadl el-Abbas b. Muhammed ed-Dûrî ← Ravh b. Ubâde ← Ebû Nu'âme el-Adevî ← Müslim b. Büdeyl.

⁵⁰¹ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 2/98.

İyâs b. Züheyr, Süveyd b. Hübeyra'dan şöyle nakletti: “Rasûlullah'ı (s.a.s) şöyle derken işittim: ‘Kişinin en hayırlı malı doğurgan kısırak ya da aşılانmış hurmadır.’”⁵⁰²

Bu eserde yer aldığı şekliyle;

Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde,⁵⁰³ Taberânî *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'inde,⁵⁰⁴ İbn Sa'd *Tabakât*'ında⁵⁰⁵ ve Taberî *Târîh*'inde⁵⁰⁶ çeşitli senedlerle Süveyd b. Hübeyra'dan rivâyet etmişlerdir.

Ayrıca Taberî,⁵⁰⁷ Sa'lebi,⁵⁰⁸ Mâverdî⁵⁰⁹ ve Semâ'nî⁵¹⁰ de bu rivâyete tefsirlerinde yer vermişlerdir.

Heysemî, Ahmed b. Hanbel'in naklettiği rivâyette yer alan râvîler için “ricalleri sikadır” demiştir.⁵¹¹

Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'da⁵¹² naklettiği rivâyette Muhammed A'zamî “isnadı zayıftır” demiştir.⁵¹³

Şuayb Arnavut *Müsned*'deki rivâyetin senedinin zayıf olduğunu belirtmiştir.⁵¹⁴

Muhakkiklerin zayıf hükmünü verdikleri bu rivâyetin birçok senedle varid olması sebebiyle *hasen ligayrihi* seviyesinde olduğunu söyleyebiliriz.

1.5.2. Hadis

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ الْمَلِيجِيُّ، أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ النَّعِيمِيُّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عَقِيلٍ عَنْ ابْنِ شَهَابٍ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ أَنَّ زَيْنَبَ بِنْتُ أَبِي سَلَمَةَ حَدَّثَتْهُ عَنْ أُمِّ حَبِيبَةَ

⁵⁰² Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 10/387.

⁵⁰³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 25/172-173.

⁵⁰⁴ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 7/107.

⁵⁰⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/55.

⁵⁰⁶ Taberî, *Târîh*, 11/586.

⁵⁰⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/403.

⁵⁰⁸ Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/316, 6/90.

⁵⁰⁹ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 3/236.

⁵¹⁰ Semâ'nî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4/211.

⁵¹¹ Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, 5/470.

⁵¹² Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/109.

⁵¹³ Muhammed Ziyâu'r-Rahmân el-A'zamî, *el-Minnetu'l-Kübrâ*, (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1422/2001), 8/502.

⁵¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 25/172-173.

بُنْتُ أَبِي سُفْيَانَ عَنْ زَيْنَبِ بِنْتِ جَحْشٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ عَلَيْهَا فَرِعًا وَهُوَ يَقُولُ: "لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَإِلَّا اللَّهُ وَلِلْعَرَبِ مِنْ شَرِّ قَدِ اقْتَرَبَ فَتُحِ الْيَوْمَ مِنْ رَدْمِ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مِثْلَ هَذِهِ وَخَلَقَ بِأَصْبَعِهِ الْإِبْهَامَ وَالَّتِي تَلِيهَا" قَالَتْ زَيْنَبُ فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْهَلْكَ وَفِينَا الصَّالِحُونَ؟ قَالَ: "نَعَمْ إِذَا كَثُرَ الْخَبَثُ"

Abdulvâhid el-Melîhî ← Ahmed b. Abdullah en-Nuaymî ← Muhammed b. Yusuf (el-Ferebrî) ← Muhammed b. İsmail ← Yahyâ b. Bekir ← el-Leys ← Akîl ← İbn Şihâb ← Urve b. ez-Zübeyr ← Zeyneb binti Ebî Seleme ← Ümmü Habîbe binti Ebû Süfyân.

Zeyneb binti Cahş'ın naklettiğine göre Rasûlullah (s.a.s) korkmuş bir halde onun yanına girip, başparmağı ile ondan sonra gelen (işaret) parmağını bir halka şeklinde yaparak: “Allah’tan başka ilah yoktur. Yaklaşan şer sebebiyle Araplar’ın vay haline! Bugün Ye’cûc ve Me’cûc’un (önündeki) dolgunun/seddin bir bölümü şu şekilde açıldı” dedi. Zeynep: “Bunun üzerine ‘Ey Allah’ın Rasûlü, aramızda salih kimseler olduğu halde bizler de helak olur muyuz?’ dedim” dedi. O da: “Evet, kötülük çoğaldığında” dedi.⁵¹⁵ (5/83).

Müellifin bu rivâyeti her iki hadis kitabına da almış ve *Mesâbih*’te geçen rivâyeti *sihâhlar* arasında nakletmiştir.⁵¹⁶

Buhârî,⁵¹⁷ Müslim,⁵¹⁸ Tirmizî,⁵¹⁹ İbn Mâce⁵²⁰ ve Ahmed b. Hanbel⁵²¹ gibi Kütüb-i Tis’a müellifleri de eserlerinde aynı rivâyeti nakletmişlerdir. Ayrıca yerlerini belirttiğimiz eserlerde, İbn Abbas ve Ebû Hureyre’den, “sabah yüzü kızarmış halde uyandığında”, “parmak boğumlarıyla doksan ya da yüz işareti yaptı” gibi bazı farklılıklar taşıyan rivâyetler de mevcuttur.

Tirmizî’nin⁵²² *hasen sahîh* dediği ve aynı zamanda *müttefekun aleyh* olan rivâyetin *sahîh* olduğu kanaatini taşıyoruz.

⁵¹⁵ Ye’cûc ve Me’cûc ile ilgili rivâyetlerin sened ve metin tahlili için bk. Aziz Taşbolotov, *Yecuc Mecuc İle İlgili Hadislerin Sened ve Metin Açısından Tahlili*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

⁵¹⁶ Beğavî, *Şerhu’s-Sünne*, 14/397; a.mlf., *Mesâbihu’s-Sünne*, 3/452-453.

⁵¹⁷ Buhârî, “60 Enbiyâ”, 7, (No. 3346, 3347); “61 Menâkıb”, 25, (No. 3598); “68 Talak”, 24, (No. 5293); “92 Fiten”, 4, 28, (No. 7059, 7135, 7136).

⁵¹⁸ Müslim, “52 Fiten”, 1, 2, 3.

⁵¹⁹ Tirmizî, “34 Fiten”, 23, (No. 2187).

⁵²⁰ İbn Mâce, “36 Fiten”, 9, (No. 3953).

⁵²¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/196, 16/497, 45/403, 405-406.

⁵²² Tirmizî, *es-Sünen*, 4/480.

1.6. (İsrâ, 17/17-18-19-20) İle İlgili Hadisler

وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿١٧﴾ مَنْ كَانَ يُرِيدِ الْغَاجِلَةَ عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلَاهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا ﴿١٨﴾ وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا ﴿١٩﴾

“Biz, Nuh’tan sonra gelen birçok nesli helak ettik. Kullarının günahlarını hakkıyla bilen ve hakkıyla gören olarak Rabbin yeter (17). Her kim bu çabucak gelip geçen dünya hayatını arzu ederse, biz de dilediğimiz kimseye istediğimiz şeyi orada veririz. Sonra da o kişiyi kınanmış ve (rahmetten) kovulmuş olarak cehenneme atarız (18). Her kim de ahiret hayatını arzu eder ve mümin olarak kendisine yakışır bir şekilde çalışırsa işte bunların didinmeleri kabul edilmiştir (19).”

1.6.1. Hadis

وَرَوَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بَشَرَ الْمَازِنِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَضَعَ يَدَهُ عَلَى رَأْسِهِ وَقَالَ: «سَيَعِيشُ هَذَا الْغُلَامُ قَرْنًا» قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ الْقَاسِمِ فَمَا زِلْنَا نَعُدُّ لَهُ حَتَّى تَمَّ لَهُ مِائَةُ سَنَةٍ، ثُمَّ مَاتَ.

Muhammed b. Kâsım’dan, Abdullah b. Beşir el-Mâzinî’nin şöyle söylediği rivâyet olunmuştur: “Allah Rasûlü (s.a.s) elini (bir çocuğun) başına koyarak ‘Bu erkek çocuk bir karn/asır yaşayacak’ dedi.” Muhammed b. Kâsım: “Yüz seneyi dolduruncaya kadar yaşını saymaya devam ettik. Yüz yaşına gelince de öldü” demiştir. (5/84).

Müfessirin tefsirde “قَرْنًا” (karn) kelimesini açıklamak için zikrettiği bu rivâyeti kendi hadis kitaplarında tespit edemedik.

Kütüb-i Tis’a’da sadece Ahmed b. Hanbel’de nakledilen bu rivâyet “أصبعه عليها ثم” (elini onun (başının) üzerine koydu ve “bir asra ulaşacak” dedi) şeklinde “قال لتبلغن قرنا” (523) yer almaktadır.

Buhârî aynı rivâyeti *Târîh-i Kebîr*’de zikretmiştir.⁵²⁴

⁵²³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/235.

⁵²⁴ Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1407/1987), 1/323.

Bu rivâyet Taberânî'nin *Müsnedu's-Şamiyyîn* isimli eserinde de yer almaktadır. Ancak rivâyetin sonunda “Çocuğun yüzünde siğil vardı. Nebî (s.a.s): ‘*Bu çocuk yüzündeki şu siğil kaybolup gidinceye kadar ölmeyecek*’ dedi. O çocuk da yüzündeki sivilce gidinceye kadar ölmedi” şeklinde bir ziyade mevcuttur.⁵²⁵

Hâkim en-Nîsâbûrî de bu rivâyeti *Müstedrek*'te üç yerde nakletmiştir.⁵²⁶

Taberî, Beğavî'nin zikrettiği rivâyetle aynı lafızlarla tefsirine almıştır.⁵²⁷

Beğavî'nin hocası Sa'lebî de tefsirinde aynı şekilde rivâyet etmiştir.⁵²⁸

Sem'ânî'nin tefsirinde zikrettiği iki rivâyet de “*sen bir asır yaşayacaksın*” şeklindedir.⁵²⁹

İbn Asâkir *Târîh-i Dimeşk*'te birden fazla yerde nakletmiştir.⁵³⁰

Müstedrek'te yer alan rivâyetler için Hâkim en-Nîsâbûrî bir yorum yapmazken Zehebî de sükût etmiştir.⁵³¹

Heysemî, Ahmed b. Hanbel'in rivâyeti için “el-Hasan b. Eyyûb el-Hadramî hariç ricalleri *Sahîh*'in ricalleridir. O da *sikadır*” ifadelerini kullanmıştır.

Müsned'de zikredilen rivâyet hakkında Şuayb Arnavut “İsnadı el-Hasan b. Eyyûb el-Hadramî sebebiyle *hasendir*” demiştir.

Farklı birçok tarikle rivâyet edilen ve hakkında olumsuz bir değerlendirme bulunmayan bu rivâyete *sahîh* diyebiliriz.

1.7. (İsrâ, 17/23, 24, 25) İle İlgili Hadisler

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفًّا وَلَا

تَنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ﴿٢٣﴾ وَخَفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا ﴿٢٤﴾

“Rabbin, yalnızca kendisine kulluk etmenizi, ana-babaya iyi daranmanızı kesin olarak emretti. O ikisinden biri ya da her ikisi yanında ihtiyarlarsa sakın onlara “öf” bile deme! Onları azarlama; iyi ve güzel sözler söyle (23). Onlara

⁵²⁵ Taberânî, *Müsnedu's-Şamiyyîn*, thk. Hamdi b. Abdulmecid es-Selefi (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1405/1984), 2/17.

⁵²⁶ Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 2/549, 4/500.

⁵²⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 14/534.

⁵²⁸ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/91.

⁵²⁹ Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 2/88, 4/375.

⁵³⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 27/155-157, 63/267.

⁵³¹ Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 2/549, 4/500.

merhametli davranarak tevazu kanadını ger ve şöyle de: ‘Rabbim! O ikisi beni nasıl ki küçükken terbiye edip yetiştirdiyse sen de onlara (öyle) rahmet et’ (24).”

1.7.1. Hadis

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ [بْنُ أَحْمَدَ] الْمَلِيحِيُّ أَنَا أَبُو مَسْعُودٍ مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ سَمْعَانَ أَنَا أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ الرَّيَّانِيُّ ثَنَا حُمَيْدُ بْنُ زَنْجَوِيهِ ثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ ثَنَا حَمَّادُ بْنُ يَزِيدَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الْوَالِدُ أَوْسَطُ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ فَحَافِظُهَا إِنْ شِئْتَ أَوْ ضَيِّعُهَا».

Abdulvâhid [b. Ahmed] el-Melîhî ← Ebû Mes’ûd Muhammed b. Muhammed b. Sem’ân ← Ebû Ca’fer Muhammed b. Ahmed b. Abdulcebbâr er-Reyyânî ← Humeyd b. Zencûyeh ← Süleyman b. Harb ← Hammâd b. Yezîd ← Atâ b. es-Sâib ← Ebû Abdurrahman es-Sülemî.

Ebu’-d-Derdâ, Rasûlullah’ın (s.a.s) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: “Baba, cennet kapılarının ortası/merkezidir. Artık istersen (onu) tut/koru, istersen de bırak/kaybet.” (5/86).

Müellif her iki hadis kitabında da bu rivâyeti aktarmış ve *Mesâbîhu’s-Sünne*’de *hısân* başlığı altında zikretmiştir.⁵³²

Tirmizî “Bu kapıyı ister bırak, ister koru” şeklinde nakletmiştir.⁵³³

İbn Mâce, “Ana-babanı koru ya da terk et”, “Bu kapıyı ister bırak, ister koru” gibi farklı lafızlarla bu rivâyete *Sünen*’de yer vermiştir.⁵³⁴

Ahmed b. Hanbel,⁵³⁵ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî,⁵³⁶ İbn Ebî Şeybe,⁵³⁷ İbn Hibbân⁵³⁸ ve Hâkim en-Nîsâbûrî⁵³⁹ de belirttiğimiz farklılıklarla rivâyet etmiştir.

Bu rivayete Beğavî,⁵⁴⁰ Tirmizî,⁵⁴¹ Hâkim en-Nîsâbûrî ve Zehebî⁵⁴² *sahîh* hükmünü vermişlerdir.

İbn Hibbân *Sahîh*’inde naklettiği için onun da şartlarına göre *sahîhtir*.⁵⁴³

⁵³² Beğavî, *Şerhu’s-Sünne*, 13/10-11; a.mlf., *Mesâbîhu’s-Sünne*, 3/355.

⁵³³ Tirmizî, “28 Birr ve Sıla”, 3, (No. 1900).

⁵³⁴ İbn Mâce, “10 Talak”, 32, (No. 2089); “33 Edeb”, 1, (No. 3663).

⁵³⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/49, 45/504, 517, 535.

⁵³⁶ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 2/325.

⁵³⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, 1/43.

⁵³⁸ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 2/167-168.

⁵³⁹ Zehebî, *Telhîsu’l-Müstedrek*, 2/197, 4/152.

⁵⁴⁰ Beğavî, *Şerhu’s-Sünne*, 13/10-11.

⁵⁴¹ Tirmizî, *es-Sünen*, 4/311.

⁵⁴² Zehebî, *Telhîsu’l-Müstedrek*, 2/197, 4/152.

Şuayb Arnavut, İbn Mâce'nin *Sünen*'inde yer alan rivâyetler için *sahîh*, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde zikredilenler içinse "Atâ b. es-Sâib sebebiyle *hasendir*" demiştir.

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin muhakkiki Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî *Müsned*'de geçen rivâyetin *sahîh* olduğunu söylemiştir.⁵⁴⁴

İbn Ebî Şeybe'nin *Müsned*'ini tahkik eden Âdil b. Yusuf el-Ğazzâvî ve Ahmed Ferid el-Mezîdî ise ilgili rivâyete *sahîh liğayrihi* demiştir.⁵⁴⁵

Yukarıda yapılan değerlendirmelere binaen bu rivâyetin *sahîh* olduğunu söyleyebiliriz.

1.7.2. Hadis

أَخْبَرَنَا أَبُو طَاهِرٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ الرَّزَّادُ أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيسَ الْجُرْجَانِيُّ أَخْبَرَنَا أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ الْمَالِينِيُّ أَخْبَرَنَا حَسَنُ بْنُ سُفْيَانَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَبِيبٍ بْنُ غَدِيٍّ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ يَعْلَى بْنِ عَطَاءٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "رَضَا اللَّهُ فِي رَضَا الْوَالِدِ وَسَخَطُ اللَّهِ فِي سَخَطِ الْوَالِدِ".

Ebû Tâhir Muhammed b. Muhammed b. Ali ez-Zerrâd ← Ebû Bekir Muhammed b. İdris el-Cürcânî ← Ebu'l-Hasen Ali b. el-Hüseyin el-Mâlîni ← Hasan b. Süfyân ← Yahyâ b. Habîb b. Udey ← Hâlid b. el-Hâris ← Şu'be ← Ya'lâ b. Atâ ← Babasından.

Abdullah b. Amr, Nebî'nin (s.a.s) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: "Allah'ın rızası babanın memnuniyetindedir. Allah'ın öfkesi babanın kızgınlığındadır." (5/87).

Müellif, *Şerhu's-Sünne*'de bu rivâyeti iki farklı tarikle zikrederken,⁵⁴⁶ *Mesâbîhu's-Sünne*'de "اللَّهُ" lafzı yerine "الرب" lafızıyla *hısânlar* içerisinde nakletmiştir.⁵⁴⁷

Tirmizî *Sünen*'inde *Mesâbîh*'te yer alan rivâyet ile aynı şekilde nakletmiştir.⁵⁴⁸

⁵⁴³ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 2/167-168.

⁵⁴⁴ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 2/325.

⁵⁴⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, 1/43.

⁵⁴⁶ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 13/11, 12.

⁵⁴⁷ Beğavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, 3/354.

⁵⁴⁸ Tirmizî, "28 Birr ve Sıla", 3, (No. 1899).

Bezzâr'ın *Müsned*'inde,⁵⁴⁹ İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde,⁵⁵⁰ Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *Müstedrek*'inde,⁵⁵¹ Beyhakî'nin de *Şuabu'l-Îmân*'nında⁵⁵² bu rivâyet yukarıda belirttiğimiz her iki lafızla da yer almaktadır. Beyhakî ayrıca “الْوَالِدِ” lafzı yerine “الْوَالِدَيْنِ” lafzı ile varid olan rivâyetler de nakletmiştir.

Tirmizî bu rivâyeti başka bir senedle Abdullah b. Amr'dan zikrederek onun *merfû* yapmadığını (Hz. Peygamber'e (s.a.s) dayandırmadığını) ve bunun daha doğru olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde Şu'be'nin arkadaşlarının Abdullah b. Amr'dan *mevkûf* olarak naklettiğini, Halid b. Hâris dışında kimsenin *merfû* olarak rivâyet etmediğini, kendisinin *sika* ve *me'mûn* olduğunu belirtmiştir.⁵⁵³

Beğavî de *Şerhu's-Sünne*'de Tirmizî'de yer alan bu açıklamayı yapmıştır.⁵⁵⁴

Hâkim en-Nîsâbûrî ve Zehebî rivâyetin Müslim'in sıhhat şartlarını taşıdığını söylemişlerdir.⁵⁵⁵

Beyhakî, “الْوَالِدِ” ibaresi ile naklettiği rivâyet hakkında şunları yazmıştır: “Bize aynı şekilde Halid b. el-Hâris, Ebû İshâk el-Fezârî ve Zeyd b. Ebî ez-Zerkâ ve diğerleri *merfû* olarak rivâyet etmişlerdir”, “Âdem b. Ebî İyâs, Müslim b. İbrahim ve bir grup cemaat bu hadisi Şu'be'den *mevkûf* olarak rivâyet etmişlerdir.”⁵⁵⁶

Yukarıda yapılan değerlendirmeler neticesinde *Meâlimu't-Tenzîl*'de yer alan rivâyetin *mevkûf* olmakla birlikte *sahîh* olduğu kanaatine vardık.

1.7.3. Hadis

أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الصَّالِحِيُّ أَخْبَرَنَا أَبُو سَعِيدٍ مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى الصَّيْرَفِيُّ أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الصَّفَّارُ حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ غَالِبٍ بْنِ تَمَّامٍ الصَّبِيُّ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُسْلِمٍ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي زَيْدٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنَّا وَلَا عَاقٌّ وَلَا مُذْمِئٌ خَمْرٍ".

⁵⁴⁹ Bezzâr, *el-Müsned*, 6/376.

⁵⁵⁰ İbn Hibbân, *es-Sahih*, 2/172.

⁵⁵¹ Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 4/151-152.

⁵⁵² Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, 10/246-247.

⁵⁵³ Tirmizî, *es-Sünen*, 4/311.

⁵⁵⁴ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 13/12.

⁵⁵⁵ Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 4/151-152.

⁵⁵⁶ Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, 10/246-247.

Ahmed b. Abdullah es-Sâlihî ← Ebû Saîd Muhammed b. Musa es-Sayrafi ← Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah es-Sıfâr ← Ebû Cafer Muhammed b. Gâlib b. Timtâm ed-Dabbî ← Abdullah b. Mesleme ← Abdulaziz b. Müslim ← Yezîd b. Ebî Ziyâd ← Mücahid.

Ebû Saîd el-Hudrî: “Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurdu: ‘İyiliği başa kakan, ana-babaya itaatsizlik eden/kötü davranan ve sürekli içki içen kimse cennete giremez.’” (5/87).

Bu rivâyeti müellif her iki hadis kitabında da rivâyet etmiştir. *Mesâbîhu's-Sünne*'de *hısân*lar arasında yer alan rivâyetin sonunda “[ولا ولدٌ زنا]” kaydı yer almaktadır. Muhakkik Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşli ve diğerleri “Parantez içerisinde bulunan ifade sadece matbu nushada bulunmaktadır. Tercih edilen görüş ise bunun bulunmaması gerektiğidir. Çünkü musannif bunu *Şerhu's-Sünne*'de zikretmemektedir. Ehl-i hadis bu ziyade hususunda büyük bir ihtilafa düştüler. Sehâvî *Mekâsidu'l-Hasene*'de, İbn Kesîr tefsirinde bunu detaylı bir şekilde aktardı” demişlerdir.⁵⁵⁷

Nesâî aynı lafızlarla *Sünen*'de rivâyet etmiştir.⁵⁵⁸

Dârimî *Sünen*'de iki farklı şekilde nakletmiştir. Bir rivâyeti Beğavî'nin *Meâlimu't-Tenzîl*'de naklettiği lafızlarla aynı şekilde, bir diğeri ise başında “*veled-i zina*” ziyadesiyle yer almıştır.⁵⁵⁹

İbn Mâce'de yalnızca “*sürekli içki içen kimse cennete giremez*” ibaresi yer almaktadır.⁵⁶⁰

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Beğavî'nin naklettiği rivâyetin aynısı olmakla birlikte; “*عاق والديه*” (*ana-babaya isyan eden*), “*ولد زنية*” (*veled-i zina*), “*مؤمن*” (*sihre inanan*), “*قاطع رحم*” (*sıla-i rahmi kesen*), “*كاهن*” (*kâhin*), “*مكذب بقدر*” (*kaderi inkâr eden*) gibi lafızların da yer aldığı rivâyetler mevcuttur.⁵⁶¹

⁵⁵⁷ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 13/17; a.mlf, *Mesâbîhu's-Sünne*, 3/358.

⁵⁵⁸ Nesâî, “51 Eşribe”, 46, (No. 5672).

⁵⁵⁹ Dârimî, “9 Eşribe”, 5, (No. 2138, 2139).

⁵⁶⁰ İbn Mâce, “30 Et'ime”, 3, (3376).

⁵⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/93, 473, 493, 17/178, 320, 18/304-305, 32/339-340, 45/477.

Ma'mer b. Râşid,⁵⁶² Abdurrezzâk b. Hemmâm,⁵⁶³ İbn Ebî Şeybe,⁵⁶⁴ Abd b. Humeyd,⁵⁶⁵ Bezzâr,⁵⁶⁶ Nesâî,⁵⁶⁷ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî,⁵⁶⁸ İbn Hibbân⁵⁶⁹ ve Tâberânî⁵⁷⁰ gibi âlimler de bu rivâyeti “وَلَا رَجُلَةٌ نِسَاءً” (*kadınlara benzemeye çalışan erkekler*), “دُيُوثُ” (*deyyûs*), “لَا يَجِدُ رِيحَهَا” (*cennetin kokusunu bulamazlar/alamazlar*) vb. gibi Ahmed b. Habel'in naklettiği rivâyetlere benzer farklı lafızlarla zikretmişlerdir.

Heysemî, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin kitaplarında yer alan ve “Üç kişi vardır ki bunlar cennete giremez...” şeklinde başlayan rivâyetin senedi için “ricalleri sikadır”;

Ahmed b. Hanbel ve Bezzâr'ın naklettiği “Şu beş şey kendisinde bulunan kimse cennete giremez...” şeklinde başlayan rivâyetin isnadında yer alan Atıyye b. Sa'd için “وهو ضعيف وقد وثق” ifadesini kullanmıştır. *el-Mu'cemu'l-Evsat*'ta nakledilen senedin râvîlerinden olan Abbâd b. Kesîr için “*metrûktur*” demiştir. Yine Ahmed b. Hanbel ve Taberânî'nin eserlerinde geçen rivâyetlerin senedinde yer alan râvîlerden Câbân için “İbn Hibbân sika demiştir. Geri kalan ricaller de *sahîhtir*” şeklinde bir açıklama yapmıştır. *el-Mu'cemu's-Sağîr*'de nakledilen rivâyetin râvîlerinden olan er-Rabî' b. Bedr için “*metrûktur*” demiştir.⁵⁷¹

Dârimî'de yer alan rivâyetlerin isnadı için Hüseyin Selim Esed *ceyyid* ifadesini kullanmıştır.⁵⁷²

İbn Mâce'de nakledilen rivâyetin senedine Şuayb Arnavut “*hasendir*” demiştir.⁵⁷³

⁵⁶² Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî, *el-Câmi'*, thk. Habîbu'r-Rahman el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1403/1983), 11/136, 174, 243. Not: Bu eser Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın *Musannef*inin sonuna ek olarak iki cilt halinde basılmıştır.

⁵⁶³ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 7/454, 9/239.

⁵⁶⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 13/79, 82.

⁵⁶⁵ Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, 132.

⁵⁶⁶ Bezzâr, *el-Müsned*, 10/45, 11/188-189,

⁵⁶⁷ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 5/16-21, 104.

⁵⁶⁸ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *el-Müsned*, 2/394.

⁵⁶⁹ İbn Hibbân, *es-Sahih*, 8/175, 178, 12/167-168, 13/507-508.

⁵⁷⁰ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 11/98-99, 22/372; a.mlf, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 3/19; a.mlf, *el-Mu'cemu's-Sağîr*, thk. Muhammed Şekûr Mahmud (Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1405/1985), 1/250.

⁵⁷¹ Heysemî, *Mu'cemu'z-Zevâid*, 5/116-118, 6/393, 8/271.

⁵⁷² Dârimî, *es-Sünen*, 2/1330.

⁵⁷³ İbn Mâce, *es-Sünen*, 4/465.

İbn Mâce'nin *Sünen*'ini tahkik eden Muhammed Fuad Abdulbaki ise *Zevâid*'de "İsnadı *hasendir*. Süleyman b. Utbe *muhtelefun fih*tir.⁵⁷⁴ İsnadın diğer ricalleri *sikadır*" şeklinde geçtiğini belirtmiştir.⁵⁷⁵

Şuayb Arnavut, Ahmed b. Hanbel'in naklettiği, senesinde Câbân'ın bulunduğu rivâyetler için *sahih liğayrihi*, diğerleri için *hasen liğayrihi* ifadelerini kullanmıştır.⁵⁷⁶

Rivâyetin birçok tarikle varid olması ve hakkında yapılan değerlendirmeler neticesinde rivâyetin *hasen ligarihi* olduğu kanaati bizde hâsıl olmuştur.

1.7.4. Hadis

أَخْبَرَنَا الْإِمَامُ أَبُو عَلِيٍّ الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْقَاضِي أَخْبَرَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُونُسَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ بَامُويه الْأَصْفَهَانِيُّ أَخْبَرَنَا أَبُو سَعِيدٍ أَحْمَدُ بْنُ زِيَادٍ الْبَصْرِيُّ أَخْبَرَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ الصَّبَّاحِ حَدَّثَنَا رَبِيعُ بْنُ عَلِيٍّ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "رَغِمَ أَنْفُ رَجُلٍ ذُكِرْتُ عَنْدهُ فَلَمْ يُصَلِّ عَلَيَّ وَرَغِمَ أَنْفُ رَجُلٍ أَتَى عَلَيْهِ شَهْرُ رَمَضَانَ فَلَمْ يُغْفَرْ لَهُ وَرَغِمَ أَنْفُ رَجُلٍ أَذْرَكَ أَبَوَاهِ الْكَبِيرَ فَلَمْ يَدْخُلَاهُ الْجَنَّةَ".

İmam Ali el-Hüseyin b. Muhammed el-Kâdî ← Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf b. Muhammed İbn Bâmûyeh el-İsfehânî ← Ebû Saîd Ahmed b. Ziyâd el-Basrî ← el-Hasan b. Muhammed b. es-Sabbâh ← Rib'î b. Uleyye ← Abdurrahman b. İshâk ← Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî.

Ebû Hureyre, Rasûlullah'ın (s.a.s) şöyle buyurduğunu aktardı: "*Benim ismim yanında anıldığı vakit bana salât etmeyenin burnu yere sürtsün. Ramazan ayı kendisine ulaşip da bağışlanmayanın burnu yere sürtsün. Ana-babası kendi yanında ihtiyarlayıp da o kişinin cennete girmesine vesile olmayanın burnu yere sürtsün.*"⁵⁷⁷ (5/87).

⁵⁷⁴ Muhtelefun fih; 1. *Sahih* olup olmadığı hususunda âlimler arasında ihtilaf bulunan hadis. 2. Rivâyet ettiği hadis bazı âlimler tarafından kabul edilen bazı âlimler tarafından reddedilen râvî. Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 206. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 266; Efendioğlu, "Muhtelefun Fih", 31/74.

⁵⁷⁵ İbn Mâce, *es-Sünen*, 2/1120.

⁵⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/93, 473, 493, 17/178, 320, 18/304-305, 45/477.

⁵⁷⁷ Nebî'ye (s.a.s) salavât getirme hakkında yapılmış bazı çalışmalar için bk. Şaban Banaz, *Hız. Peygamber'e Salavat Getirmek*, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006); Serkan Başaran, "Anlamı, Keyfiyeti ve İşlevi Bakımından Hız. Peygamber'e Salavat Getirme Hakkında Bir Değerlendirme", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/23 (Aralık 2019), 747-778.

Beğavî her iki hadis kitabında da bu rivâyeti nakletmiş ve *Mesâbih*'teki rivâyeti *husân* başlığı altına almıştır.⁵⁷⁸

İbn Hibbân *Sahîh*'inde tefsirde yer alan rivâyetin aynısını nakletmiştir.⁵⁷⁹

Buhârî, *Edebu'l-Müfred*'de bu rivâyete şu şekilde yer vermiştir: “Rasûlullah (s.a.s) minberde iken “âmin, âmin, âmin” dedi. O’na: ‘Bu yaptığın da nedir ey Allah’ın Rasûlü?’ denilince şöyle buyurdu: ‘*Cebrail bana: ‘Ana-babası kendi yanında ihtiyarlayıp da cennete giremeyen burnu yere sürtsün’ dedi, ben de âmin dedim. Sonra ‘Ramazan ayı kendisine ulaşp da bağışlanmayan burnu yere sürtsün’ dedi, ben de âmin dedim. Daha sonra da ‘Senin ismin anıldığı vakit sana salât etmeyen burnu yere sürtsün’ dedi, ben de âmin dedim.*”⁵⁸⁰

Müslim’in *Sahîh*'inde şu şekilde nakledilmiştir: “*Burnu yere sürtsün, burnu yere sürtsün, burnu yere sürtsün.* Biz: ‘Kimin ey Allah’ın Rasûlü?’ dedik. O da: ‘*Anne babasından biri ya da ikisi yanında ihtiyarlayıp da cennete girmeyen kimsenin*’ dedi.”⁵⁸¹

Tirmizî’nin rivâyet ettiği metinde “أَتَى” yerine “دَخَلَ”, “رَمَضَانَ” lafzından sonra da “ثُمَّ انْسَلَخَ قَبْلَ أَنْ” lafızları yer almaktadır.⁵⁸²

Ahmed b. Hanbel, Müslim ve Tirmizî’nin eserlerinde naklettikleri rivâyetlerle aynı şekilde nakletmiştir.⁵⁸³

Bezzâr’ın *Müsned*'inde yer alan rivâyetlerin bir kısmı şu şekildedir: “*Cebrail bana geldi ve ‘Ramazan ayı kendisine ulaşp da bağışlanmayan burnu yere sürtsün, âmin de’ dedi. Ben de âmin dedim. Sonra ‘Senin ismin yanında anıldığı vakit sana salât etmeyen burnu yere sürtsün, âmin de’ dedi. Âmin dedim. ‘Ana-babası kendi yanında ihtiyarlayıp da o kişinin cennete girmesine vesile olmayan burnu yere sürtsün’ dedi ben de âmin dedim.*” Bir kısmı da *Meâlimu’t-Tenzîl*'de yer aldığı gibidir.⁵⁸⁴

⁵⁷⁸ Beğavî, *Şerhu’s-Sünne*, 3/198-199; a.mlf., *Mesâbihu’s-Sünne*, 1/352.

⁵⁷⁹ İbn Hibbân, *es-Sahih*, 6/480.

⁵⁸⁰ Buhârî, *el-Edebu’l-Müfred*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmî, 1409/1989), 225.

⁵⁸¹ Müslim, “45 Birr ve Sıla”, 9, 10.

⁵⁸² Tirmizî, “49 Daavât”, 101, (No. 3545).

⁵⁸³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/421, 14/231.

⁵⁸⁴ Bezzâr, *el-Bahru’z-Zehhâr*, 9/247, 10/192, 12/354, 13/241, 14/388, 15/144,

İbn Huzeyme Bezzâr'dan aktardığımız rivâyetin aynısını *Sahîh*'ine almıştır.⁵⁸⁵

Taberânî de yukarıda Bezzâr'ın naklettiğinin benzerini *el-Mu'cemu'l-Evsat*'ta zikretmiştir.⁵⁸⁶

Müstedrek'te rivâyetin sadece “Benim ismim yanında anıldığı vakit bana salât etmeyen burnu yere sürtsün” kısmı yer almaktadır. Ayrıca “Cimri kimse, ismim yanında anıldığı zaman bana salât etmeyen kişidir” ve “burnu yerde sürtsün” lafzı yerine “Allah onu uzak etsin”, “cehenneme girmiştir” gibi lafızlar bulunan rivâyetler de mevcuttur.⁵⁸⁷

Tirmizî,⁵⁸⁸ Nesâî,⁵⁸⁹ Ahmed b. Hanbel,⁵⁹⁰ İbn Ebî Şeybe,⁵⁹¹ Bezzâr,⁵⁹² Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî,⁵⁹³ Taberânî,⁵⁹⁴ Rûyânî,⁵⁹⁵ İbn Hibbân⁵⁹⁶ ve Hâkim en-Nîsâbûrî⁵⁹⁷ gibi bazı âlimler belirttiğimiz farklılıklarla da nakletmişlerdir.

Çeşitli sened ve metinlerle varid olmuş ve aleyhinde herhangi olumsuz bir değerlendirme olmayan bu rivâyetin *sahîh* olduğunu söyleyebiliriz.

1.8. (İsrâ, 17/25)

رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ إِنَّ تَكُونُوا صَالِحِينَ فَإِنَّهُ كَانَ لِلْأَوَّابِينَ غَفُورًا ﴿٢٥﴾

“Rabbınız nefsinizde/içinizde olanı en iyi bilendir. Şayet sizler salih kimseler olursanız, hiç şüphe yok ki O, çokça tövbe edenlere karşı son derece bağışlayıcıdır (25).”

1.8.1. Hadis

⁵⁸⁵ İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 3/192-193.

⁵⁸⁶ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 9/17.

⁵⁸⁷ Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 1/549.

⁵⁸⁸ Tirmizî, “49 Daavât”, 101, (No. 3546).

⁵⁸⁹ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/291, 9/28-29.

⁵⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/257-258.

⁵⁹¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, 2/292, 16/508-509.

⁵⁹² Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, 13/185.

⁵⁹³ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *el-Müsned*, 10/ 327, 12/147.

⁵⁹⁴ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, 2/243-244, 3/137, 11/82, 12/83-84, 19/144, 291-292; a.mlf., *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 8/113,

⁵⁹⁵ Rûyânî, *el-Müsned*, 1/89-90.

⁵⁹⁶ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 2/140, 3/188-190.

⁵⁹⁷ Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 1/549, 4/153-154.

أَخْبَرَنَا أَبُو الْحَسَنِ طَاهِرُ بْنُ الْحُسَيْنِ الرَّقِيقِيُّ الطُّوسِيُّ أَخْبَرَنَا أَبُو الْحَسَنِ مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ أَخْبَرَنَا أَبُو النَّضْرِ مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ سُفْيَانَ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ هِشَامِ صَاحِبِ الدَّسْتَوَائِيِّ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ الْقَاسِمِ بْنِ عَوْفٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمٍ قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى أَهْلِ قُبَاءَ وَهُمْ يُصَلُّونَ صَلَاةَ الصُّحَى فَقَالَ: "صَلَاةُ الْأَوَّابِينَ إِذَا رَمَضَتِ الْفَصَالُ مِنَ الصُّحَى".

Ebu'l-Hasen Tâhir b. el-Hüseyin er-Ravakî et-Tûsî ← Ebul'l-Hasan Muhammed b. Yakub ← Ebu'n-Nadr Muhammed b. Muhammed b. Yusuf (el-Ferebrî) ← el-Hasan b. Süfyân ← Ebû Bekir b. Ebî Şeybe ← Vekî' ← Sâhibu'd-Destevâî (Düstüvâî) Hişâm ← Katâde ← el-Kâsım b. Avf.

Zeyd b. Erkâm şöyle rivâyet etmiştir: “Rasûlullah (s.a.s) Kubâlîlar’a gitmek için çıktı. Onlar o sırada duhâ namazı kılıyorlardı. Allah Rasûlü (s.a.s) şöyle buyurdu: ‘Evvâbîn (çokça tövbe edenler, Allah’a yönelen kimselerin) namazı, deve yavrularının duhâ vaktinde sıcaktan etkilendiği zamandır.’”⁵⁹⁸ (5/88).

Beğavî bu rivâyeti ilgili ayette geçen “لِلْأَوَّابِينَ” lafzını açıklamak maksadıyla zikretmiştir.

Müfessir rivâyeti olduğu gibi Şerhu’s-Sünne’de de zikretmiştir.⁵⁹⁹

Mesâbîhu’s-Sünne’de ise sadece “Evvâbîn (çokça tövbe edenler, Allah’a yönelen kimselerin) namazı, deve yavrularının sıcaktan etkilendiği zamandır” şeklinde şihâhlar arasında yer almaktadır.⁶⁰⁰

Rivâyet, Ahmed b. Hanbel’in Müsned’inde birebir geçmektedir. Yine farklı olarak “Güneş doğduktan sonra Kubâ Mescidi’ne geldi...” şeklinde bir rivâyet de mevcuttur.⁶⁰¹

İbn Ebî Şeybe de Ahmed b. Hanbel ile aynı rivâyeti eserine almıştır.⁶⁰²

Müslim’in Sahîh’inde yer alan rivâyetin sonunda “مِنَ الصُّحَى” lafzı yoktur.⁶⁰³

⁵⁹⁸ Evvâbîn namazı ile alakalı rivâyetlerin incelendiği bir çalışma için bk. Fuat İstemi, “Evvabin Namazı ile İlgili Rivâyetlerin İsnad ve Metin Açısından Değerlendirmesi”, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi 12/27 (2020), 142-168.

⁵⁹⁹ Beğavî, Şerhu’s-Sünne, 4/145.

⁶⁰⁰ Beğavî, Mesâbîhu’s-Sünne, 1/450-451.

⁶⁰¹ Ahmed b. Hanbel, el-Müsneid, 32/9, 21-22, 71, 92.

⁶⁰² İbn Ebî Şeybe, el-Müsneid, 1/353; a.mlf., el-Musannef, 5/258, 262.

⁶⁰³ Müslim, “6 Salâtu’l-Müsâfirîn”, 143, 144.

Dârimî'nin *Sünen*'de zikrettiği rivâyette “Kubâlîlar” lafzı yer almazken, “*Güneş doğduktan sonra*” ibaresi yer almıştır.⁶⁰⁴

Abdurrezzâk b. Hemmâm,⁶⁰⁵ Abd b. Humeyd,⁶⁰⁶ Bezzâr,⁶⁰⁷ İbn Huzeyme,⁶⁰⁸ Ebû Avâne,⁶⁰⁹ İbn Hibbân⁶¹⁰ ve Taberânî⁶¹¹ de bu rivâyeti yukarıda da belirttiğimiz bazı farklılıklarla eserlerinde nakletmişlerdir.

Beğavî, *Şerhu's-Sünne*'de naklettiği rivâyet için *sahîh* hükmünü vermiştir.⁶¹²

Rivâyet, Müslim, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'ın *Sahîh*'lerinde zikredilmesi hasebiyle onların sıhhat şartlarını taşımaktadır.

Dârimî'nin nakletmiş olduğu rivâyet hakkında Hüseyin Selim Esed “*sahîhtir*” demiştir.⁶¹³

Ahmed b. Hanbel'de yerlerine işaret ettiğimiz rivâyetler için Şuayb Arnavut, Müslim'in şartlarına uyduğunu belirtmiştir.⁶¹⁴

İbn Ebî Şeybe'nin *Müsned*'inde yer alan rivâyet için muhakkik Âdil b. Yusuf isnadının *hasen* olduğunu söylemiştir.⁶¹⁵

Müslim'in sıhhat şartlarını taşıması ve verilen diğer hükümlere binaen rivâyetin *sahîh* olduğu kanaatini taşıyoruz.

1.9. (İsrâ, 17/29, 30) İle İlgili Hadisler

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا ﴿٢٩﴾ إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ

وَيَقْدِرُ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿٣٠﴾

“Elini (cimrilik ederek) boynuna bağlama. (İsraf edip) büsbütün de açma. Yoksa kınanmış, çaresiz kalmış halde olursun (29). Şüphesiz ki Rabbin

⁶⁰⁴ Dârimî, “2 Salât”, 153, (No. 1498).

⁶⁰⁵ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 3/69.

⁶⁰⁶ Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, 112.

⁶⁰⁷ Bezzâr, *el-Müsned*, 10/224-225.

⁶⁰⁸ İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 2/229.

⁶⁰⁹ Ebû Avâne, *el-Müsned*, 2/13.

⁶¹⁰ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 6/480.

⁶¹¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 5/206-207; a.mlf., *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 2/378, 3/254; a.mlf., *el-Mu'cemu's-Sağîr*, 1/109.

⁶¹² Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 4/145.

⁶¹³ Dârimî, *es-Sünen*, 2/913.

⁶¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/9, 21-22, 71, 92.

⁶¹⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, 1/353.

dilediği kişi için rızkı genişletir ve (dilediği kişi için de) daraltır. Muhakkak ki O, kullarından hakkıyla haberdar olan ve (onları) hakkıyla görendir (30).

1.9.1. Hadis

قال جابر: أتى صبي فقال: يا رسول الله إن أُمِّي تَسْتَكْسِيكَ دِرْعًا وَلَمْ يَكُنْ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا قَمِيصُهُ فَقَالَ لِلصَّبِيِّ: مِنْ سَاعَةٍ إِلَى سَاعَةٍ يَظْهَرُ فَعَدُّ وَقَفْنَا آخَرَ فَعَادَ إِلَى أُمِّهِ فَقَالَتْ: قُلْ لَهُ إِنَّ أُمِّي تَسْتَكْسِيكَ الدَّرْعَ الَّذِي عَلَيْكَ فَدَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَارَهُ فَتَنَزَعَ قَمِيصَهُ فَأَعْطَاهُ إِيَّاهُ وَقَعَدَ غُرَيَّانَا فَأَذَّنَ بِأَلٍّ بِالصَّلَاةِ فَانْتَظَرُوهُ فَلَمْ يَخْرُجْ فَشَغَلَ قُلُوبَ أَصْحَابِهِ فَدَخَلَ عَلَيْهِ بَعْضُهُمْ فَرَأَاهُ غُرَيَّانَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: "وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ".

Câbir şöyle nakletti: “Bir çocuk geldi ve şöyle söyledi: ‘Ey Allah’ın Rasûlü! Annem senden bir elbise vermeni istiyor.’ Rasûlullah’ın (s.a.s) de yalnızca kendi gömleği vardı. Çocuğa ‘(Şimdi git daha sonra) başka bir zamanda tekrar gel’ dedi. Çocuk annesine gitti. Annesi de ona: ‘O’na de ki annem senin üzerindeki elbiseyi istiyor’ dedi. (Çocuk Rasûlullah’a (s.a.s) gelip bunu bildirince) Rasûlullah (s.a.s) da evine girdi ve gömleğini çıkarıp o çocuğa verdi. Üryan bir vaziyette oturdu. Derken Bilal namaz için ezan okudu ve Allah Rasûlü’nü (s.a.s) beklediler. Ancak O (s.a.s) namaz için evden çıkmadı. Bu sebeple sahâbenin aklına şüphe düştü. Onlardan biri yanına girip de O’nu üryan halde gördü. Bunun üzerine Allah Teâlâ ‘**Elini (cimrilik ederek) boynuna bağlama**’ ayetini indirdi.” (5/90).

Rivâyeti, Beğavî’nin hadis kitapları ve diğer muteber hadis kaynaklarında tespit edemedik.

Semerkindî⁶¹⁶ ve Sa’lebî⁶¹⁷ senedsiz olarak tefsirlerinde zikretmişlerdir.

Vâhidî *Esbâbu’n-Nüzûl* isimli eserinde aynı rivâyeti Câbir’den nakletmiştir. Farklı lafızlarla aynı manada senediyle birlikte bir rivâyeti daha tefsirine almıştır. Sened ve metin şu şekilde geçmektedir;

Ebu’l-Hasen Muhammed b. Abdullah b. Ali b. İmrân ← Ebû Ali b. Ahmed el-Fakîh ← Ebû Ubeyd el-Kâsım b. İsmail el-Mehâmilî ← Zekerîya b. Yahyâ ed-Darîr ← Süleyman b. Süfyân el-Cühenî ← Kays b. er-Rabî’ ← Ebû İshâk ← Ebû Ahves.

⁶¹⁶ Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, 2/266-267.

⁶¹⁷ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, 6/96.

Abdullah (b. Mes'ûd) şöyle dedi: “Bir çocuk Rasûlullah’a (s.a.s) geldi ve şöyle dedi: ‘Annem senden şunu şunu istiyor.’ Rasûlullah (s.a.s) da: ‘*Bugün benim yanımda (sana verebileceğim) hiçbir şey yok*’ diye cevap verdi. Çocuk: ‘(Annem) gömleğini bana giydirmeni söyledi’ diyerek karşılık verdi.” Abdullah b. Mes'ûd devam etti: “Bunun üzerine Nebî (s.a.s) gömleğini çıkarıp ona verdi ve evinde üzgün bir halde oturdu. Bunun ardından Allah subhanehu ve Teâlâ şu ayeti indirdi; ‘**Elini (cimrilik ederek) boynuna bağlama. (İsraf edip) büsbütün de açma.**’”⁶¹⁸

Vâhidî'nin rivâyet ettiği metnin senedinde yer alan Süleyman b. Süfyân el-Cühenî için Yahyâ b. Maîn (öl. 233/848)⁶¹⁹ ve Nesâî⁶²⁰ “sika değildir”, Dârekutnî⁶²¹ ise “kavî⁶²² değildir” demiştir.

Muteber hadis kitaplarında yer almaması ve senedde bulunan *zayıf* râvî sebebiyle rivâyetin *zayıf* olduğunu söyleyebiliriz.

1.10. (İsrâ, 17/32, 33) İle İlgili Hadisler

وَلَا تَقْرُبُوا الزَّوَاجَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا ﴿٣٢﴾ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيهِ سُلْطَانًا فَلَا يَسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا ﴿٣٣﴾

“Zinaya yaklaşmayın! Zira o pek çirkin bir (iş) ve çok kötü bir yoldur (32). Haksız yere Allah'ın (öldürülmesini) haram kıldığı cana kıymayın. Her kim zulme uğrayarak öldürülürse biz onun velisine (ölenin hakkını alması için) yetki verdik. O veli öldürmede/kısasta sakın haddi aşmasın. Çünkü ona (kısası uygulamakla) gerekli yardım yapılmıştır (33).”

1.10.1. Hadis

⁶¹⁸ Vâhidî, *Esbâbu 'n-Nüzûl*, 287.

⁶¹⁹ Ebû Zekerîyyâ Yahya b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî, *et-Târih*, thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf (Mekke: Merkezu'l-Bahsi'l-İlmî, 1399/1979), 3/236.

⁶²⁰ Nesâî, *ed-Duâfâ ve'l-Metrûkîn*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1405/1985), 120.

⁶²¹ Dârekutnî, *el-İlelu'l-Vârîde fi'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye*, thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah (Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1405/1985), 12/393.

⁶²² Kavî; Hz. Peygamber'e (s.a.s) ait olma ihtimali, olmama ihtimalinden daha çok olan hadis. Buna göre *sahîh* ve *hasen* hadis yerine kullanılan bir ıstılahtır. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 148. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 179; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 188.

وَحَقُّهَا مَا رُؤِينَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "لَا يَحِلُّ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ إِلَّا بِإِخْدَى ثَلَاثٍ: رَجُلٌ كَفَرَ بَعْدَ إِيمَانِهِ أَوْ زَنَى بَعْدَ إِخْصَانِهِ أَوْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ فَيُقْتَلُ بِهَا".

Canın, haklı olarak nasıl öldürülebileceğini Rasûlullah'dan (s.a.s) şöyle rivâyet ettik: *"Müslüman birinin kanı/öldürülmesi ancak şu üç halden biri ile helal olur; İman ettikten sonra inkâr etmek, evlendikten sonra zina etmek ya da başka bir canın karşılığı olmaksızın bir cana kıymak. Bu sebeple o da öldürülür."*⁶²³ (5/91).

Beğavî, bu rivâyeti aynı metinle *Mesâbihu's-Sünne*'de *sihâhlar* arasında nakletmiştir.⁶²⁴

Ayrıca her iki hadis kitabında *"Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim de Allah'ın Rasûlü olduğuma şahitlik eden bir kişinin kanı şu üç şekilde helal olur; Zina eden kadın ve erkeğin canı, cana karşılık can ve mürted olup cemaatten ayrılan kişi"* şeklinde bazı farklılıklar bulunan bir rivâyet de mevcuttur.⁶²⁵

Ebû Dâvûd,⁶²⁶ Tirmizî,⁶²⁷ Dârimî,⁶²⁸ Nesâî,⁶²⁹ İbn Mâce⁶³⁰ ve Ahmed b. Hanbel⁶³¹ *Meâlimu't-Tenzîl*'de nakledilen rivâyeti aynı metinle eserlerinde nakletmişlerdir.

⁶²³ İslam'da mürtedin katli ve recm konularıyla alakalı yapılan bazı çalışmalar için bk. Mehmet Çelen, *Kur'an ve Sünnette Zina Haddi ve Recm*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001); Fuat Karabulut, "Recm Cezasının Hz. Peygamber'in Uygulamaları Işığında Değerlendirilmesi", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* - 16/50 (2012), 89-112; Ahmet Keleş, "Hadis İlminde İsnadın Otoritesi veya Akla Rağmen Hadis Okuyuculuğunun Çağdaş Bir Örneği "Recm Cezası" Çalışmasına Eleştirel Bir Bakış", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/1 (2004), 41-84; Hüseyin Tekin Gökmenoglu, "Kur'an -ı Kerim'de Olmayan ve Onunla Çelişen Ceza: Recm", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2 (2003), 117-129; Murtaza Köse, *İslam Kamu Hukuku Konusu Olarak İrtidat ve Mürtedin Hükmü*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991); Ali Osman Kurt, *Yahudilik'te, Hristiyanlık'ta ve İslam'da İrtidat*, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000); Nihat Dalgın, "İrtidat ve Cezâsı", *Kur'an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi*, 1/10-11-12 (1998), 172-189; Kaşif Hamdi Okur, "İslam Hukukunda İrtidat Fiili İçin Öngörülen Asli Yaptırım Üzerine Bazı Düşünceler", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (2002), 344-364.

⁶²⁴ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 10/148.

⁶²⁵ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 10/147; a.mlf., *Mesâbihu's-Sünne*, 2/502.

⁶²⁶ Ebû Dâvûd, "33 Diyât", 3, (No. 4502).

⁶²⁷ Tirmizî, "34 Fiten", 1, (No. 2158).

⁶²⁸ Dârimî, "13 Hudûd", 1, (No. 2343).

⁶²⁹ Nesâî, "37 Tahrîmu'd-Dem", 5, 11, 14, (No. 4017, 4018, 4019, 4048, 4057, 4058),

⁶³⁰ İbn Mâce, "20 Hudûd", 1, (No. 2533).

⁶³¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/491, 502, 512, 534, 3/20-21, 7/431, 40/349-350, 42/307-308, 462-462, 520-521.

Buhârî,⁶³² Müslim,⁶³³ Ebû Dâvûd,⁶³⁴ Tirmizî,⁶³⁵ Dârimî,⁶³⁶ Nesâî,⁶³⁷ İbn Mâce⁶³⁸ ve Ahmed b. Hanbel⁶³⁹ “النَّفْسُ بِالنَّفْسِ”, “الْثَّيْبُ الزَّانِي” ve “الْمَارِقُ مِنَ الدِّينِ” gibi aynı manayı içeren lafız farklılıkları ile de rivâyet etmişlerdir. Ayrıca belirttiğimiz farklılıkların yanı sıra zina eden evlilerin recm edilmesi de yer almaktadır.

Muttefekun aleyh olan ve çeşitli muteber hadis kitaplarında birçok senedle zikredilen rivâyetin *sahih* olduğu kanaatini taşıyoruz.

1.11. (İsrâ, 17/36) İle İlgili Hadisler

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا ﴿٣٦﴾

“Hakkında bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül işte bunların hepsi ondan mesuldür (36).”

1.11.1. Hadis

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ الْمَلِيحِيُّ أَخْبَرَنَا أَبُو طَاهِرٍ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ الْحُسَيْنِ أَخْبَرَنَا أَبُو عَلِيٍّ حَامِدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الرَّقَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ أَخْبَرَنَا الْفَضْلُ بْنُ دُكَيْنٍ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ أَوْسٍ الْعَبْسِيُّ حَدَّثَنِي بِلَالُ بْنُ يَحْيَى الْعَبْسِيُّ أَنَّ شُتَيْرَ بْنَ شَكْلٍ أَخْبَرَهُ عَنْ أَبِيهِ شَكْلٍ بْنِ حُمَيْدٍ قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ عَلَّمَنِي تَعْوِيدًا أَتَعَوِّذُ بِهِ فَأَخَذَ بِيَدِي ثُمَّ قَالَ: "قُلْ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ سَمْعِي وَشَرِّ بَصَرِي وَشَرِّ لِسَانِي وَشَرِّ قَلْبِي وَشَرِّ مَنِي" قَالَ: فَحَفِظْتُهَا قَالَ سَعْدُ الْمَنِيِّ مَاؤُهُ.

Abdolvâhid el-Melîhî ← Ebû Tâhir Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyin ← Ebû Ali Hâmid b. Muhammed er-Raffâ ← Ebu'l-Hasen Ali b. Abdulaziz ← el-Fadl b. Dükeyn ← Sa'd b. Evs el-Absî ← Bilal b. Yahyâ el-Absî ← Süteyra b. Şekel.

Şekel b. Humeyd şöyle dedi: “Nebî’nin (s.a.s) yanına gittim ve O’na: ‘Ey Allah’ın Peygamberi! Bana, kendisiyle Allah’a sığınacağım bir sığınma ifadesi

⁶³² Buhârî, “87 Diyât”, 6, (No. 6878).

⁶³³ Tirmizî, “28 Kasâme”, 25, 26.

⁶³⁴ Ebû Dâvûd, “.. Hudûd”, 1, (No. 4352, 4353).

⁶³⁵ Tirmizî, “14 Diyât”, 10, (No. 1402), “15 Hudûd”, 15, (No. 1444).

⁶³⁶ Dârimî, “13 Hudûd”, 2, (No. 2344), “17 Siyer”, 11, (No. 2491).

⁶³⁷ Nesâî, “37 Tahrîmu’d-Dem”, 5, (No. 4016).

⁶³⁸ İbn Mâce, “20 Hudûd”, 1, (No. 2534).

⁶³⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/119-120, 7/152, 42/306.

öğret' dedim. O da elimi tuttuktan sonra şöyle buyurdu: ‘*Allah’ım, işitmemin/kulağımın şerrinden, görmemin/gözümün şerrinden, dilimin şerrinden, gönülümün şerrinden ve benim (cinsel organımın) şerrinden sana sığınırım.*’ Ben de bu duayı ezberledim.” Sa’d “meni onun suyudur” dedi. (5/93).

Müellifin *Mesâbîh*’te *hısân* başlığı altında ve *Şerhu’s-Sünne*’de zikrettiği bu rivâyeti,⁶⁴⁰

Ebû Dâvûd,⁶⁴¹ Tirmizî,⁶⁴² Nesâî,⁶⁴³ Ahmed b. Hanbel,⁶⁴⁴ İbn Ebî Şeybe,⁶⁴⁵ Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî,⁶⁴⁶ Taberânî⁶⁴⁷ ve Hâkim en-Nîsâbûrî⁶⁴⁸ kitaplarında nakletmişlerdir.

Tirmizî naklettiği rivâyet için *hasen garîb* tabirini kullanmıştır.⁶⁴⁹

Hâkim en-Nîsâbûrî “Bu hadisin isnadı *sahîhtir*” demiş, Zehebî de *sahîh* hükmünü vermiştir.⁶⁵⁰

Ebû Dâvûd’un *Sünen*’inde ve Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde yer alan rivâyet için Kamil Karabelli ve Şuayb Arnavut “isnadı *sahîh*” demişlerdir.⁶⁵¹

İbn Ebî Şeybe’nin *Müsned*’indeki rivâyet için Âdil b. Yusuf “İsnadı *hasen*” demiştir.⁶⁵²

Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî’nin *Müsned*’ini tahkik eden Hüseyin Selim Esed, burada yer alan rivâyet için “Senedinde bulunan kopukluk sebebiyle isnadı *zayıftır*” demiştir.⁶⁵³

Yapılan değerlendirmelere binaen rivâyetin *hasen* olduğunu söylemek mümkündür.

1.12. (İsrâ, 17/37) İle İlgili Hadisler

⁶⁴⁰ Beğavî, *Şerhu’s-Sünne*, 5/168-169; a.mlf., *Mesâbîhu’s-Sünne*, 2/214.

⁶⁴¹ Ebû Dâvûd, “2 Salât”, 365, (No. 1551).

⁶⁴² Tirmizî, “49 Daavât”, 75, (No. 3492).

⁶⁴³ Nesâî, “50 İstiâ’ze”, 4, 10, 11, 28, (No. 5444, 5455, 5456, 5484).

⁶⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 24/305-305.

⁶⁴⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, 2/79; a.mlf., *el-Musannef*, 15/78-79.

⁶⁴⁶ Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî, *el-Müsned*, 3/55.

⁶⁴⁷ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, 7/371.

⁶⁴⁸ Zehebî, *Telhîsu’l-Müstedrek*, 1/532-533.

⁶⁴⁹ Tirmizî, *es-Sünen*, 5/524.

⁶⁵⁰ Zehebî, *Telhîsu’l-Müstedrek*, 1/533.

⁶⁵¹ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, 2/649; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 24/305.

⁶⁵² İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, 2/79.

⁶⁵³ Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî, *el-Müsned*, 3/55.

وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا ﴿٣٧﴾

“Yeryüzünde büyüklük taslayarak yürüme. Çünkü sen yeri katiyen yaramazsın ve boyca dağlara da erişemezsin (37).”

1.12.1. Hadis

أَخْبَرَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الصَّمَدِ الْجَوْزْجَانِيُّ أَخْبَرَنَا أَبُو الْقَاسِمِ عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ الْخَزَاعِيُّ أَخْبَرَنَا الْهَيْثَمُ بْنُ كُلَيْبٍ حَدَّثَنَا أَبُو عِيسَى التِّرْمِذِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ حَدَّثَنَا أَبِي عَنِ الْمَسْعُودِيِّ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ هُرْمَزٍ عَنْ نَافِعٍ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ مُطْعَمٍ عَنْ عَلِيٍّ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "إِذَا مَشَى يَتَكَفَّأُ تَكَفُّوًا كَأَنَّمَا يَنْحَطُّ مِنْ صَبَبٍ"

Ebû Muhammed Abdullah b. Abdussamed el-Cûzecânî ← Ebu'l-Kâsım Ali b. Ahmed el-Huzâî ← el-Heysem b. Küleyb ← Ebû İsa et-Tirmizî ← Süfyân b. Vekî' ← (Süfyân b. Vekî'in babası) Babam ← el-Mes'ûdî ← Osman b. Müslim b. Hüzmüz.

Nâfi' b. Cübeyr b. Mut'im, Ali (b. Ebî Tâlib)'in şöyle dediğini nakletmiştir: “Allah Rasûlü (s.a.s) yürüdüğünde sanki bir yerden iniyormuş gibi öne doğru eğik yürürdü.” (5/93).

Beğavî, aynı lafızlarla her iki hadis kitabında da zikretmiş, *Mesâbih*'te yer alan rivâyeti *hısân*lar içerisine almıştır.⁶⁵⁴ Yine aynı şekilde bu rivâyeti içine alan ve Hz. Peygamber'in (s.a.s) şemâilini anlatan rivâyetleri de bu eserlerde nakletmiştir. Rivâyetler şu şekildedir;

Ali b. Ebî Tâlib şöyle demiştir: “Rasûlullah (s.a.s) ne uzun ne kısaydı. Baş ıri, sakalı çoktu. Elleri dolgun, kırmızı meşrepli, mafsalları büyüktü. Göğsünden aşağı doğru bir çizgi gibi uzayan kıllar vardı. Yürüdüğünde tepeden iniyormuşçasına öne doğru eğilerek yürürdü. Ben ne O'dan önce ne de O'ndan sonra O'nun gibisini görmedim.”

Enes b. Mâlik'ten şöyle rivâyet edilmiştir: “Allah Rasûlü (s.a.s) berrak, beyaz renkliydi. Teri inci gibiydi. Yürüdüğünde sağa sola meyilli yürürdü. Ben, Allah Rasûlü'nün (s.a.s) yüzünden daha yumuşak bir ipeğe dokunmadım. Allah Rasûlü'nün (s.a.s) kokusundan daha güzel kokan bir misk koklamadım.”⁶⁵⁵

⁶⁵⁴ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 12/319; a.mlf., *Mesâbihi's-Sünne*, 3/294-295.

⁶⁵⁵ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 13/221; a.mlf., *Mesâbihi's-Sünne*, 4/48.

Müellifin yukarıda belirttiğimiz rivâyetlerden *taktî*’ yaparak hadis kitaplarına aldığı bu rivâyetleri;

Müslim,⁶⁵⁶ Tirmizî,⁶⁵⁷ Dârimî,⁶⁵⁸ Ahmed b. Hanbel,⁶⁵⁹ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî,⁶⁶⁰ Bezzâr,⁶⁶¹ Taberânî⁶⁶² ve Hâkim en-Nîsâbûrî⁶⁶³ eserlerine almışlardır.

Buhârî,⁶⁶⁴ Bezzâr⁶⁶⁵ ve Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî⁶⁶⁶ yürüyüşünü vasıflamadan diğer özelliklerini içeren rivâyetleri farklı lafızlarla zikretmişlerdir.

Müslim’in sıhhat şartlarını barındıran rivâyet için Tirmizî *hasen sahîh* tabirini kullanmıştır.⁶⁶⁷

Buhârî’de zikredilen rivâyette her ne kadar tahrîcini yaptığımız kısım yer almasa da diğer rivâyetlerle birlikte düşündüğümüz zaman onun da sıhhat şartlarına uyduğunu söyleyebiliriz.

Hâkim en-Nîsâbûrî *Müstedrek*’teki rivâyet için “*Sahîhu’l-isnaddır*. Buhârî ve Müslim bu lafızlarla kitaplarına almamıştır” demiştir. Zehebî de *sahîh* hükmünü vermiştir.⁶⁶⁸

Şerhu’s-Sünne’de yer alan rivâyetler için müellif *sahîh* demiştir.⁶⁶⁹

Bezzâr, eserinde zikrettiği rivâyetlerde, “Biz bu hadisi sadece falanın falandan naklettiğini biliyoruz” gibi açıklama yapıp gerekçelerini sunarak, *teferrüd* edildiğini belirtmiştir.⁶⁷⁰

Dârimî’nin naklettiği rivâyete Hüseyin Selim Esed “İsnadı *sahîh*” demiştir.⁶⁷¹

⁶⁵⁶ Müslim, “43 Fezâil”, 82.

⁶⁵⁷ Tirmizî, “50 Menâkıb”, 8, (No. 3637).

⁶⁵⁸ Dârimî, “Mukaddime”, 10, (No. 62).

⁶⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/100-101, 143-144, 257-259, 312, 21/82, 340.

⁶⁶⁰ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/142.

⁶⁶¹ Bezzâr, *el-Müsned*, 2/118-119, 244, 253, 13/180.

⁶⁶² Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, 22/155-156.

⁶⁶³ Zehebî, *Telhîsu’l-Müstedrek*, 2/605-606.

⁶⁶⁴ Buhârî, “61 Menâkıb”, 23, (No. 3547, 3548).

⁶⁶⁵ Bezzâr, *el-Müsned*, 2/256.

⁶⁶⁶ Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî, *el-Müsned*, 1/304.

⁶⁶⁷ Tirmizî, *es-Sahîh*, 5/598.

⁶⁶⁸ Zehebî, *Telhîsu’l-Müstedrek*, 2/605-606.

⁶⁶⁹ Beğavî, *Şerhu’s-Sünne*, 12/319, 13/221.

⁶⁷⁰ Bezzâr, *el-Müsned*, 2/118-119, 244, 253, 256, 13/180.

⁶⁷¹ Dârimî, *es-Sünen*, 1/205.

Şuayb Arnavut, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan iki rivâyet için Müslim'in sıhhat şartlarına uyduğunu, bunun dışındakilerin *hasen liğayrihi* olduğunu belirtmiştir.⁶⁷²

Tefsirde yer alan rivâyetin faklı birçok senedle varid olması ve naklettiğimiz değerlendirmeleri göz önüne alarak *sahih* olduğunu söyleyebiliriz.

1.12.2. Hadis

أَخْبَرَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ الْجُرْجَانِيُّ أَخْبَرَنَا أَبُو الْقَاسِمِ الْخَزَاعِيُّ أَخْبَرَنَا الْهَيْثَمُ بْنُ كَلِيمٍ حَدَّثَنَا أَبُو عِيسَى التِّرْمِذِيُّ حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا ابْنُ لَهْيَعَةَ عَنْ أَبِي يُونُسَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: "مَا رَأَيْتُ شَيْئًا أَحْسَنَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَأَنَّ الشَّمْسَ تَجْرِي فِي وَجْهِهِ وَمَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَسْرَعَ فِي مَشْيِهِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَأَنَّمَا الْأَرْضُ تُطْوَى لَهُ إِنَّا لَنُجْهِدُ أَنْفُسَنَا وَإِنَّهُ لَغَيْرُ مُكْتَرَبٍ".

Ebû Muhammed el-Cürcânî ← Ebu'l-Kâsım el-Huzâî ← el-Heysem b. Küleym
← Ebû İsa et-Tirmizî ← Kuteybe b. Saîd ← İbn Lehîa' ← Ebû Yunus.

Ebû Hureyre şöyle demiştir: “Ben Rasûlullah’dan (s.a.s) daha güzel hiçbir şey/kimse görmedim. Güneş sanki O’nun yüzünde akıp gidiyordu/parlıyordu. Yürüyüşü Rasûlullah’dan (s.a.s) daha hızlı olan hiç kimse görmedim. Yeryüzü sanki O’nun ayakları altında dörülüyordu. Biz kendimizi (O’na yetişmek için) zorlardık da O umursamazdı.” (5/94).

Müfessir her iki hadis kitabında da nakletmiş ve *Mesâbih*’te yer alan rivâyeti *hısânlar* içerisinde almıştır.⁶⁷³

Tirmizî,⁶⁷⁴ Ahmed b. Hanbel,⁶⁷⁵ İbn Hibbân,⁶⁷⁶ İbn Mübârek (öl. 181/797)⁶⁷⁷ ve İbn Sa’d⁶⁷⁸ kitaplarında bu rivâyeti aynı şekilde Ebû Hureyre’den nakletmişlerdir.

Bu rivâyete Tirmizî *garîb* hükmünü vermiştir.⁶⁷⁹

⁶⁷² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/100-101, 143-144, 257-259, 312, 21/82, 340.

⁶⁷³ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 13/225-226; a.mlf., *Mesâbihi's-Sünne*, 3/295, 4/51-52.

⁶⁷⁴ Tirmizî, “50 Menâkıb”, 12, (No. 3648).

⁶⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/258, 506.

⁶⁷⁶ İbn Hibbân, *es-Sahih*, 14/215.

⁶⁷⁷ Ebû Abdurrahman Abdullah b. el-Mübârek b. Vâzıl el-Hanzalî el-Mervezî, *Kitâbu'z-Zühed*, thk. Habîbu'r-Rahman el-A'zamî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 288; a.mlf., *el-Müsned*, thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmîrî (Riyad: Mektebetu'l-Meârîf, 1407/1487), 17.

⁶⁷⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/287.

⁶⁷⁹ Tirmizî, *es-Sünen*, 5/604.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'de naklettiği rivâyetlere muhakkik Şuayb Arnavut "İsnadı *hasendir*" demiştir.⁶⁸⁰

Şuayb Arnavut, İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde yer alan ve onun sıhhat şartlarını taşıyan rivâyetin Müslim'in sıhhat şartlarına uyduğunu belirtmiştir.⁶⁸¹

Farklı tariklerle varid olan bu rivâyetin sıhhat değerlendirmelerini de göz önüne alarak *hasen* olduğunu söylemek mümkündür.

1.13. (İsrâ, 17/44) İle İlgili Hadisler

تَسْبِيحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ خَلِيمًا

عَفُورًا ﴿٤٤﴾

"Yedi gök, yer ve bu ikisi içinde bulunan her şey/herkes O'nu tesbih ederler. O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şer yoktur. Ancak siz onların tesbihini idrak edemezsiniz. Muhakkak ki O, halîm (ceza vermede aceleci olmayan) ve gafurdur (44)."

1.13.1. Hadis

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ الْمَلِيجِيُّ أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ النَّعِيمِيُّ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى أَخْبَرَنَا أَبُو أَحْمَدَ الرَّبِيعُ أَخْبَرَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: كُنَّا نَعُدُّ الْآيَاتِ بَرَكَةً وَأَنْتُمْ تَعُدُّونَهَا تَحْوِيفًا كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ فَقَالَ الْمَاءُ فَقَالَ: "اطْلُبُوا فَضْلَهُ مِنْ مَاءٍ فَجَاؤُوا بِإِنَاءٍ فِيهِ مَاءٌ قَلِيلٌ فَأَدْخَلَ يَدَهُ فِي الْإِنَاءِ ثُمَّ قَالَ: خِيَّ عَلَى الطَّهَوْرِ الْمُبَارِكِ وَالْبَرَكَةِ مِنَ اللَّهِ فَلَقَدْ رَأَيْتُ الْمَاءَ يَنْبُعُ مِنْ بَيْنِ أَصَابِعِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَقَدْ كُنَّا نَسْمَعُ تَسْبِيحَ الطَّعَامِ وَهُوَ يُؤْكَلُ".

Abdolvâhid el-Melîhî ← Ahmed b. Abdullah en-Nuaymî ← Muhammed b. Yusuf (el-Ferebrî) ← Muhammed b. İsmail ← Muhammed b. Müsennâ ← Ebû Ahmed ez-Zübeyr ← İsrâil ← Mansûr ← İbrahim.

Alkame, Abdullah (b. Mes'ûd)'un şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Biz mucizeleri bereket sayardık. Siz ise tehdit/korkutma olarak addediyorsunuz. Biz Rasûlullah (s.a.s) ile bir seferde iken su azalmıştı. O şöyle seslendi: 'Sudan arta kalanını söyleyin getirsinler.' Bunun üzerine içinde az bir su olan bir kap getirdiler.

⁶⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/258, 506.

⁶⁸¹ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 14/215.

Getirilen bu kabın içine elini koydu sonra şöyle söyledi: ‘*Haydi temiz ve mübarek suya gelin. Bereket Allah’tandır.*’ Bir de baktım ki Rasûlullah’ın (s.a.s) parmakları arasından su fişkırıyor. Allah’a andolsun ki yemek yenilirken biz o yemeğin tesbihini işitirdik.”⁶⁸² (5/96).

Beğavî’nin *Mesâbih*’te *sıhâh*lar arasında zikrettiği ve *Şerhu’s-Sünne*’sine de aldığı bu rivâyeti;⁶⁸³

Buhârî,⁶⁸⁴ Tirmizî,⁶⁸⁵ Dârimî,⁶⁸⁶ Ahmed b. Hanbel,⁶⁸⁷ İbn Ebî Şeybe,⁶⁸⁸ Bezzâr,⁶⁸⁹ Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî,⁶⁹⁰ İbn Huzeyme⁶⁹¹ ve Taberânî⁶⁹² gibi âlimler eserlerine almışlardır. Bu rivâyetlerin bir kısmı *Meâlimu’t-Tenzîl*’de yer aldığı şekliyle aktarılmışken bir kısmı da bazı lafız farklılıklarıyla zikredilmiştir.

Buhârî’nin sıhhat şartlarını taşıyan bu rivâyet için Tirmizî *hasen sahîh*,⁶⁹³ Beğavî de *sahîh*⁶⁹⁴ hükmünü vermiştir.

Dârimî’de⁶⁹⁵ geçen rivâyet için Hüseyin Selim Esed, Ahmed b. Hanbel’de⁶⁹⁶ nakledilen rivâyete de Şuayb Arnavut *sahîh* demişlerdir.

Tahrîcini yaptığımız rivâyet hakkındaki değerlendirmeler ışığında *sahîh* olduğunu söylemek mümkündür.

1.14. (İsrâ, 17/45, 46, 47) İle İlgili Hadisler

⁶⁸² Modern çağda hissi mucizeler hakkında yapılan yorumlar için bk. Serpil Dayı, *Modern İslam Düşünürlerinin Hissî Mucizelere Yaklaşımı*, (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁶⁸³ Beğavî, *Şerhu’s-Sünne*, 13/290; a.mlf., *Mesâbihu’s-Sünne*, 4/109.

⁶⁸⁴ Buhârî, “61 Menâkıb”, 25, (No. 3579).

⁶⁸⁵ Tirmizî, “50 Menâkıb”, 6, (No. 3633).

⁶⁸⁶ Dârimî, “Mukaddime”, 5, (No. 29).

⁶⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/401.

⁶⁸⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, 1/246-247; a.mlf., *el-Musannef*, 16/459.

⁶⁸⁹ Bezzâr, *el-Müsned*, 13/301.

⁶⁹⁰ Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî, *el-Müsned*, 9/253.

⁶⁹¹ İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 1/102.

⁶⁹² Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, 10/88; a.mlf., *el-Mu’cemu’l-Evsat*, 7/261; a.mlf., *el-Mu’cemu’s-Sağîr*, 1/378-379.

⁶⁹³ Tirmizî, *es-Sünen*, 5/597.

⁶⁹⁴ Beğavî, *Şerhu’s-Sünne*, 13/290.

⁶⁹⁵ Dârimî, *es-Sünen*, 1/176.

⁶⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/401.

وَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًا ﴿٤٥﴾ وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَلَوَّا عَلَى أَدْبَارِهِمْ نُفُورًا ﴿٤٦﴾ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ وَإِذْ هُمْ نَجْوَى إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا ﴿٤٧﴾

“Sen Kur’an okuduğun vakit biz seninle ahiret hayatını inkâr edenler arasına görünmez bir engel koyarız (45). Ayrıca onların kalplerinin üstüne Kur’an’ı anlamamaları için kılıflar geçiriveririz. Kulaklarına da ağırlık koyarız. Sen Kur’an’da Rabbini bir tek olarak andığında onlar canları sıkkın bir vaziyette arkalarını dönüp giderler (46). Biz, onlar seni dinlerken hangi niyetle dinlediklerini, aralarında gizlice konuşurken de o zalim kimselerin: ‘Sizler yalnızca sihirlenmiş bir adama tabi oluyorsunuz’ dediklerini çok iyi biliyoruz (47).”

1.14.1. Hadis

وَفَسَّرَهُ بَعْضُهُمْ بِالْحِجَابِ عَنِ الْأَعْيُنِ الظَّاهِرَةِ، كَمَا رُوِيَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَنَّهُ لَمَّا نَزَلَتْ: "تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ" جَاءَتْ امْرَأَةُ أَبِي لَهَبٍ وَمَعَهَا حَجَرٌ وَالتَّيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَ أَبِي بَكْرٍ فَلَمْ تَرَهُ فَقَالَتْ لِأَبِي بَكْرٍ: أَيْنَ صَاحِبُكَ لَقَدْ بَلَغَنِي أَنَّهُ هَجَانِي؟ فَقَالَ: وَاللَّهِ مَا يَنْطِقُ بِالشَّعْرِ وَلَا يَقُولُهُ فَرَجَعَتْ وَهِيَ تَقُولُ قَدْ كُنْتُ جُنْتُ بِهَذَا الْحَجَرِ لِأَرْضَاحِ رَأْسِهِ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: مَا رَأَيْتُكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: "لَا لَمْ يَزَلْ مَلَكٌ بَيْنِي وَبَيْنَهَا يَسْتُرْنِي".

Bazıları burada geçen perdeyi gözlerin önündeki perde olarak açıklamışlardır. Saîd b. Cübeyr’den nakledildiğine göre “تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ” sûresi indiği vakit Ebû Leheb’in karısı, Nebî (s.a.s) ile Ebû Bekir beraberken, yanında bir taş ile yanlarına geldi. Nebî’yi (s.a.s) görmedi ve Ebû Bekir’e: ‘Arkadaşın nerede? O’nun beni hicvettiğini işittim’ dedi. Ebû Bekir de ona: ‘Allah’a yemin olsun ki O şiir okumaz ve söylemez’ dedi. Bunun üzerine (elindeki taşı kastederek) ‘Bu taşı O’nun kafasını yarmak için getirmiştin’ diye söylenerek geri döndü. Ebû Bekir: ‘Seni görmedi ey Allah’ın Rasûlü!’ dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de şöyle buyurdu: ‘Evet, beni görmedi. Benimle onun arasında beni örten bir melek vardı.’” (5/97).

Müfessir Beğavî, her iki hadis kitanında da bu rivâyete yer vermemiştir.

Humeydî,⁶⁹⁷ Bezzâr,⁶⁹⁸ İbn Ebî Şeybe,⁶⁹⁹ Ebû Ya'lâ Mevsilî,⁷⁰⁰ İbn Hibbân⁷⁰¹ ve Hâkim en-Nîsâbûrî⁷⁰² aynı manaya gelen farklı lafızlarla bu rivâyeti eserlerinde nakletmişlerdir.

Bezzâr *Müsned*'ine aldığı rivâyet için “İsnadı *hasendir*” demiştir.⁷⁰³

Hâkim en-Nîsâbûrî *Müstedrek*'te zikrettiği rivâyete “İsnadı *sahîhtir*” demiş, Zehebî de ona muvafakat etmiştir.⁷⁰⁴

Heysemî, Bezzâr'ın naklettiği rivâyet için “İsnadı *hasendir*” dediğini belirtip “Ben de diyorum ki bu senedde Atâ b. Sâib var ve o *ihtilât*⁷⁰⁵ olmuştur” şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁷⁰⁶

Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin kitabına aldığı rivâyetlerin isnadına Hüseyin Selim Esed *zayıf* demiştir.⁷⁰⁷

İbn Hibbân'ın *Sahîh*'ini tahkik eden Şuayb Arnavut buradaki rivâyet hakkında “*şâhitleri ile sahîhtir*” demiştir.⁷⁰⁸

İbn Ebî Şeybe'nin *Müsned*'ini tahkik eden Muhammed Avvâme burada zikredilen rivâyet için “*Mürseldir, isnadı zayıftır*” demiştir.

İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde nakletmesi sebebiyle onun sıhhat şartlarına uyduğunu söyleyebiliriz.

Sahîh ve *zayıf* senedleri mevcut olan rivâyet hakkında yapılmış olan değerlendirmeleri göz önüne alarak *hasen* seviyesinde olduğunu söylemek mümkündür.

1.15. (İsrâ, 17/56, 57,58) İle İlgili Hadisler

⁶⁹⁷ Humeydî, *el-Müsned*, 1/323.

⁶⁹⁸ Bezzâr, *el-Müsned*, 1/68, 212-213.

⁶⁹⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 16/495.

⁷⁰⁰ Ebû Ya'lâ Mevsilî, *el-Müsned*, 1/33-34, 4/246.

⁷⁰¹ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 14/440.

⁷⁰² Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 2/361.

⁷⁰³ Bezzâr, *el-Müsned*, 1/68.

⁷⁰⁴ Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 2/361.

⁷⁰⁵ İhtilât; Yaşlanma, aniden bir felaketle karşılaşma gibi sebeplerle hafıza bozukluğuna uğramak. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 129. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 147-150; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 161-164; Uğur, “İhtilât”, 21/571.

⁷⁰⁶ Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, 7/302.

⁷⁰⁷ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *el-Müsned*, 1/33-34, 4/246.

⁷⁰⁸ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 14/440.

قُلْ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا ﴿٥٦﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا ﴿٥٧﴾ وَإِنْ مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ أَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًا كَانَ ذَٰلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا ﴿٥٨﴾

“(Onlara) de ki: Allah’ı terk edip de (ilah olduğunu) iddia ettiklerinizi çağırın. Onlar sizin üzerinizden ne bir sıkıntıyı giderebilir ne de değiştirebilirler (56). Onların yalvardıkları, hangisi Rablerine daha yakın olacak diye (türlü) vesile(ler) ararlar. Allah’ın rahmetini ümit eder ve azabından da korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı gerçekten korkunçtur (57). Biz bütün beldeleri kıyametten önce ya helak ederiz ya da onlara çetin bir şekilde azap ederiz. Bu, Kitap’ta yazılmıştır (58).”

1.15.1. Hadis

قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الصَّامِتِ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "إِنَّ أَوَّلَ مَا خَلَقَ اللَّهُ الْقَلَمَ فَقَالَ أَكْتُبْ فَقَالَ مَا أَكْتُبُ؟ قَالَ الْقَدَرُ وَمَا كَانَ وَمَا هُوَ كَائِنٌ إِلَى الْأَبَدِ".

Ubâde b. Sâmî şöyle dedi: “Ben Rasûlullah’ı (s.a.s) şöyle buyururken işittim: ‘Allah Teâlâ evvela kalemi yarattı ve ardından ona ‘Yaz’ dedi. Kalem de: ‘Ne yazayım?’ diye karşılık verince: ‘Kaderi yaz. Olanı ve ebediyete kadar olacak olanları yaz’ diye emretti.” (5/101).

Beğavî senedsiz olarak zikrettiği bu rivâyete *Mesâbîhu’s-Sünne*’de *hısân* başlığı altında yer vermiştir.⁷⁰⁹

Ebû Dâvûd,⁷¹⁰ Tirmizî,⁷¹¹ Ahmed b. Hanbel⁷¹² de eserlerinde bu rivâyeti nakletmişlerdir.

Kütüb-i Tis’a dışında Ebû Dâvûd et-Tayâlisî,⁷¹³ İbn Ebî Şeybe,⁷¹⁴ Bezzâr,⁷¹⁵ Taberânî⁷¹⁶ ve Hâkim en-Nîsâbü’rî⁷¹⁷ gibi âlimler de kitaplarında bu rivâyete yer vermişlerdir.

⁷⁰⁹ Beğavî, *Mesâbîhu’s-Sünne*, 1/137.

⁷¹⁰ Ebû Dâvûd, “34 Sünnet”, 17, (No. 4700).

⁷¹¹ Tirmizî, “32 Kader”, 17, (No. 2155); “48 Tefsîr”, 67, (No. 3319).

⁷¹² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 37/378-379, 381.

⁷¹³ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/471.

⁷¹⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 19/552-553, 594.

⁷¹⁵ Bezzâr, *el-Müsned (el-Bahru’z-Zehhâr)*, 7/137.

Aslî kaynaklarda yerlerini belittiğimiz rivâyetlerde “حتى تقوم الساعة” (*kıyamet kopana dek*), “ثُمَّ خَلَقَ النَّوْنَ” (*sonra nûn harfini yarattı*), “وَخُلِقَتْ لَهُ النَّوْنُ وَهِيَ الدَّوَاةُ” (*onun için nûn yaratıldı, o da divittir*), “فَجَزَىٰ تِلْكَ السَّاعَةَ” (*bu kıyamet geldi*), “فَكَبَسَ الْأَرْضَ عَلَىٰ ظَهْرِ النَّوْنِ” (*yeryüzünü bu nûn harfinin sırtına sıkıştırdı*), “قَبْلَ الْأَلْفِ وَالْأَمِّ” (*elif ve nûndan önce*), “الْقَلَمِ وَالْحَوْثِ” (*kalem ve balığı (balina)*) gibi farklı ibare ve fazlalıklar da mevcuttur.

Tirmizî *Sünen*’deki rivâyetlerden birine *garîb*, bir diğerine ise *hasen sahîh garîb* hükmünü vermiştir.⁷¹⁸

Taberânî *el-Mu’cemu’l-Kebîr*’de İbn Abbas kanalıyla naklettiği rivâyet için “Hammâd b. Zeyd’den sadece Müemmel b. İsmail *merfû*’ olarak nakletmiştir” demiştir.⁷¹⁹

Heysemî de Taberânî’nin bu sözünü aktararak şöyle demiştir: “Ben de diyorum ki, Müemmel hatası çok olan *sika* biridir. İbn Maîn *sika* demiş, Buhârî ise *zayıf* olarak addetmiştir. Geri kalan ricalleri *sikadır*.”

Heysemî, Ebû Ya’lâ el-Mevsılî’nin kitabına aldığı rivâyetin senedine “Ricalleri *sikadır*” demiştir.⁷²⁰

Hâkim en-Nîsâbü’rî *Müstedrek*’te yer alan rivâyetlerden birinin isnadına *sahîh* demiş, Zehebî de ona muvafakat etmiştir. Bir diğeri için de Şeyhayn’ın sıhhat şartlarını taşıdığını belirtmiş aynı şekilde Zehebî de Buhârî ve Müslim’in şartlarına uyduğunu söylemiştir.⁷²¹

Şuayb Arnavut Ebû Dâvûd’un *Sünen*’inde yer alan rivâyete *hasen*, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde geçen rivâyetlerin ikisine de “*Sahîh* hadis” demiştir. Ancak birinin senedinin *hasen*, bir diğerinin senedinin ise Abdullah b. Lehîa’ sebebiyle *zayıf* olduğunu belirtmiştir.⁷²²

⁷¹⁶ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, 11/433; a.mlf., *Müsnedu’ş-Şâmiyyîn*, 1/57-58, 2/397, 3/138.

⁷¹⁷ Zehebî, *Telhîsu’l-Müstedrek*, 2/455, 498.

⁷¹⁸ Tirmizî, *es-Sünen*, 4/29-30, 5/348.

⁷¹⁹ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, 11/433.

⁷²⁰ Heysemî, *Mecmeu’z-Zevâid*, 7/271, 392.

⁷²¹ Zehebî, *Telhîsu’l-Müstedrek*, 2/455, 498.

⁷²² Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, 7/86; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 37/378-379, 381.

Tahrîcini yaptığımız rivâyet birçok farklı metin ve senedle varid olmuştur. Muhaddis ve muhakkiklerin vermiş olduğu hükümlere istinaden bu rivâyetin *hasen* olduğu kanaatine vardık.

1.16. (İsrâ, 17/59) İle İlgili Hadisler

وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ وَآتَيْنَا ثُمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا

“Bizi, (onlara) ayetler/mucizeler göndermekten alıkoyan şey ancak evvelkilerin o mucizeleri inkâr etmeleridir. Biz Semûd kavmine apaçık bir mucize olarak o dişi deveyi gönderdik de onlar ona zulmettiler/kestiler. Hâlbuki biz mucizeleri sadece korkutmak amacıyla göndeririz (59).”

1.16.1. Hadis

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: سَأَلَ أَهْلُ مَكَّةَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَجْعَلَ لَهُمُ الصَّفَا ذَهَبًا وَأَنْ يُنَحِّيَ الْجِبَالَ عَنْهُمْ فَيَزِرْعُوا فَأَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَى رَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنْ شِئْتَ أَنْ أَسْتَأْنِي بِهِمْ فَعَلْتُ وَإِنْ شِئْتَ أَنْ أُوتِيَهُمْ مَا سَأَلُوا فَعَلْتُ فَإِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا أَهْلَكْتُهُمْ كَمَا أَهْلَكْتُ مَنْ كَانَ قَبْلَهُمْ مِنَ الْأُمَمِ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا بَلَّ تَسْتَأْنِي بِهِمْ".

İbn Abbas şöyle dedi: “Mekke halkı Allah Rasûlü’den (s.a.s) Safa tepesini altın yapmasını ve tarım yapabilmeleri için (Mekke’deki) dağları alıp uzağa götürmesini istediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ Rasûlullah’a (s.a.s) şöyle vahyetti: ‘*Şayet onlara mühlet vermemi dilersen bunu yaparım. Şayet onların istediklerini vermemi istersen bunu da yaparım. Ama buna rağmen iman etmezlerse tıpkı onlardan önceki ümmetleri helak ettiğim gibi onları da helak ederim.*’ Hz. Peygamber (s.a.s) de: ‘*Hayır, istediklerini verme. Bilakis mühlet ver*’ dedi.” (5/102).

Müfessir bu rivâyeti En’am Sûresi yüz dokuzuncu ayetin tefsirini yaparken de nakletmiştir. Ancak orada zikrettiği rivâyet biraz farklılık arz etmektedir. Rivâyet şu şekildedir:

Muhammed b. Ka’b el-Kurazî ve Kelbî şöyle dediler: “Kureys: ‘Ey Muhammed! Sen bize Musa’nın bir asası olduğunu ve onunla taş vurdığında o taştan on iki pınar kaynadığını haber verdin. Yine sen İsa (as)’ın ölüleri dirilttiğini söyledin. Öyleyse sen de bize mucizeler getir ki seni doğrulayalım’ dediler. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.s) onlara: ‘*Hangi şeyi istersiniz*’ dedi. Onlar da: ‘Bizim için

Safa'yı altın yap ya da ölmüşlerimizden birini dirilt ki ona senin hak üzere mi yoksa batıl mı üzere olduğunu soralım. Ya da sana şahitlik ederken melekleri göster bize' dediler. Rasûlullah (s.a.s) de: '*Şayet ben bu söylediklerinizden birini yaparsam beni tasdik edecek misiniz?*' diye sordu. Onlar da şöyle cevap verdiler: 'Evet, Allah'a yemin olsun ki eğer sen yaparsan topluca sana tabi oluruz.' Müslümanlar, Rasûlullah'dan (s.a.s) onların iman etmesi için onlara mucize indirmesini istediler. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.s) kalkıp Allah'a Safa'yı altına çevirmesi için dua etti. Daha sonra Cebrail (a.s) gelip O'na: '***İstedliğini seç. Dilersen (Safa) altın olsun. Ancak iman etmezlerse onlara azap ederim. Dilersen de onları tövbe edene kadar bırakayım***' deyince Allah Rasûlü (s.a.s): '*Onları, tövbe edecek olanın tövbe etmesi için bırak*' dedi." (3/177).

Beğavî'nin *Meâlimu't-Tenzîl*'de naklettiği bu rivâyetleri, tamamını içermemekle birlikte Nesâî,⁷²³ Ahmed b. Hanbel,⁷²⁴ Abd b. Humeyd,⁷²⁵ Bezzâr,⁷²⁶ Taberânî⁷²⁷ ve Hâkim en-Nîsâbûrî⁷²⁸ eserlerinde zikretmişlerdir.

Tahrîcini yaptığımız bu rivâyetlerin tamamı ele alındığı zaman müfessirin bunları bir araya getirip naklettiği anlaşılmaktadır.

Hâkim en-Nîsâbûrî *Müstedrek*'te dört yerde naklettiği rivâyetler için "Müslim'in şartlarına göre *sahîhtir*", "İsnadı *sahîhtir*" gibi tabirler kullanmıştır. Zehebî de ona muvafakat etmekle birlikte bazı rivâyetlerin Şeyhayn'ın şartlarını taşıdığını belirtmiştir.⁷²⁹

Heysemî *Mecmeu'z-Zevâid*'de Taberânî'den aktardığı iki rivâyetten birinde yer alan Yahyâ el-Hemânî için "O, *zayıf* biridir", diğer rivâyet içinse "Ricalleri *Sahîh*'in ricalleridir" demiştir. Bezzâr'ın rivâyet ettiğine de bunun aynısı söylemiştir.⁷³⁰

Muhakkik Şuayb Arnavut, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'de zikrettiği iki rivâyetten birinin Müslim'in, bir diğerinin ise Şeyhayn'ın şartlarını taşıdığını belirtmiştir.⁷³¹

⁷²³ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/151-152.

⁷²⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/60, 173.

⁷²⁵ Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, 232.

⁷²⁶ Bezzâr, *el-Müsned*, 11/252-254

⁷²⁷ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 12/12, 152.

⁷²⁸ Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 1/53-54, 2/314, 362, 4/240.

⁷²⁹ Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 1/53-54, 2/314, 362, 4/240.

⁷³⁰ Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, 4/54, 7/140-141, 10/321.

Rivâyetlerin isnadları hakkında verilen bu bilgiler ışığında *Meâlimu't-Tenzîl*'de nakledilen rivâyetlerin *sahîh* olduğunu söyleyebiliriz.

1.17. (İsrâ, 17/61, 62, 63, 64, 65) İle İlgili Hadisler

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ قَالَ أَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا ﴿٦١﴾ قَالَ أَرَأَيْتَكَ هَذَا الَّذِي كَرَّمْتَ عَلَيَّ لَنْ أُوْحَرَّتْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لِأَحْسَنَ دُرِّيَّةً إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٢﴾ قَالَ أَذْهَبَ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَاءُ مَوْفُورًا ﴿٦٣﴾ وَاسْتَغْفِرُ مَنْ اسْتَطَعْتُ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبَ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجْلِكَ وَشَارِكُهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ وَعِذَّهُمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا ﴿٦٤﴾ إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ وَكَفَى بِرَبِّكَ وَكِيلًا ﴿٦٥﴾

“Hani biz meleklere ‘Âdem’e secde edin’ demiştik de İblis hariç hepsi secde etmişti ve İblis, ‘Çamurdan yarattığın birine secde mi edeceğim?’ demişti (61). (Yine devam edip) ‘Benden üstün kıldığın kimseye bir bakar mısın? Yemin olsun ki şayet sen bana kıyamet gününe kadar mühlet verirsen çok azı müstesna onun zürriyetini hâkimiyetim altına alacağım’ demişti (62). Allah Teâlâ şöyle buyurdu: ‘(Defol, çık) git! Artık onun neslinden kim sana tabi olursa muhakkak ki cehennem, tam bir ceza olarak, hepinizin cezasıdır (63). Onlardan kime gücün yetiyorsa sesinle yerinden kaydır. Atlılarını, piyadelerini onların üzerine sür. Mallarına ve çocuklarına ortak ol ve onlara vaadler ver’. Şeytan onlara ancak sahte ümitler verir (64). Şu bir gerçek ki senin kullarımın üzerine hiçbir saltanatın yoktur. Kefil olarak Rabbin yeter (65).”

1.17.1. Hadis

وَرُوي فِي بَعْضِ الْأَخْبَارِ: إِنَّ فِيكُمْ مُعَرِّبِينَ قِيلَ: وَمَا الْمُعَرِّبُونَ؟ قَالَ: الَّذِينَ يُشَارِكُ فِيهِمُ الْجِنَّ.

Haberlerin birinde rivâyet edildiğine göre (Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurdu): “*Aranızda muğarribler var.*” (O’na): “Muğarribler kimdir?” diye soruldu. O da “*İçinizden cinlerin ortak olduğu kimselerdir*” diye cevap verdi.

Beğavî bu rivâyeti her iki hadis kitabında da Hz. Aişe’den şu şekilde nakletmiştir:

⁷³¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 4/60, 173.

“Rasûlullah (s.a.s) bana: “İçinizde muğarribler görüldü mü?” buyurdu. Ben de “Muğarrib nedir?” diye sorunca “Kendilerine cinlerin ortak olduğu kimselerdir” diye cevap verdi.” *Mesâbîh*’te zikredilen bu rivâyet *hısânlar* arasında yer almıştır.⁷³²

Ebû Dâvûd da *Sünen*’de Hz. Aişe kanalıyla rivâyet etmiştir.⁷³³

Muhammed Kamil Karabelli ve Şuayb Arnavut, Ebû Dâvûd’un naklettiği rivâyetin senedi için “İbn Cüreyc’in *tedlîs* yapması, babası Abdulaziz b. Cüreyc’in *zayıf* bir râvî olması ve Ümmü Hamîd’in halinin bilinmemesi sebebiyle isnadı *zayıftır*” demişlerdir.⁷³⁴

Bu açıklamayı göz önüne alarak rivâyetin *zayıf* olduğunu söylemek mümkündür.

1.18. (İsrâ, 17/70) İle İlgili Hadisler

﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا﴾

“Andolsun ki biz, Âdemoğullarını şerefli yaptık. Onları karada ve denizde (taşıtlarla) taşıdık ve onları güzel olan şeylerle rızıklandırdık. Onları, yaratmış olduklarımızın birçoğundan pek üstün kıldık (70).”

1.18.1. Hadis

وَفِي الْحَدِيثِ عَنْ جَابِرٍ يَرْفَعُهُ قَالَ: "لَمَّا خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ وَذُرِّيَّتَهُ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ: يَا رَبُّ خَلَقْتَهُمْ يَأْكُلُونَ وَيَشْرَبُونَ وَيَنْكِحُونَ فَاجْعَلْ لَهُمُ الدُّنْيَا وَلَنَا الْآخِرَةَ فَقَالَ تَعَالَى: لَا أَجْعَلُ مِنْ خَلْقَتِهِ بِيَدِي وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي كَمَنْ قُلْتُ لَهُ: كُنْ فَكَانَ."

Câbir (b. Abdullah)’ın Rasûlullah’a (s.a.s) nispet ettiği hadis şu şekildedir: “Allah, Âdem’i ve onun neslini yarattığı zaman melekler şöyle dedi: ‘Ey Rabbimiz! Sen onları yarattın, onlar yiyorlar, içiyorlar ve evleniyorlar. Dünyayı onlara ver, ahireti de bize ver.’ Bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurdu: ‘Hayır, kendi elimle yaratıp ruhumdan üflediğim kimseyle, ‘Ol’ dediğimden hemen olanı bir tutmam.’”

Müellif *Mesâbîh*’te *hısânlar* içerisinde yer verdiği bu rivâyeti Şerhu’s-Sünne’ye almamıştır.⁷³⁵

⁷³² Beğavî, Şerhu’s-Sünne, 12/166; a.mlf., Mesâbîhu’s-Sünne, 3/250.

⁷³³ Ebû Dâvûd, “35 Edeb”, 115, (No. 5107).

⁷³⁴ Ebû Dâvûd, es-Sünen, 7/432.

⁷³⁵ Beğavî, Mesâbîhu’s-Sünne, 4/31.

Taberânî Abdullah b. Amr'dan,⁷³⁶ Beyhakî Câbir'den,⁷³⁷ İbn Asâkir Câbir ve Enes b. Mâlik'ten,⁷³⁸ Mukâtil b. Süleyman ise Abdullah b. Amr b. el-Âs'tan⁷³⁹ isnadlarıyla birlikte bu rivâyeti kitaplarında nakletmişlerdir.

Taberânî *el-Mu'cemu'l-Evsat*'ta zikrettiği rivâyet için “Bu hadisi Safvân b. Selim'den Talha b. Zeyd ve Ebû Gassân Muhammed b. Mutarrif'ten başka kimse rivâyet etmemiştir. Muhammed b. Mâhân, Talha b. Zeyd'de *teferrüd* etmiştir. Ebû Gassân'da ise Haccâc el-A'ver *teferrüd* etmiştir” demiştir.⁷⁴⁰

Heysemî, Talha b. Zeyd'in *kezzâb* olduğunu belirtmiştir.⁷⁴¹

Şuabu'l-Îmân'da yer alan rivâyetin senedi için muhakkik Abdulali Abdulhamid Hâmid “İsnadında hali bilinmeyen kimseler var” kaydını düşmüştür.⁷⁴²

Yapılan bu değerlendimelere istinaden rivâyetin şiddetli *zayıf* olduğunu söyleyebiliriz.

1.19. (İsrâ, 17/73, 74, 75) İle İlgili Hadisler

وَأَن كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أُوتِيتَ إِلَيْكَ لَيَفْتَرِي عَلَيْنَا غَيْرُهُ وَإِذَا لَا تَخَذُوكَ خَلِيلًا ﴿٧٣﴾ وَلَوْلَا أَن تَبْتَئَكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكَنُ

إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا ﴿٧٤﴾ إِذَا لَا ذُنُوبَكَ ضَعُفَ الْحَيَاةِ وَضَعُفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا ﴿٧٥﴾

“Neredeyse onlar, sana vahyettiğimizin dışında bir şeyi bize karşı yalan isnat etmen için, seni saptıracaklardı. (Şayet bunu gerçekleştirebilselerdi) seni dost edineceklerdi (73). Eğer biz seni(nin ayaklarını dinde) sabit kılmasaydık sen onlara biraz yanaşacaktın (74). (İşte) o zaman hiç şüphe yok ki hayatın da ölümün de azabını sana kat kat tattırırdık. Sonra sen bize karşı hiçbir yardımcı da bulamazdın (75).”

1.19.1. Hadis

قَالَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَلِمُ الْحَجَرَ الْأَسْوَدَ فَمَنْعَتْهُ قُرَيْشٌ وَقَالُوا: [لَا تَلِمُ] حَتَّى تَلِمَ

بِأَلْهَتِنَا وَتَمَسَّهَا فَحَدَّثَتْ نَفْسَهُ: مَا عَلَيَّ أَنْ أَفْعَلَ ذَلِكَ وَاللَّهُ تَعَالَى يَعْلَمُ أَنِّي لَهَا كَارَةٌ بَعْدَ أَنْ يَدْعُونِي حَتَّى أَسْتَلِمَ الْحَجَرَ الْأَسْوَدَ.

⁷³⁶ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 6/196; a.mlf., *Müsnedu'Şâmiyyîn*, 1/298-299.

⁷³⁷ Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, 1/307-308.

⁷³⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 34/110,

⁷³⁹ Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîr*, 4/794.

⁷⁴⁰ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 6/196.

⁷⁴¹ Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, 1/255.

⁷⁴² Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, 1/307-308.

Saîd b. Cübeyr şöyle dedi: “Hz. Peygamber (s.a.s) Hacer-i Esved’i selamlardı/elleriyle dokunurdu. Kureyşliler O’nu bundan men etti ve şöyle dediler: ‘Bizim ilahlarımıza dokunmadıkça onu ziyaret edemezsin.’ Hz. Peygamber (s.a.s) de içinden şöyle geçirdi: ‘Bu istediklerini yaparsam bana bir sorumluluk olmaz (sanırım). Çünkü Allah Teâlâ benim onların ilahlarından nefret ettiğimi biliyor. Sonra beni bırakırlar ben de Hacer-i Esved’i selamlarım.” (5/111).

Beğavî’nin kendi hadis kitaplarına almadığı bu rivâyeti muteber hadis kaynaklarında da tespit edemedik.

Müfessirlerden Sa’lebî,⁷⁴³ Mâverdî,⁷⁴⁴ Vâhidî⁷⁴⁵ senedsiz olarak eserlerinde zikretmişlerdir.

Suyûtî (öl. 911/1505), benzer bir rivâyeti İbn Abbas’tan aktararak bu rivâyetin ilgili ayetin sebebi nüzûlü olmasının daha doğru olduğunu söylemiştir. O senedi için *ceyyid* demiş, isnadın *şâhidî* olarak da Saîd b. Cübeyr’den nakledilen bir rivâyeti aktarmıştır.⁷⁴⁶

Suyûtî’nin naklettiği rivâyeti de tespit edemedik.

Muteber hadis kaynaklarında tespit edemediğimiz bu rivâyeti *mevzu*’ rivâyetleri bir araya getirmeyi amaçlayan eserlerde de bulamadık. Bazı ilk dönem tefsirlerinde isnadsız olarak yer alan bu rivâyetin aslının olmadığını söyleyebiliriz.

1.19.2. Hadis

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: قَدِيمٌ وَفَدُ تَقِيْفٌ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا: نُبَايَعُكَ عَلَى أَنْ تُعْطِيََنَا ثَلَاثَ خِصَالٍ قَالَ: وَمَا هُنَّ؟ قَالُوا: أَنْ لَا نَنْحِي -أَيَّ فِي الصَّلَاةِ- وَلَا نَكْسِرَ أَصْنَامَنَا بِأَيْدِينَا وَأَنْ تُمَتِّعَنَا بِالثَّلَاثِ سَنَةٍ مِنْ غَيْرِ أَنْ نُعْبِدَهَا. فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا خَيْرَ فِي دِينٍ لَا رُكُوعَ فِيهِ وَلَا سُجُودَ وَأَمَّا أَنْ تَكْسِرُوا أَصْنَامَكُمْ بِأَيْدِيكُمْ فَذَلِكَ لَكُمْ وَأَمَّا الطَّاعِيَةُ -يَعْنِي الثَّلَاثَ وَالْعُرَى- فَإِنِّي غَيْرُ مُمَتِّعِكُمْ بِهَا" فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا نَحِبُّ أَنْ تَسْمَعَ الْعَرَبُ أَنَّكَ أَعْطَيْتَنَا مَا لَمْ تُعْطِ غَيْرَنَا فَإِنْ خَشِيتَ أَنْ تَقُولَ الْعَرَبُ أَعْطَيْتَهُمْ مَا لَمْ تُعْطِنَا فَقُلْ: اللَّهُ أَمَرَنِي بِذَلِكَ؟ فَسَكَتَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَطَمَعَ الْقَوْمُ فِي سَكُوتِهِ أَنْ يُعْطِيَهُمْ ذَلِكَ.

⁷⁴³ Sa’lebî, *el-Keşf ve l-Beyân*, 6/117.

⁷⁴⁴ Mâverdî, *en-Nükhet ve l-Ayn*, 3/259.

⁷⁴⁵ Vâhidî, *Esbâbu’n-Nüzûl*, 297.

⁷⁴⁶ Suyûtî, *Lübâbu’n-Nükûl fî Esbâbi’n-Nüzûl*, (Beyrut: Müessesetu’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, 1422/2002), 165.

İbn Abbas şöyle dedi: “Sakîf’ten bir heyet Rasûlullah’a (s.a.s) gelerek: ‘Senin şu üç hususu bize vermen karşılığında biz sana tabi oluruz.’ O (s.a.s) da: ‘*Nedir onlar?*’ diye sordu. Onlar da ‘Namaz(daki rûkû)dan uzak olmayı, putlarımızı kendi ellerimizle kırmamayı ve ona ibadet etmeden bir yıl daha Lât’tan istifade etmeyi istiyoruz’ dediler. Bu istekleri üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: ‘*İçerisinde rûkû ve secde bulunmayan bir dinde hiçbir hayır yoktur. Putlarınızı ellerinizle kırıp kırmamak ise size kalmış bir iş. Ancak Tâğiye’ye (yani Lât ve Uzzâ) gelince ondan istifade etmenize müsaade etmiyorum.*’ Onlar da ‘Ey Allah’ın Rasûlü (s.a.s)! Biz, bizden başka kimseye vermediğini Araplar’ın duymasını istiyoruz. Şayet sen Araplar’ın ‘Bize vermediğin hakkı onlara verdin’ demelerinden korkuyorsan ‘Böyle yapmamı Allah bana emretti’ deyiverirsin’ dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.s) sükût etti. Onlar da O’nun bu sükûtu sebebiyle isteklerini kabul edeceğini ümit ettiler.” (5/111).

Beğavî’nin kendi hadis kitaplarına almadığı bu rivâyeti muteber hadis kaynaklarında da tespit edemedik.

Müfessirlerden Sa’lebî,⁷⁴⁷ Semerkandî,⁷⁴⁸ Vâhidî⁷⁴⁹ senedsiz olarak zikretmişlerdir.

İbn Hacer *el-Kâfi’ş-Şâf* isimli eserinde Sa’lebî’nin İbn Abbas’tan senedsiz olarak rivâyet ettiğini belirterek “aslını bulamadım” demiştir.⁷⁵⁰

Hadis hafızı İbn Hacer’in bu sözüne binaen bu rivâyetin aslının olmadığını söylemek mümkündür.

1.19.3. Hadis

قَالَ قَتَادَةُ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ بَعْدَ ذَلِكَ: "اللَّهُمَّ لَا تَكِلْنِي إِلَى نَفْسِي طَرْفَةَ عَيْنٍ".

Katâde dedi ki: “Hz. Peygamber (s.a.s) bundan sonra şöyle dedi: ‘*Allah’ım, beni bir göz kırpması kadar bile nefsim ile baş başa bırakma.*’” (5/112).

Bir önceki rivâyet ile bağlantılı olan bu rivâyeti Beğavî her iki hadis kitabına da almamıştır.

⁷⁴⁷ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, 6/118.

⁷⁴⁸ Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, 2/278.

⁷⁴⁹ Vâhidî, *Esbâbu’n-Nüzûl*, 297.

⁷⁵⁰ İbn Hacer, *el-Kâfi’ş-Şâfî Tahrîci Ehâdisi’l-Keşşâf*, 100.

Kütüb-i Tis'a'da da tespit edemediğimiz bu rivâyeti;

Müfessirlerden Taberî,⁷⁵¹ Sa'lebî,⁷⁵² Mâverdî,⁷⁵³ Sem'ânî⁷⁵⁴ Katâde'den *mürsel* olarak aktarmışlardır.

Ayrıca bir önceki rivâyetten bağımsız olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s) yapmış olduğu bazı dua cümleleri arasında yer almıştır.⁷⁵⁵

İbn Hacer *el-Kâfi's-Şâf* isimli eserinde Sa'lebî'nin Katâde'den *mürsel* olarak aktardığını belirterek "Bu rivâyeti bulamadım" demiştir.⁷⁵⁶

1.20. (İsrâ, 17/76, 77) İle İlgili Hadisler

وَأِنْ كَادُوا لَيَسْتَفْرِزُونَكَ مِنَ الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَإِذَا لَا يَلْبِثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٧٦﴾ سَنَّةٌ مِنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ

رُسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴿٧٧﴾

“Onlar, neredeyse seni yurdundan çıkarmak için seni rahatsız/tedirgin edeceklerdi. O takdirde senin arkandan onlar da fazla kalamazlardı (76). Bu, senden önce göndermiş olduğumuz elçilerimiz hakkındaki bir kanundur. Sen bizim yaşamızda hiçbir değişiklik bulamazsın (77).”

1.20.1. Hadis

قَالَ الْكَلْبِيُّ: لَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ كَرِهَ الْيَهُودُ مَقَامَهُ بِالْمَدِينَةِ حَسَدًا مِنْهُمْ فَأَتَوْهُ وَقَالُوا: يَا أَبَا الْقَاسِمِ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هَذِهِ بَارِضِ الْأَنْبِيَاءِ فَإِنَّ أَرْضَ الْأَنْبِيَاءِ الشَّامُ [وَهِيَ الْأَرْضُ الْمُقَدَّسَةُ وَكَانَ بِهَا إِبْرَاهِيمُ وَالْأَنْبِيَاءُ عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ فَإِنْ كُنْتَ نَبِيًّا مِثْلَهُمْ فَأَتِ الشَّامَ] وَإِنَّمَا يَمْنَعُكَ مِنَ الْخُرُوجِ إِلَيْهَا مَخَافَتُكَ الرَّومَ وَإِنَّ اللَّهَ سَيَمْنَعُكَ مِنَ الرَّومِ إِنْ كُنْتَ رَسُولَهُ فَعَسَكَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى ثَلَاثَةِ أَمْيَالٍ مِنَ الْمَدِينَةِ فِي رَوَايَةٍ: إِلَى ذِي الْخُلَيْفَةِ حَتَّى يَجْتَمِعَ إِلَيْهِ أَصْحَابُهُ وَيَخْرُجَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ هَذِهِ الْآيَةَ وَالْأَرْضُ هَاهُنَا هِيَ الْمَدِينَةُ.

Kelbî şöyle dedi: “Allah Rasûlü (s.a.s) Medine’ye geldiği zaman Yahudiler içlerindeki haset sebebiyle O’nun orada kalması hoşlarına gitmedi. O’na gelip şöyle

⁷⁵¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/16.

⁷⁵² Sa'lebî, *el-Kesf ve'l-Beyân*, 6/118.

⁷⁵³ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 3/260.

⁷⁵⁴ Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 3/266.

⁷⁵⁵ Ebû Dâvûd, “35 Edeb”, 109, (No. 5090); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/74-75; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 2/200; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 15/82-83; Bezzâr, *el-Müsned*, 13/49; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 9/211-212, 241; İbn Hibbân, *es-Sahih*, 3/250; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 4/43; *el-Mu'cemu's-Sağîr*, 1/270-271; Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 1/545.

⁷⁵⁶ İbn Hacer, *el-Kâfi's-Şâf*, 100-101.

dediler: ‘Ya Ebâ Kâsım! Yemin olsun ki sen buraların enbiyalar toprağı olmadığını biliyorsun. Enbiyalar diyarı, Şam’dır. (Orası mukaddes topraktır. İbrahim ve diğer peygamberler oradaydı. Şayet sen de onlar gibi peygamber isen Şam’a git). Senin oraya gitmene mani olan şey Rumlar’a karşı olan korkundur. Şayet sen Allah’ın peygamberi isen O seni Rumlar’dan koruyacaktır.’ Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) Medine’ye üç mil uzaklıkta bir askeri kamp kurdu. Bir rivâyette ise ashabıyla beraber toplanıp çıkmak için Zülhuleyfe’ye kurdu. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu ayeti indirdi. Buradaki yerden kasıt Medine’dir.” (5/112-113).

Müellifin her iki hadis kitabının yanı sıra muteber hadis kaynaklarında da bu rivâyeti tespit edemedik.

Müfessirlerden Sa’lebî ve Semerkandî senedsiz olarak tefsirlerinde zikretmişlerdir.⁷⁵⁷

İbn Hacer, Süheylî’nin *er-Ravdu’l-Unûf* isimli eserinde “Abdumecid ← Behrâm b. Şehr b. Havşeb ← Abdurrahman b. Ğanem” tarikiyle bu rivâyeti aktardığını belirtmiş ve “aslını bulamadım” demiştir.⁷⁵⁸

1.21. (İsrâ, 17/78, 79) İle İlgili Hadisler

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِلدُّلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا ﴿٧٨﴾ وَمِنَ اللَّيْلِ فَسُجِّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا ﴿٧٩﴾

“Güneşin zevalinden (tam tepeden batıya kaydığı andan) gecenin kararmasına kadar (belli zamanlarda) namaz kıl. Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir (78). Gecenin bir bölümünde de sana has bir nafil olmak üzere teheccüd namazını kıl. Umulur ki Rabbin seni Makâm-ı Mahmûd’a eriştirir (79).”

1.21.1. Hadis

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ أَحْمَدَ الْمَلِيجِيُّ أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ النَّعِمِيُّ أَنَّ أَبَا مُحَمَّدٍ بَنِي يُونُسَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَنبَأَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ وَأَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ:

⁷⁵⁷ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, 6/118; Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, 2/279.

⁷⁵⁸ İbn Hacer, *el-Kâfi’ş-Şâf*, 101.

سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "تَفْضُلُ صَلَاةِ الْجَمِيعِ عَلَى صَلَاةِ أَحَدِكُمْ وَحْدَهُ بِخَمْسٍ وَعِشْرِينَ جُزْءًا وَتَجْتَمِعُ مَلَائِكَةُ اللَّيْلِ وَمَلَائِكَةُ النَّهَارِ فِي صَلَاةِ الْفَجْرِ" ثُمَّ يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ: اقْرَأُوا إِنَّ شَيْئَكُمْ: {إِنَّ فُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا}

Abdulvâhid b. Ahmed el-Melîhî ← Ahmed b. Abdullah en-Nuaymî ← Muhammed b. Yusuf (el-Ferebrî) ← Muhammed b. İsmail ← Ebu'l-Yemân ← Şuayb ← Zührî.

Saîd b. el-Müseyyeb ve Ebû Seleme b. Abdurrahman, Ebû Hureyre'nin Rasûlullah'ı (s.a.s) şöyle buyururken işittiğini rivâyet etmişlerdir: “*Topluca/cemaatle namaz, sizden birinizin tek başına kılmış olduğu namazdan yirmi beş derece daha faziletlidir. Gece melekleri ile gündüz melekleri sabah namazında toplanırlar.*” Sonra Ebû Hureyre şöyle dedi: “İsterseniz ‘**Çünkü sabah namazı şahitlidir**’ ayetini okuyun.” (5/114).

Müellif, her iki hadis kitabında da bu rivâyete yer vermemiştir.

Tefsirde yer aldığı gibi rivâyetin tamamını Buhârî,⁷⁵⁹ Müslim,⁷⁶⁰ Nesâî,⁷⁶¹ Ahmed b. Hanbel,⁷⁶² Aburrezzak es-San’ânî,⁷⁶³ Humeydî,⁷⁶⁴ Bezzâr,⁷⁶⁵ Ebû Avâne⁷⁶⁶ ve Taberânî⁷⁶⁷ eserlerine almışlardır.

Buhârî ve Müslim’in ittifak ettikleri bu rivâyetin *sahîh* olduğu kanaati bizde hâsıl olmuştur.

1.21.2. Hadis

وَرَوَى عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "ثَلَاثٌ هُنَّ عَلَى فَرِيضَةٍ وَهِنَّ سُنَّةٌ لَكُمْ الْوُتْرُ [وَالسَّوَالُكُ] وَقِيَامُ اللَّيْلِ".

Hiz. Aişe (r.a)’dan rivâyet edildiğine göre Hiz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “*Şu üç şey benim için farz, sizin için ise sünnettir. Bunlar; Vitir namazı, dişleri misvaklamak ve gece namazıdır.*” (5/115).

⁷⁵⁹ Buhârî, “10 Ezân”, 31, (No. 648); “65 Tefsîr, (17 İsrâ)”, 10, (No. 4717).

⁷⁶⁰ Müslim, “5 Mesâcid”, 246.

⁷⁶¹ Nesâî, “5 Salât”, 21, (No. 486); a.mlf., *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 1/258, 10/410-411.

⁷⁶² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/109, 13/53.

⁷⁶³ Abdurrezzâk es-San’ânî, *el-Musannef*, 1/522.

⁷⁶⁴ Humeydî, *el-Müsned*, 2/300.

⁷⁶⁵ Bezzâr, *el-Müsned*, 14/185,

⁷⁶⁶ Ebû Avâne, *el-Müsned*, 1/315.

⁷⁶⁷ Taberânî, *Müsnedu's-Şâmiyyîn*, 3/22, 4/172.

Müellifin kendi hadis kitaplarında zikretmediği bu rivâyeti en yakın lafızlarla Taberânî *el-Mu'cemu'l-Evsat*'ta⁷⁶⁸ nakletmiştir.

Ayrıca “Benim için farz sizin için nafîledir. Bunlar; Kurban kesmek, vitir namazını kılmak ve sabah namazından önce iki rekat namazdır”, “*duhâ* namazıdır” gibi farklılıklarla Ahmed b. Hanbel,⁷⁶⁹ Abdurrezzâk es-San'ânî,⁷⁷⁰ Dârekutnî,⁷⁷¹ Hâkim en-Nîsâbûrî⁷⁷² ve Beyhakî⁷⁷³ kitaplarına almışlardır.

Abdurrezzâk es-San'ânî bu rivâyeti İkrime kanalıyla *mürsel* olarak nakletmiştir. Bu tarikle *zayıf*tır.

Hâkim en-Nîsâbûrî naklettiği rivâyetin sıhhati hakkında sükût etmiştir. Zehebî de “*garîb, münker*” demiştir.⁷⁷⁴

Heysemî, Taberânî'nin naklettiği rivâyette yer alan Musa b. Abdurrahman es-San'ânî hakkında *kezzâb* demiştir. Ebû Cebân el-Kelbî'nin *müdelles*⁷⁷⁵ olduğunu belirtmiştir.⁷⁷⁶

Yapılan değerlendirmeler neticesinde rivâyetin şiddetli *zayıf* olduğu kanaati bizde hâsıl olmuştur.

1.21.3. Hadis

أَخْبَرَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الصَّمَدِ الْجَوْزْجَانِيُّ أَخْبَرَنَا أَبُو الْقَاسِمِ عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ الْخَزَاعِيُّ أَخْبَرَنَا أَبُو سَعِيدٍ الْهَيْثَمِيُّ
بْنُ كُلَيْبٍ حَدَّثَنَا أَبُو عِيْسَى التِّرْمِذِيُّ حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ وَبِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ قَالَا حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ زِيَادِ بْنِ عِلَاقَةَ عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ
قَالَ: قَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى انْتَفَخَتْ قَدَمَاهُ فَقِيلَ لَهُ: أَتَتَكَلَّفُ هَذَا وَقَدْ غُفِرَ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ؟ قَالَ:
"أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا".

⁷⁶⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 3/315.

⁷⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/485.

⁷⁷⁰ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 3/5.

⁷⁷¹ Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/237.

⁷⁷² Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 1/300-301.

⁷⁷³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 2/468.

⁷⁷⁴ Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 1/300.

⁷⁷⁵ Müdelles; Hadiste bulunan bir kusuru veya ekseriya hoş görülmeleyen bir özelliği gizleyerek onun bulunmadığını zannettirecek şekilde rivâyet eden râvî. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 195. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 251-252; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 251-252; Erul, “Tedlîs”, 40/262-264.

⁷⁷⁶ Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, 8/473-474.

Ebû Muhammed Abdullah b. Abdussamed el-Cûzecânî ← Ebu'l-Kâsım Ali b. Ahmed el-Huzâî' ← Ebû Saîd el-Heysem b. Küleyb ← Ebû İsa et-Tirmizî ← Kuteybe ve Bişr b. Muâz ← Ebû Avâne ← Ziyâd b. Alâka.

Muğîre b. Şu'be şöyle dedi: "Nebî (s.a.s) ayakları şişinceye dek namaz kıldı. O'na: 'Senin gelecek ve geçmiş günahların bağışlanmış olduğu halde neden kendini buna zorluyorsun?' diye sorulunca '(Hakkıyla) şükreden bir kul olmayayım mı?' diye cevap verdi." (5/115).

Beğavî, her iki hadis kitabına da bu rivâyeti almış ve *Mesâbih*'te aktardığı rivâyeti *sıhâh* başlığı altında nakletmiştir.⁷⁷⁷

Kütüb-i Tis'a müelliflerinden Buhârî,⁷⁷⁸ Müslim,⁷⁷⁹ Tirmizî,⁷⁸⁰ Nesâî,⁷⁸¹ İbn Mâce⁷⁸² ve Ahmed b. Hanbel'in⁷⁸³ yanı sıra Abdurrezzâk es-San'ânî,⁷⁸⁴ Humeydî,⁷⁸⁵ İbn Ebî Şeybe,⁷⁸⁶ Bezzâr,⁷⁸⁷ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî,⁷⁸⁸ İbn Huzeyme,⁷⁸⁹ İbn Hibbân⁷⁹⁰ ve Taberânî⁷⁹¹ de kitaplarında zikretmişlerdir.

Senedde yer alan Ebû Avâne Hz. Aişe'den farklı bir rivâyet nakletmiştir. Rivâyetin metni şu şekildedir: "Bir adam Rasûlullah'a (s.a.s) soru sormak için gelmişti. Ben de o esnada kapının arkasında idim. Adam şöyle dedi: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Bazı zamanlar ben cünüpkken namaz vakti giriyor. Bu haldeyken de oruç tutayım mı?' Allah Rasûlü (s.a.s) de 'Ben de cünüpkken namaz vakti giriyor ama oruç tutmaya devam ediyorum' diye cevap verdi. Adam: 'Ya Rasûlallah! Sen bizim gibi değilsin ki. Allah Teâlâ senin gelmiş geçmiş tüm günahlarını bağışlamıştır' dedi.

⁷⁷⁷ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 4/44-45; a.mlf., *Mesâbihu's-Sünne*, 1/431.

⁷⁷⁸ Buhârî, "19 Teheccüd", 6, (No. 1130); "65 Tefsîr, (48 Feth)", 2, (No. 4836, 4837); "81 Rikâk", 20, (No. 6471).

⁷⁷⁹ Müslim, "50 Sıfâtü'l-Münâfikîn", 79, 80, 81.

⁷⁸⁰ Tirmizî, "2 Salât", 304, (No. 412).

⁷⁸¹ Nesâî, "20 Kıyâmu'l-Leyl", 17, (No. 1644).

⁷⁸² İbn Mâce, "5 İkâmetü's-Salât", 200, (No. 1419, 1920).

⁷⁸³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/138, 174, 176, 41/341.

⁷⁸⁴ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 3/50.

⁷⁸⁵ Humeydî, *el-Müsned*, 2/23.

⁷⁸⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/438, 19/80-81.

⁷⁸⁷ Bezzâr, *el-Müsned*, 13/484, 14/331.

⁷⁸⁸ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *el-Müsned*, 5/280.

⁷⁸⁹ İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 2/201.

⁷⁹⁰ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 2/9.

⁷⁹¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 20/419-420, 22/132; a.mlf., *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 2/336, 3/350, 4/138, 6/41, 7/174; *el-Mu'cemu's-Sağîr*, 1/128-129, 205.

Bunun üzerine Nebî (s.a.s): ‘Allah’a yemin ederim ki ben Allah’tan en çok korkanınız ve ondan ne ile korktuğunu en iyi bileniniz olmayı umuyorum.’⁷⁹²

Müttefekun aleyh olan olan rivâyetin birçok farklı tarikle de varid olması sebebiyle *sahih* olduğunu söylemek mümkündür.

1.21.4. Hadis

أَخْبَرَنَا أَبُو الْحَسَنِ مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدٍ السَّرْحَسِيُّ أَخْبَرَنَا زَاهِرُ بْنُ أَحْمَدَ أَخْبَرَنَا أَبُو إِسْحَاقَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَبْدِ الصَّمَدِ الْهَاشِمِيُّ أَخْبَرَنَا أَبُو مُصْعَبٍ عَنْ مَالِكٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ بْنِ مَخْرَمَةَ أَنَّهُ أَخْبَرَهُ عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ أَنَّهُ قَالَ: "لَأَرْمُقَنَّ صَلَاةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اللَّيْلَةَ فَتَوَسَّدْتُ عَتَبَتَهُ أَوْ فُسْطَاطَهُ فَقَامَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ طَوِيلَتَيْنِ ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ دُونَ اللَّتَيْنِ قَبْلَهُمَا [ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ دُونَ اللَّتَيْنِ قَبْلَهُمَا ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ دُونَ اللَّتَيْنِ قَبْلَهُمَا] ثُمَّ أَوْتَرَ فَذَلِكَ ثَلَاثُ عَشْرَةَ رَكْعَةً.

Ebu'l-Hasen Muhammed b. Muhammed es-Serahsî ← Zâhir b. Ahmed ← Ebû İshâk İbrahim b. Abdussamed el-Hâsimî ← Ebû Mus'ab ← Mâlik ← Abdullah b. Ebî Bükra ← Babasından.

Abdullah b. Kays b. Mahrame, Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'nin şöyle dediğini haber vermiştir: “Geceleyin Rasûlullah’ın (s.a.s) namaz kılışını dikkatlice izledim. Onun eşiğine ya da otağına başımı yaslamıştım. Derken kalktı ve kısa iki rekat namaz kıldı. Sonra iki rekat uzunca kıldı. Sonra diğerleri gibi (ne kısa ne uzun) olmayan iki rekat daha kıldı. Sonra yine diğerlerinden ayrı iki rekat kıldı. Sonra yine önceki iki rekattan ayrı iki rekat daha kıldı. Daha sonra vitir kıldı ve bu şekilde on üç rekat oldu.” (5/116).

Beğavî her iki hadis kitabında da nakletmiştir. *Mesâbîhu's-Sünne*'deki rivâyeti *sîhâh*lar arasında zikretmiştir.⁷⁹³

Rivâyeti Müslim,⁷⁹⁴ Ebû Dâvûd,⁷⁹⁵ Nesâî,⁷⁹⁶ İbn Mâce,⁷⁹⁷ Ahmed b. Hanbel,⁷⁹⁸ Mâlik b. Enes (öl. 179/795),⁷⁹⁹ Abdurrezzâk es-San'ânî,⁸⁰⁰ Abd b. Humeyd,⁸⁰¹

⁷⁹² Ebû Avâne, *el-Müsned*, 2/201, 211.

⁷⁹³ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 4/19; a.mlf., *Mesâbîhu's-Sünne*, 1/423-424.

⁷⁹⁴ Müslim, “6 Salâtu'l-Müsâfirîn”, 195.

⁷⁹⁵ Ebû Dâvûd, “2 Salât”, 314, (No. 1366).

⁷⁹⁶ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 2/131.

⁷⁹⁷ İbn Mâce, “5 İkâmet's-Salât”, 181, (No. 1362).

⁷⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/13.

Bezzâr,⁸⁰² Ebû Avâne,⁸⁰³ İbn Hibbân⁸⁰⁴ ve Taberânî⁸⁰⁵ gibi muhaddisler eserlerine almışlardır.

Müslim ve İbn Hibbân'ın *Sahîh*'lerinde naklettiği için bu iki muhaddisin sıhhat şartlarını taşımaktadır.

Şerhu's-Sünne'de yer alan rivâyet için Beğavî *sahîh* hükmünü vermiştir.⁸⁰⁶

Ebû Dâvûd ve İbn Mâce'nin *Sünen*'i ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ini tahkik eden Şuayb Arnavut bu eserlerde zikredilen rivâyetler için *sahîh* demiştir.⁸⁰⁷

Yukarıda belirttiğimiz sıhhat değerlendirmelerine binaen rivâyetin *sahîh* olduğunu söyleyebiliriz.

1.21.5. Hadis

أَخْبَرَنَا أَبُو الْحَسَنِ مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدٍ السَّرْحَسِيُّ أَخْبَرَنَا زَاهِرُ بْنُ أَحْمَدَ أَخْبَرَنَا أَبُو إِسْحَاقَ الْهَاشِمِيُّ أَخْبَرَنَا أَبُو مُصْعَبٍ عَنْ مَالِكٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّهُ أَخْبَرَهُ أَنَّهُ سَأَلَ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: كَيْفَ كَانَتْ صَلَاةُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رَمَضَانَ؟ قَالَ: فَقَالَتْ مَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَزِيدُ فِي رَمَضَانَ وَلَا فِي غَيْرِهِ عَلَى إِحْدَى عَشْرَةِ رَكْعَةً يُصَلِّي أَرْبَعًا فَلَا تَسْأَلُ عَنْ حُسْنِهِنَّ وَطَوْلِهِنَّ ثُمَّ يُصَلِّي أَرْبَعًا فَلَا تَسْأَلُ عَنْ حُسْنِهِنَّ وَطَوْلِهِنَّ ثُمَّ يُصَلِّي ثَلَاثًا. قَالَتْ عَائِشَةُ فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَتَنَامُ قَبْلَ أَنْ تُوتِرَ؟ فَقَالَ: "يَا عَائِشَةُ إِنَّ عَيْنِي تَنَامَانٍ وَلَا يَنَامُ قَلْبِي".

Ebu'l-Hasen Muhammed b. Muhammed es-Serahsî ← Zâhir b. Ahmed ← Ebû İshâk el-Hâşimî ← Ebû Mus'ab ← Mâlik ← Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî.

Ebû Seleme b. Abdurrahman'ın haber verdiğine göre kendisi Hz. Aişe (r.a)'ya: "Allah Rasûlü'nün (s.a.s) Ramazan'daki namazı nasıldı?" diye sormuş ve onun da şöyle dediğini aktarmıştır: "Rasûlullah'ın (s.a.s) Ramazan'daki namazı sadece on bir rekâtı, başka da arttırmazdı. Dört rekât namaz kılardı, onun güzelliğini ve uzunluğunu hiç sorma. Sonra dört rekât daha kılardı, güzelliğini ve uzunluğunu hiç sorma. Daha sonra da üç rekât kılardı. Ben O'na: 'Ya Rasûlallah (s.a.s), vitir namazı

⁷⁹⁹ Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, "7 Salâtu'l-Leyl", 12.

⁸⁰⁰ Abdurrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, 3/38-39.

⁸⁰¹ Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, 1/116.

⁸⁰² Bezzâr, *el-Müsned*, 9/238.

⁸⁰³ Ebû Avâne, *el-Müsned*, 2/53.

⁸⁰⁴ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 6/342-343.

⁸⁰⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 5/249.

⁸⁰⁶ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 4/19.

⁸⁰⁷ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, 7/518; İbn Mâce, *es-Sünen*, 2/381; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/13.

kılmadan önce uyuyor musun?’ diye sordum. O da: ‘*Ey Aîşe, benim gözlerim uyur ancak kalbim uyumaz*’ diye cevap verdi.”⁸⁰⁸ (5/116).

Müfessir bu rivâyeti yalnızca *Şerhu’s-Sünne*’de zikretmiştir.⁸⁰⁹

Buhârî,⁸¹⁰ Müslim,⁸¹¹ Ebû Dâvûd,⁸¹² Tirmizî,⁸¹³ Nesâî,⁸¹⁴ Ahmed b. Hanbel,⁸¹⁵ Mâlik b. Enes⁸¹⁶ gibi *Kütüb-i Tis’a* müelliflerinin yanı sıra Abdurrezzâk es-San’ânî,⁸¹⁷ İshâk b. Râhûye (öl. 238/853),⁸¹⁸ İbn Huzeyme,⁸¹⁹ Ebû Avâne⁸²⁰ ve İbn Hibbân⁸²¹ da bu rivâyeti eserlerine almışlardır.

Şeyhayn’ın sıhhat şartlarına uyan bu rivâyetin başka bir araştırmaya gerek kalmadan *sahîh* olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

1.21.6. Hadis

أَخْبَرَنَا الْإِمَامُ أَبُو عَلِيٍّ الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْقَاضِي أَخْبَرَنَا أَبُو نَعِيمٍ عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ الْحَسَنِ الْإِسْفَرَايِينِي أَخْبَرَنَا أَبُو عَوَانَةَ يَعْقُوبُ بْنُ إِسْحَاقَ أَخْبَرَنَا يُونُسُ بْنُ هَارُونَ بْنِ عَبْدِ الْأَعْلَى أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ أَخْبَرَنِي يُونُسُ وَابْنُ أَبِي ذَنْبٍ وَعُمَرُ بْنُ الْحَارِثِ أَنَّ ابْنَ شَهَابٍ أَخْبَرَهُمْ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يُصَلِّي فِيمَا بَيْنَ أَنْ يَفْرَغَ مِنْ صَلَاةِ الْعِشَاءِ إِلَى الْفَجْرِ إِحْدَى عَشْرَةَ رَكْعَةً يُسَلِّمُ مِنْ كُلِّ رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ يُوتِرُ بِوَاحِدَةٍ فَيَسْجُدُ السَّجْدَةَ قَدَرُ مَا يَقْرَأُ أَحَدُكُمْ خَمْسِينَ آيَةً قَبْلَ أَنْ يَرْفَعَ رَأْسَهُ فَإِذَا سَكَتَ الْمُؤَدِّنُ مِنْ أَذَانِ الْفَجْرِ وَتَبَيَّنَ لَهُ الْفَجْرُ قَامَ فَرَكَعَ رَكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ ثُمَّ اضْطَجَعَ عَلَى شِقِّهِ الْأَيْمَنِ حَتَّى يَأْتِيَهُ الْمُؤَدِّنُ لِلْإِقَامَةِ فَيُخْرِجُ" وَبَعْضُهُمْ يَرِيدُ عَلَى بَعْضٍ.

⁸⁰⁸ Terâvih namazıyla alakalı geniş bilgi için bk. Cemil Cahit Mollaibrahimoğlu, “Terâvih Namazıyla İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi”, *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi [Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]* 7/1 (2019), 325-375; Osman Şahin, “Ramazan Gecelerini İhyâ Etmek için Kılınan Terâvih Namazı”, *Diyanet İlmî Dergi* 51/2 (Nisan-Mayıs-Haziran 2015), 87-124.

⁸⁰⁹ Beğavî, *Şerhu’s-Sünne*, 4/4-5.

⁸¹⁰ Buhârî, “19 Teheccüd”, 16, (No. 1147); “31 Fazlu Men Kâme Ramazan”, 1, (No. 2013); “61 Menâkıb”, 24, (No. 3569).

⁸¹¹ Müslim, “6 Salâtu’l-Müsâfirîn”, 125.

⁸¹² Ebû Dâvûd, “2 Salât”, 314, (No. 1341).

⁸¹³ Tirmizî, “2 Salât”, 325, (No. 439).

⁸¹⁴ Nesâî, “20 Kıyâmu’l-Leyl”, 36, (No. 1697).

⁸¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 40/83, 503, 41/253-254.

⁸¹⁶ Mâlik b. Enes, “7 Salâtu’l-Leyl”, 9.

⁸¹⁷ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 3/38.

⁸¹⁸ Ebû Yakub İshak b. İbrahim b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Abdulgafur b. Abdulhak el-Belûşî (Medine: Mektebetu’l-İmân, 1412/1991), 2/555.

⁸¹⁹ İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 1730, 2/192.

⁸²⁰ Ebû Avâne, *el-Müsned*, 2/59, 252.

⁸²¹ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 6/186.

İmam Ebû Ali el-Hüseyin b. Muhammed el-Kâdî ← Ebû Na'im Abdulmelik b. el-Hasan el-İsfirâyinî ← Ebû Avâne Yakub b. İshâk ← Yunus b. Harun b. Abdula'lâ ← İbn Vehb ← Yunus ve İbn Ebî Zi'b ve Ömer b. el-Hâris ← İbn Şihâb Urve b. ez-Zübeyr.

H. Aişe şöyle dedi: “Rasûlullah (s.a.s) yatsı namazı ile sabah namazı arasında on bir rekat (namaz) kıları. Her iki rekatta selam verirdi. Sonra bir rekatlık vitir kıları. Secde edip de başını secdeden kaldırına kadar ki geçen süre, birinizin elli ayet okuduğu süre kadardı. Müezzin sabah ezanını bitirdikten sonra ve fecrin doğduğunu anlayınca kalkıp kısa iki rekat namaz kıları. Daha sonra müezzin kamet için gelene kadar sağ yanına uzanırdı. Kamet getirince de çıkardı.” (5/116-117).

Beğavî'nin her iki hadis kitabında da naklettiği bu rivâyete *Mesâbih*'te *sıhâh* başlığı altında yer vermiştir.⁸²²

En yakın lafızlarla; Nesâî,⁸²³ Ahmed b. Hanbel,⁸²⁴ Buhârî,⁸²⁵ Ebû Dâvûd,⁸²⁶ Müslim,⁸²⁷ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî,⁸²⁸ İbn Hibbân⁸²⁹ ve Dârekutnî⁸³⁰ eserlerinde zikretmişlerdir.

Ayrıca müellif rivâyetin her bir bölümünü müstakil bir rivâyet olarak da hadis kitaplarına almıştır.⁸³¹

Buhârî,⁸³² Müslim,⁸³³ Ebû Dâvûd,⁸³⁴ Tirmizî,⁸³⁵ Nesâî,⁸³⁶ İbn Mâce,⁸³⁷ Ahmed b. Hanbel,⁸³⁸ Mâlik b. Enes,⁸³⁹ Abdurrezzâk es-San'ânî,⁸⁴⁰ İshâk b. Râhûye,⁸⁴¹ Abd

⁸²² Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 4/6-7; a.mlf., *Mesâbihu's-Sünne*, 1/421.

⁸²³ Nesâî, “7 Ezan”, 41, (No. 685).

⁸²⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 41/8, 83, 125, 42/42, 43/10-11, 211.

⁸²⁵ Buhârî, “14 Vitr”, 1, (No. 994); “19 Teheccüd”, 3, (No. 1123); “80 Daavât”, 5, (No. 6310).

⁸²⁶ Ebû Dâvûd, “2 Salât”, 314, (No. 1336).

⁸²⁷ Müslim, “6 Salâtü'l-Müsâfirîn”, 122.

⁸²⁸ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *el-Müsne'd*, 8/220.

⁸²⁹ İbn Hibbân, *es-Sahih*, 6/187, 345-347.

⁸³⁰ Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/286.

⁸³¹ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 3/458, 4/5; a.mlf., *Mesâbihu's-Sünne*, 1/422.

⁸³² Buhârî, “10 Ezan”, 15, (No. 626); “19 Teheccüd”, 23, (No. 1160).

⁸³³ Müslim, “6 Salâtü'l-Müsâfirîn”, 121.

⁸³⁴ Ebû Dâvûd, “2 Salât”, 314, (No. 1335).

⁸³⁵ Tirmizî, “2 Salât”, 325, (No. 440).

⁸³⁶ Nesâî, “60 Kıyâmu'l-Leyl”, 36, 44, 58, (No. 1696, 1726, 1762).

⁸³⁷ İbn Mâce, “5 İkâmet's-Salât”, 126, (No. 1198).

⁸³⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 11/189, 40/62, 80, 263, 41/101-102, 42/211-212, 312, 43/250.

⁸³⁹ Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, “7 Salâtü'l-Leyl”, 8.

⁸⁴⁰ Abdurrezzâk b. Hemâm, *el-Musannef*, 3/35, 43, 55.

⁸⁴¹ İshak b. Râhûye, *el-Müsne'd*, 2/128, 301.

b. Humeyd,⁸⁴² Bezzâr,⁸⁴³ Ebû Avâne,⁸⁴⁴ Taberânî⁸⁴⁵ ve Dârekutnî de bu rivâyeti iki müstakil rivâyet olarak nakletmişlerdir.

Birçok tarikle varid olan ve Şeyhayn'ın ittifak ettiği bu rivâyetin *sahîh* olduğunu söyleyebiliriz.

1.21.7. Hadis

أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الصَّالِحِيُّ أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرِ أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْحِيرِيُّ أَخْبَرَنَا حَاجِبُ بْنُ أَحْمَدَ الطُّوسِيُّ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مُنِيبٍ أَخْبَرَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ أَخْبَرَنَا حَمِيدُ الطَّوِيلُ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: مَا كُنَّا نَشَاءُ أَنْ نَرَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي اللَّيْلِ مُصَلِّيًا إِلَّا رَأَيْنَاهُ وَلَا نَشَاءُ أَنْ نَرَاهُ نَائِمًا إِلَّا رَأَيْنَاهُ وَقَالَ: كَانَ يَصُومُ مِنَ الشَّهْرِ حَتَّى نَقُولَ لَا يُفْطِرُ مِنْهُ شَيْئًا وَيُفْطِرُ حَتَّى نَقُولَ لَا يَصُومُ مِنْهُ شَيْئًا.

Ahmed b. Abdullah es-Sâlihî ← Ebû Bekir Ahmed b. el-Hasan el-Hîrî ← Hâcib b. Ahmed et-Tûsî ← Abdurrahman b. Munîb ← Yezîd b. Harun ← Hamid et-Tavîl.

Enes b. Mâlik (r.a): “Biz, gecenin hiç ummadığımız bir vaktinde Rasûlullah'ı (s.a.s) namaz kılarken görürdük. Hiç tahmin etmediğimiz bir vaktinde de uyurken görürdük” dedi ve devam etti: “Galiba orucu hiç bırakmayacak deyinceye kadar oruç tutardı. Galiba artık tutmayacak deyinceye kadar da oruç tutmazdı.” (5/117).

Müellif her iki hadis kitabına da aldığı bu rivâyet *Mesâbih*'te sıhâhlar içerisinde yer almıştır.⁸⁴⁶

Beğavî'nin *Meâlimu't-Tenzîl*'de naklettiği rivâyetin tam metnini en yakın lafız ve mana ile Buhârî,⁸⁴⁷ Tirmizî,⁸⁴⁸ Ahmed b. Hanbel,⁸⁴⁹ İbn Huzeyme⁸⁵⁰ ve İbn Hibbân⁸⁵¹ eserlerine almışlardır.

Tahrîcini yaptığımız bir önceki rivâyet gibi bu rivâyeti de ayrı ayrı iki rivâyet şeklinde Buhârî,⁸⁵² Müslim,⁸⁵³ Ebû Dâvûd,⁸⁵⁴ Nesâî,⁸⁵⁵ Ahmed b. Hanbel,⁸⁵⁶ Mâlik b.

⁸⁴² Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, 1/428.

⁸⁴³ Bezzâr, *el-Müsned*, 6/109.

⁸⁴⁴ Ebû Avâne, *el-Müsned*, 2/19-20-21, 51.

⁸⁴⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 13/38-39, 19/397; a.mlf., *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 8/330.

⁸⁴⁶ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 4/47; a.mlf., *Mesâbihu's-Sünne*, 1/435.

⁸⁴⁷ Buhârî, “19 Teheccüd”, 11, (No. 1141); “30 Savm”, 53, (No. 1972).

⁸⁴⁸ Tirmizî, “6 Savm”, 57, (No. 769).

⁸⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/70, 21/131, 301,

⁸⁵⁰ İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 3/305-306.

⁸⁵¹ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 6/349-350.

Enes,⁸⁵⁷ İbn Ebî Şeybe,⁸⁵⁸ Abd b. Humeyd,⁸⁵⁹ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî⁸⁶⁰ ve İbn Hibbân gibi birçok muhaddis eserinde nakletmiştir.

Buhârî ve Müslim'in sıhhat şartlarını taşıyan bu rivâyet *sahih* tir diyebiliriz.

1.21.8. Hadis

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ أَحْمَدَ الْمَلِيجِيُّ أَخْبَرَنَا أَبُو مَنْصُورٍ مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ سَمْعَانَ أَخْبَرَنَا أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ الرَّيَّانِيُّ حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ زَنْجُوَيْهِ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ الْمُقَرِّي أَخْبَرَنَا حَيَّاهُ عَنْ كَعْبٍ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "إِذَا سَمِعْتُمُ الْمُؤَذِّنَ فَقُولُوا مِثْلَ مَا يَقُولُ: ثُمَّ صَلُّوا عَلَيَّ فَإِنَّهُ مَنْ صَلَّى عَلَيَّ صَلَاةً صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ بِهَا عَشْرًا ثُمَّ سَلُوا اللَّهَ لِي الْوَسِيلَةَ فَإِنَّهَا مَنْزِلَةٌ فِي الْجَنَّةِ لَا يَنْبَغِي أَنْ تَكُونَ إِلَّا لِعَبْدٍ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ وَأَرْجُو أَنْ أَكُونَ أَنَا هُوَ فَمَنْ سَأَلَ لِي الْوَسِيلَةَ حَلَّتْ عَلَيْهِ الشَّفَاعَةُ".

Abdolvâhid b. Ahmed el-Melîhî ← Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Sem'ân ← Ebû Cafer Muhammed b. Ahmed b. Abdulcebbar er-Reyyânî ← Humeyd b. Zencûyeh ← Abdullah b. Yezîd el-Mukrî ← Hayât ← Ka'b ← Alkame ← Abdurrahman b. Cübeyr.

Abdullah b. Amr b. el-Âs Rasûlullah'ın (s.a.s) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: “Müezzini (ezan okurken) duyduğunuz zaman onun söylediklerinin aynısını sizler de söyleyin. Sonra da bana salât getirin. Çünkü her kim bana bir salât ederse Allah ona on misli salât eder. Sonrasında da Allah Teâlâ'dan benim için vesileyi isteyin. O, cennette, Allah'ın kullarından sadece biri için olan bir menzile/makamdır. O kişinin ben olmasını umut ediyorum. Her kim benim için (Allah'tan) vesileyi isterse o kişiye şefa'at hak olur.”⁸⁶¹ (5/117).

⁸⁵² Buhârî, “30 Savm”, 52, (No. 1969).

⁸⁵³ Müslim, “13 Sıyam”, 175.

⁸⁵⁴ Ebû Dâvûd, “8 Sıyam”, 59, (2434).

⁸⁵⁵ Nesâî, “20 Kıyâmu'l-Leyl”, 13, (No. 1627).

⁸⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 41/276, 42/109-110, 43/175,

⁸⁵⁷ Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, “18 Sıyam”, 56.

⁸⁵⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 6/331.

⁸⁵⁹ Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, 1/410.

⁸⁶⁰ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *el-Müsned*, 6/457.

⁸⁶¹ Rivâyetin sened ve metin değerlendirmesi hakkında geniş malumat için bk. Hüseyin Vuruşkan, “Ezan Duâsı Hadisinin Senet ve Metin Değerlendirmesi”, *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 2 (2019), 181-216.

Müellifin her iki hadis kitabına da alıp, *Mesâbih*'te *sıhâh*lar arasında zikrettiği bu rivâyeti;⁸⁶²

Müslim,⁸⁶³ Ebû Dâvûd,⁸⁶⁴ Tirmizî,⁸⁶⁵ Nesâî,⁸⁶⁶ Ahmed b. Hanbel,⁸⁶⁷ İbn Ebî Şeybe,⁸⁶⁸ İshâk b. Râhûye,⁸⁶⁹ Abd b. Humeyd,⁸⁷⁰ Bezzâr,⁸⁷¹ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî,⁸⁷² İbn Huzeyme,⁸⁷³ Ebû Avâne,⁸⁷⁴ İbn Hibbân⁸⁷⁵ ve Taberânî⁸⁷⁶ eserlerinde nakletmişlerdir.

Aslı kaynaklarda yerlerini belirttiğimiz bu rivâyetlerin bir kısmında “*Her kim benim için (Allah’tan) vesileyi isterse o kişiye şefa’at hak olur*” kısmı yer almamaktadır.

Dârimî’de ise sadece “*Müezzini (ezan okurken) duyduğunuz zaman onun söylediklerinin aynısını sizler de söyleyin*” ibaresi yer almaktadır.⁸⁷⁷

Müslim, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân’ın *Sahîh*’lerinde zikredilen rivâyetler bu muhaddislerin şartlarına göre *sahîh*tir.

Tirmizî *hasen sahîh* hükmünü vermiştir.⁸⁷⁸

Beğavî *Şerhu’s-Sünne*’deki rivâyet için *sahîh* demiştir. Ayrıca *Mesâbihu’s-Sünne*’deki rivâyeti *sıhâh*lar arasında zikretmiştir.⁸⁷⁹

Muhakkik Şuayb Arnavut, Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Hanbel’in *Meâlimu’t-Tenzîl*’de yer aldığı şekliyle naklettikleri rivâyetler için isnadı *sahîh* demiştir.⁸⁸⁰

⁸⁶² Beğavî, *Şerhu’s-Sünne*, 2/284-285; a.mlf., *Mesâbihu’s-Sünne*, 1/271-272, 4/41.

⁸⁶³ Müslim, “4 Salât”, 11.

⁸⁶⁴ Ebû Dâvûd, “2 Salât”, 36, (No. 523).

⁸⁶⁵ Tirmizî, “50 Menâkıb”, 1, (No. 3612, 3614).

⁸⁶⁶ Nesâî, “7 Ezan”, 37, (No. 678).

⁸⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/128, 13/40, 14/379.

⁸⁶⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 15/301-302, 505.

⁸⁶⁹ İshak b. Râhûye, *el-Müsned*, 1/315-360.

⁸⁷⁰ Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, 1/139, 230.

⁸⁷¹ Bezzâr, *el-Müsned*, 6/423.

⁸⁷² Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *el-Müsned*, 11/298.

⁸⁷³ İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 1/218-219.

⁸⁷⁴ Ebû Avâne, *el-Müsned*, 1/280-281.

⁸⁷⁵ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 4/588-590.

⁸⁷⁶ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, 9/133; a.mlf., *Müsnedu’s-Şâmiyyîn*, 1/153.

⁸⁷⁷ Dârimî, “2 Salât”, 10, (No. 1237).

⁸⁷⁸ Tirmizî, *es-Sünen*, 5/587.

⁸⁷⁹ Beğavî, *Şerhu’s-Sünne*, 2/284-285; a.mlf., *Mesâbihu’s-Sünne*, 1/271-272.

⁸⁸⁰ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, 1/394; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/128.

Rivâyetin Kütüb-i Tisa'da içerisinde yer alması ve hakkındaki değerlendirmelerin olumsuz olmaması sebebiyle *sahîh* olduğu kanaati bizde hâsıl olmuştur.

1.21.9. Hadis

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ الْمَلِيجِيُّ أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ التَّيْمِيُّ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبَّاسٍ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "مَنْ قَالَ حِينَ يَسْمَعُ النِّدَاءَ اللَّهُمَّ رَبِّ هَذِهِ الدَّعْوَةُ التَّامَّةُ وَالصَّلَاةُ الْقَائِمَةُ آتِ مُحَمَّدًا الْوَسِيلَةَ وَالْفَضِيلَةَ وَابْعَثْهُ مَقَامًا مَحْمُودًا الَّذِي وَعَدْتُهُ حَلَّتْ لَهُ شَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ".

Abdolvâhid el-Melîhî ← Ahmed b. Abdullah en-Nuaymî ← Muhammed b. Yusuf (el-Ferebrî) ← Muhammed b. İsmail ← Ali b. Abbas ← Saîd b. Ebî Hamza ← Muhammed b. el-Münkedir.

Câbir b. Abdullah Rasûlullah'ın (s.a.s) şöyle buyurduğunu aktarmıştır: “*Her kim nidayı/ezanı duyduğu zaman ‘Ey bu eksiksiz davetin ve ikame edilen namazın Rabbi! Muhammed’e (s.a.s) vesileyi ve fazileti ver. O’nu Makam-ı Mahmûd’a ilet’ derse kıyamet gününde şefaati ona hak olur.*” (5/117).

Ezan duası olarak bilinen bu rivâyeti müellif her iki hadis eserinde de nakletmiştir. *Mesâbîhu’s-Sünne*’de *sıhâh* başlığı altına almıştır.⁸⁸¹

Rivâyeti aynı lafızlarla Buhârî,⁸⁸² Ebû Dâvûd,⁸⁸³ Tirmizî,⁸⁸⁴ Nesâî,⁸⁸⁵ İbn Mâce,⁸⁸⁶ Ahmed b. Hanbel,⁸⁸⁷ İbn Huzeyme⁸⁸⁸ ve İbn Hibbân⁸⁸⁹ da rivâyet etmiştir.

Ayrıca “صل على محمد” (*Muhammed’e salât et*), “وارض عنه رضا” (*ondan razı ol*), “لا أعط” (*Allah Teâlâ onun duasına icabet eder*), “استجاب الله له دعوته” (*ona kıyma*), “تسخط بعده” (*derecelerini arttır*), “وارفع له الدرجات” (*Efendimiz Muhammed’e ver*), “سيدنا محمدا حقت له”

⁸⁸¹ Beğavî, *Şerhu’s-Sünne*, 2/283-284; a.mlf., *Mesâbîhu’s-Sünne*, 1/272.

⁸⁸² Buhârî, “10 Ezan”, 8, (No. 614); “65 Tefsîr (17 İsrâ)”, 11, (No. 4719).

⁸⁸³ Ebû Dâvûd, “2 Salât”, 38, (No. 529).

⁸⁸⁴ Tirmizî, “2 Salât”, 157, (No. 211).

⁸⁸⁵ Nesâî, “7 Ezan”, 38, (No. 680).

⁸⁸⁶ İbn Mâce, “3 Ezan”, 4, (No. 722).

⁸⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 23/120.

⁸⁸⁸ İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 1/220.

⁸⁸⁹ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 4/586.

”الشفاة“ (şefaata ona hak olur), ”أَدْخَلَهُ اللَّهُ فِي شَفَاعَةِ مُحَمَّدٍ“ (Allah Teâlâ onu Muhammed’in şefaatine dâhil eder) vb. gibi birkaç lafız farklılığıyla;

Ahmed b. Hanbel,⁸⁹⁰ Abdurrezzâk es-San’ânî⁸⁹¹ ve İbn Ebî Şeybe⁸⁹² eserlerine almışlardır.

Buhârî, İbn Hibbân ve İbn Huzeyme’nin *Sahih*’lerinde yer alması hasebiyle onların sıhhat şartlarını taşımaktadır.

Tirmizî, *Sünen*’de yer verdiği rivâyete *hasen garîb* hükmünü vermiştir.⁸⁹³

Beğavî, *Şerhu’s-Sünne*’deki rivâyete *sahih* demiş, *Mesâbihu’s-Sünne*’de naklettiği rivâyeti de *sihâhl* arasında zikretmiştir.⁸⁹⁴

Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel’de yer alan rivâyetlere Şuayb Arnavut “İsnadı *sahih*” demiştir.⁸⁹⁵

Yukarıda aktardığımız bu sıhhat değerlendirmelerine binaen rivâyetin *sahih* olduğunu söylemek mümkündür.

1.21.10. Hadis

أَخْبَرَنَا أَبُو حَامِدٍ أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الصَّالِحِيُّ أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرِ أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْحِيرِيُّ أَخْبَرَنَا حَاجِبُ بْنُ أَحْمَدَ الطُّوسِيُّ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ مُنِيبٍ أَخْبَرَنَا يَعْلى عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّ لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةً مُسْتَجَابَةً وَإِنِّي اخْتَبَأْتُ دَعْوَتِي شَفَاعَةً لِأُمَّتِي وَهِيَ نَائِلَةٌ مِنْكُمْ -إِنْ شَاءَ اللَّهُ- مَنْ مَاتَ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا".

Ebû Hâmid Ahmed b. Abdullah es-Sâlihî ← Ebû Bekir Ahmed b. el-Hasan el-Hîrî ← Hâcib b. Ahmed et-Tûsî ← Abdurrahim b. Munîb ← Ya’lâ ← el-A’meş ← Ebû Sâlih.

Ebû Hureyre (r.a), Rasûlullah’ın (s.a.s) şöyle buyurduğunu rivâyet etti: “Her peygamberin karşılık bulmuş bir duası vardır. Ben duamı ümmetime şefaata olarak

⁸⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/461.

⁸⁹¹ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 1/496.

⁸⁹² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/383, 15/365-366.

⁸⁹³ Tirmizî, *es-Sünen*, 1/413-414.

⁸⁹⁴ Beğavî, *Şerhu’s-Sünne*, 2/284-285; a.mlf., *Mesâbihu’s-Sünne*, 1/271-272.

⁸⁹⁵ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, 1/397; İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/463-464; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 23/120.

sakladım. O, Allah'ın izniyle, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadan ölen kimseye ulaşacaktır.”⁸⁹⁶ (5/118).

Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*'de naklettiği metni aynı ibarelerle her iki hadis kitabına da almıştır. Ancak *Şerhu's-Sünne*'de “O, Allah'ın izniyle, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadan ölen kimseye ulaşacaktır” cümlesi yer almamaktadır. *Mesâbîh*'te yer alan rivâyet *sıhâhlardandır*.⁸⁹⁷

Tefsirde yer aldığı şekli ile Müslim,⁸⁹⁸ Tirmizî,⁸⁹⁹ İbn Mâce,⁹⁰⁰ Ahmed b. Hanbel⁹⁰¹ ve Ebû Avâne⁹⁰² eserlerinde nakletmişlerdir.

Şerhu's-Sünne'de nakledilen rivâyeti aynı metin ile Buhârî,⁹⁰³ Müslim,⁹⁰⁴ Dârimî,⁹⁰⁵ Ahmed b. Hanbel,⁹⁰⁶ Mâlik b. Enes,⁹⁰⁷ Hemmâm b. Münebbih,⁹⁰⁸ Ma'mer b. Râşid,⁹⁰⁹ İshâk b. Râhûye,⁹¹⁰ Bezzâr,⁹¹¹ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî,⁹¹² Ebû Avâne,⁹¹³ İbn Hibbân⁹¹⁴ ve Taberânî⁹¹⁵ kitaplarına almışlardır. Bu eserlerde yer alan bazı rivâyetler lafız farklılığı arz etmektedir.

Şeyhayn'ın ittifak ettiği ve birçok tarikle de varid olan bu rivâyetin *sahîh* olduğu kanaati bizde hâsıl olmuştur.

⁸⁹⁶ Şefaât ile ilgili bazı akademik çalışmalar için bk. Mehmet Kenan Şahin, *Kur'ân ve Sünnet'te Şefaât*, (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998); Akif Akay, *İslam İnancında Şefaât*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012); M. Fatih Kesler, “Kur'ân-ı Kerim ve Hadislerde Şefaât İnancı”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 7/13 (2004), 119-153; Azat Toktonaliev, “Ayet ve Hadisler Bağlamında Şefaât Kavramı”, *AKADEMİK: Akademik İslâm Araştırmaları Dergisi* 7 (2019), 161-182.

⁸⁹⁷ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 5/5-6-7; a.mlf., *Mesâbîhu's-Sünne*, 2/136.

⁸⁹⁸ Müslim, “1 İmân”, 338.

⁸⁹⁹ Tirmizî, “49 Daavât”, 131, (No. 3602).

⁹⁰⁰ İbn Mâce, “37 Zühûd”, 37, (No. 4307).

⁹⁰¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/309-310.

⁹⁰² Ebû Avâne, *el-Müsned*, 1/86.

⁹⁰³ Buhârî, “80 Daavât”, 1, (No. 6304, 6305); “97 Tevhîd”, 31, (No. 7474).

⁹⁰⁴ Müslim, “1 İmân”, 334, 335, 337, 339, 340, 341, 345.

⁹⁰⁵ Dârimî, “20 Rikâk”, 85, (No. 2847).

⁹⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/140-141, 482, 14/519, 15/73, 174, 341, 16/210, 19/370, 20/406, 21/13, 18, 265, 374-375, 474, 23/330, 410.

⁹⁰⁷ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, “15 Kur'ân”, 26.

⁹⁰⁸ Hemmâm b. Münebbih, *es-Sahîfetu's-Sahîha*, 33.

⁹⁰⁹ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 11/413.

⁹¹⁰ İshak b. Râhûye, *el-Müsned*, 1/233.

⁹¹¹ Bezzâr, *el-Müsned*, 13/123, 428, 14/358.

⁹¹² Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *el-Müsned*, 5/229, 305-306, 340, 372, 413, 6/13.

⁹¹³ Ebû Avâne, *el-Müsned*, 1/86-87.

⁹¹⁴ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 14/76, 373, 374, 388.

⁹¹⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 2/202-203, 3/243; a.mlf., *Müsnedu's-Şâmiyyîn*, 4/175, 289.

1.21.11. Hadis

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ الْمَلِيجِيُّ أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ التَّيْمِيُّ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: وَقَالَ حُجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ حَدَّثَنَا هَمَّامُ بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "يُحْبَسُ الْمُؤْمِنُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يَهْتَمُّوا بِذَلِكَ فَيَقُولُونَ: لَوْ اسْتَشْفَعْنَا إِلَى رَبِّنَا فَيُرِيحَنَا مِنْ مَكَانِنَا فَيَأْتُونَ آدَمَ فَيَقُولُونَ: أَنْتَ آدَمُ أَبُو النَّاسِ خَلَقَكَ اللَّهُ بِيَدِهِ وَأَسْكَنَكَ جَنَّتَهُ وَأَسَجَدَ لَكَ مَلَائِكَتُهُ وَعَلَّمَكَ أَسْمَاءَ كُلِّ شَيْءٍ اشْفَعْ لَنَا عِنْدَ رَبِّكَ حَتَّى يُرِيحَنَا مِنْ مَكَانِنَا هَذَا فَيَقُولُ: لَسْتُ هُنَاكُمْ وَيَذْكُرُ خَطِيئَتَهُ الَّتِي أَصَابَ وَأَكَلَهُ مِنَ الشَّجَرَةِ وَقَدْ نُهِيَ عَنْهَا وَلَكِنْ انْتَوَا نُوحًا أَوَّلَ نَبِيِّ بَعَثَهُ اللَّهُ إِلَى أَهْلِ الْأَرْضِ. فَيَأْتُونَ نُوحًا فَيَقُولُ: لَسْتُ هُنَاكُمْ وَيَذْكُرُ خَطِيئَتَهُ الَّتِي أَصَابَ سُؤَالَهُ رَبَّهُ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَكِنْ انْتَوَا إِبْرَاهِيمَ خَلِيلَ الرَّحْمَنِ قَالَ فَيَأْتُونَ إِبْرَاهِيمَ فَيَقُولُ: إِنِّي لَسْتُ هُنَاكُمْ وَيَذْكُرُ ثَلَاثَ كَذِبَاتٍ كَذَبَهُنَّ وَلَكِنْ انْتَوَا مُوسَى عَبْدًا آتَاهُ اللَّهُ التَّوْرَةَ وَكَلَّمَهُ وَقَرَّبَهُ نَجِيًّا. قَالَ: فَيَأْتُونَ مُوسَى فَيَقُولُ إِنِّي لَسْتُ هُنَاكُمْ وَيَذْكُرُ خَطِيئَتَهُ الَّتِي أَصَابَ بِقَتْلِ النَّفْسِ وَلَكِنْ انْتَوَا عِيسَى عَبْدَ اللَّهِ وَرَسُولَهُ وَرُوحَ اللَّهِ وَكَلِمَتَهُ.

فَيَأْتُونَ عِيسَى فَيَقُولُ: لَسْتُ هُنَاكُمْ وَلَكِنْ انْتَوَا مُحَمَّدًا عَبْدًا غَفَرَ اللَّهُ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَمَا تَأَخَّرَ. قَالَ: فَيَأْتُونِي فَأَسْتَأْذِنُ عَلَى رَبِّي فِي دَارِهِ فَيُؤْذَنُ لِي عَلَيْهِ فَإِذَا رَأَيْتُهُ وَقَعْتُ سَاجِدًا فَيَدْعُنِي مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَدْعُنِي ثُمَّ يَقُولُ: ارْفَعْ رَأْسَكَ يَا مُحَمَّدُ وَقُلْ تَسْمَعُ وَاشْفَعْ تُشْفَعُ وَسَلْ تُعْطَى قَالَ: فَأَرْفَعُ رَأْسِي فَأُثْنِي عَلَى رَبِّي بِسَنَاءٍ وَتَحْمِيدٍ يُعَلِّمُنِيهِ ثُمَّ أَشْفَعُ فَيَحْدُ لِي حَدًّا فَأُخْرِجُ فَأُخْرِجُهُم فَأُدْخِلُهُم الْجَنَّةَ.

قَالَ قَتَادَةُ: وَسَمِعْتُهُ أَيْضًا يَقُولُ: فَأُخْرِجُ فَأُخْرِجُهُم مِنَ النَّارِ وَأُدْخِلُهُم الْجَنَّةَ، ثُمَّ أَعُودُ فَأَسْتَأْذِنُ عَلَى رَبِّي فِي دَارِهِ فَيُؤْذَنُ لِي عَلَيْهِ فَإِذَا رَأَيْتُهُ وَقَعْتُ سَاجِدًا فَيَدْعُنِي مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَدْعُنِي ثُمَّ يَقُولُ: ارْفَعْ رَأْسَكَ يَا مُحَمَّدُ وَقُلْ تَسْمَعُ وَاشْفَعْ تُشْفَعُ وَسَلْ تُعْطَى قَالَ: فَأَرْفَعُ رَأْسِي فَأُثْنِي عَلَى رَبِّي بِسَنَاءٍ وَتَحْمِيدٍ يُعَلِّمُنِيهِ ثُمَّ أَشْفَعُ فَيَحْدُ لِي حَدًّا فَأُخْرِجُ فَأُدْخِلُهُم الْجَنَّةَ [ثُمَّ أَعُودُ الثَّالِثَةَ فَأَسْتَأْذِنُ عَلَى رَبِّي فِي دَارِهِ فَيُؤْذَنُ لِي عَلَيْهِ فَإِذَا رَأَيْتُهُ وَقَعْتُ سَاجِدًا فَيَدْعُنِي مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَدْعُنِي ثُمَّ يَقُولُ ارْفَعْ رَأْسَكَ يَا مُحَمَّدُ وَقُلْ تَسْمَعُ وَاشْفَعْ تُشْفَعُ وَسَلْ تُعْطَى قَالَ: فَأَرْفَعُ رَأْسِي فَأُثْنِي عَلَى رَبِّي بِسَنَاءٍ وَتَحْمِيدٍ يُعَلِّمُنِيهِ ثُمَّ أَشْفَعُ فَيَحْدُ لِي حَدًّا فَأُخْرِجُ فَأُدْخِلُهُم الْجَنَّةَ".

قَالَ قَتَادَةُ: وَقَدْ سَمِعْتُهُ أَيْضًا يَقُولُ: "فَأُخْرِجُ فَأُخْرِجُهُم مِنَ النَّارِ وَأُدْخِلُهُم الْجَنَّةَ حَتَّى مَا يَبْقَى فِي النَّارِ إِلَّا مَنْ حَبَسَهُ الْقُرْآنُ" -أَيَّ وَجَبَ عَلَيْهِ الْخُلُودُ- قَالَ: ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ: {عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا} [قَالَ: "وَهَذَا الْمَقَامُ الْمَحْمُودُ] الَّذِي وَعَدَهُ نَبِيُّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ".

Abdolvâhid el-Melîhî ← Ahmed b. Abdullah en-Nuaymî ← Muhammed b. Yusuf (el-Ferebrî) ← Muhammed b. İsmail ← Haccâc b. Minhâl ← Hemmâm b. Yahyâ ← Katâde.

Enes (b. Mâlik) Hz. Peygamber'in (s.a.s) şöyle dediğini rivâyet etmiştir: *"Müminler kıyamet gününde bir yerde tutulurlar ve içinde bulundukları hale üzürlürler. Bu sebeple şöyle derler: 'Rabbimiz ile aramızda birini şefaâtçi yapsak da bu yerimizden kurtulup rahatlasak.' Sonra Âdem'e gidip 'Sen Âdem'sin! İnsanların babasisin. Allah seni eliyle yarattı. Seni cennete yerleştirdi. Meleklerini sana secde ettirdi. Sana her şeyin ismini öğretti. Bizim için Rabbinden şefaât dile ki bizi bu içinde bulunduğumuz halden kurtarsın da rahat edelim' derler. Âdem de: 'Ben size şefaât edecek konumda değilim' der ve yaptığı hatayı, kendisine yasaklanmış olan ağaçtan (meyve) yemesini hatırlatarak devam eder: 'Ben size şefaâtçi olamam, ama siz Allah'ın yeryüzündekilere gönderdiği ilk peygamber Nûh'a gidin.'*

Nûh'a giderler. O da yapmış olduğu hatayı, Rabbinden bilgisizce nasıl bir istekte bulunduğunu hatırlatarak şöyle devam eder: 'Ben size şefaât edecek konumda değilim. Siz İbrahim'e, Halîlurrahmân'a gidin.'

İbrahim'e giderler. O da onlara, yapmış olduğu hatayı, söylemiş olduğu üç yalanı hatırlatarak: 'Ben size şefaât edecek konumda değilim. Siz, Allah'ın kendisine Tevrat'ı verdiği, konuştuğu ve kendine yaklaştırdığı sırdaş ettiği Musa'ya gidin' der.

Musa'ya giderler. Musa da onlara, yapmış olduğu hatayı, bir cana kıydığını hatırlatarak: 'Ben size şefaât edecek konumda değilim. Siz, Allah'ın kulu ve rasûlü, Allah'ın ruhu ve kelimesi olan İsa'ya gidin' der.

İsa'ya giderler. O da onlara şöyle der: 'Ben size şefaât edecek konumda değilim. Allah'ın, gelecek ve geçmiş tüm günahlarını bağışladığı bir kul olan Muhammed'e gidin.'

*İnsanlar da bana gelirler. Ben, Rabbim'in evine girmek için izin isterim. Bana girmem için izin verilir. Rabbim'i gördüğüm anda secdeye varırım. Allah'ın istediği kadar secdede kalırım. Sonra **'Ey Muhammed, kaldır başını. Söyle duyulsun. Şefaât et ve şefaâtin kabul edilsin. İste verilsin'** buyurur. Ben de başımı secdeden kaldırır, Rabbim'in bana öğrettiği şekilde O'nu övgü ve hamdle yüceltirim. Sonra da şefaât ederim. Bir sınır bana belirir. Ben de oradan çıkıp o insanları cennete sokarım."*

Katâde şöyle dedi: “Enes b. Mâlik’i şöyle derken de işittim: ‘Oradan çıkarım, sonra da insanları cehennemden çıkarıp cennete koyarım. Sonra geri dönüp Rabbim’in evine girebilmek için izin isterim. Oraya girmem için bana izin verilir. Rabbimi gördüğüm zaman secdeye giderim. Allah’ın kalmamı istediği kadar secdede kalırım. Sonra **‘Ey Muhammed, kaldır başını. Söyle duyulsun, şefaet et şefaatin kabul edilsin, iste verilsin’** buyurur. Ben de başımı secdeden kaldırır, Rabbim’in bana öğrettiği şekilde O’nu övgü ve hamdle yüceltirim. Sonra da şefaet ederim. Bir sınır bana belirir. Ben de oradan çıkıp o insanları cennete sokarım. [Sonra üçüncü kez dönerim. Rabbim’in evine girebilmek için izin isterim. Oraya girmem için bana izin verilir. Rabbimi gördüğüm zaman secdeye giderim. Allah’ın kalmamı istediği kadar secdede kalırım. Sonra **‘Ey Muhammed kaldır başını. Söyle duyulsun. Şefaet et ve şefaatin kabul edilsin. İste verilsin’** buyurur. Ben de başımı secdeden kaldırır, Rabbim’in bana öğrettiği şekilde O’nu övgü ve hamdle yüceltirim. Sonra da şefaet ederim. Bir sınır bana belirir. Ben de oradan çıkıp o insanları cennete sokarım]’.”

Katâde şöyle der: “Enes b. Mâlik’ten yine şu şekilde işittim: ‘Oradan çıkarım, onları cehennemden çıkarıp cennete koyarım. Tâ ki ateşte sadece Kur’ân’ın hapsedtikleri -yani orada ebedi kalacağı kesin olanlar- hariç, onlar orada kalırlar.’ Sonra da ‘**Umulur ki Rabbin seni Makâm-ı Mahmûd’a eriştirir**’ ayetini okudu ve şöyle buyurdu: ‘[İşte bu Makâm-ı Mahmûd] Peygamberiniz’e (s.a.s) vaadedilmiştir.’” (5/118-119).

Beğavî bu rivâyeti *Mesâbih*’te *sıhâh* başlığı altında aynı lafızlarla Enes b. Mâlik kanalıyla zikretmiştir.⁹¹⁶

Şerhu’s-Sünne’de ise Ebû Hureyre’den şöyle nakletmiştir. “Bir gün Rasûllullah’a (s.a.s) et getirildi ve butu ona uzatıldı. O (s.a.s) butu çok severdi. Ondan bir parça ısırıldı ve sonra şöyle buyurdu: ‘Ben kıyamet günü insanların efendisiyim. Bu neden biliyor musunuz? Allah önceki ve sonraki ümmetleri bir çağırıcının herkese sesini işittirebileceği, gözlerin her yeri görebileceği bir yerde toplayacak. Güneş o kadar yaklaşacak ki artık insanların derdi ve meşakkati onların dayanamayacakları ve taşıyamayacakları bir seviyeye ulaşacak. Bu esnada insanlar birbirlerine: ‘Size ulaşan bu felaketi görüyor musunuz? Niçin Rabbinizin huzurunda size şefaet edecek

⁹¹⁶ Beğavî, *Mesâbihi’s-Sünne*, 3/538-539.

birine bakmıyorsunuz? Sonra birbirlerine haydi Âdem'e gidin' diyecekler. Bunun ardından insanlar Âdem'e gidecekler... ” Rivâyetin devamında *Meâlimu't-Tenzîl*'de yer alan rivâyete ek olarak her peygamberin şöyle dediği nakledilir: “*Rabbim bugün çok öfkeli. Daha evvel bugünkü gibi öfkelenmemiştî. Bundan sonra da bu şekilde bir kızgınlığı olmayacak. Ben sizin için şefaât edemem. Nefsim, nefsim, nefsim...*”⁹¹⁷

Müellifin tefsirde naklettiği rivâyeti aynı lafızlarla Buhârî,⁹¹⁸ Müslim,⁹¹⁹ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî,⁹²⁰ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî⁹²¹ ve Ebû Avâne⁹²² kitaplarına almışlardır.

Ayrıca bu rivâyet *Şerhu's-Sünne*'deki gibi bazı lafız farklılıklarıyla Buhârî⁹²³ ve Müslim⁹²⁴ başta olmak üzere Tirmizî,⁹²⁵ Nesâî,⁹²⁶ İbn Mâce,⁹²⁷ İbn Ebî Şeybe,⁹²⁸ İshâk b. Râhûye,⁹²⁹ Bezzâr,⁹³⁰ Ahmed b. Hanbel⁹³¹ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî,⁹³² Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî,⁹³³ Ebû Avâne⁹³⁴ ve İbn Hibbân⁹³⁵ gibi birçok muhaddis tarafından da nakledilmiştir.

Ebû Bekir es-Sıddîk, İbn Abbas, Enes b. Mâlik ve Ebû Hureyre tarikleriyle nakledilen ve *müttefekun aleyh* olan bu rivâyetin *sahîh* olduğunu söylemek mümkündür.

1.21.12. Hadis

وَبِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ: حَدَّثَنَا [مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا] سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ حَدَّثَنَا مَعْبُدُ بْنُ هَالِلٍ

الْعَرَبِيُّ قَالَ: ذَهَبْنَا إِلَى أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ فَذَكَرَ حَدِيثَ الشَّفَاعَةِ بِمَعْنَاهُ وَقَالَ: "فَاسْتَأْذِنُ عَلَى رَبِّي فَيُؤْذَنُ لِي وَيُلْهِمُنِي مَحَامِدَ أَحْمَدُهُ

⁹¹⁷ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 15/152-156.

⁹¹⁸ Buhârî, “97 Tevhîd”, 19, 36, (No. 7410, 7510).

⁹¹⁹ Müslim, “1 İmân”, 322.

⁹²⁰ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsne'd*, 3/500-502.

⁹²¹ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *el-Müsne'd*, 5/396-398.

⁹²² Ebû Avâne, *el-Müsne'd*, 1/153-154.

⁹²³ Buhârî, “65 Tefsîr, (17 İsrâ)”, 5, (No. 4712).

⁹²⁴ Müslim, “1 İmân”, 327.

⁹²⁵ Tirmizî, “38 Sıfâtü'l-Kıyâmet”, 10, (No. 2434).

⁹²⁶ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/148-150.

⁹²⁷ İbn Mâce, “37 Zühd”, 37, (No. 4312).

⁹²⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 16/417-420.

⁹²⁹ İshak b. Râhûye, *el-Müsne'd*, 1/227-229.

⁹³⁰ Bezzâr, *el-Müsne'd*, 1/149-152.

⁹³¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 1/193-195, 30/330-332, 427-429, 15/384-387, 21/211-213.

⁹³² Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsne'd*, 4/430-433.

⁹³³ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *el-Müsne'd*, 1/56-59, 4/213-216.

⁹³⁴ Ebû Avâne, *el-Müsne'd*, 1/147-149.

⁹³⁵ İbn Hibbân *es-Sahîh*, 14/380-383, 393-397.

بِهَا لَا تَحْضُرُنِي الْآنَ فَأَحْمَدُهُ بِتِلْكَ الْمَحَامِدِ وَأَخِرُّ لَهُ سَاجِدًا فَيُقَالُ: يَا مُحَمَّدُ ارْزُقْ رَأْسَكَ وَقُلْ تُسْمَعُ [وَسَلْ تُعْطَى] وَاشْفَعْ تُشْفَعُ فَأَقُولُ: يَا رَبِّ أُمْتِي أُمْتِي فَيَقُولُ: انْطَلِقْ فَأَخْرِجْ مِنْهَا مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ شَعِيرَةٍ مِنْ إِيْمَانٍ فَانْطَلِقْ فَأَفْعَلْ ثُمَّ أَعُوذُ فَأَحْمَدُهُ بِتِلْكَ الْمَحَامِدِ ثُمَّ أَخِرُّ لَهُ سَاجِدًا وَذَكَرَ مِثْلَهُ فَيُقَالُ: "انْطَلِقْ فَأَخْرِجْ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ أَوْ خَرْدَلَةٍ مِنَ الْإِيْمَانِ فَانْطَلِقْ فَأَفْعَلْ ثُمَّ أَعُوذُ فَأَحْمَدُهُ بِتِلْكَ الْمَحَامِدِ ثُمَّ أَخِرُّ لَهُ سَاجِدًا وَذَكَرَ مِثْلَهُ ثُمَّ يُقَالُ: انْطَلِقْ فَأَخْرِجْ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ أَذْنَى أَذْنَى أَذْنَى مِثْقَالِ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ إِيْمَانٍ فَانْطَلِقْ فَأَفْعَلْ".

فَلَمَّا خَرَجْنَا مِنْ عِنْدِ أَنَسٍ مَرَرْنَا بِالْحَسَنِ فَسَلَّمْنَا عَلَيْهِ فَحَدَّثَنَا بِالْحَدِيثِ إِلَى هَذَا الْمَوْضِعِ فَقَالَ: هِيَ فَقُلْنَا: لَمْ يَرِدْنَا عَلَى هَذَا فَقَالَ: لَقَدْ حَدَّثَنِي وَهُوَ [يَوْمَئِذٍ جَمِيعٌ] مِنْذُ عِشْرِينَ سَنَةً كَمَا حَدَّثَكُمْ ثُمَّ قَالَ: ثُمَّ أَعُوذُ الرَّابِعَةَ فَأَحْمَدُهُ بِتِلْكَ الْمَحَامِدِ ثُمَّ أَخِرُّ لَهُ سَاجِدًا فَيُقَالُ: يَا مُحَمَّدُ ارْزُقْ رَأْسَكَ وَقُلْ تُسْمَعُ وَسَلْ تُعْطَى وَاشْفَعْ تُشْفَعُ فَأَقُولُ يَا رَبِّي أَتَأْذِنُ فِيمَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ؟ فَيَقُولُ: وَعِزَّتِي وَجَلَالِي وَكِبَرِيَّائِي وَعَظَمَتِي لِأَخْرِجَنَّ مِنْهَا مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ".

Yine bu isnadla;

Muhammed b. İsmail ← Süleyman b. Harb ← Hammâd b. Zeyd.

Ma'bed b. Hilal el-Gazzî⁹³⁶ şöyle aktarır: “Biz, Enes b. Mâlik’in yanına gittik. Şefaât hadisini bize zikredip Rasûlullah’dan (s.a.s) şöyle aktardı: ‘Rabbimin huzuruna girmek için izin isterim. Bana izin verilir ve huzuruna girerim. Şu an aklıma gelmeyen sözlerle bana ilham eder ben de o övgü sözleriyle O’na hamdederim. Sonra da O’nun için secde ederim. Ardından bana şöyle denilir: ‘Ey Muhammed, söyle ki işitilsin, iste ki verilsin, şefaât et ki şefaâtin kabul edilsin.’ Ben de: ‘Ey Rabbim, ümmetim, ümmetim’ derim. Sonra bana: ‘Git ve kalbinde arpa tanesi kadar iman bulunan kimseyi o ateşten çıkar’ der. Bana söyleneni uygulayım. Tekrar bu övgülü sözlerle O’na hamdeder ve secde ederim. Aynı şeyler bana tekrar söylenir ve sonra: ‘Git ve gönlünde zerre miskal yahut bir hardal tanesi kadar iman bulunan kimseyi cehennemden çıkar’ denilir. Ben de gider ve bana söyleneni uygulayım. Sonra döner bu övgü dolu sözlerle O’na hamdeder ve secdeye varırım.

⁹³⁶ Not: Tahrîc yaparken esas aldığımız nüshadaki isnadda râvîbu isimle yer almıştır. Ancak Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’lerinde ve *Şerhu’s-Sünne*’de zikredilen rivâyetin senedinde Ma’bed b. Hilal el-Anezî olarak geçer. bk. Buhârî, “97 Tevhîd”, 36, (No. 7510); Müslim, “1 İmân”, 84, 326; Beğavî, *Şerhu’s-Sünne*, 15/157-160.

Aynı şeyler tekrar edildikten sonra **‘Gît ve kalbinde bir hardal tanesinin üçte biri kadar iman olan kimseyi o ateşten çıkar’** denilir. Ben de gider ve denileni yaparım.”

Enes b. Mâlik’in yanından çıkınca Hasan Basrî’ye uğrayıp ona selam verdik. Ona bu hadisi buraya kadar okuduk. O da bize: ‘Hadi (okumaya devam edin)’ dedi. Biz de ‘Bundan fazlasını bizlere söylemedi’ diye karşılık verdik. Bunun üzerine şöyle dedi: ‘Yirmi sene evvel zihni daha diriye bana bu hadisi size rivâyet ettiği gibi aktarmıştı ve şöyle devam etmişti: **‘Dördüncü defa dönerim ve aynı övgü dolu sözlerle O’na hamdeder ve secde ederim. Bana: ‘Ey Muhammed, kaldır başını. Söyle işitileceksin, iste sana verilecek, şefaat et şefaatin makbul olacak’** denilir. Ben de şöyle derim: **‘Ey Rabbim, Lâ ilâhe illallah (Allah’tan başka ilah yoktur) diyen kimse için bana izin verir misin?’** O da şöyle cevaplar: **‘İzzetim, celâlim, büyüklüğüm ve azametim üzerine andolsun ki Lâ ilâhe illallah diyen kimseyi cehennemden çıkaracağım.’**” (5/119).

Müellif her iki hadis kitabında da nakletmiş ve *Mesâbih*’teki rivâyeti *sihâhlar* arasına almıştır.⁹³⁷

Aynı lafızlarla Buhârî,⁹³⁸ Müslim⁹³⁹ ve Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî⁹⁴⁰ gibi muhaddisler kitaplarında zikretmiştir.⁹⁴¹

Şeyhayn’ın ittifak ettiği bu rivâyet için *sahîhtir* diyebiliriz.

1.21.13. Hadis

وَأَخْبَرَنَا الْإِمَامُ أَبُو عَلِيٍّ الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْقَاضِي أَخْبَرَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ بْنِ مُحَمَّدٍ [بْنِ مَامُوهِ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ الْقَطَّانُ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَمُوهِ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا مَنْصُورُ بْنُ أَبِي الْأَسْوَدِ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "أَنَا أَوْلَهُمْ خُرُوجًا [إِذَا بُعِثُوا] وَأَنَا قَائِدُهُمْ إِذَا وَقَدُوا وَأَنَا خَطِيئُهُمْ إِذَا أَنْصَتُوا وَأَنَا شَفِيعُهُمْ إِذَا حُسِبُوا [وَأَنَا مُبَشِّرُهُمْ إِذَا أُيسُوا] الْكَرَامَةُ وَالْمَفَاتِيحُ يَوْمَئِذٍ بِيَدِي وَلَوْاءُ الْحَمْدِ يَوْمَئِذٍ بِيَدِي وَأَنَا أَكْرَمُ وَلَدِ آدَمَ عَلَى رَبِّي يَطُوفُ عَلَيَّ أَلْفُ خَادِمٍ كَانَتْهُمْ بِيَضٌ مَكْنُونٌ أَوْ لَوْلُو مَنُورٌ".

⁹³⁷ Beğavî, *Şerhu’s-Sünne*, 15/157-160; a.mlf., *Mesâbihu’s-Sünne*, 3/539-540.

⁹³⁸ Buhârî, “97 Tevhîd”, 36, (No. 7510).

⁹³⁹ Müslim, “1 İmân”, 84, 326.

⁹⁴⁰ Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî, *el-Müsneid*, 7/311-313.

⁹⁴¹ Not: Bir önceki rivâyetle bağlantılı olan bu rivâyetin farklı lafızlarla olan tahrîci için 48 numaralı rivâyete bakılabilir.

İmam Ebû Ali el-Hüseyin b. Muhammed el-Kâdî ← Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf b. Muhammed b. Mâmûyeh ← Ebû Bekir Muhammed b. el-Hüseyin el-Kattân ← Muhammed b. Hamûyeh ← Saîd b. Süleyman ← Mansûr b. Ebi'l-Esved ← el-Leys ← er-Rabî' b. Enes.

Enes b. Mâlik (r.a), Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurduğunu aktardı: “Onlar diriltildikleri zaman onların ilk çıkkanı ben olurum. Geldiklerinde önderleri ben olurum. Dikkatle dinlediklerinde hatipleri ben olurum. Onlar (bir yerde) tutuldukları zaman şefaatchileri ben olurum. Umutsuzluğa kapıldıklarında müjdecileri ben olurum. O gün saygınlık/şeref ve anahtarlar benim elimdedir. O gün hamd bayrağı/sancağı benim elimdedir. Rabbim’in huzurunda Âdem’in en değerli evladıyım. Etrafımda bin tane hizmetçi döner durur. Sanki onlar gizlenmiş yumurta ya da saçılmış inci gibidirler.” (5/120).

Beğavî *Mesâbihu's-Sünne*'de *hısânlar* içerisinde naklettiği bu rivâyeti *Şerhu's-Sünne*'ye de almıştır.⁹⁴²

Tirmizî⁹⁴³ ve Dârimî *Sünen*'lerinde,⁹⁴⁴ Bezzâr *Müsned*'inde⁹⁴⁵ ve Ebû Ya'lâ el-Mevsilî *Mu'cem*'inde⁹⁴⁶ zikretmiştir.

Tirmizî'nin naklettiği rivâyetin sonunda “*Etrafımda bin tane hizmetçi döner durur. Sanki onlar gizlenmiş yumurta ya da saçılmış inci gibidirler*” kısmı yer almamaktadır.

Tirmizî *Sünen*'de yer alan bu rivâyet için *hasen garîb* hükmünü vermiştir.⁹⁴⁷

Beğavî hadis kitaplarında naklettiği rivâyetler için *garîb* demiştir.⁹⁴⁸

Muhakkik Hüseyin Selim Esed, Dârimî'nin *Sünen*'inde bulunan rivâyet için “Leys b. Ebî Saîd'in zayıflığı sebebiyle isnadı *zayıftır*” demiştir.⁹⁴⁹

Verilen bu hükümler neticesinde rivâyetin *zayıf* olduğu kanaati bizde hâsıl olmuştur.

⁹⁴² Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 13/203; a.mlf., *Mesâbihu's-Sünne*, 4/40.

⁹⁴³ Tirmizî, “50 Menâkıb”, 1, (No. 3610).

⁹⁴⁴ Dârimî, “Mukaddime”, 8, (No. 49).

⁹⁴⁵ Bezzâr, *el-Müsned*, 13/131.

⁹⁴⁶ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *el-Mu'cem*, thk. İrşâdu'l-Hakki'l-Eserî (Faysalabad: İdâretu'l-Ulûmi'l-Eserîyye, 1407/1987), 145.

⁹⁴⁷ Tirmizî, *es-Sünen*, 5/585.

⁹⁴⁸ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 13/203; a.mlf., *Mesâbihu's-Sünne*, 4/40.

⁹⁴⁹ Dârimî, *es-Sünen*, 1/196.

1.21.14. Hadis

أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْقَاهِرِ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْغَافِرِ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى الْجُلُودِيُّ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ
بْنِ سُفْيَانَ حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ الْحَجَّاجِ حَدَّثَنِي الْحَكَمُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا مَعْقِلُ بْنُ زِيَادٍ عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ حَدَّثَنِي أَبُو عَمَّارٍ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ
بْنُ فَرْوَجٍ حَدَّثَنِي أَبُو هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَنَا سَيِّدُ آدَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَأَوَّلُ مَنْ يَنْشَقُّ عَنْهُ الْقَبْرُ
وَأَوَّلُ شَافِعٍ وَأَوَّلُ مُشَفِّعٍ".

İsmail b. Abdulkâhir ← Abdulgâfir b. Muhammed ← Muhammed b. İsa el-Cülûdî ← İbrahim b. Muhammed b. Süfyân ← Müslim b. el-Haccâc ← el-Hakem b. Musa ← Ma'kil b. Ziyâd ← Evzâî ← Ebû Ammâr ← Abdullah b. Ferrûh.

Ebû Hureyre Rasûlullah'ın (s.a.s) şöyle dediğini aktarmıştır: “*Ben kıyamet gününde Âdemoğlu'nun önderi olurum. Kabirden ilk çıkan kişi ben olurum. İlk şefaati eden ve şefaati ilk kabul edilen de ben olurum.*” (5/120).

Beğavî bu rivâyeti aynı lafızlarla hadis kitaplarına da almıştır. Bu rivâyetlerin yanı sıra “*bununla övünmüyorum*”, “*hem Âdem hem de diğer peygamberler benim sancağım altında olacak*”, “*ben Allah'ın en sevdiği kimseyim*” gibi bazı farklı lafızlarla nakledilen rivâyetler de mevcuttur. *Mesâbîh*'te yer alan rivâyet *sıhâhlardandır*.⁹⁵⁰

Müslim,⁹⁵¹ Ebû Dâvûd,⁹⁵² Tirmizî,⁹⁵³ İbn Mâce,⁹⁵⁴ Dârimî⁹⁵⁵ ve Ahmed b. Hanbel⁹⁵⁶ bu rivâyeti hem *Meâlimu't-Tenzîl*'de yer aldığı şekli ile hem de yukarıda belirttiğimiz bazı farklılıkların yanı sıra uzun rivâyetler içerisinde nakletmişlerdir.

Bu müellifler dışında Ebû Dâvûd et-Tayâlisî,⁹⁵⁷ Abdurrezzâk b. Hemmâm,⁹⁵⁸ İbn Ebî Şeybe,⁹⁵⁹ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî,⁹⁶⁰ İbn Hibbân⁹⁶¹ ve Taberânî⁹⁶² de zikrettiğimiz değişikliklerle beraber eserlerine almışlardır.

⁹⁵⁰ Beğavî, *Şerhus 'Sünne*, 13/204; a.mlf., *Mesâbîhu's-Sünne*, 4/32, 38-39.

⁹⁵¹ Müslim, “43 Fezâil”, 3.

⁹⁵² Ebû Dâvûd, “34 Sünnet”, 14, (No.4673).

⁹⁵³ Tirmizî, “50 Menâkıb”, 1, (No. 3615); “48 Tefsîr”, 18, (No. 3148).

⁹⁵⁴ İbn Mâce, “37 Zühâd”, 37, (No. 4308).

⁹⁵⁵ Dârimî, “Mukaddime”, 8, (No. 48, 50).

⁹⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 16/570, 17/10-11, 4/330-332, 427-429.

⁹⁵⁷ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsne'd*, 4/430-432.

⁹⁵⁸ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 3/183.

⁹⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 16/462-463, 19/545, 21/165.

⁹⁶⁰ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *el-Müsne'd*, 13/480-481.

⁹⁶¹ İbn Hibbân, *es-Sahih*, 14/135, 392.

Müslim ve İbn Hibbân'ın sıhhat şartlarına haiz olan bu rivâyet için Tirmizî “*hasen sahîh*”, Beğavî de “*sahîh*” demiştir.⁹⁶³

Muhakkik Şuayb Arnavut, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'indeki rivâyetin *sahîh*, İbn Mâce'nin *Sünen*'inde yer alan rivâyetin *sahîh ligayrihi*, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde geçen rivâyetlerden birinin *sahîh*, bir diğeri ise *sahîh ligayrihi* olduğunu belirtmiştir.⁹⁶⁴

Hüseyin Selim Esed ise Dârimî'nin *Sünen*'inde zikredilen rivâyetlerden birinin *zayıf* bir diğeri ise *ceyyid* olduğunu söylemiştir.⁹⁶⁵

Aktarmış olduğumuz bu bilgiler ışığında rivâyetin *hasen* olduğu kanaati bizde hâsıl olmuştur.

1.21.15. Hadis

وَرَوَى عَنْ يَزِيدَ بْنِ صُهَيْبٍ الْفَقِيرِ قَالَ: كُنْتُ قَدْ شَغَفَنِي رَأْيِي مِنْ رَأْيِ الْخَوَارِجِ وَكُنْتُ رَجُلًا شَابًّا فَخَرَجْنَا فِي عَصَابَةٍ نُرِيدُ أَنْ نَحُجَّ فَمَرَرْنَا عَلَى الْمَدِينَةِ فَإِذَا جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ يُحَدِّثُ الْقَوْمَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَذَكَرَ الْجَهَنَّمِيْنَ فَقُلْتُ لَهُ: يَا صَاحِبَ رَسُولِ اللَّهِ مَا هَذَا الَّذِي يُحَدِّثُونَ وَاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ: "إِنَّكَ مَنْ تَدْخُلُ النَّارَ فَقَدْ أَخْرَجْتَهُ" وَكُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا؟ فَقَالَ لِي: يَا فَتَى تَقْرَأُ الْقُرْآنَ؟ قُلْتُ: نَعَمْ قَالَ: هَلْ سَمِعْتَ بِمَقَامِ مُحَمَّدٍ الْمُحَمَّدِ الَّذِي يَبْعَثُهُ اللَّهُ فِيهِ؟ قُلْتُ: نَعَمْ قَالَ: فَإِنَّهُ مَقَامُ مُحَمَّدٍ الْمُحَمَّدِ الَّذِي يُخْرِجُ اللَّهُ بِهِ مَنْ يُخْرِجُ مِنَ النَّارِ [ثُمَّ نَعَتْ وَضَعَ الصَّرَاطَ وَمَرَّ النَّاسُ عَلَيْهِ] وَأَنْ قَوْمًا يَخْرُجُونَ مِنَ النَّارِ بَعْدَمَا يَكُونُونَ فِيهَا قَالَ: فَرَجَعْنَا وَقُلْنَا أَتَرَوْنَ هَذَا الشَّيْخَ يَكْذِبُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

Yezîd b. Suheyb el-Fakîr'den şöyle rivâyet edilmiştir: “Ben genç bir delikanlı iken Hâriciler’in fikirlerinden birine kapılmıştım. Hacca gitmek üzere bir grup insanla yola çıktık. Yolculuk sırasında Medine’ye uğradık. Bir de gördüm ki Câbir b. Abdullah topluluğa Rasûlullah’dan (s.a.s) hadis naklediyor ve cehennemliklerden bahsediyordu. Ona: “Ey Rasûlullah’ın arkadaşı! Allah Teâlâ ‘**Sen kimi cehenneme koyduysan onu rezil etmişsindir**’ ve ‘**Ne zaman oradan çıkmak isteseler oraya geri döndürülürler**’ buyurmuşken senin dediklerin de ne oluyor?” dedim. Bu sorum üzerine bana “Delikanlı sen Kur’an okur musun?” dedi. Ben de “Evet” diye yanıt

⁹⁶² Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, 13/166.

⁹⁶³ Tirmizî, *es-Sünen*, 5/587; a.mlf., *Şerhus-Sünne*, 13/204.

⁹⁶⁴ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, 7/64; İbn Mâce, *es-Sünen*, 5/362; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 16/570, 17/11.

⁹⁶⁵ Dârimî, *es-Sünen*, 1/195, 197.

verdim. Bana “Peki sen Allah’ın Muhammed’i oraya göndereceği övülmüş makamı işittin mi?” diye sordu. Ben “Evet” dedim. O da “İşte bu makam, Allah’ın istediği kişiyi cehennemden çıkaracağı Muhammed’in övülmüş makamıdır” dedi. Sonra da Sırat’ın ne şekilde kurulacağı, insanların onun üzerinden nasıl geçip gidecekleri ve birtakım insanların da cehenneme girdikten sonra çıkacaklarını anlattı. Biz de döndük ve “Ne yani siz şimdi bu yaşlı adamın Allah Rasûlü (s.a.s) hakkında yalan söyleyen biri olduğunu mu düşünüyorsunuz?” dedik. (5/121).

Müellif bu rivâyeti hadis kitaplarına almamıştır.

Kütüb-i Sitte müelliflerinden sadece Müslim rivayet etmiştir. Naklettiği rivayetin sonunda “فَرَجَعْنَا فَلَا وَاللَّهِ مَا خَرَجَ مِنْهُ غَيْرَ رَجُلٍ وَاحِدٍ” şeklinde bir ziyade mevcuttur.⁹⁶⁶

Müslim’in *Sahîh*’i üzerine yazılmış *mustahreç*⁹⁶⁷ türü bir eser olan Ebû Avâne’nin *Müsned*’inde de yer almaktadır.⁹⁶⁸

Beyhakî *Şuabu’l-Îmân*’da Müslim’in bu rivâyeti *tahrîç* ettiğini belirtmiştir.⁹⁶⁹

Beğavî’nin hocası Sa’lebî de tefsirinde “Ebû Âsım Muhammed b. Ebî Eyyûb es-Sekafî ← Yezîd b. Suheyb el-Fakîr” kanalıyla zikretmiştir.⁹⁷⁰

Belirttiğimiz ilk dönem kaynakları dışında başka bir yerde tespit edemediğimiz bu rivâyet, Müslim’in sıhhat şartlarını taşımaktadır. Ayrıca Ebû Avâne farklı bir tarikile bu rivâyetin sıhhatini kuvvetlendirmiştir. Bu bilgilere istinaden *sahîh* diyebiliriz.

1.21.16. Hadis

وَرُوِيَ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ اتَّخَذَ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا وَإِنَّ صَاحِبَكُمْ حَبِيبُ اللَّهِ وَأَكْرَمُ الْخَلْقِ عَلَى اللَّهِ" ثُمَّ قَرَأَ: {عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا}.

⁹⁶⁶ Müslim, “1 İmân”, 320.

⁹⁶⁷ Mustahreç; Bir hadis kitabındaki hadislerin, bu kitabın yazarının senedlerinden ayrı senedlerinin bulunup bunlarla yeniden yazılmasıyla ortaya çıkan hadis kitabı. (Mustahreç yazarı, kendi senedlerinde esas aldığı kitabın yazarıyla onun hocalarında veya daha yukarılarda birleşebildiği gibi, farklı sened bulamadığında bizzat onunla da birleşebilmektedir. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 223-224. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 283-285; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 320-323; S. Kemal Sandıkçı, “Mustahreç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/111-112.

⁹⁶⁸ Ebû Avâne, *el-Müsned*, 1/154-155.

⁹⁶⁹ Beyhakî, *Şuabu’l-Îmân*, 1/494-496.

⁹⁷⁰ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, 6/124-125.

Ebû Vâil'den şöyle rivâyet edilmiştir: “Abdullah (İbn Mes’ûd) Rasûlullah’ın (s.a.s) şöyle buyurduğu rivâyet etti: “*Allah azze ve celle İbrahim’i dost edindi. Sizin arkadaşınız da Allah’ın en sevdiği ve Allah nazarında yaratılmışların en değerlisidir.*” Sonra da ‘**Umulur ki Rabbin seni Makam-ı Mahmud’a eriştirir**’ ayetini okudu.” (5/121).

Rivâyeti müellifin hadis kitapları yanı sıra Kütüb-i Tis’a’da da tespit edemedik.

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî *Müsned*’inde şu isnadla rivâyet etmiştir; “Ebû Dâvûd ← el-Mes’ûdî ← Âsım ← Ebû Vâil ← Abdullah.”⁹⁷¹

İbn Ebî Şeybe *Müsned* ve *Musannef*’inde bu rivâyeti; “Ali b. Hafs ← el-Mes’ûdî ← Âsım ← Ebû Vâil ← Abdullah” senediyle aktarmıştır.

Taberânî ise “el-Hüseyin b. İshâk et-Tüsterî ← Yahyâ el-Himmânî ← Kays b. er-Rabi’ ← Asım ← Zir ← Abdullah” tarikiyle nakletmiştir.⁹⁷²

Bu rivâyetlerde “حَبِيبُ اللَّهِ” lafzı yerine “خَلِيلُ اللَّهِ” lafzı yer almaktadır.⁹⁷³

Bazı rivâyetler 51 numaralı rivâyette yerlerini belirttiğimiz “*Ben, Allah’ın en sevdiği kimseyim*” lafzının geçtiği şekilde varid olmuştur. Bir takım rivâyetlerde ise “*Allah, tıpkı İbrahim’i dost edindiği gibi beni de dost edindi. Cenetteki konumum ile İbrahim’in konumu karşılıklıdır...*”, “*Allah, tıpkı İbrahim’i dost edindiği gibi beni de dost edindi. Ben de dost edinecek olsaydım Ebû Bekir’i dost edinirdim...*”, “*Allah, tıpkı İbrahim’i dost edindiği gibi beni de dost edindi. Benim de dostum Ebû Bekir’dir.*” şeklinde yer almaktadır.⁹⁷⁴

Taberânî’nin naklettiği rivâyet hakkında Heysemî şöyle demiştir: “Hadisin, *sahih* olan başka bir rivâyette geçen kısmı ‘*Bu arkadaşınız Allah’ın dostudur*’ şeklindedir. Seneddeki Yahyâ el-Himmânî zayıftır.”⁹⁷⁵

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî’nin *Müsned*’ini tahkik eden Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî “*Eser*”⁹⁷⁶ *hasendir*, eserin ilk bölümü *Sahih*’te geçmektedir.

⁹⁷¹ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/203.

⁹⁷² Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, 10/176.

⁹⁷³ İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, 1/25-26; a.mlf., *el-Musannef*, 16/431.

⁹⁷⁴ Müslim, “5 Mesâcid”, 23; İbn Mâce, “Mukaddime”, 1, (No. 141); Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 10/73; Ebû Avâne, *el-Müsned*, 1/334-335; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 14/334; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, 2/168, 8/237; *el-Mu’cemu’l-Evsat*, 4/333-334; Zehebî, *Telhîsu’l-Müstedrek*, 2/550.

⁹⁷⁵ Heysemî, *Mecmeu’z-Zevâid*, 8/457.

Geri kalan kısmı ise Ebû Ahves'in İbn Mes'ûd'dan *merfû* rivâyettir. Musannifin buradaki isnadı *zayıftır*” demiştir.⁹⁷⁷

Yukarıda yapılan değerlendirmeler neticesinde rivâyetin *zayıf* olduğu kanaati bizde hâsıl olmuştur.

1.22. (İsrâ, 17/81) İle İlgili Hadisler

وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴿٨١﴾

“De ki: Hak geldi, batıl yıkıldı gitti. Batıl elbette yok olup gitmeye mahkûmdur (81).”

1.22.1. Hadis

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ الْمَلِيحِيُّ أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ التَّيْمِيُّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: دَخَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ يَوْمَ الْفَتْحِ وَحَوْلَ الْبَيْتِ سِتُونَ وَثَلَاثُمِائَةَ نَصَبٍ فَجَعَلَ يَطْعُنُهَا بِعُودٍ [فِي يَدِهِ] وَيَقُولُ: "جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ" جَاءَ الْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَمَا يُعِيدُ.

Abdulvâhid el-Melîhî ← Ahmed b. Abdullah en-Nuaymî ← Muhammed b. Yusuf (el-Ferebrî) ← Muhammed b. İsmail ← Sadaka b. el-Fazl ← İbn Uyeyne ← İbn Ebî Necîh ← Mucahid ← Ebû Ma'mer.

Abdullah (b. Mes'ûd) şöyle dedi: “Rasûlullah (s.a.s) fetih günü Mekke'ye girdiği zaman Beyt'in etrafında üç yüz altmış adet put vardı. Elindeki değnekle putları dürtmeye başladı ve şöyle dedi: ‘*Hak geldi, batıl yıkıldı gitti. Hak geldi, batıl, bir şeyi ne baştan yaratabilir ne de tekrar diriltebilir.*’” (5/122-123).

Beğavî bu rivâyeti yalnızca *Şerhu's-Sünne*'de zikretmiştir.⁹⁷⁸

Buhârî,⁹⁷⁹ Müslim,⁹⁸⁰ Tirmizî,⁹⁸¹ Ahmed b. Hanbel⁹⁸² ve Nesâî'nin⁹⁸³ yanı sıra Humeydî,⁹⁸⁴ İbn Ebî Şeybe⁹⁸⁵ ve Taberânî⁹⁸⁶ de kitaplarına bu rivâyeti almışlardır.

⁹⁷⁶ Eser; Rasûlullah (sas), sahâbe ve tâbiûnun söz, fil ve takrirleri. Buna göre bu kelime *merfû*, *mevkûf* ve *maktû* hadisle eş anlamlıdır. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 72-73. Ayrıca bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 83; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 101-102; Saîd Abdurrahman Musa el-Gazefî, “Eser”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11/372.

⁹⁷⁷ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/203-204.

⁹⁷⁸ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 14/28.

⁹⁷⁹ Buhârî, “64 Meğâzî”, 48, (No. 4287); “65 Tefsîr, (17 İsrâ)”, 12, (No. 4720).

Müttefekun aleyh olan bu rivâyet için başka bir araştırmaya gerek kalmadan *sahîhtir* demek mümkündür.

1.23. (İsrâ, 17/85) İle İlgili Hadisler

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾

“Sana ruhu soruyorlar. De ki: ‘Ruh benim Rabbimin emrindedir. Size (ruh ile ilgili) pek az bir bilgi verilmiştir’ (85).”

1.23.1. Hadis

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ أَحْمَدَ الْمَلِيجِيُّ أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ النَّعِمِيُّ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ خَفْصٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ -يَعْنِي ابْنَ زِيَادٍ- حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: بَيْنَا أَنَا أَمْشِي مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَرْثِ الْمَدِينَةِ وَهُوَ يَتَوَكَّأُ عَلَى عَصِيٍّ مَعَهُ فَمَرَّ بِنَقَرٍ مِنَ الْيَهُودِ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: سَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ وَقَالَ بَعْضُهُمْ: لَا تَسْأَلُوهُ لَا يَجِيءُ فِيهِ شَيْءٌ تَكْرَهُونَهُ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِنَسَائِلَتِهِ فَقَامَ رَجُلٌ مِنْهُمْ فَقَالَ: يَا أَبَا الْقَاسِمِ مَا الرُّوحُ؟ فَسَكَتَ فَقُلْتُ: إِنَّهُ يُوحَى إِلَيْهِ فَقُمْتُ فَلَمَّا انْجَلَى عَنْهُ الْوُحْيُ قَالَ: {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا}.

Abdolvâhid el-Melîhî ← Ahmed b. Abdullah en-Nuaymî ← Muhammed b. Yusuf (el-Ferebrî) ← Muhammed b. İsmail ← Kays b. Hafs ← Abdolvâhid (İbn Ziyâd) ← el-A'meş ← İbrahim ← Alkame.

Abdullah (İbn Mes'ûd) şöyle rivâyet etti: “Bir ara Rasûlullah (s.a.s) ile birlikte Medine’de ekili bir tarlada yürüyordum. O da bir hurma dalına dayanıp yürüyordu. Bir grup Yahudi’ye denk geldi. Bazıları: ‘O’na ruhu sorun’ dediler. Bazıları da: ‘Sormayın, belki ondan hoşunuza gitmeyen bir cevap gelir’ diye karşılık verdiler. Onlardan bir kısmı ‘Biz soracağız’ dedi ve bir adam kalkıp şöyle dedi: ‘Ey Ebû Kâsım, ruh nedir?’ Hz. Peygamber (s.a.s) sustu. Ben (kendi kendime): ‘O’na vahyediliyor’ dedim ve ayağa kalktım. Vahiy geldikten sonra ‘Sana ruhu

⁹⁸⁰ Müslim, “33 Cihâd ve Siyer”, 87.

⁹⁸¹ Tirmizî, “48 Tefsîr”, 18, (No. 3138).

⁹⁸² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/62-63.

⁹⁸³ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/154, 228-229.

⁹⁸⁴ Humeydî, *el-Müsned*, 1/199.

⁹⁸⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, 1/134-135; a.mlf., *el-Musannef*, 20/470.

⁹⁸⁶ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 10/236.

soruyorlar. De ki: Ruh benim Rabbimin emrindedir. Size ancak pek az bir bilgi verilmiştir' ayetini okudu.⁹⁸⁷ (5/124).

Müellif bu rivâyeti her iki hadis kitabına da almamıştır.

Buhârî,⁹⁸⁸ Müslim,⁹⁸⁹ Tirmizî,⁹⁹⁰ Ahmed b. Hanbel⁹⁹¹ ve Nesâî⁹⁹² eserlerinde bu rivâyete yer vermişlerdir.

Buhârî ve Müslim'in ittifak etmesi sebebiyle *sahih*tir diyebiliriz.

1.23.2. Hadis

وَرَوَى عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ قَالَ: إِنَّ قُرَيْشًا قَدِ اجْتَمَعُوا وَقَالُوا: إِنَّ مُحَمَّدًا نَشَأَ فِينَا بِالْأَمَانَةِ وَالصِّدْقِ وَمَا اتَّهَمْنَاهُ بِكَذِبٍ وَقَدْ ادَّعَى مَا ادَّعَى فَأَبْعَثُوا نَفَرًا إِلَى الْيَهُودِ بِالْمَدِينَةِ وَاسْأَلُوهُمْ عَنْهُ فَإِنَّهُمْ أَهْلُ كِتَابٍ فَبَعَثُوا جَمَاعَةً إِلَيْهِمْ فَقَالَتِ الْيَهُودُ: سَلُوهُ عَنْ ثَلَاثَةِ أَشْيَاءَ فَإِنْ أَجَابَ عَنْ كُلِّهَا أَوْ لَمْ يُجِبْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهَا فَلَيْسَ بِنَبِيِّ وَإِنْ أَجَابَ عَنْ اثْنَيْنِ وَلَمْ يُجِبْ عَنْ وَاحِدَةٍ فَهُوَ نَبِيٌّ فَسَلُّوهُ عَنْ فِثْيَةٍ فَقَدُوا فِي الزَّمَنِ الْأَوَّلِ مَا كَانَ مِنْ أَمْرِهِمْ؟ فَإِنَّهُ كَانَ لَهُمْ حَدِيثٌ عَجِيبٌ وَعَنْ رَجُلٍ بَلَغَ شَرْقَ الْأَرْضِ وَغَرْبَهَا مَا خَبَرَهُ وَعَنِ الرُّوحِ؟ فَسَأَلُوهُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَخْبِرْكُمْ بِمَا سَأَلْتُمْ غَدًا وَلَمْ يَقُلْ إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَلَبِثَ الْوَحْيُ -قَالَ مُجَاهِدٌ: ائْتَنِي عَشْرَةَ لَيْلَةً وَقِيلَ: خَمْسَةَ عَشَرَ يَوْمًا وَقَالَ عِكْرِمَةُ: أَرْبَعِينَ يَوْمًا- وَأَهْلُ مَكَّةَ يَقُولُونَ: وَعَدَنَا مُحَمَّدٌ غَدًا وَقَدْ أَصْبَحْنَا لَا يُخْبِرُنَا بِشَيْءٍ حَتَّى حَزَنَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ مَكْثِ الْوَحْيِ وَشَقَّ عَلَيْهِ مَا يَقُولُهُ أَهْلُ مَكَّةَ ثُمَّ نَزَلَ جِبْرِيلُ بِقَوْلِهِ: "وَلَا تَقُولَنَّ لَشَيْءٍ إِيَّيَّ فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ" وَنَزَلَ فِي قِصَّةِ الْفُتَيْيَةِ "أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا" وَنَزَلَ فِيمَنْ بَلَغَ الشَّرْقَ وَالْغَرْبَ "وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقُرْنَيْنِ" وَنَزَلَ فِي الرُّوحِ "وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي".

İbn Abbas'ın şöyle dediği rivâyet olunmuştur: “Kureyşliler toplanıp şöyle demişlerdi: ‘Muhammed bizim içimizde yetişen emin ve doğru sözlü bir kimsedir. Bu sebeple biz onu yalancılıkla itham etmedik. O iddiasını ortaya attı. Medine’deki Yahudiler’e bir grup gönderin ve onlara Muhammed hakkında sorun. Çünkü onlar ehli kitaptırlar.’ İçlerinden bir heyeti onlara gönderdiler. Yahudiler de onlara: ‘O’na

⁹⁸⁷ Ruh ile ilgili rivâyetlerin tahlili için bk. Süleyman Afşaroğlu, *Ruh Hakkındaki Hadislerin Tahlili*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

⁹⁸⁸ Buhârî, “3 İlm”, 47, (No. 125); “65 Tefsîr, (17 İsrâ)”, 13, (No. 4721); “96 İ’tisâm”, 3, (No. 7297); “97 Tevhîd”, 28, 29, (No. 7456, 7462).

⁹⁸⁹ Müslim, “50 Sıfâtü’l-Münâfikîn”, 32.

⁹⁹⁰ Tirmizî, “48 Tefsîr”, 18, (No. 3141).

⁹⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 7/280.

⁹⁹² Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 10/156.

şu üç şeyi sorun, şayet tamamına cevap verirse ya da hiçbirine cevap vermezse bilin ki peygamber değildir. Ancak soruların ikisine cevap verip birine cevap vermezse işte o peygamberdir. O'na ilk zamanlarda kaybolan gençleri ve başlarına ne geldiğini sorun. Çünkü o gençlerle alakalı ilginç bilgiler vardır. İkinci soru olarak O'na yeryüzünün doğusu ve batısına kadar ulaşan kişiyi ve ne olduğunu sorun. Son olarak da ruhu sorun' dediler. Kureyşliler Hz. Peygamber'e (s.a.s) bunları sordular O da onlara: '*Size sorduklarınızın cevabını yarın vereceğim*' dedi fakat 'İnşaallah' demedi. Bunun üzerine -Mücahid'e göre 12 gün, bir görüşe göre 15 gün, İkrime'ye göre ise kırk gün- vahiy gelmedi. Mekkeliler: 'Muhammed bize yarın söyleyeceğim dedi yarın oldu ama henüz bir şey demedi' deyip durdular. Hz. Peygamber (s.a.s) vahiy gelmemesi sebebiyle çok üzüldü ve Mekkeliler'in söyledikleri O'nun ağırına gitti. Sonra Cebrail vasıtası ile şu ayet nazil oldu: '**Sakin bir şey için 'Ben bunu yapacağım' deme**', gençlerle ilgili olarak '**Sen, mağarada kalan ve haberleri taş bir kitabete yazılmış olan gençleri bizim ilginç ayetlerimizden mi sandın?**', yeryüzünün doğusu ile batısına ulaşan kişi hakkında '**Sana Zülkarneyn'i soruyorlar**', ruh hakkında ise '**Sana ruhu soruyorlar. De ki: 'Ruh, Rabbimin emrindedir'** ayetleri indi.'" (5/125).

Beğavî'nin kitaplarında, Kütüb-i Tis'a'da, hicri ilk üç ve dördüncü asırlarda kaleme alınmış muteber hadis kitaplarında bu rivâyeti tespit edemedik.

İbn İshâk *Meğâzî*'de,⁹⁹³ İbn Hişâm da *Sîre*⁹⁹⁴ adlı eserinde zikretmişlerdir.

Müfessirlerden Sa'lebî,⁹⁹⁵ Sem'ânî⁹⁹⁶ ve Taberî tefsirlerine almışlardır.

Taberî, "Ebû Küreyb ← Yunus b. Bükeyr ← Muhammed b. İshâk ← Mısırlı bir hoca" tarikiyle tefsirinde nakletmiştir.⁹⁹⁷

Vâhidî de *Esbâbu'n-Nüzûl* isimli eserinde bu rivâyete yer vermiştir.⁹⁹⁸

Beyhakî *Delâilu'n-Nübüvve*'de "Ebû Abdullah el-Hâfız ← Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yakub ← Ahmed b. Abdulcebbâr ← Yunus b. Bükeyr ← İbn İshâk ← Mekkelî bir adam" senediyle zikretmiştir.

⁹⁹³ İbn İshak, *el-Meğâzî*, 201-202.

⁹⁹⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/301-302.

⁹⁹⁵ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/149.

⁹⁹⁶ Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 3/272-273.

⁹⁹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/143-144.

⁹⁹⁸ Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 291-292.

Senedinde *meçhûl* bir râvî bulunması sebebiyle bu rivâyetin *zayıf* olduğunu söylemek mümkündür.

1.24. (İsrâ, 17/89, 90, 91, 92, 93) İle İlgili Hadisler

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ﴿٨٩﴾ وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعًا ﴿٩٠﴾ أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَجِيلٍ وَعَنْبٍ فَتُفَجَّرَ الْأَنْهَارُ خِلَالَهَا تَفْجِيرًا ﴿٩١﴾ أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسْفًا أَوْ تَأْتِي بَالِلِهِ وَالْمَلَابِكَةِ قَبِيلًا ﴿٩٢﴾ أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرَفٍ أَوْ تَرْقَى فِي السَّمَاءِ وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرَبِّكَ حَتَّى تُنْزِلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرؤه فَلَنْ سُبْحَانَ رَبِّيَ هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا ﴿٩٣﴾

“Andolsun ki biz bu Kur’an’da insanlara her türlü misali farklı şekillerde anlattık. Buna rağmen insanların çoğu inkârda direndiler (89). Ve onlar: ‘Bize yerden bir pınar fışkırtmadıkça; ya da senin hurmalardan, üzümlerden oluşan bir bahçen olup aralarından gürül gürül nehirler akmadıkça; ya da iddia ettiğin gibi semayı üzerimize parça parça düşürmedikçe; ya da Allah’ı ve melekleri önümüze getirmediği; ya da altın bir evin olmadıkça; ya da göğe çıkmadıkça asla sana iman etmeyiz. Bizlere semadan okuyacağımız bir kitap indirmediği; semaya çıktığına da katiyyen iman edecek değiliz’ dediler. De ki: Rabbimi tenzih ederim. Ben sadece beşer bir elçiyim. (90, 91, 92, 93).”

1.24.1. Hadis

وَرَوَى عَنْهُ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ عُتْبَةَ وَشَيْبَةَ ابْنَيْ رَبِيعَةَ وَأَبَا سُفْيَانَ بْنَ حَرْبٍ وَالنَّضْرَ بْنَ الْحَارِثِ وَأَبَا الْبُخْتَرِيِّ بْنَ هِشَامٍ وَالْأَسْوَدَ بْنَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَزَمْعَةَ بْنَ الْأَسْوَدِ وَالْوَلِيدَ بْنَ الْمُعِيزَةِ وَأَبَا جَهْلٍ بْنَ هِشَامٍ وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي أُمَيَّةٍ وَأُمَيَّةَ بْنَ خَلْفٍ وَالْعَاصَ بْنَ وَائِلٍ وَنَيْبَهَا ابْنِي الْحَجَّاجِ اجْتَمَعُوا وَمَنْ اجْتَمَعَ مَعَهُمْ بَعْدَ غُرُوبِ الشَّمْسِ عِنْدَ ظَهْرِ الْكَعْبَةِ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: ابْعَثُوا إِلَى مُحَمَّدٍ فَكَلِّمُوهُ وَخَاصِمُوهُ حَتَّى تُغْذَرُوا فِيهِ فَبَعَثُوا إِلَيْهِ أَنْ أَشْرَافَ قَوْمِكَ قَدْ اجْتَمَعُوا لَكَ لِيُكَلِّمُوكَ فَجَاءَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَرِيعًا وَهُوَ يَظُنُّ أَنَّهُ بَدَأَ لَهُمْ فِي أَمْرِهِ بَدْءًا وَكَانَ عَلَيْهِمْ حَرِيصًا يُحِبُّ رُشْدَهُمْ حَتَّى جَلَسَ إِلَيْهِمْ فَقَالُوا: يَا مُحَمَّدُ إِنَّا بَعَثْنَا إِلَيْكَ لِنُعْذَرَ فِيكَ وَإِنَّا وَاللَّهِ لَا نَعْلَمُ رَجُلًا مِنَ الْعَرَبِ أَدْخَلَ عَلَى قَوْمِهِ مَا أَدْخَلْتَ عَلَى قَوْمِكَ لَقَدْ شَتَمْتَ الْآبَاءَ وَعَبْتِ الدِّينَ وَسَفَهْتَ الْأَحْلَامَ وَشَتَمْتَ الْآلِهَةَ وَفَرَّقْتَ الْجَمَاعَةَ فَمَا بَقِيَ أَمْرٌ قَبِيحٌ إِلَّا وَقَدْ جِئْتَهُ فِيمَا بَيْنَكَ وَبَيْنَنَا فَإِنْ كُنْتَ جِئْتَ بِهَذَا

الْحَدِيثِ تَطْلُبُ بِهِ مَالًا جَعَلْنَا لَكَ مِنْ أَمْوَالِنَا حَتَّى تَكُونَ أَكْثَرَنَا مَالًا وَإِنْ كُنْتَ تَطْلُبُ الشَّرَفَ سَوْدُنَاكَ عَلَيْنَا وَإِنْ كُنْتَ تُرِيدُ مُلْكًا مَلَكَنَاكَ عَلَيْنَا وَإِنْ كَانَ هَذَا الْأَمْرُ الَّذِي بَكَ رَبِّي تَرَاهُ حَتَّى قَدْ غَلَبَ عَلَيْكَ لَا تَسْتَطِيعَ رَدُّهُ بَدَلْنَا لَكَ أَمْوَالَنَا فِي طَلَبِ الطَّبِّ حَتَّى نُبْرِئَكَ مِنْهُ أَوْ نُعَذِّرَ فِيكَ وَكَانُوا يُسَمُّونَ التَّابِعَ مِنَ الْجِنِّ: الرَّئِيَّ.

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا بِي مَا تَقُولُونَ مَا جِئْتُكُمْ بِمَا جِئْتُكُمْ بِهِ لَطَلَبِ أَمْوَالِكُمْ وَلَا الشَّرَفِ عَلَيْكُمْ وَلَا الْمُلْكِ عَلَيْكُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ بَعَثَنِي إِلَيْكُمْ رَسُولًا وَأَنْزَلَ عَلَيَّ كِتَابًا وَأَمَرَنِي أَنْ أَكُونَ لَكُمْ بَشِيرًا وَنَذِيرًا فَبَلَّغْتُكُمْ رَسُولَهُ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ فَإِنْ تَقَبَّلُوا مِنِّي فَهُوَ حُظُّكُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَإِنْ تَرَدُّوهُ عَلَيَّ أَصْبِرْ لِأَمْرِ اللَّهِ حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ.

فَقَالُوا: يَا مُحَمَّدُ إِنْ كُنْتَ غَيْرَ قَابِلٍ مِنَّا مَا عَرَضْنَا عَلَيْكَ فَقَدْ عَلِمْتَ أَنَّهُ لَيْسَ أَحَدٌ أَضْيَقُ مِنَّا بِلَادًا وَلَا أَشَدُّ مِنَّا عِشًا فَسَلْ لَنَا رَبَّكَ الَّذِي بَعَثَكَ فَلْيَسِّرْ عَنَّا هَذِهِ الْجِبَالَ فَقَدْ ضَيَّقَتْ عَلَيْنَا وَيَسِّطُ لَنَا بِلَادُنَا وَيُفَجِّرُ فِيهَا أَنْهَارًا كَأَنْهَارِ الشَّامِ وَالْعِرَاقِ وَيُبْعِثُ لَنَا مَنْ مَضَى مِنْ آبَائِنَا وَلِيَكُنْ مِنْهُمْ قُصِيُّ بْنُ كِلَابٍ فَإِنَّهُ كَانَ شَيْخًا صَدُوقًا فَتَسْأَلُهُمْ عَمَّا تَقُولُ أَحَقُّ هُوَ أَمْ بَاطِلٌ؟ فَإِنْ صَدَّقُوكَ صَدَّقْنَاكَ.

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا بِهِذَا بُعِثْتُ فَقَدْ بَلَّغْتُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ فَإِنْ تَقْبَلُوهُ مِنِّي فَهُوَ حُظُّكُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَإِنْ تَرَدُّوهُ أَصْبِرْ لِأَمْرِ اللَّهِ.

قَالُوا: فَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ هَذَا فَسَلْ رَبَّكَ أَنْ يَبْعَثَ لَنَا مَلَكًا يُصَدِّقُكَ، وَاسْأَلْهُ أَنْ يَجْعَلَ لَكَ جَنَانًا وَقُصُورًا وَكُنُوزًا مِنْ

ذَهَبٍ وَفِضَّةٍ يُغْنِيكَ بِهَا عَمَّا نَرَاكَ فَإِنَّكَ تَقُومُ بِالْأَسْوَاقِ وَتَلْتَمِسُ الْمَعَاشَ كَمَا نَلْتَمِسُهُ.

فَقَالَ: مَا بُعِثْتُ بِهِذَا وَلَكِنَّ اللَّهَ بَعَثَنِي بِشِيرًا وَنَذِيرًا.

قَالُوا: فَاسْقِطِ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمْتَ أَنْ رَبَّكَ لَوْ شَاءَ فَعَلَ.

فَقَالَ: ذَلِكَ إِلَى اللَّهِ إِنْ شَاءَ فَعَلَ ذَلِكَ بِكُمْ فَعَلَهُ.

وَقَالَ قَابِلٌ مِنْهُمْ: لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَأْتِيَنَا بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلًا.

فَلَمَّا قَالُوا ذَلِكَ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَامَ مَعَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي أُمَيَّةَ وَهُوَ ابْنُ عَمَّتِهِ عَاتِكَةَ بِنْتُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ عَرَضَ عَلَيْكَ قَوْمُكَ مَا عَرَضُوا عَلَيْكَ فَلَمْ تَقْبَلْهُ مِنْهُمْ ثُمَّ سَأَلُوكَ لِأَنْفُسِهِمْ أُمُورًا يَعْرِفُونَ بِهَا مَنْزِلَتَكَ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى فَلَمْ تَفْعَلْ ثُمَّ سَأَلُوكَ أَنْ تُعَجِّلَ مَا تُخَوِّفُهُمْ بِهِ مِنَ الْعَذَابِ فَلَمْ تَفْعَلْ فَوَاللَّهِ لَا أُؤْمِنُ لَكَ أَبَدًا حَتَّى تَتَّخِذَ إِلَى السَّمَاءِ سُلَّمًا تَرْقَى فِيهَا وَأَنَا أَنْظُرُ حَتَّى تَأْتِيَهَا وَتَأْتِيَ بِنُسْخَةٍ مَنشُورَةٍ مَعَكَ وَنَقَرٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ يَشْهَدُونَ لَكَ بِمَا تَقُولُ وَإِنَّمَا اللَّهُ لَوْ فَعَلَتْ ذَلِكَ لَطَنَّتْ أَنْ لَا أَصَدِّقَكَ فَانصَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى أَهْلِهِ حَزِينًا لِمَا رَأَى مِنْ مُبَاعَدَتِهِمْ.

İkrime, İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: “Rebîa'nın oğulları Utbe ve Şeybe, Ebû Süfyân b. Harb, en-Nadr b. Hâris, Ebu'l-Buhturî b. Hişâm, el-Esved b. Abdulmuttalib, Velîd b. Muğîre, Ebû Cehil b. Hişâm, Abdullah b. Ebî Ümeyye, Ümeyye b. Halef, Âs b. Vâil, el-Haccâc'ın oğulları Nebîh ve Münebbih ile birlikte onlara katılan bir grup, güneşin batmasının ardından Kâbe'nin arkasında toplandılar ve birbirlerine şöyle dediler: ‘Muhammed’e gidin, onunla konuşup tartışın ki artık mazeretiniz olsun.’ Sonra içlerinden bir kişiyi O’na gönderdiler ve o da: ‘Kavminin ileri gelenleri seninle konuşmak için toplandılar’ dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de onlarda olumlu bir yönelim olduğunu zannederek hızlıca yanlarına gitti. Onların iman etmesi hususunda aşırı istekliydi ve doğru yola girmelerini istiyordu. Yanlarına gidip oturdu. Onlar da: ‘Biz seni çağırdık ki seninle konuşalım da artık bir mazeretimiz kalmasın. Vallahi biz senin kendi kavmine yaptığını, bir başkasının kendi kavmine yaparken görmedik. Atalarımızı yerdin, dinimizi ayıpladın, akıllarımızı küçük düşürdün, ilahlarımızı kötiledin, cemaatimizi dağıttın. Ne kadar çirkin şey kaldıysa hepsini bize yaptın. Şayet sen getirdiğin bu sözle mal talep ediyorsan en zenginimiz sen olasan diye mallarımızdan sana verelim. Şayet sen şan şeref istiyorsan seni kendimize lider yapalım. Şayet hükümdarlık talep ediyorsan seni kralımız yapalım. Şayet bu yaptığın işlerin sebebi bir cin çarpması ise ve ondan kurtulamıyorsan biz seni tedavi edip bu şeyden kurtarana kadar malımızı harcarız. Artık bizim sana karşı bir özrümüz kalmadı.

Rasûlullah (s.a.s) onlara şöyle dedi: *‘Bu dediklerinizin hiçbirisi bende yok. Ben bu getirdiklerimi sizin malınıza sahip olmak, sizin üzerinize şerefli olmak ve size kral olmak için getirmediğim. Ne var ki Allah beni size bir elçi olarak gönderdi. Bana bir kitap indirdi. Bana, size karşı bir müjdecî ve uyarıcı olmamı emretti. Ben de size Rabbimin mesajını ilettim ve size nasihatte bulundum. Eğer bunu benden kabul ederseniz dünya ve ahiretteki payınız budur. Şayet reddederseniz, Allah benimle sizin aranızda hüküm verinceye kadar Allah’ın emri üzerine sabretmek düşer bana.’*

Onlar da bunun üzerine şöyle dediler: ‘Ey Muhammed! Şayet sana teklifte bulunduğumuz şeyleri kabul etmezsen, biliyorsun ki hiç kimse bizim kadar arazisi dar olan bir şehirde değil. Geçim konusunda da daha sıkıntılı değil. Seni gönderen Rabbinden yerimizi daraltan dağları buradan götürmesini, memleketimizi genişletmesini, oradan Şam ve Irak topraklarındaki gibi nehirler akıtmasını ve

atalarımızı diriltmesini iste. Diriltilenler arasında Kusay b. Kilâb da olsun. Çünkü o çok güvenilir bir kişidir. Bunu yap ki biz ona senin bu söylediklerinin hak mı yoksa batıl mı olduğunu soralım. Şayet o seni tasdik ederse biz de seni tasdik ederiz.’

Rasûlullah (s.a.s) da onlara şöyle dedi: *‘Ben bunun için gönderilmedim. Ben, bana gönderilen mesajları size tebliğ ettim. Şayet bunu benden kabul ederseniz dünya ve ahiretteki payınız budur. Reddederseniz de ben Rabbimin emri üzere sabrederim.’*

Onlar da: ‘Şayet sen bunu yapmayacaksan, Rabbinden bizim için seni tasdik edecek bir melek göndermesini iste. Ve yine O’ndan sana bahçeler, saraylar, altın ve gümüşten oluşan, gördüğümüz durumdan kurtarıp seni zengin edecek hazineler iste. Çünkü sen de bizler gibi çarşılarda maişetini arayan birisin’ dediler.

Rasûlullah (s.a.s): *‘Ben bunun için gönderilmedim. Fakat Allah beni bir müjdecî ve uyarıcı olarak gönderdi’* dedi.

‘O halde iddia ettiğin gibi semayı düşür. Şayet Rabbin isterse bunu yapabilir’ dediler.

Rasûlullah (s.a.s) da bunun üzerine şöyle dedi: *‘Bu iş Allah’ın elindedir. Eğer bunu sizin için yapmak isterse yapar.’*

Onlardan biri: ‘Sen bize Allah’ı ve bir grup halinde melekleri getirmediğin asla sana iman etmeyeceğiz’ dedi.

Onlar bunları söyleyince Rasûlullah (s.a.s) kalktı. Onunla beraber halası Atîke binti Abdulmuttalib’in oğlu Abdullah b. Ebî Ümeyye de kalktı ve şöyle dedi: ‘Ey Muhammed! Kavmin sana tekliflerini arz ettiler ve sen kabul etmedin. Allah katındaki mevkinin bilmeleri için birtakım şeyler istediler senden, onu da yapmadın. Sonra senden onları tehdit edip durduğun azabı hemen getirmeni istediler, bunu da yapmadın. Allah’a yemin ederim ki sen benim gözümün önünde semaya bir merdivenle çıkıp, yanında da senin anlattıklarının doğru olduğuna şahadet edecek melekler olduğu halde elinde açık bir kitapla inmedikçe asla sana iman etmeyeceğim. Allah’a yemin ederim ki sen bunu yapsan da seni tasdik edeceğimi sanmıyorum.’

Allah Rasûlü (s.a.s) onların imandan bu kadar uzak olduklarını gördükten sonra hüznü bir şekilde evine döndü.” (5/128-129).

Müellifin her iki hadis kitabı, Kütüb-i Tis’a ve hicri ilk üç ve dördüncü asırlarda yazılmış hadis kaynaklarında bu rivâyeti tespit edemedik.

Taberî,⁹⁹⁹ Sa'lebî,¹⁰⁰⁰ Vâhidî¹⁰⁰¹ ve İbn Hişâm¹⁰⁰² eserlerinde bu rivâyeti nakletmişlerdir.

Taberî'nin naklettiği rivâyetin senedi şu şekildedir; “Ebû Küreyb ← Yunus b. Bükeyr ← Muhammed b. İshâk ← Mısırlı bir hoca ← İkrime ← İbn Abbas.”

Rivâyetin isnadında bulunan *meçhûl* râvî sebebiyle *zayıftır* diyebiliriz.

1.25. (İsrâ, 17/97, 98) İle İlgili Hadisler

وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضِلِّ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِهِ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ عُمًى وَبُكْمًا
وَصُمًّا مَاوَاهُمْ جَهَنَّمَ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا ﴿٩٧﴾ ذَلِكَ جَزَاؤُهُمْ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا وَقَالُوا إِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أِنَّا لَمَبْعُوثُونَ
خَلْقًا جَدِيدًا ﴿٩٨﴾

“Allah kimi doğru yola iletirse, işte o doğru yolu bulmuştur. Kimi de hidayetten uzaklaştırırsa artık sen onlar için Allah’tan başka yardımcıları bulamazsın. Biz onları kıyamet gününde kör, dilsiz ve sağır olarak yüzüstü diriltilip toplarız. Varış yerleri cehennemdir. Oranın ateşi dindikçe alevini ziyadeleştiririz (97). İşte onların cezası budur. Çünkü onlar ayetlerimizi yalanlamış ve ‘(Şimdi) biz bir yığın kuru kemik ve ufalanmış toz toprak olduktan sonra yeni bir yaratılışla tekrar mı diriltileceğiz’ demişlerdi (98).”

1.25.1. Hadis

أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الصَّالِحِيُّ أَخْبَرَنَا الْحَسَنُ بْنُ شَجَاعٍ الصُّوفِيُّ الْمَعْرُوفُ بِابْنِ الْمُؤَصِّلِيِّ أَنَّنَا أَبُو بَكْرٍ بْنُ الْهَيْثَمِ
حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الصَّائِغُ حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ رَجُلًا قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ يُحْشَرُ
الْكَافِرُ عَلَىٰ وَجْهِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّ الَّذِي أَمْسَاهُ عَلَىٰ رِجْلَيْهِ قَادِرٌ عَلَىٰ أَنْ يُمَشِّيهُ عَلَىٰ وَجْهِهِ".

⁹⁹⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/87-90.

¹⁰⁰⁰ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/133-134.

¹⁰⁰¹ Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 292-294.

¹⁰⁰² İbn Hişâm, *es-Sîre*, 295-297.

Ahmed b. Abdullah es-Sâlihî ← İbn Mevsilî olarak bilinen el-Hasan b. Şücâ' es-Sûfî ← Ebû Bekir b. el-Heysem ← Cafer b. Muhammed es-Sâiğ ← Hüseyin b. Muhammed ← Süfyân ← Katâde.

Enes (b. Mâlik)'ten aktarıldığına göre bir adam Rasûlullah'a (s.a.s) gelerek şöyle dedi: "Kâfir kıyamet günü nasıl yüz üstü haşredilecek?" Hz. Peygamber (s.a.s) da şöyle cevap verdi: "*Onu ayakları üzerinde yürüten, yüz üstü yürütmeye de kâdirdir.*" (5/131).

Müellif bu rivâyete her iki hadis kitabında da yer vermiş, *Mesâbîh*'teki rivâyeti *sihâh* başlığı altında nakletmiştir.¹⁰⁰³

Ahmed b. Hanbel bu rivâyeti aynı lafızlarla *Müsned*'inde rivâyet etmiştir.¹⁰⁰⁴

Abd b. Humeyd¹⁰⁰⁵ ve İbn Hibbân¹⁰⁰⁶ da eserlerine aynı ibarelerle almıştır. Abd b. Humeyd'in naklettiği rivâyetin sonunda "في النار" lafzı mevcuttur.

Buhârî,¹⁰⁰⁷ Müslim¹⁰⁰⁸ ve Ebû Ya'lâ el-Mevsilî¹⁰⁰⁹ aynı rivâyeti "*Dünya'da kâfiri iki ayak üzerinde yürütmeye kadir olan Allah, kıyamet gününde onu yüzü üzeri yürütmeye kadir değil midir?*" şeklinde nakletmişlerdir.

Şeyhayn'ın ittifak ettiği bu rivâyet *sahih* olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

1.25.2. Hadis

وَجَاءَ فِي الْحَدِيثِ: "إِنَّهُمْ يَتَّقُونَ بِوُجُوهِهِمْ كُلَّ حَدَبٍ وَشَوَاكٍ".

Bir rivâyette şu şekilde yer almaktadır: "*Onlar yüzleriyle yerdeki yüksek engebeden ve dikenden korunurlar.*" (5/131).

Beğavî *Mesâbîhu's-Sünne*'sine aldığı bu rivâyeti Ebû Hureyre'den şu şekilde nakletmiştir; Rasûlullah (s.a.s): "*İnsanlar kıyamet günü üç sınıf halinde diriltilip toplanırlar, bunlar şu şekildedir; Bir grup yürüyerek, bir grup binekli olarak, bir grup da yüz üstü diriltilir*" dedi. O'na: "*Yüzüstü nasıl yürünür ya Rasûlallah?*" diye

¹⁰⁰³ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 15/126; a.mlf., *Mesâbîhu's-Sünne*, 3/527.

¹⁰⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 21/89.

¹⁰⁰⁵ Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, 1/356.

¹⁰⁰⁶ İbn Hibbân, *es-Sahih*, 16/315.

¹⁰⁰⁷ Buhârî, "65 Tefsîr (25 Furkan)", 1, (No. 4760); "81 Rikâk", 45, (No. 6523).

¹⁰⁰⁸ Müslim, "50 Sıfâtü'l-Münâfikîn", 54.

¹⁰⁰⁹ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *el-Müsned*, 5/385-386.

sorulunca O da: “Onları ayakları üzerinde yürüten yüzüstü yürütmeye de kadirdir. Onlar yüzleriyle yerdeki yüksek engebeden ve dikenden korunurlar” buyurdu.¹⁰¹⁰

Mesâbih’te yer aldığı şekli ile Tirmizî,¹⁰¹¹ Ahmed b. Hanbel¹⁰¹² ve İshâk b. Râhûye¹⁰¹³ eserlerine almışlardır.

Beğavî’nin *hısânlar* arasında zikrettiği rivâyete Tirmizî *hasen* hükmünü vermiştir.¹⁰¹⁴

Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde zikredilen rivâyetler için Şuayb Arnavut “*Hasen liğayrihidir*. Bu isnad Ali b. Zeyd’in *zayıf* olması ve Evs’in bilinmemesi nedeniyle *zayıftır*” demiştir.¹⁰¹⁵

Bu değerlendirmeler neticesinde rivâyetin *hasen liğayrihi* olduğu kanaati bizde hâsıl olmuştur.

1.26. (İsrâ, 17/101, 102) İle İlgili Hadisler

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَاسْأَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ إِذْ جَاءَهُمْ فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا مُوسَى مَسْحُورًا ﴿١٠١﴾
قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا أَنْزَلَ هَؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ بِصَافِرٍ وَابٍّ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَحْمُورًا ﴿١٠٢﴾

“And olsun ki Musa’ya apaçık dokuz ayet verdik. Haydi, İsrail oğulları’na sor. Hani Musa onlara gelmişti de Firavun ona: ‘Ben senin büyülenmiş olduğunu sanıyorum Ey Musa!’ demişti (101). (Musa da ona) ‘Sen de biliyorsun ki bunları, apaçık deliller olarak, yalnızca göklerin ve yerin Rabbi indirdi. Ben de senin gerçekten helak olduğunu zannediyorum (102).”

1.26.1. Hadis

أَخْبَرَنَا أَبُو سَعِيدٍ أَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الشُّرَيْجِيُّ أَخْبَرَنَا أَبُو إِسْحَاقَ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الثَّقَلْبِيُّ أَخْبَرَنِي الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ الثَّقَفِيُّ أَخْبَرَنَا هَارُونُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ هَارُونَ الْعَطَّارُ أَنْبَأَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَاهَانَ حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ الطَّيَالِسِيُّ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْلَمَةَ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ عَسَّالٍ الْمُرَادِيِّ أَنَّ يَهُودِيًّا قَالَ لِصَاحِبِهِ: تَعَالَ حَتَّى نَسْأَلَ هَذَا

¹⁰¹⁰ Beğavî, *Mesâbihi's-Sünne*, 3/530.

¹⁰¹¹ Tirmizî, “48 Tefsîr”, 18, (No. 3142).

¹⁰¹² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/288-289, 364.

¹⁰¹³ İshak b. Râhûye, *el-Müsned*, 1/181.

¹⁰¹⁴ Tirmizî, *es-Sünen*, 5/305.

¹⁰¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/289, 364.

النَّبِيِّ فَقَالَ الْآخَرُ: لَا تَقُلْ نَبِيٌّ فَإِنَّهُ لَوْ سَمِعَ صَارَتْ أَرْبَعَةً أَغْنَيْنِ فَأَتَتْهُ فَسَأَلَاهُ عَنْ هَذِهِ الْآيَةِ: {وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ} فَقَالَ لَا تُشْرِكُوا بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا تَزْنُوا وَلَا تَأْكُلُوا الرِّبَا وَلَا تَسْحَرُوا وَلَا تَمْشُوا بِالْبَرِّ إِلَى سُلْطَانٍ لِيَقْتُلَهُ وَلَا تَسْرِفُوا وَلَا تَقْدِفُوا الْمُحَصَّنَةَ وَلَا تَقْرُوا مِنَ الرَّحْفِ وَعَلَيْكُمْ خَاصَّةً الْيَهُودُ أَنْ لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ فَقَبْلًا يَدَهُ وَقَالَ نَشْهَدُ أَنَّكَ نَبِيٌّ قَالَ: فَمَا يَمْنَعُكُمْ أَنْ تَتَّبِعُونِي؟ قَالَ إِنْ دَاوُدَ دَعَا رَبَّهُ أَنْ لَا يَزَالَ فِي ذُرِّيَّتِهِ نَبِيٌّ وَإِنَّا نَخَافُ إِنْ تَبِعْنَاكَ أَنْ يَقْتُلَنَا الْيَهُودُ.

Ebû Saîd Ahmed b. İbrahim eş-Şurayhî ← Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî ← el-Hasan b. Muhammed es-Sekafî ← Harun b. Muhammed b. Harun el-Attâr ← Yusuf b. Abdullah b. Mâhân ← el-Velîd et-Tayâlisî ← Şu'be ← Amr b. Mürre.

Abdullah b. Mesleme, Safvân b. Assâl el-Mürâdî'den şöyle rivâyet etmiştir: “Bir Yahudi arkadaşına: ‘Hadi gel bunu Peygamber’e soralım’ dedi. Öteki: ‘Peygamber deme. Çünkü O bunu işitirse onun için koz olur’ dedi. Daha sonra ikisi O’na gidip: ‘**And olsun ki Musa’ya apaçık dokuz ayet verdik**’ ayetini sordular. Nebî (s.a.s) de onlara şöyle dedi: ‘*Hiçbir şeyi Allah’a ortak koşmayın. Haklı bir sebep olmadıkça Allah’ın öldürülmesini haram kıldığı bir cana kıymayın. Zina etmeyin, faiz yemeyin, büyü yapmayın. Suçu olmayan birini öldürmek için sultana gitmeyin. Kimseye iftira atmayın, iffetli kadına zina isnad etmeyin, ordudan kaçmayın. Siz Yahudiler’e has olarak cumartesi yasağını çiğnemeyin.*’ Bunun üzerine o ikisi Hz. Peygamber’in (s.a.s) elini öptüler ve şöyle dediler: ‘Biz şahadet ederiz ki sen Nebî’sin.’ Nebî (s.a.s) de: ‘Peki öyleyse sizi bana uymaktan olmaktan alıkoyan neydi?’ diye sordu. Onlar da: ‘Dâvûd kendi neslinden her zaman bir peygamber gelmesi için Rabbine dua etti. Biz, sana tabi olduğumuzda Yahudiler’in bizi katletmesinden korktuk’ dediler.” (5/133-134).

Beğavî, Safvân b. Assâl kanalıyla *Mesâbîh*’te *hısânlar* içerisinde naklettiği rivâyeti *Şerhu’s-Sünne*’ye almamıştır.¹⁰¹⁶

Tirmizî¹⁰¹⁷ ve Nesâî’nin¹⁰¹⁸ *Sünen*’i ile Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde¹⁰¹⁹ de bu rivâyet nakledilmiştir. *Müsned*’de yer alan iki rivâyetten birinde “Biz şahadet ederiz ki sen Nebî’sin” ibaresinden sonrası yoktur.

¹⁰¹⁶ Beğavî, *Mesâbîhu’s-Sünne*, 1/126.

Ayrıca Ebû Dâvûd et-Tayâlisî,¹⁰²⁰ İbn Ebî Şeybe,¹⁰²¹ Taberânî¹⁰²² ve Hâkim en-Nîsâbûrî¹⁰²³ de bu rivâyeti eserlerinde zikretmişlerdir.

Tirmizî naklettiği rivâyetler için *hasen sahih* hükmünü vermiştir.¹⁰²⁴

Hâkim en-Nîsâbûrî'nin “Bu hadis *sahih*dir. Rivâyetin bu vechinde bir illet bilmiyoruz” dediği rivâyete Zehebî de “*Sahih*dir, bunda bir illet bilmiyoruz” diyerek muvafakat etmiştir.¹⁰²⁵

Ahmed b. Hanbel'in naklettiği rivâyetlere ise Şuayb Arnavut “Abdullah b. Seleme'nin *zayıf* olması nedeniyle isnadı *zayıf*tır” demiştir.¹⁰²⁶

Sahih senedlerin yanında *zayıf* senedlerin de bulunması sebebiyle bu rivâyetin *hasen* seviyesinde olduğu kanaati bizde hâsıl olmuştur.

1.27. (İsrâ, 17/107, 108, 109) İle İlgili Hadisler

قُلْ آمِنُوا بِهِ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا ﴿١٠٧﴾ وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا ﴿١٠٨﴾ وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا ﴿١٠٩﴾

“(Ey Nebî) de ki: ‘Ona ister inanın ister inanmayın. Şu bir hakikattir ki bundan evvel kendilerine ilim verilenlere Kur’an okunduğu vakit hemen yüz üstü secdeye kapanıverirler’ (107). Ve şöyle derler: ‘Rabbimizi noksan sıfatlardan tenzih ederiz. Rabbimizin vaadi şüphesiz ki yerine getirilir’ (108). Onlar ağlayıp yüz üstü yere kapaklanırlar. Bu (Kur’an) da onların huşularını arttırır (109).”

1.27.1. Hadis

أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الصَّالِحِيُّ أَخْبَرَنَا أَبُو عَمْرٍو بْنُ بَكْرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْمُرْنِيُّ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْجَنَيْدُ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الْفَضْلِ الْجَلِّيُّ أَخْبَرَنَا عَاصِمٌ عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَاصِمٍ حَدَّثَنَا الْمُسْعُودِيُّ هُوَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ

¹⁰¹⁷ Tirmizî, “43 İsti’zân”, 33, (No. 2733); “48 Tefsîr”, 18, (No. 3144).

¹⁰¹⁸ Nesâî, “37 Tahrimu’d-Dem”, 18, (No. 4078).

¹⁰¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/12-13, 21-22.

¹⁰²⁰ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 2/483.

¹⁰²¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, 2/367-368; a.mlf., *el-Musannef*, 20/227-228.

¹⁰²² Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, 8/84.

¹⁰²³ Zehebî, *Telhîsu’l-Müstedrek*, 1/9.

¹⁰²⁴ Tirmizî, *es-Sünen*, 5/78, 306.

¹⁰²⁵ Zehebî, *Telhîsu’l-Müstedrek*, 1/9.

¹⁰²⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/13, 22.

عَبْدُ الرَّحْمَنِ مَوْلَى أَبِي طَلْحَةَ عَنْ عِيسَى بْنِ طَلْحَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا يَلِجُ النَّارَ مَنْ بَكَى مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ حَتَّى يَعُودَ اللَّبَنُ فِي الضَّرْعِ وَلَا يَجْتَمِعُ عُبَارٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَدُخَانُ جَهَنَّمَ فِي مَنْخَرِي مُسْلِمٍ أَبَدًا".

Ahmed b. Abdullah es-Sâlihî ← Ebû Amr b. Ebû Bekir b. Muhammed el-Müzenî ← Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah el-Cüneyd ← el-Hasan b. el-Fazl el-Becelî ← Âsım ← Ali b. Âsım ← el-Mes'ûdî (Abdurrahman b. Abdullah) ← Muhammed b. Abdurrahman Mevlâ Ebî Talha ← İsa b. Talha.

Ebû Hureyre, Rasûlullah'ın (s.a.s) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Allah korkusundan ağlayan göz, süt hayvanın memesine geri girinceye kadar cehennemde girmez. Bir Müslüman'ın burnunda Allah yolunda biriken toz ile cehennem dumanı asla bir araya gelmez.” (5/136-137).

Müfessir tefsirinde naklettiği bu rivâyeti hadis kitaplarına da almıştır. Ayrıca bu iki eserde “Allah yolunda biriken toz ile cehennem dumanı bir adamın içinde asla bir araya gelmez. Cimrilik ile iman da bir adamın kalbinde bir arada bulunmaz” şeklinde ayrı iki rivâyet olarak da yer almaktadır. *Mesâbih*'te aktarılan rivâyete *hısân* başlığı altında yer vermiştir.¹⁰²⁷

Tirmizî,¹⁰²⁸ Nesâî¹⁰²⁹ ve Ahmed b. Hanbel'in¹⁰³⁰ yanı sıra Ebû Dâvûd et-Tayâlisî,¹⁰³¹ İbn Ebî Şeybe,¹⁰³² Bezzâr,¹⁰³³ İbn Hibbân,¹⁰³⁴ Taberânî¹⁰³⁵ ve Hâkim en-Nîsâbü'rî¹⁰³⁶ hem *Meâlimu't-Tenzîl*'de yer alan rivâyeti hem de yukarıda belirttiğimiz *Şerhu's-Sünne* ve *Mesâbih*'deki rivâyeti eserlerinde nakletmişlerdir. Bu rivâyetlerin bazıları birebir aynı iken bazıları ise bazı küçük lafız farklılıkları arz etmektedir.

İbn Ebî Şeybe bu rivâyeti hem Ebû Hureyre'den *mevkûf* olarak, hem de Rasûlullah'dan (s.a.s) *merfû*' olarak kitabına almıştır. Ebû Hureyre'den gelen rivâyeti *hükmen merfû*'dur.

¹⁰²⁷ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 10/354, 14/364; a.mlf., *Mesâbihu's-Sünne*, 3/48, 454.

¹⁰²⁸ Tirmizî, “23 Fezâilu'l-Cihâd”, 8, (No. 1633); “37 Zühed”, 8, (No. 2311).

¹⁰²⁹ Nesâî, “25 Cihâd”, 8, (No. 3107, 3108, 3109, 3110, 3111, 3112, 3113, 3114, 3115).

¹⁰³⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/433, 16/330.

¹⁰³¹ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/191.

¹⁰³² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 10/268, 19/221.

¹⁰³³ Bezzâr, *el-Müsned*, 15/33.

¹⁰³⁴ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 8/43, 10/467.

¹⁰³⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 6/87.

¹⁰³⁶ Zehebî, *Telhisu'l-Müstedrek*, 4/260.

Tirmizî *Sünen*'de zikrettiği rivâyetlere *hasen sahîh* demiştir.¹⁰³⁷

İbn Hibbân *Sahîh*'inde naklettiği için onun sıhhat şartlarına göre de *sahîh* tir.

Hâkim en-Nîsâbûrî ve Zehebî *sahîh* olduğunu belirtmişlerdir.¹⁰³⁸

Şuayb Arnavut, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ine aldığı rivâyetler için *sahîh*, İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde yer alan rivâyetlerden birine *sahîh ligayrihi*, bir diğeri de *hasen* demiştir.¹⁰³⁹

Muhakkik Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *Müsned*'inde yer alan rivâyetin *sahîh* olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁴⁰

Yapılan değerlendirmeler neticesinde rivâyetin *sahîh* olduğu kanaati bizde hâsıl olmuştur.

1.27.2. Hadis

أَخْبَرَنَا أَبُو الْقَاسِمِ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنُ هَوَازَنَ الْقَشِيرِيُّ أَخْبَرَنَا أَبُو الْقَاسِمِ عَبْدُ الْخَالِقِ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ عَبْدِ الْخَالِقِ الْمُؤَدِّدُ أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ بَكْرِ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ حَمْدَانَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُونُسَ الْكُذَيْمِيُّ أَنبَأَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَاهِلِيُّ حَدَّثَنَا أَبُو حَبِيبٍ الْغَنَوِيُّ حَدَّثَنَا بَهْزُ بْنُ حَكِيمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "حُرِّمَتِ النَّارُ عَلَى ثَلَاثِ أَعْيُنٍ: عَيْنٌ بَكَتْ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَعَيْنٌ سَهَرَتْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَعَيْنٌ غَضَّتْ عَنْ مَحَارِمِ اللَّهِ".

Ebu'l-Kâsım b. Abdulkarim b. Hevâzin el-Kuşeyrî ← Ebu'l-Kâsım Abdulhâlik b. Ali b. Abdulhâlik el-Müezzîn ← Ahmed b. Bekir b. Muhammed b. Hamdân Muhammed b. Yunus el-Küdeymî ← Abdullah b. Muhammed el-Bâhilî ← Ebû Habîb el-Ganevî.

Behz b. Hâkim babasından, o da babasından Rasûlullah'ı (s.a.s) şöyle derken işittiğini rivâyet etmiştir: “Üç göze cehennem haram kılınmıştır, bunlar: ‘Allah korkusu ile ağlayan göz, Allah yolunda geceyi uykusuz geçiren göz ve Allah’ın haram kıldığı şeylerden bakışlarını çeviren gözdür.’” (5/137).

Beğavî bu rivâyeti yalnızca *Şerhu's-Sünne*'ye almıştır.¹⁰⁴¹

¹⁰³⁷ Tirmizî, *es-Sünen*, 4/171, 555.

¹⁰³⁸ Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 4/260.

¹⁰³⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/433, 16/330; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 8/43, 10/467.

¹⁰⁴⁰ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/191.

¹⁰⁴¹ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 14/365.

Rivâyeti İbn Ebî Şeybe *Müsned* ve *Musannef* isimli eserlerinde aynı lafızlarla zikretmiştir. Fakat isnadda yer alan İbn Sümejr için “Muhammed b. Sümejr sustu üçüncüyü zikretmedi” demiştir.¹⁰⁴²

Dârimî *Sünen*’de,¹⁰⁴³ Ahmed b. Hanbel *Müsned*’de¹⁰⁴⁴ ve Nesâî *es-Sünenü’l-Kübrâ*’da¹⁰⁴⁵ “Üç göz” lafzı olmadan Ebû Rayhâne’den nakletmişlerdir. Ancak bu rivâyetlerde Muhammed b. Sümejr’in “*Allah korkusu ile ağlayan göz, Allah yolunda geceyi uykusuz geçiren göz*” dedikten sonra “üçüncüyü unuttum” dediğini zikretmişlerdir.

Dârimî, “üçüncüyü unuttum” sözünü aktardıktan sonra şöyle demiştir: “Ebû Şureyh şöyle dedi: Ben bu rivâyeti söyleyen kişiyi şöyle derken işittim: ‘*Allah’ın haram kıldığı şeylerden bakışlarını çeviren göze veya Allah yolunda oyulmuş göze cehennem ateşi haram kılınmıştır.*’”

Nesâî *es-Sünenü’l-Kübrâ*’da “üçüncüyü unuttum” sözünü aktardıktan sonra “Daha sonra onun şöyle dediğini işittim: ‘*Allah’ın haram kıldığı şeylerden bakışlarını çeviren göz*’” kısmını rivâyet etmiştir. *Sünen*’inde ise sadece “*Allah yolunda geceyi uykusuz geçiren göz cehenneme haram kılınmıştır*” şeklinde zikretmiştir.¹⁰⁴⁶

Taberânî *Evsat*’ta yukarıda belirttiğimiz şekilde nakletmiştir. Ayrıca *Kebîr*’de “Üç kişi vardır ki bunların gözü ateşi görmezler. Bunlar; *Allah yolunda bekçilik yapan göz, Allah korkusundan ağlayan göz ve Allah’ın haram kıldığı şeylerden bakışlarını çeviren gözdür*” şeklinde rivâyetler de yer almaktadır.¹⁰⁴⁷

Bezzâr da *Müsned*’inde *el-Mu’cemu’l-Kebîr*’de geçen rivâyete benzer bir nakilde bulunmuştur.¹⁰⁴⁸

Hâkim en-Nîsâbûrî de Dârimî’nin *Sünen*’inde yer alan rivâyetin aynısını *Müstedrek*’te zikretmiştir.¹⁰⁴⁹

¹⁰⁴² İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, 2/243-244; a.mlf., *el-Musannef*, 10/360-362.

¹⁰⁴³ Dârimî, “16 Cihâd”, 11, (No. 2445).

¹⁰⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/445-446.

¹⁰⁴⁵ Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 8/139.

¹⁰⁴⁶ Nesâî, “25 Cihâd”, 10, (No. 3117).

¹⁰⁴⁷ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, 8/315-316; a.mlf., *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, 19/416.

¹⁰⁴⁸ Bezzâr, *el-Müsned*, 15/188.

¹⁰⁴⁹ Zehebî, *Telhisu’l-Müstedrek*, 2/83.

Taberânî, *Evsat*'ta naklettiği rivâyetin ardından şöyle demiştir: “Bu hadis Ebû Rayhâne'den sadece bu isnadla rivâyet edilmiştir. Ebû Şurayh burada *teferrüd* etmiştir.”¹⁰⁵⁰

Hâkim en-Nîsâbûrî “*sahîhu 'l-isnad*”, Zehebî de *sahîh* demiştir.¹⁰⁵¹

Heysemî *Mecmeu 'z-Zevâid*'de Ahmed b. Hanbel'in râvîlerinin *sika* olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁵²

Dârimî'nin *Sünen*'inde yer alan rivâyete Hüseyin Selim Esed “İsnadı *ceyyid*” demiştir.¹⁰⁵³

Şuayb Arnavut Ahmed b. Hanbel'in zikrettiği rivâyet için “Bu isnad Muhammed b. Sümeir'in cehaleti sebebiyle *zayıf*tır. Abdurrahman b. Şureyh ondan rivâyette *teferrüd* etmiştir. Onu sadece İbn Hibbân *sika* olarak değerlendirmiştir. İsnadın geri kalan ricalleri *sikadır*” şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur.¹⁰⁵⁴

İbn Ebî Şeybe'nin *Müsned*'inin muhakkikleri “İsnadı *zayıf*” demişlerdir.¹⁰⁵⁵

Rivâyetin *sahîh* senedlerinin yanında *zayıf* senedlerin de bulunmasını göz önüne alarak sıhhat derecesinin *hasen* seviyesinde olduğunu söylemek mümkündür.

1.28. (İsrâ, 17/110) İle İlgili Hadisler

قُلْ اَدْعُوا اللَّهَ اَوْ اَدْعُوا الرَّحْمٰنَ اَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰى وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتُ بِهَا وَاَتَّبِعْ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيْلًا ﴿١١٠﴾

“De ki: İster Allah diye seslenin ister Rahman. Hangisi ile dua ederseniz olur. Çünkü en güzel isimler yalnızca O'nundur. Namaz kılarken sesini çok yükseltme, çok da kısma. Bu ikisi arasında bir yol tut (110).”

1.28.1. Hadis

¹⁰⁵⁰ Taberânî, *el-Mu 'cemu 'l-Evsat*, 8/315-316.

¹⁰⁵¹ Zehebî, *Telhîsu 'l-Müstedrek*, 2/83.

¹⁰⁵² Heysemî, *Mecmeu 'z-Zevâid*, 5/523.

¹⁰⁵³ Dârimî, *es-Sünen*, 3/1552.

¹⁰⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/445-446.

¹⁰⁵⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, 2/243-244.

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: سَجَدَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَكَّةَ ذَاتَ لَيْلَةٍ فَجَعَلَ يَبْكِي وَيَقُولُ فِي سُجُودِهِ: يَا اللَّهُ يَا رَحْمَنُ فَقَالَ أَبُو جَهْلٍ: إِنَّ مُحَمَّدًا يَنْهَانَا عَنْ آلِهَتِنَا وَهُوَ يَدْعُو إِلَهُينِ! فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى هَذِهِ الْآيَةَ. وَمَعْنَاهُ: أَنَّهُمَا اسْمَانِ لِوَاحِدٍ.

İbn Abbas dedi ki: “Bir gece Rasûlullah (s.a.s) Mekke’de secdeye kapandı ve ağlamaya başladı. Secdede de şöyle diyordu: ‘Ya Allah, ya Rahman.’ Bunun üzerine Ebû Cehil: ‘Muhammed bizi ilahlarımıza tapmaktan men ediyor ama kendisi iki ilaha birden tapıyor’ dedi. Bu sözlerden sonra da Allah Teâlâ bu ayeti indirdi.” (5/137).

Beğavî bu rivâyeti birkaç değişik lafız ile Ra’d sûresi otuzuncu ayetin tefsirinde de nakletmiştir.¹⁰⁵⁶

Müllelîfîn hadis kitaplarının yanı sıra muteber hadis kaynaklarında da bu rivâyeti tespit edemedik.

Müfessirlerden Sa’lebî¹⁰⁵⁷ ve Sem’ânî¹⁰⁵⁸ de tefsirlerine senedsiz bir şekilde almışlardır.

İbn Hacer *Fethu’l-Bârî*’de şöyle demiştir: “Bu rivâyeti İbn Merdûyeh, *zayıf* bir senedle İbn Abbas’tan ve yine başka bir sened ile de Hz. Aişe’den nakletmiştir.”¹⁰⁵⁹

İbn Hacer’in bu değerlendirmesini göz önüne alarak rivâyetin *zayıf* olduğunu söyleyebiliriz.

1.28.2. Hadis

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ أَحْمَدَ الْمَلِيجِيُّ أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ التَّيْمِيُّ أَنَّ أَبَا مُحَمَّدٍ بَنَ يُوسُفَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ أَخْبَرَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ حَدَّثَنَا أَبُو بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: {وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافُتْ بِهَا} قَالَ: نَزَلَتْ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُحْتَفٍ بِمَكَّةَ كَانَ إِذَا صَلَّى بِأَصْحَابِهِ رَفَعَ صَوْتَهُ بِالْقُرْآنِ فَإِذَا سَمِعَهُ الْمُشْرِكُونَ سَبُّوا الْقُرْآنَ وَمَنْ أَنْزَلَهُ وَمَنْ جَاءَ بِهِ فَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: {وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ} أَيِ بِقِرَاءَتِكَ فَيَسْمَعُ الْمُشْرِكُونَ فَيَسُبُّوا الْقُرْآنَ وَلَا تُخَافُتْ بِهَا عَنْ أَصْحَابِكَ فَلَا تُسْمِعُهُمْ.

¹⁰⁵⁶ Beğavî, *Meâlimu’t-Tenzîl*, 4/318.

¹⁰⁵⁷ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, 6/141.

¹⁰⁵⁸ Sem’ânî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 3/93.

¹⁰⁵⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî vd. (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1379/1960), 13/360.

Abdolvâhid b. Ahmed el-Melîhî ← Ahmed b. Abdullah en-Nuaymî ← Muhammed b. Yusuf (el-Ferebrî) ← Muhammed b. İsmail ← Yakub b. İbrahim ← Hüseyim ← Ebû Bişr.

Saîd b. Cübeyr, İbn Abbas'ın “**Namaz kılarken sesini çok yükseltme, çok da kısma**” ayeti hakkında şöyle dediğini aktarır: “Bu ayet Allah Rasûlü (s.a.s) Mekke’de işleri gizlice yürütürken indi. O, ashabına namaz kıldırırken Kur’an’la sesini yükseltiyordu. Müşrikler O’nu duyunca Kur’an’a, onu indirene ve getirene sövüyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ Hz. Peygamber’e (s.a.s): ‘**Namaz kılarken sesini çok yükseltme**’ buyurdu. Yani kıraat ederken müşrikler işitip de Kur’an’a sövmesinler. Ashabına işittiremeyecek kadar da alçak sesle okuma.” (5/137).

Müellif her iki hadis kitabında da bu rivâyete yer vermemiştir.

Buhârî,¹⁰⁶⁰ Müslim,¹⁰⁶¹ Tirmizî,¹⁰⁶² Nesâî¹⁰⁶³ ve Ahmed b. Hanbel¹⁰⁶⁴ eserlerinde bu rivâyeti nakletmişlerdir.

Ayrıca İbn Ebî Şeybe *Musannef*’te,¹⁰⁶⁵ Ebû Avâne *Müsned*’de,¹⁰⁶⁶ İbn Huzeyme¹⁰⁶⁷ ve İbn Hibbân¹⁰⁶⁸ *Sahîh*’lerinde, Taberânî de *Kebîr* ve *Evsat*’ta¹⁰⁶⁹ bazı küçük farklılıklarla birlikte zikretmiştir.

Buhârî ve Müslim’in ittifak ettiği bu rivâyetin, başka bir değerlendirmeye tabi tutmadan, *sahîh* olduğunu söyleyebiliriz.

1.28.3. Hadis

وَبِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ عَنْ هُشَيْمٍ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ وَزَادَ {وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ

سَبِيلًا} أَسْمِعْهُمْ وَلَا تَجْهَرْ حَتَّى يَأْخُذُوا عَنْكَ الْقُرْآنَ.

Yine bu isnadla;

¹⁰⁶⁰ Buhârî, “65 Tefsîr (17 İsrâ)”, 14, (No. 4722); “97 Tevhîd”, 34, 44, 52, (No. 7490, 7525, 7547).

¹⁰⁶¹ Müslim, “4 Salât”, 145.

¹⁰⁶² Tirmizî, “48 Tefsîr”, 18, (No. 3145, 3146).

¹⁰⁶³ Nesâî, “11 İftitâh”, 80, (No. 1011, 1012).

¹⁰⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/295, 3/352.

¹⁰⁶⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/349-350.

¹⁰⁶⁶ Ebû Avâne, *el-Müsned*, 1/449.

¹⁰⁶⁷ İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 3/39-40.

¹⁰⁶⁸ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 5/97-98.

¹⁰⁶⁹ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, 11/228, 12/55; a.mlf., *el-Mu’cemu’l-Evsat*, 2/15-16.

Muhammed b. İsmail ← Müsedded ← Hüseyim ← Ebû Bişr aynı rivâyeti şu ziyade ile birlikte aktarmıştır: “**Bu ikisi arasında bir yol tut.**’ Sesini yükseltmeden ashabına işittir ki Kur’an’ı senden alabilsinler/öğrenebilsinler.” (5/138).

Bu rivâyeti sadece Buhârî¹⁰⁷⁰ ve Tirmizî¹⁰⁷¹ 64 numaralı rivâyetin devamında zikretmişlerdir.

Buhârî’nin sıhhat şartlarını taşıyan ve Tirmizî’nin de *hasen sahîh*¹⁰⁷² hükmünü verdiği bu rivâyete *sahîh* diyebiliriz.

1.28.4. Hadis

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ الْمَلِيجِيُّ أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ النَّعِمِيُّ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا طَلْقُ بْنُ غَنَامٍ حَدَّثَنَا زَائِدَةُ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فِي قَوْلِهِ: "وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافُ بِهَا" قَالَتْ: أَنْزَلَ ذَلِكَ فِي الدُّعَاءِ.

Abdulvâhid b. Ahmed el-Melîhî ← Ahmed b. Abdullah en-Nuaymî ← Muhammed b. Yusuf (el-Ferebrî) ← Muhammed b. İsmail ← Talk b. Gannâm ← Zâide ← Hişâm ← Babasından.

Hiz. Aişe (r.a), “**Namaz kılarken sesini çok yükseltme, çok da kısma**” ayeti hakkında şöyle demiştir: “Bu ayet dua hakkında nazil olmuştur.” (5/138).

Beğavî bu rivâyeti *Şerhu’s-Sünne*’de “Gece Namazı Nasıl Olur?” isimli bab başlığı altında bu başlığı açıklamak için senedsiz bir şekilde nakletmiştir.¹⁰⁷³

Kütüb-i Tis’a eserleri arasında Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’i¹⁰⁷⁴ ile Mâlik b. Enes’in *Muvatta*’nda¹⁰⁷⁵ da yer almaktadır.

Bu eserlere ek olarak Nesâî’nin *es-Sünenü’l-Kübrâ*’da,¹⁰⁷⁶ İbnu’l-Ca’d (öl. 230/844) ve İshâk b. Râhûye’nin *Müsned*’inde,¹⁰⁷⁷ İbn Ebî Şeybe’nin

¹⁰⁷⁰ Buhârî, “97 Tevhîd”, 34, (No. 7490).

¹⁰⁷¹ Tirmizî, “48 Tefsîr”, 18, (No. 3145).

¹⁰⁷² Tirmizî, *es-Sünen*, 5/306.

¹⁰⁷³ Beğavî, *Şerhu’s-Sünne*, 4/28.

¹⁰⁷⁴ Buhârî, “65 Tefsîr (17 İsrâ)”, 14, (No. 4723); “80 Daavât”, 17, (No. 6327); “97 Tevhîd”, 44, (No. 7526); Müslim, “4 Salât”, 146.

¹⁰⁷⁵ Mâlik b. Enes, *Muvatta*’, “15 Kur’ân”, 39.

¹⁰⁷⁶ Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 10/257.

¹⁰⁷⁷ Ebu’l-Hasen Ali b. el-Ca’d el-Cevherî, *el-Müsned*, thk. Âmir Ahmed Haydar (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1417/1996), 56; İshak b. Râhûye, *el-Müsned*, 2/141.

Musannef'inde¹⁰⁷⁸ ve Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'inde¹⁰⁷⁹ de bazı farklılıklarla birlikte zikredilmiştir.

İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde "Teşehhüd hakkında nazil olmuştur" şeklinde yer almaktadır.¹⁰⁸⁰

Müttefekun aleyh olan bu rivâyet için *sahîhtir* diyebiliriz.

1.28.5. Hadis

وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ شَدَّادٍ: كَانَ أَغْرَابٌ مِنْ بَنِي تَمِيمٍ إِذَا سَلَّمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالُوا: "اللَّهُمَّ ارْزُقْنَا مَالًا وَوَلَدًا فَيَجْهَرُونَ بِذَلِكَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ هَذِهِ الْآيَةَ: {وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ} أَيُّ: لَا تَرْفَعُ صَوْتَكَ بِقِرَاءَتِكَ أَوْ بِدُعَائِكَ وَلَا تُخَافِتُ بِهَا.

Abdullah b. Şeddâd şöyle dedi: "Benî Temîm'den bedeviler Hz. Peygamber'e (s.a.s) selam verdikleri vakit: 'Allah'ım, bizi mal ve çocukla rızıklandır' diye dua ettiler ve bunu yüksek sesle söylediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ '**Duanda sesini yükseltme**' ayetini indirdi. Yani 'Kıraatında ya da duanda sesini ne çok yükselt ne de tamamen alçalt' buyurdu." (5/138).

Müellifin kendi hadis kitaplarında yer vermediği rivâyeti Kütüb-i Tis'a'da da tespit edemedik.

İbn Ebî Şeybe, "Muâz b. Hişâm ← Süfyân ← Ayyâş el-Âmirî ← Abdullah b. Şeddâd" ve "Muhammed b. Abdullah el-Esedî ← Süfyân ← Ayyâş el-Âmirî ← Abdullah b. Şeddâd" tarikleriyle *Musannef*'te nakletmiştir.¹⁰⁸¹

Taberî ise tefsirinde "ارْزُقْنَا مَالًا" yerine "ارْزُقْنَا إِيْلًا" lafzı ile şu isnadla zikretmiştir; "İbn Beşşâr ← Ebû Ahmed ez-Zübeyrî ← Süfyân ← Ayyâş el-Âmirî ← Abdullah b. Şeddâd."¹⁰⁸²

Vâhidî *Esbâbu'n-Nüzûl*'de Abdullah b. Şeddâd'dan senedsiz olarak nakletmiştir.¹⁰⁸³

İbn Ebî Şeybe'nin naklettiği rivâyet için Ebû Avâne şöyle demiştir. "el-Esedî, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî'dir. O *sikadır* ancak Süfyân es-Sevrî'nin hadisinde hata

¹⁰⁷⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/346, 348, 15/362-363.

¹⁰⁷⁹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 11/273.

¹⁰⁸⁰ İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 1/350.

¹⁰⁸¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/348-349.

¹⁰⁸² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/128.

¹⁰⁸³ Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 295.

etmiştir.” Taberî’de yer alan rivâyete de değinerek “Onun senedinde de İbn Ayyâş el-Âmirî vardır ancak bu matbaa hatasıdır. O Ayyâş b. Amr el-Âmirî el-Kûfî’dir, sikalardan biridir” demiştir.¹⁰⁸⁴

Bir râvînin rivâyette hata etmesi senedin *zayıf* olma sebepleri arasında sayıldığı için bu rivâyetin *zayıf* olduğunu söylemek mümkündür.

1.28.6. Hadis

أَخْبَرَنَا أَبُو عُثْمَانَ سَعِيدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الضَّيِّي أَخْبَرَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدُ الْجَبَّارِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْخَزَاعِيُّ أَخْبَرَنَا أَبُو الْعَبَّاسِ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ الْمُحْبُوبِيُّ حَدَّثَنَا أَبُو عِيسَى التِّرْمِذِيُّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ غِيْلَانَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ إِسْحَاقَ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَجَاحٍ الْأَنْصَارِيِّ عَنْ أَبِي قَتَادَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِأَبِي بَكْرٍ: "مَرَرْتُ بِكَ وَأَنْتَ تَقْرَأُ وَأَنْتَ تَخْفِضُ مِنْ صَوْتِكَ فَقَالَ: إِنِّي أَسْمَعُ مَنْ نَاجَيْتُ فَقَالَ: ارْفَعْ قَلِيلًا وَقَالَ لِعُمَرَ: مَرَرْتُ بِكَ وَأَنْتَ تَقْرَأُ وَأَنْتَ تَرْفَعُ صَوْتَكَ فَقَالَ: إِنِّي أَوْقِظُ الْوَسْطَانَ وَأَطْرُدُ الشَّيْطَانَ فَقَالَ اخْفِضْ قَلِيلًا".

Ebû Osman Saîd b. İsmail ed-Dabî ← Ebû Muhammed Abdulcabbar b. Muhammed el-Huzâî ← Ebu'l-Abbas Muhammed b. Ahmed el-Mahbûbî ← Ebû İsa et-Tirmizî ← Mahmud b. Gaylân ← Yahyâ b. İshâk Hammâd b. Seleme ← Sâbit ← Abdullah b. Ebî Rebâh el-Ensârî.

Ebû Katâde Rasûlullah’dan (s.a.s) şöyle rivâyet etmiştir: “Hz. Peygamber (s.a.s) Ebû Bekir’e şöyle dedi: ‘*Sen Kur’an okurken senin yanına uğradım ve sesini kısıyordun.*’ O da: ‘Ben, münacatta bulunduğum kişiye sesimi duyurdum’ dedi. Nebî (s.a.s): ‘*Sesini arttır*’ dedi. Ömer’e: ‘*Sen Kur’an okurken sana uğradım ve sesini yükseltiyordun*’ dedi. Ömer de O’na: ‘Ben uyuklayan kimseyi uyandırıyorum ve şeytanı kovuyorum’ dedi. Nebî (s.a.s) de ona: ‘*Sesini biraz alçalt*’ dedi.” (5/138).

Beğavî bu rivâyete her iki hadis kitabında da yer vermiş, *Mesâbîh*’te aktardığı rivâyeti *hısânlar* arasında nakletmiştir.¹⁰⁸⁵

Ayrıca Ebû Dâvûd ve Tirmizî’inin *Sünen*’i¹⁰⁸⁶ ile Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde¹⁰⁸⁷ de bazı küçük farklılıklarla da yer almaktadır.

¹⁰⁸⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/348-349.

¹⁰⁸⁵ Beğavî, *Şerhu’s-Sünne*, 4/30-31; a.mlf., *Mesâbîhu’s-Sünne*, 1/427.

¹⁰⁸⁶ Ebû Dâvûd, “2 Salât”, 312, (No. 1329); Tirmizî, “2 Salât”, 330, (No. 447).

Ebû Dâvûd ve Abdurrezzâk b. Hemmâm bu rivâyete ek olarak “*Ey Bilal, seni de bu sureden ve şu sureden okurken duydum*” ibaresi yer almaktadır.¹⁰⁸⁸

İbn Huzeyme ile İbn Hibbân *Sahîh*’lerinde, Hâkim en-Nîsâbûrî de *Müstedrek*’inde nakletmiştir.¹⁰⁸⁹

Tirmizî, “Bu hadis *garîbtir*. Yahyâ b. İshâk, Hammâd b. Seleme’ye dayandırmıştır. İnsanların çoğu ise bu hadisi Sâbit b. Abdullah’tan *mürsel* olarak rivâyet etmiştir” şeklinde bir değerlendirme yapmıştır.¹⁰⁹⁰

Hâkim en-Nîsâbûrî “Bu hadis Müslim’in şartlarına göre *sahîhtir*” demiş ve Zehebî de ona muvafakat etmiştir.¹⁰⁹¹

Muhakkik Şuayb Arnavut, Ebû Dâvûd ve İbn Hibbân’ın naklettiği rivâyetlere “İsnadı *sahîh*”, Ahmed b. Hanbel’in naklettiği rivâyete ise “İsnadı *zayıf*” demiştir.¹⁰⁹²

Muhammed Mustafa el-A’zamî İbn Huzeyme’nin *Sahîh*’inde yer alan rivâyet için “İsnadı *sahîh*” demiştir.¹⁰⁹³

Birçok *sahîh* senedin yanında *zayıf* senedlerin de bulunması sebebiyle bu rivâyetin sıhhatinin *hasen* seviyesinde olduğunu söyleyebiliriz.

1.29. (İsrâ, 17/111) İle İlgili Hadisler

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذَّلِّ وَكَبِيرُهُ تَكْبِيرًا ﴿١١١﴾

“De ki: Bütün hamdler çocuk edinmemiş, mülkte hiçbir ortağı olmayan, zillet sebebiyle bir yardımcıya da muhtaç olmayan Allah’a aittir (111).”

1.29.1. Hadis

أَخْبَرَنَا الْإِمَامُ أَبُو عَلِيٍّ الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْقَاضِي أَخْبَرَنَا الْإِمَامُ أَبُو الطَّيِّبِ سَهْلُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا أَبُو الْعَبَّاسِ الْأَصَمُّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ الصَّغَانِيُّ حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ حَمَّادٍ أَبُو الْحَارِثِ الْوَرَّاقُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ

¹⁰⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/217.

¹⁰⁸⁸ Ebû Dâvûd, “2 Salât”, 312, (No. 1330); Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 2/496.

¹⁰⁸⁹ İbn Huzeyme, *es-Sahih*, 2/189-190; İbn Hibbân, *es-Sahih*, 3/6-7; Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 1/310.

¹⁰⁹⁰ Tirmizî, *es-Sünen*, 2/309-310.

¹⁰⁹¹ Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 1/310.

¹⁰⁹² Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, 2/492; İbn Hibbân, *es-Sahih*, 3/6-7; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/217.

¹⁰⁹³ İbn Huzeyme, *es-Sahih*, 2/189-190.

عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ قَالَ: سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ يُحَدِّثُ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَوَّلُ مَنْ يُدْعَى إِلَى الْجَنَّةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ الَّذِينَ يَحْمَدُونَ اللَّهَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ".

İmam Ebû Ali el-Hüseyin b. Muhammed el-Kâdî ← el-İmam Ebu't-Tayyib Sehl b. Muhammed b. Süleyman ← Ebu'l-Abbas el-Esam ← Muhammed b. Yakub ← Muhammed b. İshâk es-Sağânî ← Nadr b. Hammâd Ebu'l-Vâris el-Verrâk ← Şu'be.

Habîb b. Ebî Sâbit, Saîd b. Cübeyr'den İbn Abbas'ın Rasûlullah'dan (s.a.s) şöyle nakilde bulunduğunu işittim dedi: “*Kıyamet günü cennete ilk çağrılanlar darlıkta da bollukta da Allah’a şükreden kimselerdir.*” (5/139).

Müellif *Mesâbih*'te *hısân* başlığı altında zikrettiği bu rivâyeti *Şerhu's-Sünne*'ye de almıştır.¹⁰⁹⁴

Rivâyeti Kütüb-i Tis'a'da tespit edemedik. Bu metne en yakın lafızlarla Taberânî üç *Mu'cemi*'ne de almıştır.¹⁰⁹⁵

Rivâyeti Hâkim en-Nisâbü'rî *Müstedrek*'e,¹⁰⁹⁶ Beyhakî de *Şuabu'l-İmân*'a¹⁰⁹⁷ “*Kıyamet günü*” lafzı olmadan almıştır.

İbn Ebî Şeybe *Musannef*'te Saîd b. Cübeyr'den şu şekilde nakletmiştir; “*Cennete ilk girecek olan zümre, darlıkta da bollukta da Allah’a şükredenlerdir.*”¹⁰⁹⁸

Bezzâr'ın *Müsned*'inde ise “*Kıyamet günü ilk çağrılacak olan kişi her halde de Allah’a hamd edenlerdir*” şeklindedir.¹⁰⁹⁹

Hâkim en-Nisâbü'rî Müslim'in şartlarına göre *sahih* olduğunu belirtmiş, Zehebî de ona muvafakat etmiştir.¹¹⁰⁰

Bezzâr şöyle demiştir: “Biz bu hadisin İbn Abbas'tan rivâyet edildiğini ancak bu isnadla biliyoruz.”¹¹⁰¹

Taberânî, “Habîb'den sadece Kays b. er-Rabî' ve Şu'be b. el-Haccâc rivâyet etmiştir. Nasr b. Hammâd, Şu'be'den rivâyette *teferrüd* etmiştir” demiştir.¹¹⁰²

¹⁰⁹⁴ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 5/49-50; a.mlf., *Mesâbihu's-Sünne*, 2/160.

¹⁰⁹⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 12/19; a.mlf., *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 3/240; a.mlf., *el-Mu'cemu's-Sağîr*, 1/181-182.

¹⁰⁹⁶ Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 1/502.

¹⁰⁹⁷ Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, 6/216, 274-275.

¹⁰⁹⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 19/597-598.

¹⁰⁹⁹ Bezzâr, *el-Müsned*, 11/247.

¹¹⁰⁰ Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*, 1/502-503.

¹¹⁰¹ Bezzâr, *el-Müsned*, 11/247.

Heysemî, “Taberânî üç *Mu’cemi*’nde de birçok senedle rivâyet etmiştir. Bu isnadlardan birinde bulunan Kays b. er-Rabî’yi Şu’be, Sevrî ve diğerleri *sika* bulmuş, Yahyâ el-Kattân ve başkaları da *zayıf* bulmuştur. Geri kalan ricalleri *Sahîh*’in ricalleridir. Bezzâr da aynı şekilde rivâyet etmiştir ve onun isnadı *hasendir*” şeklinde bir açıklama yapmıştır.¹¹⁰³

Muhammed Avvâme İbn Ebî Şeybe’nin naklettiği rivâyetin *mürsel* olduğunu belirtmiş ve senedde yer alan Muhammed b. Ebî Leylâ’nın *daifu’l-hadîs* olduğunu söylemiştir.¹¹⁰⁴

Yapılan değerlendirmelere istinaden rivâyetin *hasen* olduğunu söylemek mümkündür.

1.29.2. Hadis

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ أَحْمَدَ الْمَلِيحِيُّ أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ التَّيْمِيُّ أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الصَّالِحِيُّ أَخْبَرَنَا أَبُو الْحَسَنِ بْنُ بَشْرَانَ أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ مُحَمَّدٍ الصَّفَّارُ أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنْصُورٍ الرَّمَادِيُّ أَنْبَأَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ عَنْ قَتَادَةَ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الْحَمْدُ لِلَّهِ رَأْسُ الشُّكْرِ مَا شَكَرَ اللَّهُ عَبْدٌ لَا يَحْمَدُهُ".

Abdulvâhid b. Ahmed el-Melîhî ← Ahmed b. Abdullah en-Nuaymî ← Ahmed b. Abdullah es-Sâlihî ← Ebu’l-Hasen b. Beşrân ← İsmail b. Muhammed es-Saffâr ← Ahmed b. Mansûr er-Ramâdî ← Abdurrezzâk ← Ma’mer.

Katâde, Abdullah b. Amr’ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: “Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurdu: ‘*Hamdin başı Allah’a şükretmektir. Allah’a şükretmeyen kişi O’na hamd etmemiştir.*’” (5/139).

Beğavî’nin hadis kitaplarında yer verdiği bu rivâyeti Kütüb-i Tis’a’da tespit edemedik.¹¹⁰⁵

Şerhu’s-Sünne’de yer alan rivâyet “لِلَّهِ” lafzı olmadan “رَأْسُ الشُّكْرِ” şeklindedir. *Mesâbîh*’te aktarılan rivâyete *hısânlar* içerisinde yer verilmiştir.

¹¹⁰² Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, 3/240; a.mlf., *el-Mu’cemu’s-Sağîr*, 1/181-182.

¹¹⁰³ Heysemî, *el-Mecmeu’z-Zevâid*, 10/114.

¹¹⁰⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 19/597-598.

¹¹⁰⁵ Beğavî, *Şerhu’s-Sünne*, 5/49-50; a.mlf., *Mesâbîhu’s-Sünne*, 2/160.

Şerhu's-Sünne'de rivâyet edildiği şekli ile Ma'mer b. Râşid,¹¹⁰⁶ Hattâbî (öl. 388/998)¹¹⁰⁷ ve Beyhakî¹¹⁰⁸ eserlerinde nakletmişlerdir. Ma'mer b. Râşid, Katâde kanalıyla Abdullah b. Ömer'den rivâyet etmiştir.

Muhakkik Muhammed Züheyr Şâviş ve Şuayb Arnavut Şerhu's-Sünne'deki rivâyet için "Ricalleri sikadır. Ancak Katâde ile Abdullah b. Amr arasında *inkita*' vardır" demişlerdir.

Senedde *inkita*' olması hasebiyle rivâyetin *zayıf* olduğu kanaati bizde hâsıl olmuştur.

1.29.3. Hadis

أَخْبَرَنَا أَبُو الْفَضْلِ بْنُ زِيَادٍ بْنُ مُحَمَّدٍ الْحَنْفِيُّ أَخْبَرَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَحْمَدَ الْأَنْصَارِيُّ أَخْبَرَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ يَحْيَى بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ صَاعِدٍ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ خَالِدٍ بْنُ أَبِي ثَوْبٍ الْمُخْزُومِيُّ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ كَثِيرٍ بْنِ بِشْرِ الْأَنْصَارِيُّ عَنْ طَلْحَةَ بْنِ خِرَاشٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "إِنَّ أَفْضَلَ الدُّعَاءِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَأَفْضَلُ الذِّكْرِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ".

Ebu'l-Fazl b. Ziyâd b. Muhammed el-Hanefî ← Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ahmed el-Ensârî ← Ebû Muhammed Yahyâ b. Muhammed b. Sâ'id ← Yahyâ b. Halid b. Eyyûb el-Mehzûmî ← Musa b. İbrahim b. Kesir b. Bişr el-Hazâmî el-Ensârî ← Talha b. Hirâş.

Câbir b. Abdullah şöyle rivâyet etti: "Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurdu: 'Duaların en faziletlisi 'Elhamdulillah', zikrin en faziletlisi ise 'Lâ ilâhe illallâh'tır.'" (5/140).

Müfessirin *Meâlimu't-Tenzil*'de İsrâ suresi yüz on birinci ayeti tefsir ederken zikrettiği bu rivâyet her iki hadis kitabında da yer almaktadır. *Mesâbih*'te yer alan rivâyet *husân* başlığı altındadır.¹¹⁰⁹

Bu rivâyet, Kütüb-i Tis'a içerisinde sadece Tirmizî¹¹¹⁰ ve İbn Mâce'nin¹¹¹¹ *Sünen*'lerinde nakledilmiştir.

¹¹⁰⁶ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmî*, 10/424.

¹¹⁰⁷ Hattâbî el-Büstî, *Garîbu'l-Hadîs*, 1/345-346.

¹¹⁰⁸ Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, 6/230.

¹¹⁰⁹ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 5/49; a.mlf., *Mesâbihu's-Sünne*, 2/159.

¹¹¹⁰ Tirmizî, "49 Duâ", 9, (No. 3383).

¹¹¹¹ İbn Mâce, "33 Edeb", 55, (No. 3800).

Ayrıca Nesâî *es-Sünenü 'l-Kübrâ*'da,¹¹¹² İbn Hibbân *Sahîh*'te¹¹¹³ ve Hâkim en-Nîsâbûrî *Müstedrek*'te¹¹¹⁴ bu rivâyete yer vermişlerdir.

“*Duanın en faziletlisi Arafat günü yapılan duadır. Benim ve benden sonraki nebîlerin söylediği en faziletli söz 'lâ ilâhe illallâhu vahdehû lâ şerîkeleh' sözüdür*” ve “*Duanın en faziletlisi bir kişinin başka bir kişinin gıyabında yaptığı duadır*” gibi benzer rivâyetler de mevcuttur.¹¹¹⁵

Tirmizî *Sünen*'de naklettiği rivâyete *hasen garîb* hükmünü vermiştir.¹¹¹⁶

Hâkim en-Nîsâbûrî ve Zehebî *sahîh* olduğunu belirtmişlerdir.¹¹¹⁷

İbn Mâce ve İbn Hibbân'ın naklettiği rivâyet için Şuayb Arnavut “İsnadı *hasendir*” demiştir.¹¹¹⁸

Bu değerlendirmeler neticesinde rivâyetin *hasen* olduğunu söyleyebiliriz.

1.29.4. Hadis

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ أَحْمَدَ الْمَلِيجِيُّ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي شَرِيحٍ أَخْبَرَنَا أَبُو الْقَاسِمِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ الْبَغَوِيُّ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ عَنْ هِلَالِ بْنِ بَشَّارٍ عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ عَمِيلَةَ عَنْ سُمُرَةَ بْنِ جُنْدَبٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَحَبُّ الْكَلَامِ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى أَرْبَعٌ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ لَا يَضُرُّكَ بِأَيِّهِنَّ بَدَأْتَ".

Abdolvâhid b. Ahmed el-Melîhî ← Abdurrahman b. Ebî Şureyh ← Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Abdulaziz el-Begavî ← Ali b. el-Ca'd ← Züheyr ← Mansûr ← Hilâl b. Beşşâr ← er-Rabî' b. Amîle.

Semûre b. Cündüb şöyle dedi: “Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurdu: ‘Allah Teâlânın en sevdiği sözler dördttür, bunlar: ‘Lâ ilâhe illallah, Allahu ekber, Subhânallah ve Elhamdulillah’tır. Hangisiyle başlarsan başla ziyanı yok.’”

Beğavî her iki hadis kitabında da bu rivâyete yer vermiştir. *Mesâbih*'teki rivâyeti *sıhâh*lar arasına katmıştır.¹¹¹⁹

¹¹¹² Nesâî, *es-Sünenü 'l-Kübrâ*, 9/306.

¹¹¹³ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 3/126.

¹¹¹⁴ Zehebî, *Telhîsu 'l-Müstedrek*, 1/498, 503.

¹¹¹⁵ Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, 7/157; Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, “15 Kur'ân”, 32; “20 Hac”, 246; Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 4/378; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 15/85.

¹¹¹⁶ Tirmizî *es-Sünen*, 5/462.

¹¹¹⁷ Zehebî, *Telhîsu 'l-Müstedrek*, 1/498, 503.

¹¹¹⁸ İbn Mâce, *es-Sünen*, 4/712; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 3/126.

Buhârî,¹¹²⁰ Müslim,¹¹²¹ İbn Mâce¹¹²² ve Ahmed b. Hanbel¹¹²³ bazı farklılıklarla birlikte eserlerinde rivâyet etmişlerdir.

Kütüb-i Tis’a dışında İbn Ca’d,¹¹²⁴ İbn Ebî Şeybe,¹¹²⁵ İshâk b. Râhûye,¹¹²⁶ Bezzâr,¹¹²⁷ Nesâî,¹¹²⁸ İbn Huzeyme,¹¹²⁹ İbn Hibbân¹¹³⁰ ve Taberânî¹¹³¹ gibi âlimler de bu rivâyete kitaplarında yer vermişlerdir.

Buhârî senedsiz bir şekilde bâb başlığı olarak zikretmiştir. Müslim, Ahmed b. Hanbel ve İbn Ca’d’ın aktardığı bazı rivâyetlerin sonunda “*Sakın çocuklarına Yesâr, Rebâh, Necîh ve Eflâh isimlerini koyma. Zira sen ‘o orada mı?’ dersin de o ‘hayır’ der*” ibaresi yer almaktadır. İshâk b. Râhûye’nin naklettiği rivâyet ise “*lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi’l-aliyyi’l-azîm*” şeklinde bitmektedir.

Şeyhayn’ın sıhhat şartlarını barındıran bu rivâyetin *sahîh* olduğunu söylemek mümkündür.

¹¹¹⁹ Beğavî, *Şerhu’s-Sünne*, 5/59; a.mlf., *Mesâbîhu’s-Sünne*, 2/155-156.

¹¹²⁰ Buhârî, “83 Eymân ve Nüzûr”, 19.

¹¹²¹ Müslim, “38 Âdâb”, 12.

¹¹²² İbn Mâce, “33 Edeb”, 56, (No. 3811).

¹¹²³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 26/338, 33/375.

¹¹²⁴ İbn Ca’d, *el-Müsned*, 394.

¹¹²⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 15/410-411.

¹¹²⁶ İshak b. Râhûye, *el-Müsned*, 1/405.

¹¹²⁷ Bezzâr, *el-Müsned*, 10/38-39, 396.

¹¹²⁸ Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 9/304, 310, 312, 313.

¹¹²⁹ İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 2/180.

¹¹³⁰ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 3/116-117, 319-320, 5/117-118.

¹¹³¹ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, 7/224-225; a.mlf., *el-Mu’cemu’l-Evsat*, 7/356; a.mlf., *el-Müsnedu’s-Şâmiyyîn*, 3/315.

Değerlendirme

Beğavî İsrâ Sûresi'nin tefsiri sadedinde naklettiği toplam 72 rivâyetin 45'inin senedini zikrederken geriye kalan 27 rivâyetin ise senedlerini hazf ederek aktarmıştır. Naklettiği rivâyetlerin 7'sine sadece *Şerhu's-Sünne*, 7'sine de *Mesâbihu's-Sünne*'de yer verirken 29'unu ise her iki hadis kitabına da almıştır. Geriye kalan rivâyetleri ise hadis kitaplarına almamıştır. *Mesâbih*'te naklettiği rivâyetlerin 22'sine *sihâh*, 20'sine de *hısân* başlığı altında yer vermiştir.

Rivâyetlerin 52'si Kütüb-i Tis'a'da yer alırken 8'i Kütüb-i Tis'a dışında kalan hadis kitaplarında, 9'u ise hadis kitapları dışındaki kaynaklarda yer almıştır. 3'ü ise başvuru kaynakların hiçbirinde yer almamıştır.

İsrâ sûresinde yer alan, *kudsî*, *merfû*, *mevkûf* ve *maktû* olarak değerlendirilen bu rivâyetlerin 58'inin *merfû*, 12'sinin *mevkûf*, 2'sinin ise *maktû* olduğunu tespit ettik. 23'ü *muttefekun aleyh* olmak üzere 38 rivâyetin *sahih*, 16 rivâyetin *hasen*, 13 rivâyetin *zayıf* olduğuna kanaat getirirken 5 rivâyetin ise aslının olmadığını tespit ettik.

Kütüb-i Tis'a müelliflerinden Buhârî 26, Müslim 29, Ebû Dâvûd 13, Tirmizi 31, Nesâî 18, İbn Mâce 11, Ahmed b. Hanbel 40, Mâlik b. Enes 4 ve Dârimî ise 9 rivâyeti eserlerinde nakletmişlerdir.

1.30. Rivâyetlerin Kaynak ve Sıhhat Açısından Sınıflandırılması ve Tablolar Halinde Gösterilmesi

Beğavî'nin *Meâlimu't-Tenzîl*'de Nahl ve İsrâ Sûreleri'nin tefsiri bağlamında naklettiği rivâyetler müntehası bakımından; *kudsî*, *merfû*, *mevkûf* ve *maktû* şeklinde kategorize edilmiştir.

İçinde bulunduğu kaynak bakımından; Kütüb-i Tis'a'da içerisinde yer alanlar, diğer hadis kitaplarında yer alanlar, hadis kitapları dışındaki kaynaklarda yer alanlar ve başvuru kaynaklarda tespit edilemeyenler şeklinde gruplara ayrılmıştır.

Rivâyetler sıhhati bakımından; *makbûl*, *merdûd* ve sıhhati hakkında hüküm verilemeyenler şeklinde kategorize edilmiştir.

İsnadı bakımından ise; Beğavî'nin tefsirinde isnadlı ya da isnadsız olarak naklettiği rivâyetler şeklinde bir bölüme ayrılmıştır.

Bunun haricinde *makbûl* rivâyetler; *sahîh* ve *hasen* şeklinde, *merdûd* rivâyetler; *zayıf* ve *mevzû* olarak, *zayıf* rivâyetler ise zayıflıkları açısından farklı gruplara ayırmıştır.

Ayrıca belirtilen rivâyetlerin Kütüb-i Tis'a'daki genel dağılımına ve müellifin *Şerhu's-Sünne* ve *Mesâbihu's-Sünne* isimli eserlerindeki genel dağılıma göre kısımlara ayrılmıştır. Bunların tamamı aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Bu tabloların değerlendirilmesi sonuç kısmında yapılacaktır.

1.30.1. Nahl ve İsrâ Sûrelerinde Yer Alan Rivâyetlerin Kütüb-i Tis'a'daki Dağılımı (Tekrarlarıyla Birlikte)

Kaynak	Nahl	İsrâ	Toplam
Buhârî	8	26	34
Müslim	8	29	37
Ebû Dâvûd	7	13	20
Tirmizî	8	31	39
Nesâî	7	18	25
İbn Mâce	7	11	18
Darimî	3	9	12
Mâlik b. Enes	-	4	4
Ahmed b. Hanbel	13	40	53
Genel Toplam	61	181	242

1.30.2. Rivâyetlerin Beğavî'nin Hadis Kitaplarındaki Dağılımı

	Nahl	İsrâ	Toplam
Sadece Şerhu's-Sünne'de Yer Alanlar	2	7	51
Sadece Mesâbihu's-Sünne'de Yer Alanlar	-	7	49
Her İkisinde de Yer Alanlar	13	29	42

1.30.3. Rivâyetlerin Nahl ve İsrâ Sûrelerindeki Genel Dağılımı

				Nahl	İsrâ	Toplam	
KAYNAK BAKIMINDAN	Kudsî			1	-	1	
	Merfû			15	58	73	
	Mevkûf			5	12	17	
	Maktû			5	2	7	
	Toplam			26	72	98	
İÇİNDE YER ALDIĞI KAYNAK BAKIMINDAN	Kütüb-i Tis'a'da Yer Alanlar			16	52	68	
	Diğer Hadis Kitaplarında Yer Alanlar			2	8	10	
	Hadis Kitabı Dışında Yer Alanlar			8	9	17	
	Başvurulan Kaynaklarda Bulunamayanlar			-	3	3	
	Toplam			26	72	98	
SIHHAT BAKIMINDAN ¹¹³²	Makbûl Hadisler	Sahîh	51	13	38	72	
		Hasen	21	5	16		
	Merdûd Hadisler	Zayıf	Zayıflık Sebebi				21
			Metrûk	1	1	-	
			Meçhûl	7	2	5	
			Münker	1	-	1	
			Mürsel	-	-	1	
			Munkatı	1	-	1	
			Muallak	1	-	1	
			Garib	3	-	3	
			Diğerleri	-	-	-	
	Mevzû'		6	1	5		
	Hakkında Hüküm Verilemeyenler			5	-	5	
	Toplam					98	
SENED BAKIMINDAN	İsnadlı Olarak Verilenler			12	45	57	
	İsnadsız Olarak Verilenler			14	27	41	
TOPLAM				26	72	98	

¹¹³² Rivâyetler sıhhat bakımından makbûl, merdûd ve hakkında hüküm verilemeyenler olarak gruplandırılmıştır. Makbûl rivâyetler *sahîh* ve *hasen* olarak merdûd rivâyetlerse *zayıf* ve *mevzû'* olarak iki kısımda kategorize edilmiştir. Biz her ne kadar zayıf hadisleri merdûd kategorisine dahil etsek de bu, *zayıf* rivâyetlerin tamamının ameli açıdan merdûd olduğu anlamına gelmemektedir. Yapmış olduğumuz bu kategori, hadis metninin değil senedin sıhhati göz önüne alınarak oluşturulmuştur.

SONUÇ

Nüzûlüyle birlikte Kur'ân'ı Kerim'in ilk açıklayıcısı Hz. Peygamber (s.a.s) olmuştur. Bu sebeple Kur'ân'ın en doğru şekilde anlaşılması ve hayata tatbik edilmesi için O'ndan (s.a.s) nakledilen hadisler temel kaynak olmuştur. İslam âlimleri rivâyetlerin *sahîh* olarak sonraki kuşaklara aktarılması için büyük çaba sarf etmişlerdir. Ancak bu gayrete rağmen Hz. Peygamber'in (s.a.s) ağzından bazı rivâyetler uydurulmuştur. Ne yazık ki bunların bir kısmı kaynak eser olarak nitelenen birçok kitapta yer almıştır.

Murâd-ı ilâhiyi anlamaya yönelik sayısız eser telif edilmiştir. Tefsir adı verilen bu eserler kaleme alınırken Rasûlullah'ın (s.a.s) açıklamalarından büyük oranda istifade edilmiştir. Bu eserlerden biri de Beğavî'nin *Meâlimu't-Tenzîl* adını verdiği tefsirdir.

Bu araştırmada bir rivâyet tefsiri olan *Meâlimu't-Tenzîl*'in Nahl ve İsrâ Sûreleri'nde yer alan hadislerin tahrîç ve değerlendirmesi yapıp nakledilen bu rivâyetlerin kaynak değeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle bir anlamda müellifin ayetlerin tefsiri bağlamında naklettiği rivâyetleri seçerken temel hadis kaynaklarına hangi oranda müracaat ettiği ortaya konulmuştur.

Burada konuların farklılığı açısından zengin sayılabilecek ve dolayısıyla hakkında çok fazla rivâyet bulunan Nahl ve İsrâ Sûreleri'nin daha iyi anlaşılması için müellifin aktarmış olduğu 98 rivâyetin sıhhati hakkında da genel bir kanaate varmaya gayret edilmiştir.

Beğavî'nin Nahl ve İsrâ sûreleri'nin tefsirinde kullandığı ve bizim de tek tek ele alarak değerlendirdiğimiz doksan sekiz rivâyetin kaynağı bakımından 1'i (% 1.02) *kudsî*, 73'ü (% 74.48) *merfû*, 17'si (% 17.34) *mevkûf* iken 7'si (% 7.14) ise *maktû* kategorisindedir.

İçerisinde yer aldığı kaynak bakımından doksan sekiz rivâyetin 68'i (% 69.38) Kütüb-i Tis'a'da, 10'u (% 10.20) diğer hadis kitaplarında, 17'si (% 17.34) hadis kitapları dışında (Tefsir-Tarih vb.) yer alırken 3'ü (% 3.06) başvurulmuş kaynaklarda tespit edilememiştir.

Sihhat bakımından Toplam 98 rivâyetin 72'si (% 73.46) *makbûl*, 21'i (% 21.42) *merdûd* olup 5'i (% 5.10) hakkında ise herhangi bir değerlendirmede

bulunulmamıştır. *Makbûl* rivâyetlerin 51'i (% 52.04) *sahîh*, 21'i (% 21.42) *hasendir*. *Merdûd* rivâyetlerin ise 15'i (% 15.30) *zayıf*, 6'sı (% 6.12) da *mevzû*'dur.

16 *zayıf* rivâyetin *zayıflık* sebepleriyle alakalı istatistik ise şu şekildedir; Bu rivâyetlerin 1'i (% 1.02) *münker*, 1'i (% 1.02) *metrûk*, 7'si (% 7.14) *meçhûl*, 1'i (% 1.02) *munkatı*, 3'ü (% 3.06) *garîb*, 1'i (% 1.02) *mu'dal*, 1'i (% 1.02) *leyyîndir*.

Yine bahsi geçen 98 rivâyetin 57'si (% 58.16) senedli olarak nakledilirken 41'i (% 41.83) senedsiz şekilde aktarılır.

Yapılan bu incelemeler neticesinde Beğavî'nin Nahl ve İsrâ sûrelerinin tefsiri bağlamında naklettiği bu 98 rivâyetin çoğunluğu (% 73.46) makbûl rivâyetler olsa da azımsanamayacak miktarda da (% 26.53) *merdûd* nakil bulunmaktadır.

Hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivâyetler, *Meâlimü't-Tenzîl*'e kaynaklık eden tefsirler içerisinde tarama yapılarak tespit edilmiş ve Beğavî'nin, Nahl sûresinde naklettiği 28 rivâyetin 8'ini Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-Beyân*'ından; 2'sini Vâhidî'nin *el-Vasît fî Kur'âni'l-Mecîd*'inden, 1'ini de *Esbâbu'n-Nüzûl*'ünden naklettiği görülmüştür.

İsrâ sûresinde naklettiği 72 rivâyetin 13'ünü Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-Beyân*'ından, 6'sını ise Vâhidî'nin *Esbâbu'n-Nüzûl*'ünden nakletmiştir. Bu durum özellikle hocası Sa'lebî'nin Beğavî üzerindeki ağırlığını göstermesi bakımından önemli bir veridir.

Sonuç itibarıyla Beğavî'nin Nahl ve İsrâ Sûreleri'nin tefsiri sadedinde naklettiği 98 rivâyetin çoğunun makbûl olup, âlimler tarafından muteber kabul edilen ve Kütüb-i Tis'a olarak adlandırılan hadis kaynaklarında mevcut olduğu, yarısından çoğunun da makbûl rivâyetlerden oluştuğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî (el-Keşşî) (öl. 249/863). *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*. thk. Subhî el-Bedri es-Sâmarraî - Mahmud Muhammed Halil es-Saîdî. Kahire: Mektebetu's-Sünne, 1408/1988.
- Abdurrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî (öl. 211/826). *Tefsîru'l-Kur'ân*. thk. Mustafa Müslim Muhammed. 2 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1410/1989.
- Abdurrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî. *el-Musannef*. thk. Habîbu'r-Rahman el-A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1403/1983.
- Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî (öl. 1162/1749). *Keşfu'l-Hafâ*. thk. Yusuf b. Mahmud el-Hâc Ahmed. 2 Cilt. Dımaşk: Mektebetu'l-İlmi'l-Hadis, ts..
- Afşaroğlu, Süleyman. *Ruh Hakkındaki Hadislerin Tahlili*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Ahatlı, Erdinç. "Tahdîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/391-392. İstanbul: TDV Yayınlar, 2010.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (öl. 241/855). *el-Müsned*. nşr. Şuayb Arnavut vd.. 50 Cilt. Lübnan: Müessesetu'r-Risâle, 1418/1997.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Fedâilu's-Sahâbe*. thk. Vasiyullah Muhammed Abbas. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1403/1983.
- Akay, Akif. *İslâm İnancında Şefaat*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Akpınar, Yusuf. *Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in Hayatı*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasen Nûreddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî (öl. 1014/1605). *Mirkâtu'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422/2002.

- Apaydın, H. Yunus. “Mütevâtir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/208-211. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Arslan, İhsan. ”Mitolojik Anlatı: Şakku’s-Sadır”. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 5/10 (Aralık 2020), 120-160.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/912813>
- Arslan, İhsan. “Mi’râc Hadisesine Farklı Bir Yaklaşım = A Different Approach to Miraj Incident”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi = The Journal of International Social Research* 11/56 (2018), 905-924.
- Aşıkkutlu, Emin. “Tahvîl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/440. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Aydınlı, Abdullah. “Muallâk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/309-310. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 5. Basım, 2011.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebu’s-Senâ) Bedrüddîn Mahmud b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *Umdetu’l-Kârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, ts..
- Azimli, Mehmet. “İsra Ve Miraç Olayları Üzerine Bazı Mülâhazalar”. *Bilimname* 16/1 (Mart 2009), 43-58.
- Bakırcı, Saffet. “Meâlimu’t-Tenzîl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/203-204. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bakırcı, Saffet. *Meâlimu’t-Tenzîl’in Rivâyet Tefsirleri İçindeki Yeri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990.
- Banaz, Şaban. *H. Peygamber’e Salavât Getirmek*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Başaran, Serkan. “Anlamı, Keyfiyeti ve İşlevi Bakımından Hz. Peygamber’e Salavât Getirme Hakkında Bir Değerlendirme”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/23 (Aralık 2019), 747-778.
- Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes’ûd b. Muhammed el-Ferrâ’ (öl. 516/1122). *Meâlimu’t-Tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd.. 8 Cilt. Riyad: Dâru’t-Taybe, 1411/1991.

- Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Şerhu's-Sünne*. thk. Şuayb Arnavut - Muhammed Züheyr eş-Şâvîş. 15 Cilt. Beyrut/Dimeşk: el-Mektebu'l-İslâmî, 3. Basım, 1403/1983.
- Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Mesâbîhu's-Sünne*. thk. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlî vd... 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1407/1987.
- Belâzûrî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (öl. 279/892). *Ensâbu'l-Eşrâf*. thk. Muhammed Hamidullah. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-Maârif, ts..
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali (öl. 458/1065). *el-Câmi' li Şuabi'l-İman*. thk. Abdulalî Abulhamid Hâmid. 14 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1423/2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. 25 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü's- Sağîr*. thk. Abdu'l-Mu'tî Emin Kal'acî. 4 Cilt. Pakistan: Câmiâtu'd-Dirâsâtî'l-İslâmî, 1410/1989.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *Kitabu'l-İ'tikâd ve'l-Hidâye ilâ Sebîli'r-Reşâd*. thk. Ahmed İsâm el-Kâtib. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1401/1981.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *Ma'rifetu's-Sünen ve'l-Âsâr*. thk. Abdu'l-Mu'tî Emin Kal'acî. 12 Cilt. Pakistan: Câmiâtu'd-Dirâsâtî'l-İslâmî, 1411/1991.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *Delâilu'n-Nübüvve*. thk. Abdulmu'tî Kal'acî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1988.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Basrî (öl. 292/905). *el-Müsned (el-Bahru'z-Zehhâr)*. thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah. 9 Cilt. Medine: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1416/1196.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fî (öl. 256/870). *el-Câmiu's-Sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fî. *et-Târîhu'l-Kebîr*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fî. *et-Târîhu's-Sağîr*. thk. Mahmud İbrahim Zâyed. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1406/1986.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fî. *el-Edebu'l-Müfred*. thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî. Beyrut: Dâru'l- Beşâiri'l-İslâmî, 1409/1989.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî (öl. 400/1009). *es-Sihâh*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi Melâyîn, 2. Basım, 1399/1979.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed (öl. 385/995). *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnavut vd.. 6 Cilt. Beyrut: Müessestu'r-Risâle, 1424/2004.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed. *el-İlelu'l-Vâride fî'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye*. thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah. 16 Cilt. Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1405/1985.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî (öl. 255/868). *es-Sünen*. nşr. Hüseyin Selim Esed. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-Muğnî, 1421/2000.
- Dayı, Serpil. *Modern İslam Düşünürlerinin Hissî Mucizelere Yaklaşımı*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Demir, Osman. "Tevakkuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/579. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Demir, Selim. *Kelam İlmi Açısından Kur'an ve Sünnet'te Kibir*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Demirci, Muhsin. *Kur'ân Tefsirinde Farklı Yorumlar*. İstanbul: M.Ü.İ.F.A.V. Yayınları, 2017.
- Ebû Avâne, Ya'kûb b. İshâk b. İbrahim el-İsferâyînî (öl. 316/929). *el-Müsned*. thk. Eymen b. Arif ed-Dımeşkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1419/1998.
- Ebû Bekr el-Bağdâdî, Muhammed b. Abdulğanî (öl. 463/1071). *Tekmiletü'l-İkmâl*. thk. Abdulkayyum Abdurrabbi. 4 Cilt. Mekke: Câmiatu Ummi'l-Kurâ, 1410/1989.
- Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd (öl. 204/819). *el-Müsned*. thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999.

- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (öl. 275/888). *es-Sünen*. nşr. Şuayb Arnavut - Muhammed Kâmil Karabelli. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî (öl. 307/919). *el-Müsned*. nşr. Hüseyin Selim Esed. 13 Cilt. Dîmeşk: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 2. Basım, 1412/1996.
- Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî. *el-Mu'cem*. thk. İrşâdu'l-Hakki'l-Eserî. 1 Cilt. Faysalabad: İdâretu'l-Ulûmi'l-Eserîyye, 1407/1987.
- Ebu'l-Kasım el-Beğavî, Abdullah b. Muhammed b. Abdilaziz b. el-Merzubân el-Beğavî (öl. 317/929). *Mu'cemu's-Sahâbe*. thk. Muhammed Emin b. Muhammed el-Cekenî. 5 Cilt. Kuveyt: Mektebetu Dâri'l-Beyân, 1421/2000.
- Ebu'l-Leys es-Semerkandî, İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkandî (öl. 373/983). *Bahru'l-Ulum*. thk. Ali Muhammed Muavviz vd.. 3 Cilt Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahîh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/523-525. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Efendioğlu, Mehmet. "Maktû". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/457-458. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Efendioğlu, Mehmet. "Merdûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/179-180. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Efendioğlu, Mehmet. "Münker". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/13-14. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Efendioğlu, Mehmet. "Munkatı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/12-13. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Efendioğlu, Mehmet. "Nesih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/581-582. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Efendioğlu, Mehmet. "Taktî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/483-484. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Eroğlu, Ali. *Müfessir Beğavî, Hayatı ve Tefsirindeki Metodu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1987.

- Ertürk, Mustafa. “Haber-i Vâhid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/349-352. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Fayda, Mustafa. “Abdullah b. Ebû Bekr b. Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/95. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Fîrûzâbâdî, Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed (öl. 817/1415). *Kâmûsu’l-Muhît*. thk. Mektebu Tahkîki’t-Turâs fî Müesseseti’r-Risâle. Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 8. Basım, 1426/2005.
- Gazefî, Said Abdurrahman Musa. “Eser”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/372. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Gördük, Yunus Emre. “Kur’ân’da Geçen “Zakkum Ağacı” Üzerine Bir Literatür İncelemesi”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2017): 57-86. http://isamveri.org/pdfdrg/D01392/2017_37/2017_37_GORDUKYE.pdf
- Görmez, Mehmet. “Tahrîc”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/419. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Günel, Fuat. “Hicr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/455-456. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Güngör, Mevlüt. “Beğavî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/340-341. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Güzel, Yüksel. *Şakku’s-Sadr Rivâyetinin Tahlili (Hz. Peygamber’in Göğsünün Yarılması)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Hacıoğlu, Nejla. “Etlerinin Yenilmesi Yasaklanan Hayvanlar İle İlgili Hadis Rivâyetlerinin Değerlendirilmesi”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (Aralık 2018): 1191-1220. <https://doi.org/10.18505/cuid.492288>
- Hâkim en-Nîsâbürrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed (öl. 405/1014). *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn ve bi zeylihi et-Telhîsu li’l-Hafız ez-Zehebî*. thk. Yusuf Abdurrahman el-Mar’aşlî. 4 Cilt. Beyrut, Dâru’l-Ma’rife, t.s..
- Harâitî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca’fer b. Muhammed es-Sâmerrî (öl. 327/939). *Mesâvi’l-Ahlâk ve Mezmûmuha*. thk. Mustafa b. Ebu’n-Nasr eş-Şelbî. 1 Cilt. Cidde: Mektebetu’s-Sevâdî, 1412/1992.

- Hatîb, Muhammed Mucîr. *Muhtasar Hadis Tahrîç Usûlü*. çev. Halil İbrahim Kutlay. İstanbul: Ravza Yay., 2018.
- Hatiboğlu, İbrahim. “Şerhu’s-Sünne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/569-570. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Hatiboğlu, İbrahim. “Mesâbîhu’s-Sünne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/258-260. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrahim b. Hattâb el-Büstî (öl. 388/998). *Garîbu’l-Hadîs*. thk. Abdülkerim İbrahim el-Azbâvî. 3 Cilt. Mekke: Câmiatu Ümmi’l-Kurâ, 2. Basım, 1422/2001.
- Hemmâm b.Münebbih, Ebû Ukbe Hemmâm b. Münebbih b. Kâmil es-San’ânî (öl. 132/750). *es-Sahîfetu’s-Sahîha*. thk. Ali Hasan Ali Abdulhamid. Beyrut/Amman: el-Mektebetu’l-İslami-Daru’l-Ammar, 1407/1987.
- Heysemî, Ebu’l-Hasen Nureddin Ali b. Ebû Bekir b. Süleyman (öl. 807/1405). *Mecmeu’z-Zevâid ve Menbau’l-Fevâid*. thk. Abdullah Muhammed ed-Derviş. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1414/1994.
- Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsa el-Kureşî (öl. 219/834). *el-Müsned*. thk. Hüseyin Selim Esed. 2 Cilt. Dimeşk: Dâru’s-Sekâ, 1416/1996.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâluddîn Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî (öl. 463/1071). *el-İstîâb fî Ma’rifeti’l-Ashâb*. thk. Âdil Mürşid. Ammân: Dâru’l-A’lâm, 1423/2002.
- İbn Asâkir, Ebu’l-Kasım Alî b. el-Hasan b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (öl. 571/1176). *Târîhu Medîneti Dimeşk*. thk. Amr b. Garâme. 80 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî (öl. 541/1147). *el-Muharrerü’l-Vecîz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1422/2001.
- İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (öl. 327/938). *Kitâbu’l-İlel*. thk. Said b. Abdullah el-Humeyyid - Halid b. Abdurrahman el-Cüreysî. 7 Cilt. Riyâd: Mektebetu’l-Melik Fahd, 1427/2006.
- İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1382/1953.

- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrahim el-Absî el-Kûfî (öl. 235/849). *el-Müsned*. thk. Âdil b. Yusuf el-Ğazzâvî - Ahmed Ferid el-Mezîdî. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419/1997.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrahim el-Absî el-Kûfî. *el-Musannef*. thk. Muhammed Avvâme. 26 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kıble, 1427/2006.
- İbn Ebi'd-Dünya, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî (öl. 281/894). *Kitâbu's-Samt*. thk. Ebû İshâk El-Huveynî el-Eserî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1410/1990.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvî el-Hemedânî (öl. 395/1004). *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. 6 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (öl. 852/1448). *Takrîbu't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Haleb: Dâru'r-Reşîd, 3. Basım, 1411/1991.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*. thk. Rabî' b. Hâdî Umeyr. 2 Cilt. Riyâd: Dâru'r-Râye, 2. Basım, 1415/1994.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *et-Telhisu'l-Habîr fî Tahrîci Ehâdisi'r-Râfiyyi'l-Kebîr*. thk. Ebû Âsım Hasan b. Abbâs b. Kutub. 4 Cilt. b.y.: Müessesetü Kurtuba, 1416/1995.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995/1415.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-Bârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî vd.. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1960.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî (öl. 681/1282). *Vefeyâtu'l-A'yân*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâder, 1317/1900.

- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (öl. 354/965). *es-Sahîh*. nşr. Şuayb Arnavut. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1414/1993.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *el-Mecrûhîn*. thk. Mahmud İbrahim Zâyd. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1412/1992.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî (öl. 218/833). *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekkâ vd.. 2 Cilt. Mısır: Şirketu Mektebeti ve Matbaati Mustafa Elbânî el-Halebî, 2. Basım, 1375/1955.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbü'rî (öl. 311/924). *es-Sahîh*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1390/1970.
- İbn İshâk, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (öl. 151/768). *Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî*. thk. Süheyl Zekkâr. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1398/1978.
- İbn Kânî, Ebu'l-Hüseyin Abdülbâkî b. Kânî' b. Merzûk el-Ümevî el-Bağdâdî (öl. 351/962). *Mu'cemu's-Sahâbe*. thk. Ebû Abdurrahman Salâh b. Sâlim el-Musarrâtî. 3 Cilt. Medine: Mektebetu'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, 1418/1997.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmail b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (öl. 774/1373). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed Selâmet. 8 Cilt. Riyâd: Dâru Taybe, 2. Basım, 1420/1999.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmail b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1417/1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvînî (öl. 273/886). *es-Sünen*. nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 2 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fıkr, ts..
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. nşr. Şuayb Arnavut vd.. 5 Cilt. b.y.: Dâru Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.

- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Ruveyfî (öl. 711/1311). *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâder, ts..
- İbn Mübârek, Ebû Abdurrahman Abdullah b. el-Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî. *Kitâbu'z-Zühed*, thk. Habîbu'r-Rahman el-A'zamî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts..
- İbn Mübârek, Ebû Abdurrahman Abdullah b. el-Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî (öl. 181/797). *el-Müsned*. thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmirî. 1 Cilt. Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 1407/1487.
- İbn Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim b. el-Münzir en-Nisâbü'rî (öl. 318/930 [?]). *Kitâbu Tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Sa'd b. Muhammed es-Sa'd. 2 Cilt. Medine: Dâru'l-Maâş, 1423/2002.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (öl. 230/844). *et-Tabakâtu'l-Kübra*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata'. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdulhalîm b. Mecdiddîn Abdusselâm el-Harrânî (öl. 728/1328). *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye*. thk. Muhammed Reşâd Sâlim. 8 Cilt. Kahire: Müessesetu Kurtubâ, 1046/1987.
- İbnu'l-Ca'd, Ebu'l-Hasen Alî b. el-Ca'd el-Cevherî (öl. 230/844-45). *el-Müsned*. thk. Âmir Ahmed Haydar. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1417/1996.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (öl. 597/1201). *Garîbu'l-Hadis*. thk. Abdulmu'tî Emin Kal'acî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1985.
- İbnu'l-Esir, Ebu's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (öl. 630/1233). *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadis ve'l-Eser*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmud Muhammed et-Tanâhî. 5 Cilt. Beyrut: Dâr İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1399/1979.
- İbnu'l-Mulakkın, Ebu Hafs Siracüddin Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî (öl. 804/1401). *el-Bedru'l-Münîr fî Tahrîci Ehâdîsi's-Şerhi'l-Kebîr*. thk. Mustafa Ebu'l-Ğayt vd.. 9 Cilt. Riyad: Dâru'l-Hicre, 1425/2004.

- İbnu'l-Mulakkın, Ebu Hafs Siracüddin Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî. *el-Akdu'l-Mezheb fî Tabakâti Himleti'l-Mezheb*. thk. Eymen Nasîru'l-Ezherî - Seyyid Muhinî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.
- İbnu's-Salâh, Ebû Amr Takıyyuddîn Osman b. Salâhuddîn Abdurrahmân b. Musa eş-Şehrezûrî (öl. 643/1245). *Ma'rifetu Envâi' Ulûmi'l-Hadîs*. thk. Nurettin İtr. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1406/1986.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshâk (öl. 430/1038). *et-Tıbbu'n-Nebevî*. nşr. Mustafa Hıdır Dönmez et-Türkî. 2 Cilt. b.y.: Dâru İbn. Hazm, 1425/2006.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshâk. *Hilyetu'l-Evliya ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1409/1988.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshâk. *Ma'rifetu's-Sahâbe*. thk. Âdil b. Yusuf el-Ğazzâvî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419/1998.
- İshâk b. Râhûye, Ebû Yakub İshâk b. İbrahim b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî (öl. 238/853). *el-Müsned*. thk. Abdulgafur b. Abdulhak el-Belûşî. 5 Cilt. Medine: Mektebetu'l-İman, 1412/1991.
- İstemi, Fuat. "Evvâbin Namazı ile İlgili Rivâyetlerin İsnad ve Metin Açısından Değerlendirmesi". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 12/27 (2020), 142-168.
- Kandemir, M. Yaşar. "Abdulğafir el-Fârîsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/203-204. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Kandemir, M. Yaşar. "Garîbu'l-Hadîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/376-378. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Kandemir, M. Yaşar. "Mevzû". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/493-496. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Karadaş, Çağfer. "İsra-Miraç Hâdisesi: Mahiyeti ve Gerçekliği". *Kisbu İlahiyat Dergisi* 1 (Haziran 2019), 55-73. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/736311>
- Karaman, Hayrettin vd.. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: D.İ.B. Yayınları, 3. Basım, 2007.
- Karaoğlu, Arslan. "İsrâ Ve Mi'râc Hâdisesi Üzerine Bir Giriş Denemesi". *Bilimname: Düşünce Platformu* 2017/34 (Ekim 2017), 555-601.
- Kasım b. Sellâm, Ebû Ubeyd b. Miskîn el-Herevî (öl. 224/838). *el-Hutab ve'l-Mevâiz*. thk. Ramazan Abduttevvâb. b.y.: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dînîyye, ts..

- Kasım b. Sellâm, Ebû Ubeyd b. Miskîn el-Herevî. *Garîbu'l-Hadîs*. thk. Muhammed Abdulmu'îd Hân. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1396/1976.
- Kastallânî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (öl. 923/1517). *Îrşâdu's-Sârî*. 10 Cilt. Mısır: el-Matbaatu'l-Kübrâ el-Emiriyye, 7. Basım, 1323/1905.
- Kaya, Aykut. *Meğâzî'nin Kur'an Tefsiri'ne Kaynaklığı (Beğavî'nin Meâlimu't-Tenzîl Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Kesler, M. Fatih. "Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde Şefaât İnancı". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. 7/13 (2004), 119-153. http://isamveri.org/pdfdrq/D02193/2004_V_13/2004_V_13_KESLERMF.pdf
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Istılahları*. Ankara: AÜİF Yayınları, 1980.
- Kudûrî, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed (öl. 428/1037). *et-Tecrîd*. thk. Merkezu'd-Dirâseti'l-Fıkhiyye ve'l-İktisâdiyye. 12 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 2. Basım, 1427/2006. (el-Mektebetu's-Şâmîle Programı).
- Kur'an'ı Kerim Meali*. çev.. Hayrettin Karaman vd.. İstanbul: D.İ.B. Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî (öl. 671/1273). *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'an*. thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim Atfîş. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1384/1964.
- Küçük, Raşit. "İsnad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/154-159. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ma'mer b. Râşid, Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî (öl. 153/770). *el-Câmi'*. thk. Habîbu'r-Rahman el-A'zamî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 2. Basım, 1403/1983.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (öl. 179/795). *Muvatta'*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1406/1985.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî (öl. 333/944). *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.

- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî (öl. 450/1058). *en-Nüket ve'l-Uyûn*. thk. es-Seyyid b. Abdi'l-Maksûd b. Abdurrahim. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.s..
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (öl. 437/1045). *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye*. thk. Mecmûatu Resâilî'l-Câmiyye. 13 Cilt. b.y.: Mecmûatu Buhûsî'l-Kitâb ve's-Sünne, 1429/2008.
- Mizzî, Ebu'l-Haccâc Cemâluddîn Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf (öl. 742/1341). *Tehzîbu'l-Kemal fî Esmâi'r-Ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1413/1992.
- Mollaibrahimoğlu, Cemil Cahit. “Terâvîh Namazıyla İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi”. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi [Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]*. 7/1 (2019), 325-375. http://isamveri.org/pdfdrg/D04122/2019_1/2019_1_MOLLAIBRAHIMOGLU CC.pdf
- Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (öl. 150/767). *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. thk. Abdullah Mahmud Şehhate. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetu't-Tarihî'l-Arabî, 1423/2002.
- Mücâhid, Ebu'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî (öl. 103/721). *Tefsîru Mücâhid*. thk. Muhammed Abdusselam Ebu'n-Nîl. Mısır: Dâru'l-Fikr, 1410/1989. (el-Mektebetu's-Şâmile Programı, 3.64).
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (öl. 261/875). *es-Sahîh*. nşr. Muhammed Fuad Abdulbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412/1991.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali (öl. 303/915). *es-Sünen*. thk. Abdu'l-Fettâh Ebû Ğudde. 9 Cilt. Halep: Mektebu'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1406/1986.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Hasan Abdulmuni'm Şelbî. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1421/2001.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali. *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn*. thk. Kemal Yusuf el-Hût. Beyrut: Müessesetu'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1405/1985.
- Özaşar, Mehmet Emin - Demir, Mahmut. “Zayıf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/157-160. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- Özervarlı, M. Sait. “Selefiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/399-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özsoy, Abdulvahap. *Buhârî Nüshaları ve Nüsha Farklılıklarının Mahiyeti Üzerine*. Kayseri: Fenomen Yay., 2016.
- Polat, Salahattin. “Şâhid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/273. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Rûyânî, Ebû Bekir Muhammed b. Hârûn (öl. 307/919-20). *el-Müsned*. thk. Eymen Ali Ebû Yemânî. 3 Cilt. Kahire: Müessesetu Kurtuba, 1416/1995.
- Sa’lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim en-Nîsâbüî (öl. 427/1035). *el-Keşf ve’l-Beyân*. thk. Ebû Muhammed b. Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1422/2002. (el-Mektebetu’s-Şâmile Programı)
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetu’t-Tefâsîr*. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu’l-Asriyye, 1436/2015.
- Sancaklı, Saffet. *Beğavî ve Şerhu’s-Sünne’deki Şerh Metodu*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996.
- Sancaklı, Saffet. “Beğavî ve Hadis Sahasındaki Çalışmaları”. *Diyanet İlmi Dergi* 34/3 (Temmuz, Ağustos, Eylül 1998), 79-90.
http://isamveri.org/pdfdrg/D00033/1998_c34/1998_c34_3/1998_c34_3_SANC AKLIS2.pdf
- Sandıkçı, S. Kemal. “Mustahrec”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/111-112. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Sâvî, Ahmed b. Muhammed es-Sâvî el-Mâlikî el-Halvetî (öl. 1241/1825). *Hâşiyetu’s-Sâvî alâ Tefsîri’l-Celâleyn*. thk. İzzet Zeynehum ve Süleymen el-Kâtûnî. 4 Cilt. Kâhire: Dâru’l-Gaddî’l-Cedîd, 1438/2017.
- Sem’ânî, Ebu’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî (öl. 489/1096). *Tefsîru’l-Kur’ân*. thk. Yasin b. İbrahim - Ganim b. Abbas b. Ganim. 6 Cilt. Riyad: Dâru’l-Vatan, 1418/1997.
- Suyûtî, Ebu’l-Fazl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî (öl. 911/1505). *Tedribu’r-Râvî fî Şerhi Takrîbi’n-Nevevî*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetu’l-Kevser, 2. Basım, 1415/1995.

- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *Lübâbu'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetu'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1422/2002.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî. *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l Kübrâ*. thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî - Abdulfettah Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. b.y.: Dâru İhyâ-i Kütübi'l-Arabiyye, 1413/1993.
- Şahin, Mehmet Kenan. *Kur'ân ve Sünnet'te Şefaat*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Şahin, Osman. "Ramazan Gecelerini İhyâ Etmek için Kılınan Terâvîh Namazı". *Diyanet İlmî Dergi* 51/2 (Nisan-Mayıs-Haziran 2015), 87-124. http://isamveri.org/pdfdrgr/D00033/2015_2/2015_2_SAHINO.pdf
- Şeyhûn Muhammed, Abdulhamid Abdurrezzâk. *Rivâyâtü'l-Beğavî fî Tefsîrihî Meâlimu't-Tenzîl an Şeyhihî Abdolvâhid el-Melîhî "Tahrîc ve Dirâse"*. Mısır: Arap Dili ve Edebiyatı, Edebiyat Fakültesi, İslâmî Araştırmalar Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 1435/2014.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Müsnidu'd-Dünya Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb (öl. 360/970). *el-Mu'cemu'l-Kebîr*. thk. Hamdi Abulmeced es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 2. Basım, 1415/1994.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Müsnidu'd-Dünya Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-Evsat*. thk. Tarık b. Avdullah b. Muhammed - Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1415/1995.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Müsnidu'd-Dünya Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu's-Sağîr*. thk. Muhammed Şekûr Mahmud. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1405/1985.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Müsnidu'd-Dünya Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb. *Müsnedu's-Şâmiyyîn*. thk. Hamdi b. Abdulmeced es-Selefi. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1405/1984.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî et-Taberî el-Bağdâdî öl. 310/922). *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 2. Basım, 1407/2000.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Câmiu'l-Beyân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Tehzîbu'l-Âsâr*. thk. Mahmut Muhammed Şâkir. 1 Cilt. Kahire: Matbaatu'l-Medenî, 1402/1982.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Târîhu't-Taberî*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 11 Cilt. Beyrut: Dâru Süveydân, 2. Basım, 1387/1967.
- Tahhân, Mahmud. *Usûlu't-Tahrîc ve Dirâsetu'l-Esânîd*. Pakistan: Mektebetu'l-Büşrâ, 1433/2012.
- Takiyüddin Ebû İshâk, İbrahim b. Muhammed b. Sayrafinî. *el-Muntehab min Kitâbi's-Siyâk li Târîhi Nîsâbûr*. thk. Halid Haydar. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1993.
- Taşbolotov, Aziz. *Yecuc Mecuc İle İlgili Hadislerin Sened Ve Metin Açısından Tahlili*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Tatlı, Bekir. *Kütüb-i Sitte'de İsra ve Miraç Hadisleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Tatlı, Bekir. *Hadîs Tekniği Açısından Cibrîl Hadîsi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Tirmîzî, Muhammed b. İsa b. Sevrâ b. Mûsa b. ed-Dahhâk et-Tirmîzî (öl. 279/892). *es-Sünen*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir vd.. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1382/1962.
- Toktonaliev, Azat. "Ayet ve Hadisler Bağlamında Şefaât Kavramı". *AKADEMİAR: Akademik İslâm Araştırmaları Dergisi* 7 (2019), 161-182. http://isamveri.org/pdfdrG00141/2019_7/2019_7_TOKTONALIEVA.pdf
- Tuzcu, Recep. *Namazın Teşrî Süreci Rivayetlerin Kronolojik Değerlendirilmesi*. Konya: Hüner Yayınları, 2019.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDV. Yayınları, 2. Basım, 2018.

- Uğur, Mücteba. “Hasen”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/374-375. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Ukaylî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ (öl. 322/934). *ed-Duaîâu’l-Kebîr*. thk. Abdulmuti Emin Kal’acî. 4 Cilt. Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1404/1984.
- Ural, Cemal. *Ammâr b. Yâsir’in Azgın Bir Topluluk Tarafından Öldürüleceğine Dair Rivâyetin Hadis Tekniği Açısından Tahlili*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Vâhidî, Ebu’l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbüri (öl. 468/1075). *Esbâbu’n-Nüzûl*. thk. Asım b. Abdulmuhsin el-Cemîdân. Dimâm: Dâru’l-İslah, 2. Basım, 1996/1416.
- Vâhidî, Ebu’l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbüri. *el-Vasît fî Kur’ân’il-Mecîd*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1415/1994.
- Vâsitî, Ebû Bekir Muhammed b. Mûsâ el-Fergânî (öl. 320/932). *Târîhu Vâsit*. thk. Korkîs Avvâd. 1 Cilt. Kahire: Âlemu’l-Kütüb, 1406/1986.
- Vuruşkan, Hüseyin. “Ezan Duası Hadisinin Senet ve Metin Değerlendirmesi”. *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 2 (2019), 181-216. http://isamveri.org/pdfdrg/D04164/2019_2/2019_2_VURUSKANH.pdf
- Yahya b. Maîn, Ebû Zekeriyâ b. Avn el-Mürrî el-Bağdâdî (öl. 233/848). *et-Târîh*. thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf. 4 Cilt. Mekke: Merkezu’l-Bahsi’l-İlmî, 1399/1979.
- Yahyâ b. Sellâm, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Sa’lebe et-Teymî (öl. 200/815). *Tefsîru Yahya b. Sellâm*. nşr. Hind Şelebî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1425/2004.
- Yaşaroğlu, M. Kamil. “Nahl Sûresi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/308-309. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur’ân Dili*. sad. İsmail Karaçam vd.. 10 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım, 2011.
- Yılmaz, Hayati. “Kudsî Hadis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/318-320. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

- Yılmaz, Rahile. “Siyer Kitaplarında Mirâc Mucizesinin Ele Alınması”. Hadis ve Siyer Araştırmaları 2/1 (2016), 33-51. <https://www.hadithandsira.info/wp-content/uploads/2016/09/r-yilmaz.pdf>
- Yücel, Ahmet. *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*. İstanbul: MÜİFAV. Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Yücel, Ahmet. “Müttetekun Aleyh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/224-225. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Yücel, Ahmet. “Makbul”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/429. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yücel, Ahmet. “Sadûk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/431. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Yücel, Ahmet. “Sika”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/175-176. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yücel, Ahmet. “Şeyh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/50. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Tezkiratu'l-Huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l İlmiyye, ts..
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (öl. 748/1347). *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şuayb Arnavut - Muhammed Naîm. 37 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1405/1984.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîri ve'l-A'lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Mîzânu'l-İ'tidâl*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.s..
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî (öl. 538/1144). *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim - Ali Muhammed el-Bicâvî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1399/1979.

